

CIVIL TÖRTÉNELEM

A Történelemtanárok Egyletének 15 éve

SZERKESZTETTE:

Dénesné Mészáros Anita
és Miklósi László

BUDAPEST, 2005

Szerkesztette:
Dénesné Mészáros Anita
Miklósi László

A kötetben szereplő interjúkat Dénesné Mészáros Anita készítette.

A kötet összeállításában közreműködött:
Balogh Zsuzsanna, Szecsey István, valamint a TTE Bizottmányának tagjai
(Baracs Nóra, Beró László, dr. Fazekas Csaba, dr. Gyarmati György,
dr. Knausz Imre, Koltai Éva, Kopcsik István, dr. Stefány Judit)

Külön köszönet a kötetben szereplő előadások szerzőinek, akik engedélyezték,
hogy előadásaik megjelenjenek, valamint lemondtak jogdíjukról,
s ezzel lehetővé tették a kiadvány megvalósulását.

A kötet a Fővárosi Közoktatás-fejlesztési Közalapítvány támogatásával jött létre.

A borítót Fejes Andrea készítette.
(www.creasense.hu)

Felelős kiadó: Miklósi László
Nyomda: Robinco Kft.
ISBN 963 218 702 4

Történelemtanárok Egylete
1088 Budapest, Múzeum u. 7.
E-mail: tte@tte.hu
Internet: <http://www.tte.hu>

A kiadvány – részben vagy egészben – történő publikálásához,
adatbázisban történő rögzítéséhez a Kiadó előzetes, írásbeli engedélyre szükséges.

© Történelemtanárok Egylete, 2005

TARTALOM

Kedves Olvasó!	5
Bevezető.....	7

I. TÖRTÉNELEMTANÁROK EGYLETE

Névjegy – Miklósi László	11
Alapítólevél (1989. szeptember 30.).....	15
Névjegy – Dr. Gyarmati György	18
Állásfoglalás a tárgyilagos történelemtanításról (1993. október 16.).....	22
Névjegy – Dr. Knausz Imre.....	24
Felhívás az oktatási stratégiában való együttgondolkodásra (2003. szeptember 24.).....	27
Névjegy – Kopcsik István.....	29
Másfél évtized – Miklósi László írása (2004)	34
1. Szakmai civilszerveződések a közoktatásban	34
2. A Történelemtanárok Egyletének első tizenöt éve	46

II. TÖRTÉNELEMTANÁROK ORSZÁGOS KONFERENCIÁJA (1991–2004)

Göncz Árpád levele: A történelem tanításáról (1994)	73
Fodor Gábor: Miért fontosak Önök? (1994)	76
Pokorni Zoltán megnyitója (1998)	80

VÁLOGATÁS A TÖRTÉNELEMTANÁROK ORSZÁGOS KONFERENCIÁJÁNAK ELŐADÁSAIBÓL

Gerő András: Mentalitástörténet (1991)	85
Hahner Péter: Izmusok és korszakhatárok (1992).....	89
Závodszy Géza: A történészek demokráciája vagy a demokrácia története? – A tananyagszerkesztés néhány dilemmája a rendszerváltozás után (1993).....	95
Engel Pál: Luxemburgi Zsigmond és a történelem oktatása (1995).....	103
Loránd Ferenc: „Soha többé Auschwitzot!” – A holokauszt-téma pedagógiai aktualitása (1996)	111
Bácskai Vera: A régi városi polgár élete (1997).....	125
R. Várkonyi Ágnes: Környezet és történelem (1998)	133
Oborni Teréz: Gondolatok a történettudományról – átalakulások Erdély kormányzatában és államiságában a 16. század közepén (2000).....	142
Rainer M. János: Magyarország és a világ – 1956 (2001).....	153
Németh György: Mire jó egy felirat? (2002)	158
Maróth Miklós: Az iszlám kultúrájának sokszínűsége (2003)	166
Lőrinc László: Kórház a tananyag szélén, avagy mit érdemes tanítani a betegség és orvoslás újkori történetéből (2004)	177

**A TÖRTÉNELEMTANÁROK ORSZÁGOS KONFERENCIÁJÁNAK
PROGRAMJA ÉS A KONFERENCIÁK AJÁNLÁSAI (1991–2004)**

Történelemtanárok (1.) Országos Konferenciája	191
Történelemtanárok (2.) Országos Konferenciája	191
Történelemtanárok (3.) Országos Konferenciája	192
Történelemtanárok (4.) Országos Konferenciája	194
Történelemtanárok (5.) Országos Konferenciája	195
Történelemtanárok (6.) Országos Konferenciája	195
Történelemtanárok (7.) Országos Konferenciája	197
Történelemtanárok (8.) Országos Konferenciája	198
Történelemtanárok (9.) Országos Konferenciája	200
Történelemtanárok (10.) Országos Konferenciája	202
Történelemtanárok (11.) Országos Konferenciája	204
Történelemtanárok (12.) Országos Konferenciája	205
Történelemtanárok (13.) Országos Konferenciája	210
Történelemtanárok (14.) Országos Konferenciája	211
A Történelemtanárok Egyletének ismertetője angol nyelven – English version.....	213
A Történelemtanárok Egyletének Alapszabálya (1989. szeptember 30.)	215
 VÁLOGATÁS A TÖRTÉNELEMTANÁROK ORSZÁGOS KONFERENCIÁIN ÉS A TÖRTÉNELEMTANÁROK EGYLETÉNEK SZAKMAI TANULMÁNYÚTJAIN KÉSZÜLT FOTÓKBÓL.....	
	225

Kedves Olvasó!

Akár laikusként, akár a történelmet oktató, kutató szakemberként, akár a civil-ügy iránt fogékony érdeklődőként veszi kézbe ezt a kötetet, talál benne „csemegézni” valót.

Könyvünket elsősorban *kordokumentumnak* szánjuk. Egy történelmi korszak – a magyarországi rendszerváltás és az azt követő másfél évtized – speciális szempontú, szubjektív „lenyomatának”. A pedagógus szakmai civil szervezetek – köztük elsősorban az általunk legjobban ismert Történelemtanárok Egylete – létrejöttét, tevékenységét, az elért eredményeket vizsgáltuk, összegeztük, továbbá olyan tudományos előadások szövegeit válogattuk és dokumentáltuk, amelyek az 1991–2004 között megtartott, éves szakmai konferenciáinkon hangzottak el. Úgy gondoljuk, ezzel a forrásanyaggal – a maga egyéni látásmódja ellenére is – hozzájárulhatunk ahhoz, hogy a 20. század végének, 21. század elejének történelme a civil szféra aspektusából is kutatható legyen.

Másodsorban tanulmánykötetünk olyan *olvasmány*, amelyben több nézőpontból mutatjuk be a Történelemtanárok Egyletének céljait, szemléletét, munkáját. Ez egyben műfaji változatosságot is jelent, hiszen interjúk, tudományos előadások szövegei, tanulmány, konferenciaprogramok, szakmai ajánlások és hivatalos dokumentumok egyaránt megtalálhatóak benne. Így könyvünk nehezen fér a *tanulmánykötet* által megkövetelt keretekbe – bár egymás között ezzel az elegáns megnevezéssel illetjük. (Bízunk benne, hogy nem sértjük az olvasók „műfajérzékenységét”.) Talán nem véletlen, hogy ezúttal sem férünk a „*keretek közé*”. Miért? Reméljük, ez is kiderül kiadványunk tanulmányozása közben.

Bevezetőül – a szerkesztők egyikeként – hadd fogalmazzam meg ezzel kapcsolatos saját tapasztalataimat. Miként sokan mások, én is személyes ismeretség, barátság révén kerültem kapcsolatba a Történelemtanárok Egyletével. Rövid idő múlva – az egyesület portáljának hírszerkesztőjeként, pályázati íróként – munkatárs lettem. Ennek kapcsán természetesen lehetőségem, sőt kötelességem volt megismerni mindent és mindenkit, aki és ami fontos az Egylettel kapcsolatban. Naponta „vizsgáztam”, s amikor már úgy éreztem, átlátom az ügyeket, egy beszélgetés során Miklósi László (a TTE elnöke) jó darabig összevont szemöldökkel ült velem szemben. Amikor megkérdeztem, mi a probléma, azt válaszolta, hogy megint többes szám második személyt használtam a többes első helyett. Elég értetlenül nézhettem rá, mire megmagyarázta: megint azt mondtam, „nem *kaptátok* meg a pályázati pénzt”, és nem azt, hogy „nem *kaptuk* meg”. Már régóta a többes szám első személyt használom. Úgy gondoltam, tájékozott vagyok egyleti ügyekben.

E kötet szerkesztése kapcsán azonban rájöttem, hogy van, amit csak a személyes beszélgetések, a felvett interjúk többszöri meghallgatása, az előadások végigböngészése, az Egylet-történet tanulmányozása során érthettem meg. Így fogalmazódott meg bennem

annak az *energiának* a mibenléte, amely az Egyletet életben, fejlődésben tartja. Ez nem más, mint az *innovatív szemlélet*. *Valamint azok az innovatív gondolkodású emberek* – az Egylet vezetői, tagsága és a hozzájuk csatlakozók –, akik számára az *ügyek, a szakmaiság, a kezdeményezés, a minőségi munka, az újítás prioritása* létezik, és ehhez képest a „keretek” nem kőbe vésettek. Természetesen utóbbiak létezése és fontossága nem vitatott, de ha akadályozzák az újító szándékot, a fejlődést, akkor lecserélhetők. Akad persze olyan szituáció is, amikor a megszállott innovátorok olyan területre „tévednek”, ahol addig még nem sokan jártak, s nem hogy „keret”, de még „út” sincs. Tapasztalataim szerint ilyenkor az Egylet berkeiben lázas „útépítés” kezdődik, s ezzel párhuzamosan a lehetséges „keretek” keresése vagy kialakítása. Többekben felmerülhet a kérdés: ez valóban olyan különleges? Hiszen mindenhol vannak megszállott emberek, akik így élnek, eszerint végzik munkájukat. Sok szakmai civil szervezet is ilyen alapelvek mentén tevékenykedik. Ha ez valóban így van, és a TTE nem kuriózum, akkor nincs baj. Akkor már csak az van hátra, hogy minél több *civilt* megnyerjünk e szemléletnek. Egyesületünk elvitathatatlan érdeme, hogy ’89 óta következetesen képviseli a maga által kitűzött célokat, elveket és gyakorlatot, s *másokat is erre készítet*. Kötetünkkel is ehhez kívánunk hozzájárulni.

Kedves Olvasó! Munkánk sikerének tekintenénk, ha könyvünk nyomán – az olvasáson túl – ahhoz is kedvet kapna, hogy rendszeresen figyelemmel kísérje egyesületünk tevékenységét. Jöjjön el konferenciáinkra, olvassa felhívásainkat, ajánlásainkat, látogassa internetes portálunkat. Az Egylet életének aktív részese, alakítója is lehet: kapcsolódjon be szakmai műhelyeink munkájába, vagy kezdeményezzen új tevékenységeket! Alakítsuk együtt közös, civil történetünket!

Dénesné Mészáros Anita

Bevezető

A Történelemtanárok Egyletének *tizedik* „születésnapján”, 1999-ben merült fel bennünk először egy – az egyesület tevékenységét bemutató – kiadvány létrehozásának gondolata. Az előkészítő munkákat megkezdtük, a kiadásra azonban akkor nem kerülhetett sor. Öt évvel később, a TTE *tizenöt éves* jubileuma ismét alkalmat nyújtott a korábban tervezett kötet megvalósítására. Ez a „kerek” évforduló többünket késztetett egyfajta összegzésre, visszatekintésre. Ezzel párhuzamosan az Egylet által rendezett éves szakmai konferenciákon – a résztvevők és a tagság részéről – igényként fogalmazódott meg, hogy az elhangzó előadások a tanácskozások után is hozzáférhetőek, olvashatók legyenek. Ez a felvetés találkozott addigi gyakorlatunkkal, miszerint a kezdetektől (1991-től) fogva mind hangkazettán, mind nyomtatott formában dokumentáltuk a konferenciák szakmai anyagait. Fontosnak tartottuk ugyanis, hogy azok a gondolatok, tudományos, pedagógiai, módszertani ismeretek, alternatívák, amelyek elhangzottak egy-egy tanácskozáson, ne menjenek feledésbe, megismerhetővé, szellemi tőkévé válhassanak mások számára is. Mindezek ismeretében úgy döntöttünk, hogy az Egylet történetét és az előadásokból készített válogatást egyazon kiadványban tesszük közzé. A megvalósításról azonban, ezúttal is le kellett mondanunk. Az Egyesület működési költségeiből nem tudtuk finanszírozni a kiadást, és benyújtott pályázataink is eredménytelenek maradtak. A tanulmánykötet megjelentetése a Fővárosi Közoktatás-fejlesztési Közalapítvány pályázatán 2005-ben elnyert támogatással került reális közelségbe. Kiadványunk így a pályázatra kidolgozott koncepció alapján valósulhatott meg, s az Egylet-történeten valamint az előadásokon kívül egyéb írások, dokumentumok is helyet kaptak benne.

Kötetünk két tematikus-szerkezeti egység köré szerveződik: *I. Történelemtanárok Egylete*, *II. Történelemtanárok Országos Konferenciája*. Az első részben a Másfél évtized című tanulmány, a TTE legfontosabb alapidokumentumai, valamint az Egylet néhány meghatározó személyiségével készített interjú olvasható. A második részben a Történelemtanárok Országos Konferenciáin 1991 és 2004 között elhangzott előadásokból készített válogatás, valamint az összes tanácskozás programja, és az azokon megfogalmazott ajánlások kaptak helyet. A könyv végén ízelítőül néhány – a konferenciák és szakmai utak alkalmával készített – fotó tekinthető meg. (A teljes fotó-archívum a TTE portáljának Képtárában látható.)

Az interjúk e kötet számára készültek, s itt kerülnek először publikálásra. A megkérdezettek a TTE-hez kapcsolódó munkájuk mellett beszéltek oktatáspolitikai, a felsőoktatást valamint a „tantermi gyakorlatot” érintő kérdésekről, civil szervezeti és intézményi szerepkörökről, módszertani reformokról. (Az interjúk készítője ezúton kér elnézést a kötet olvasóitól, amiért a riportok egy részénél tegező formulát használ, de riportalányaival több éve ismerik egymást.)

Miklósi László Másfél évtized című tanulmánya ebben a formában szintén itt jelenik meg először. A tanulmány első fele a pedagógus szakmai civil szervezetek létrejöttének, szerepének, működésének, jövőbeni lehetőségeinek alapvető összegzése; a második rész a TTE tizenöt éves történetének összefoglalása. A kézirat 2004 őszén készült, ezért az Egylet életében azóta bekövetkezett változásokat nem tartalmazza.

A Történelemtanárok Országos Konferenciáján elhangzott előadások szövegei döntően abban a formában és tartalommal jelennek meg, ahogyan az adott tanácskozáson hallhatók voltak, mivel – tudományos tartalmuk mellett – kordokumentumként is szolgálnak. Több olyan értekezés is szerepel – különösen a rendszerváltást követő évekből származók között –, amely terminológiájában, a történettudomány és a történelemtanítás addig hivatalosan létező szemléletéhez képest revelatív értékű és jellegű volt. A szövegek egy részénél tetten érhető a szóbeli és írásbeli fogalmazás közti műfaji különbség. A szerzőkkel való egyeztetés során, azt kértük, hogy a hitelesség szempontjai miatt maradjanak meg ezek az apró, tartalmilag nem zavaró stilisztikai eltérések. Néhány előadás – tanulmányként – máshol is megjelent (ezt az adott helyen jeleztük), többségük azonban, ilyen formában, először ebben a kötetben olvasható. A szerzők a szövegek egyeztetése során hozzájárultak a megjelentetéshez, mindannyian lemondtak jogdíjukról, ezzel támogatva munkánkat. Segítségüket ezúton is köszönjük.

A konferenciák programjai, szakmai ajánlásai szintén alapvető források. Tanulmányozásukkor jól érzékelhető az adott korban szereplő témakörök fontossága, valamint azok a módszertani megoldások, amelyek alkalmazásával megvalósítható egy-egy kérdéskör komplex, a hagyományostól eltérő módon való bemutatása, több aspektusból történő elemzése. A szakmai ajánlásokban – a napi pedagógiai gyakorlat szempontjaiból kiindulva – a történelemtanítást, a pedagógusokat és a diákokat érintő alapvető célokat, módszertani, tartalmi állásfoglalásokat fogalmaztak meg a *konferenciák résztvevői*. Így, túllépve egy civil szervezet keretein, szélesebb fórum tette le voksát az adott témával kapcsolatban. Az egyes konferenciák oktatáspolitikai ajánlásai szintén a közelmúlt történetének fontos dokumentumai.

Kötetünk tartalmi és műfaji sokszínűségével is szeretnénk hozzájárulni civil történelmünk dokumentálásához, megismeréséhez. Tanulságos, a szakmai munkát is segítő tapasztalatokat kívánunk!

A szerkesztők

I. Történelemtanárok Egylete

Névjegy – Miklósi László

Magyar–történelem szakos általános iskolai tanár. Gyakorló pedagógus, önkormányzati majd alapítványi iskolákban tanít. A Történelemtanárok Egyletének egyik alapítója, 1989–1995-ig ügyvivője, azóta elnöke. Nevéhez fűződik az 1991-től évente megrendezett Történelemtanárok Országos Konferenciájának szervezése. Történelem tantárgyi szakértő: tankönyveket és segédanyagokat bírál, oktatáspolitikai dokumentumokat véleményez, cikkeket, tanulmányokat ír. 1994-ben megszervezi, s azóta koordinálja a Fővárosi Pedagógus Szakmai Szervezetek Információs Központját. Fontosnak tekinti a szakmai nyilvánosságot, az információcserét: 1995-től a TTE Hírmondó szerkesztője, 1998-ban létrehozta a TTE honlapját, kezdeményezi és moderátora a Törifórum internetes levelezőlistának. Számos testületben képviseli a szakmát, illetve a civil szakmai szervezeteket. 1997–2004-ig a Közoktatás-politikai Tanács szakmai oldalának szóvivője. Részt vesz a Nemzeti Emlékezet Program kidolgozásában és irányításában. Rendszeres meghívottja a Magyar Országgyűlés Oktatási és Tudományos Bizottságának. Jelenleg (az egyleti munka mellett) a Szőlőszem 8 Osztályos Általános Iskola történelemtanára. Az Egylet „motorja”.

⇒ *Napi hány órát foglalkozol az Egylettel?*

Ezt a feleségetmtől kellene megkérdezni, de szerintem Ő azt mondaná, hogy 26-ot!

⇒ *Gondolom, az Egylet-történet megírásához sem volt egyszerű időt „teremteni”, hiszen másfél évtized dokumentumait kellett átolvasni, rendszerezni. Miért volt ez fontos számodra?*

Egyrészt volt egy személyes motívuma is, tudniillik a TTE – idézőjellel vagy anélkül – az elsőszülöttem. Az Egyletet ugyanis 1989. szeptember 30-án alapítottuk, míg a nagyobbik fiam 1991-ben született. Másrészt – komolyabbra fordítva a szót – a szakmai szervezetek rendszerváltást követő története nem feldolgozott Magyarországon. Alig készült eddig ezt a témát elemző tanulmány. Fontosnak tartom, hogy ezzel foglalkozunk. Meggyőződésem, hogy a magyar pedagógiai megújulás egyik feltétele egy jól működő civil szervezeti háló megszületése, léte és erősödése. Ehhez hozzájárulhat, ha vizsgáljuk és elemezzük a szervezetek működését, történetét. A TTE egyike a rendszerváltáskor elsőként alakult, s azóta is aktívan működő pedagógus szakmai szervezeteknek.

⇒ *Fel tudnád idézni, milyen személyes motívációid voltak az Egylet alapításakor?*

Nem én vagyok az első számú „bűnös”, csak a második. Az ötletadó egy magyar–történelem szakos kolléga – Kelemen Péter – volt. A Pedagógusok Demokratikus Szakszervezetének szervezésében egy előadás-sorozaton vettünk részt – amely a magyar oktatás

megújításáról szólt –, s az egyik szünetben ő vetette fel, hogy ideje lenne Magyarországon ismét tanáregyesületeket létrehozni, mint pl. Tanítók Egyesülete, Történelemtanárok Egylete vagy Magyartanárok Egyesülete. Ekkor történt a baj: ezt nekem mondta. Attól kezdve már csak azt kerestem, hogy kikkel együtt fogom ezt megvalósítani. Röviddel az ötlet megszületése után – 1989-ben, az utolsó piros betűs április 4-én – negyedmagammal aláírtam az egyesület létrehozására szóló felhívást.

⇒ *Hogyan szereztek erről tudomást a kollégák? Miként folyt a tagtoborzás?*

Kézenfekvő volt, hogy az akkori hivatalos csatornákat nem akartuk használni – nem is nagyon használhattuk. Távol akartuk tartani magunkat ezektől, mivel sok szállal kötődtek az MSZMP-hez, az állampárthoz. Ezért barátainknak, kollégáinknak szoltunk arról, mit tervezünk, s a véleményüket kértük. Legtöbben jó ötletnek tartották, s hozzá tették, szívesen vennének részt egy ilyen egyesület munkájában. Fontos segítőnk volt a sajtó. (A magyar sajtónak egészen kivételes szerepe volt a rendszerváltásban.) Az első pillanattól kezdve hírt adtak elképzeléseinkről – akkor is, amikor az egyesületet még csak terveztük –, beszámoltak rendezvényeinkről, elmondhattuk céljainkat.

⇒ *Másfél évtized telt el az Egylet megalakulása óta. Egy szervezet felépítése nem egyszerű, működtetése még nehezebb. Milyen fontos összetevői voltak ennek a TTE történetében?*

Voltak állandó és változó elemek. Állandó elem a minőség-elv. Magától értetődőnek tartottuk, tartjuk, hogy szakmai értelemben kikezddhetetlen szervezetet akarunk működtetni. Kezdetől fogva alapvető volt, hogy autonóm egyesületet szeretnénk, olyat, amelynek a kollégák nekivethetik a hátukat, ha szükséges. Ez tartalmilag egészen mást jelentett 1989-ben, mint később. Akkor például azért kellett kiállni, hogy egy kollégának se lehessen baja abból, ha '56-ot forradalomként tanítja. Most más fellépésre van szükség, de az érdekképviselő természetesen állandó feladat. Az első pillanattól nyilvánvaló volt, hogy szolgáltatásokat is akarunk nyújtani a tagságnak. Az első években kevésbé volt lehetőségünk – háttér híján – ennek megvalósítására. Kezdetben munkánk – az én munkám legalább 90%-a is – abból állt, hogy megteremtjük a megfelelő háttérrel: forrásokat, helyet, ahol dolgozhatunk. A TTE fennállása óta mindig a működéshez szükséges forrás biztosítása volt a legnehezebb feladat. Szerencsére mindeddig sikerült. Magától értetődik, hogy az Egylet életének első időszakában mindenki lelkesedésből végezte ezt a munkát, minden ellenszolgáltatás nélkül. Nemegyszer saját pénzeinkből fizettük az egyesületi költségeket. A TTE fejlődése, működése azonban elért egy olyan szakaszba – nagyjából a '90-es évek közepére –, amikor szükségessé vált, hogy fizetett alkalmazottunk is legyen. Ez először azt jelentette, hogy a halaszthatatlan adminisztratív munkákhoz állandó segítő alkalmazunk. Majd elkövetkezett az az időszak, amikor az egyesület képviselője, munkájának folyamatos koordinálása, a pályázatok készítése,

vagyis az Egylet menedzselése elengedhetetlenné tette, hogy eleinte félállásban, majd teljes állásban ezt a munkát végezzem.

⇒ *Azt mondtad, alapvető elv a szervezet autonómiájának fenntartása. Nem kerülhetjük meg a kérdést: hogyan lehet megtartani a „hőn áhitott” távolságot és függetlenséget a politikától akkor, amikor a civil szervezetek számára még mindig az állami illetve miniszteriális pénzügyi források a legjelentősebbek?*

Kötéltánc. Számunkra a függetlenség fenntartása mindig fontos volt. Arra biztatók mindenkit, olvassa el állásfoglalásainkat – a TTE honlapján hozzáférhetőek –, amelyekből látható, hogy minden egyes kormányzati ciklus alatt volt kritikus mondanivalónk, és az általunk képviselt szakmai értékek alapján igyekeztünk konzekvensek lenni. Mindemellett rettenetesen nehéz az a helyzet, hogy az egyesületnek nincsenek meg a biztos bevételei, fix forrásai vagy éppen vagyona, amelyre működését alapozhatná. Bár a szakszervezetek korábban – egyszeri gesztussal – kaptak vagyont, a szakmai szervezetek nem. A szakszervezetek és a kamarák számára fizetett tagdíj levonható az adóból, ellenben egy szakmai szervezeti tagdíjnál erre nincs lehetőség. Folytathatnám a sort. A lényeg az, hogy a tagdíjbevételek – a magyar jövedelemviszonyok miatt is – töredékét, mondjuk 1%-át adják egy szervezet költségvetésének. A pályázati pénzek döntő többségének nem a működést kell fedezniük, hanem az egyes programokat. Mindebből következik, hogy más források bevonása is szükséges. Egy civil szervezetnek anyagi értelemben több lábon kell állnia. Nálunk nagyon fontosak a pártolói tagdíj típusú bevételek, amikor cégek pénzzel vagy más adományokkal segítik az Egyletet. Elengedhetetlen, hogy saját bevételeink is legyenek. Ez például rendezvények, projektek révén teremthető meg. Mindemellett is folyamatosan probléma a működési költségek biztosítása.

⇒ *Az egyleti teendők mellett szeptember óta ismét tanítasz. Milyen érzés?*

Sajnos, az utóbbi három évben úgy alakult, hogy nem tanítottam. Most viszont nagyon élvezem.

⇒ *Úgy tudom, az átlagostól eltérő tanterv szerint tanítasz történelmet.*

Igen, másfajta módon – a NAT-logika szerint – kezdtük el felépíteni a tananyagot. Talán a legelejét mondom el a történetnek. Az *Ember és társadalom* című tantárgynál (a NAT-megnevezést használjuk) az ötödikesekkel úgy kezdtük szeptemberben a tanulást, hogy megrajzoltuk a gyerekek családfáját. Nagyon egyszerűen: az adott gyerektől indultunk, szüleikig és a nagyszüleikig jutottunk el. Majd azt mondtam nekik, hogy hozzanak egy tárgyat, egy képet, egy történetet a családfán szereplő valamelyik személyhez kapcsolódva. Ezt követően megkerestük, ki van a képen, kiről szól a történet, és kié az adott tárgy. Ilyen esetben előkerülhet a nagypapa, vagy a dédpapa háborúban használt

kulacsa, az apuka, anyuka vagy nagybácsi rendszerváltáskor eltett röplapja, és már ott is vagyunk a történelem kellős közepén. A történetek személyesek, családtagokhoz kötődnek, és ezért hitelesek, érdekesek a gyerekek számára. Így kezdtük a történelemmel való foglalkozást. Ez volt az előszoba: ismerjék meg családjukat, ismerjék meg saját magukat, ezt követően ismerjék meg azt a települést, ahol élnek. Később ezekről az alapokról léphetünk majd tovább.

⇒ *Ezek szerint a napi gyakorlatod során is elsődlegesnek tartod az Egylet egyik legfontosabb szakmai törekvését, a mindennapok, az életmódtanítás fontosságát?*

Természetesen. Meggyőződésem ugyanis, hogy ez a történelem fontos része. Így a történelem megtelik „élettel”, élményszerűvé válik tanulása, tanítása, s ezáltal hatékonyabb lesz. A TTE alakulása óta képviseli az életmódtanítás fontosságát, és a tantervekben, tankönyvekben, vizsgákon való hangsúlyosabb megjelenését. Az Egylet egyik legfontosabb szakmai sikerének tartom, hogy mára a szakma által is elfogadottá vált ez a megközelítés. Úgy gondolom, elvitathatatlan az eredményes szemléletformálásban betöltött szerepünk.

ALAPÍTÓLEVÉL

(1989. szeptember 30.)

A Történelemtanárok Egylete iskolatípusról függetlenül minden jelenlegi és egykori tanárnak szakmai érdekvédelmi szervezete. Az önszerveződő formát választó egyesület megalakulása erősíteni kívánja a közoktatás decentralizálása és a tanári önállóság növelése irányába ható folyamatokat.

I. Elvi célkitűzéseink közé egyszerre tartozik a történelmet tanító tanárok szakmai érdekeinek képviselése és a történelemtanítás színvonalának emelése. A történelemoktatás legitimációs válságban van. Hitele megrendült, a tanárok egy része elbizonytalanodott. Ma már nem elegendő a továbbfejlesztés, a történelemtanítás teljes megújítására van szükség. Ehhez pedig már nem elégségesek a meglévő keretek, azokat alapjaikban kell kiszélesíteni. Ezt nem lehet csak felülről jövő kezdeményezéstől várni, megvalósításához a történelemtanároknak maguknak is hozzá kell járulni. A következőket tartjuk feltétlenül szükségesnek:

1. A változás középpontjába a tanárt kell állítani. A tantervi kötöttségekből kiszabadított pedagógus felelősségérzete nagyobb, önállóságának növelésével alkotószelleme jobban érvényesül. Fel kell adni a centralizált irányítási modellt (a gyakorlatban is), biztosítani kell a horizontális kapcsolattartás lehetőségét. Csak az elszigeteltség, a szétforgácsoltság állapotából kitört történelemtanárok társadalma lesz képes önmagát megújítani.

2. Fel kell számolni a tantárgy ideologikus jellegét, s meg kell szüntetni az ebből fakadó kiszolgáltatottságot. Korlátokat kell szabni mindenféle politikai ellenőrzésnek. Nem lehet megengedni, hogy a tantárgy bármilyen (jelenlegi vagy későbbi) politikai erő törekvéseinek legyen alárendelve.

3. Az ideológia uralma helyett az értékek pluralizmusát kell megteremteni. A tanítás középpontjába általános demokratikus értékeket, az európai humanista értékrendet és a nemzeti identitást biztosító magyar hagyományokat szükséges állítani.

4. Minden eszközzel támogatni kell a helyi kezdeményezéseket, segíteni, ösztönözni kell az önálló fejlesztések (részfejlesztések) beindulását. Biztosítani kell alternatív tanítási programok megszervezésének lehetőségét, bátorítani a helyi tantervek, tananyagok, segédanyagok kialakítását, új, hatékony módszerek

alkalmazását. Ezek részesüljenek erős központi támogatásban, és ne legyenek kitéve bonyolult engedélyezési procedúrának.

5. Elő kell segíteni modern szemléletű, korszerű fogalomkincssel dolgozó, formájában is megújuló tankönyvek kiadását. Lehetővé kell tenni a tankönyvek szabad választhatóságát. Ehhez pedig sokféle tankönyv kell (nem iskolatípusonkénti bontásban). A tankönyvírást anyagilag és szakmailag is vonzóvá kell tenni.

II. Mindezekből következik konkrét akcióprogramunk:

1. Az Egylet olyan fórummá kíván válni, ahol kifejezésre jutnak a történelmet tanító tanárok speciális érdekei és szükségletei. Ezért az Egylet közzétesz szakmai álláspontokat, teret ad különböző nézetek ütköztetésének, segíti a szakmai és módszertani információk (és információs anyagok) cseréjét. Bekapcsolódik a tantárgyfejlesztési vitákba, közreműködik az új országos követelményrendszer kialakításában, a történelem érettségi megreformálásában és más, jövőt formáló kérdésekben (pl. nemzeti törzssanyag kialakítása). Véleményezi a készülő új tankönyveket. Vállalja a helyi kezdeményezések koordinálását, segítségét, tantervi-tananyagviták lebonyolításával éppúgy, mint a központi fejlesztések kritikáját. Szükségesnek tartja, hogy a történelemtanárok számára évente megrendezésre kerülő fórumot teremtsen és közreműködjön egy tantárgyi bizottság felállításában, amelynek tagjai lehetnének a Minisztérium, egyetem, a Történettudományi Intézet képviselői mellett az oktatás kiszolgálásával foglalkozó központi intézmények tagjai, és az Egylet révén a történelemtanítás „közkatonái”, a különböző iskolatípusok tanárai is.

2. Az Egylet a történelemtanárok számára szolgáltatásokat biztosít, hogy közkinccsé tegye azt a szellemi potenciált, mellyel a történelemtanárok rendelkeznek. Teret ad a tapasztalatok kicserélésének. Módszertani vásár, ötletbörze, „Amit másképpen tanítok” bemutatók szervezése szerepel terveink között. Lehetőséget kínálunk óravázlatok, fóliák, video-anyagok, térképvázlatok, versenyfogatókönyvek cseréjére. Vitaköröket, találkozókat szervezünk aktuális kérdésekről, közreműködünk új kutatási eredmények közzétételében, külföldi tapasztalatok, eredmények, módszerek ismertetésében, népszerűsítésében. Ennek a működéséhez az Egylet alkotóköröket hoz létre, szervezi, irányítja a műhelymunkát. Az Egylet segíteni kész a megújuló tudomány eredményeinek továbbításában is. Sokszorosított anyagok, háttér tanulmányok biztosításával segíti a tanárok munkáját. Havonta megjelenő lapjában, a Rubicon című történelmi magazinban a tanítást is segítő írásokat, tanulmányokat tesz közzé

közérthető, diákokkal is feldolgozható formában. A lapban teret ad az alkotó tanárok és munkáik bemutatásának.* Az Egylet diákok számára vetélkedőket, versenyfelkészítőket szervez. A tanárok számára tanulmányi kirándulásokat szervez főbb tájegységeink és a szomszédos magyarlakta területek megismerésére.

3. Az Egylet közreműködik a különböző iskolák közötti kapcsolatteremtésben (beleértve a szomszédos országok magyar nemzetiségi iskoláit is). Együttműködik a történelemtanítás fejlesztését szolgáló intézményekkel, szervezetekkel, tudományos körökkel. Erősíti a kapcsolatot az iskola és az egyetem, az oktatás és a tudomány között is.

Budapest, 1989. szeptember 30.

* A Rubicon 1990-ben – a Történelemtanárok Egyletével együttműködő – önálló folyóirattá vált.

Névjegy – Dr. Gyarmati György

1976-ban szerez történelem-földrajz szakos tanári oklevelet a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen. Egyetemi professzorai, Niederhauser Emil és Ránki György akadémikusok ajánlanak számára kutatói állást az MTA Történettudományi Intézetében. Itt, a Jelenkortörténeti Osztályon 1976–1990 között tudományos segédmunkatárs, majd munkatárs. Kutatási területei: Magyarország második világháború utáni nemzetközi helyzetének vizsgálata, illetve a magyar belpolitika és társadalom története a 20. század második felében. A Történettudományi Intézetbe kerülve Niederhauser Emil professzor közvetítésével ismerkedik meg Bibó Istvánnal. Utóbbi ösztönzésére kezd foglalkozni a háború utáni közigazgatási reformkoncepciókkal. Ezen kutatások – egyre bővülő tárgyköreinek – hozadéaként szerez 1980-ban bölcsészdoktori, 1995-ben kandidátusi fokozatot. 2002-ben habilitál a Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemen. 1977–2003 között oktat az ELTE Jogtudományi Karán, illetve 1990-től – mindmáig – Pécsen is. Százhoz közelítő szaktanulmánya mellett több könyv szerzője, illetve 20. századi magyar történelmi összefoglaló munkák társszerzője. 2003-tól az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának főigazgatója, emellett az MTA Történettudományi Szakbizottságának választott tagja és a Magyar Történelmi Társulat *Századok* című szakfolyóiratának szerkesztő bizottsági tagja. A Történelemtanárok Egyletének alapító, illetve több cikluson át bizottsági tagja, 1997–2001 között az Egylet alelnöke.

⇒ *Történész-kutatóként, hogyan került kapcsolatba és miért csatlakozott egy, a közoktatás területén tevékenykedő tanárszervezethez?*

Egyrészt, mert a diplomám megszerzése óta egyvégtében tanítok történelmet – igaz, mindvégig a felsőoktatásban –, másrészt, mert az Egylet alakulása idején úgy tűnt, hogy kedvemre való társaságba keveredtem. Ez a benyomásom azóta sem változott. A nyolcvanas évek második felében egyvégtében kaptam meghívásokat minden megyéből tanári továbbképzésekre, vagy éppen az akkor még országos hálózattal büszkélkedő História-klubokba, illetve az egymást érő nyári olvasótáborokba, szakkollégiumokba, az akkoriban újra virágkorukat élő népfőiskolákra. Emellett – a velem együtt öszülők még emlékezhetnek –, ez volt a körök-kora: nem történelmi profilú társadalmi szervezetek is gyakorta tiszteltek meg felkéréssel, mert a közelmúlt históriájáról szerettek volna eszmét cserélni. Félreértés ne essék: legalább három tucat történész, szociológus, politológus kolléga nevét kellene sorolnom, akiket mondhatni kézzől kézre adtak ezeken a rendezvényeken, mi meg közben nagyon is fontos „országismeretre” tettünk szert. Egy ilyen felkérés kapcsán kerültem az alakuló-félben levő Együlethez is. Úgy rémlik, hogy a hidegháború geneziséről meséltem a Deák Téri Általános Iskolában, aztán egyre inkább közös lett életünk egy része Miklósi Lacival – az egyleten belül és kívül is. Elválaszthatatlan ettől,

hogy akkoriban kezdett bővülni a tankönyvválaszték, s rendre kaptam a felkéréseket a huszadik századot tárgyaló tankönyvek lektorálására. Némi túlzással azt is mondhatnám, hogy amíg mások „rendszer váltottak”, én 1989–1991-ben szinte egyvégtében lektoráltam az éppen átdolgozott, illetve a frissen született – szemléletükben is változó – tankönyvkéziratokat. Mivel ezt a lektorálást hamarosan az Egylet is elkezdte „intézményesen” művelni, ismét csak adott volt a találkozási pont.

⇒ *A felsőoktatásban dolgozó tanárként, milyen tapasztalatai vannak a történész hallgatók felkészültségét illetően?*

A felsőoktatásból nézve és az én korszakomra vetítve egy szakállas viccel kezdem a választ. Újságíró kérdezte az erősen barázdált arcú téesz-tagot a hatvanas években: És mondja már Feri bácsi, milyen ez a szocializmus, tömören szólva? Ha tömör választ kér az elvtárs: akkor jó. És kissé bővebben mit mondana? Kissé bővebben: nem jó. No, hát ilyen huszadik századot – s főleg annak második felét – tanítani az egyetemen. De menjünk sorjában. Mivel telik el általában a gimnáziumok negyedik évének második felére? Majd’ minden tanár az ókortól kezdve „tétel-centrikusan” igyekszik még egyszer átvenni négy év tananyagát. Teljesen rendjén van, közeleg az érettségi, még akkor is, ha a tanrend szerint ugyanezen órák vannak a közelmúlt század második felének történelmére szánva. (Továbbképzések „büfé-szünetében”, vagy ún. átképzősök diploma-bankettjén – már „kellően oldott” hangulatban visszatérően szóltak erről kollégák, ha azt firtattam, hogy jó eszű, jó felkészültségű negyedéves nappalis diákjaimnak miért nincs gimnáziumból hozott ismeretük az általam tanított korszakról.) Azaz, az érettségire készülés törli a közelmúlt históriájába való beavatását a maturandusoknak. Hosszú időn keresztül az érettségi, illetve a felvételi kérdések közé se nagyon szorgalmazták betenni a szóban forgó időkört. Pontosítva: egy időben tagja voltam a – nem nyilvános – felvételi tétel-összeállító munkacsoportnak, ahol visszatérően, de csak szóbeli instrukcióként hallhattuk: ne erőltessük túlzottan a II. világháború utáni kérdéseket. No tehát, e tekintetben „szűzen” kapom meg a negyedéves hallgatókat, s majdhogynem „tabula rasa” plántálhatom beléjük ezen időszakot. Azért a majdhogynem kitétel, mivel a palánták köziben gyomlálni is sűrűn szükséges. Azok egy részét, amit a családi környezetből hoznak magukkal. Sietek hozzátenni, hogy ez teljesen rendjén való. Ennél sokkal inkább jelentenek problémát azok a marhaságok, amelyek a zszurnalisztika hályogkovács történelem-magyarázóinak írásaiból ragadnak meg bennük. Lezárva a mondandót: jó ezt a korszakot tanítani, mert jórészt a negyed évig eljutók találkoznak először a korszak szisztematikus tényanyagával. Kevésbé jó, bár nemkülönben tisztos szakmai kihívás, lehántani a korszak történetéről azt a „szürkehályogot”, amelyet átpolitizálódott zugárúként pro és kontra kínálnak mindenfelé az iskolák kapuin kívül. De ettől sem hihetjük azt, hogy a kortárs mindennapokban való eligazodás számára érvényes lenne a Historia est magister vitae tétele.

⇒ *A TTE konferenciái alkalmasak lehetnek-e arra, hogy ismeretanyagban vagy módszertanban, a tananyag strukturálásában olyan információkat adjanak a tanároknak, amelyeket a tanítás során hatékonyan tudnak alkalmazni? Hatékonyság alatt természetesen a diákok tudásszintjének emelését is értem.*

Azt hiszem, hogy a TTE második konferenciájától kezdve tevőleges bűnsegédi bűnrészes vagyok, részben a témák kiválasztásában, részben az előadók felkérésében, akiknek zöme közelebbi vagy távolabbi kollégám. Nagyon jó, hogy ezek a konferenciák vannak, mert egy-egy témacsoport köré gyűjtve rendszeresen, több metszetben kapunk újabb, esetenként még csak kutatási fázisban lévő információkat. Mindeközben azt gondolom, intézményesen nem ezek a konferenciák azok, amelyek a módszertani segítséget nyújthatják a tanároknak. Ha valami segíthet, az sokkal inkább a jó néhány éve rendszeresített – Knausz Imre kitartó szervezésében működő – folyamatos évközi, módszertani továbbképzés. Egyszerűen azért, mert az egy-két napos, az egész országból tanárokat összegyűjtő előadói konferenciánál az előadások sokasága és az idő rövidsége igazából csak arra jó – a legjobb előadás esetében is –, hogy felhívja a kollégák figyelmét arra, hogy most már ezek figyelembevételével is lehet igazítani az órán a tankönyvi anyagot, továbbá, hogy milyen tudományos, módszertani munkánkba érdemes belenézni. A folyamatos, kiscsoportos továbbképzések segíthetnek igazából a módszertan megújításában. Ami leginkább megoldatlan, az Bibó Istvánnak egy több mint fél évszázados kérdése: de ki képi át az átképzők átképzőit?

⇒ *A módszertanhoz kapcsolódva, az Egylet fontos koncepciója az életmód tanítása. Történészként, kutatóként mennyire tartja fontosnak, és mennyire létezik ez ma a történelemtanításban?*

A tanártársadalmat tekintve „gőgös” többes számban mondható; a Történelemtanárok Egyletében voltunk azok, akik kezdettől szorgalmaztuk a hagyományos politikatörténeti, illetve az elmúlt évtizedekben megizmosodott gazdaságtörténeti megközelítések mellett, az életmódtörténeti, a művelődéstörténeti, még általánosabban a társadalomtörténeti nézőpontnak a történelemoktatásban való erősítését. Sietve kell hozzátennem, hogy egyre inkább volt (van) e téren szakmai háttérünk is. A történészkutatók Hajnal István köre, mely nem sokkal az Egylet előtt szerveződött, s mindmáig a hazai társadalomtörténetírás megújításának – immár intézményesült – elkötelezettje. Innét verbuválódott az első egyetemi szintű doktori iskola, s az ő bábáskodásuk mellett indult útjára a most ötödik évébe lépő *KORALL* című, valóban komoly társadalomtörténeti folyóirat. Ezt már jórészt az ún. tanítvány-generáció írja és szerkeszti. Konferenciáink előadóit és ennek a társadalomtörténeti iskolának a reprezentánsait összevetve, ellenőrizhető az állítás hitelessége. Ne feledjük azonban el, hogy nagy erő a tradíció nehézkedési ereje, s nagyon nehéz a (szemlélet)váltás tudományban és oktatásban egyaránt. Ma jó meggyőződéssel

mondhatom, hogy a történelemtanár-társadalom elkezdett barátkozni ezzel a tágabb értelemben vett társadalomtörténeti megközelítéssel. De ha esetleg ugyanezt a kérdést felteszi egykoron a Történelemtanárok Egylete megalakulásának negyedszázados évfordulóján, lehet, hogy a következőképpen kezdődik majd az akkor interjúvolt válasza: a történelemtanár-társadalom elkezdett barátkozni... Ennek kiteljesedéséhez a történelem tanításában – sok egyéb mellett – újabb generációváltás(ok)ra is szükség lehet.

ÁLLÁSFOGLALÁS

a tárgyilagosságtörténelemtanításról

(1993. október 16.)

„Ma a prófétának és a demagógnak azt kell mondani: 'Menj ki az utcára, és beszélj nyilvánosan.' Vagyis oda, ahol lehetséges a bírálat. Az előadóteremben, ahol az ember a hallgatóival ül szemben a prófétának és a demagógnak hallgatnia kell, és az oktatónak kell beszélnie, s felelőtlenségnek tartom, ha az oktató kihasználja azt a körülményt, hogy a hallgatóknak előmenetelük végett látogatniuk kell kollégiumát s ott senki sincs, aki bírálhatja...”

Max Weber: A tudomány mint hivatás (1919)

Századunkban a hatalom mindenkori birtokosai általában a hivatalos ideológia, az államilag támogatott világnézet terjesztését, sőt nem egyszer az aktuális kormánypolitika támogatását várták el a magyar történelemtanároktól. Történelemtanításunk azonban soha nem vált mindenestül a hatalom kiszolgálójává. Egyre szélesebb körben vált elfogadott értékke a tárgyilagosságtanítás. Nehéz időkben formálódtak ki ennek a magatartásnak az alapelvei, de úgy gondoljuk, hogy tárgyilagosságnak maradni a demokráciában sem sokkal könnyebb. Ezért határoztuk el, hogy – remélve a történelemtanárok számos körének egyetértését – megfogalmazzuk azokat a magatartási normákat, amelyek önkéntes vállalása megfelelő szakmai felkészültség esetén megítélésünk szerint segíthet elkerülni a politikai csapdákat.

1. A történelmi igazság a legfontosabb. A világnézeti mondanivalónál, az érzelmi hatásoknál és az előadás eleganciájánál fontosabb, hogy mindig a legjobb meggyőződésünk szerinti igazságot mondjuk.

2. Törekedni kell a tények és értékelések elválasztására. Tudatosítani kell a tanulóknak, hogy a tények elvileg egzakt módon igazolhatók vagy cáfolhatók (bár sokszor a tények maguk is vitatottak), az értékelések azonban mindig alternatív jellegűek (bár érvekkel alátámaszthatók).

3. A fontosabb vitatott történelmi tények vagy értékelések esetében törekedjünk a különböző álláspontok bemutatására.

4. Ahol lehetőség nyílik, mutassuk be – lehetőleg források alapján – a történelem egymással szemben álló szereplőinek álláspontját. Törekedjünk

annak megértetésére, hogy az egymással szemben álló nézetek egyaránt végiggondolhatók, megérthetők és átélhetők.

5. A történelemtanítás mindig érték közvetítés is. Nyíltan vállalnunk kell a humanizmus, a béke, a szabadság, a demokrácia, a szolidaritás és a környezetvédelem alapértékeit. Fel kell lépünk az agresszív magatartásformákkal és világnézetekkel, a fajgyűlölettel és a militarizmussal, az egyéni és kollektív emberi jogok megsértésével, a természeti környezet tönkretételével szemben.

6. Tanárnak és diáknak egyaránt joga van saját – nemzeti, etnikai, vallási, lokális stb. – identitásához és ahhoz, hogy azt mások is tiszteletben tartsák. Tilos a tanulót azonosságtudatában megsérteni, annak érzelmi kötődéseiről becsmérlően vagy gúnyosan nyilatkozni. A közösen vállalt identitás elmélyítése és megalapozása ugyanakkor a történelemtanítás egyik alapvető feladata.

7. A tanulónak joga van az önálló véleményalkotáshoz. Teljesítményének értékelését semmilyen formában nem befolyásolhatja a történelmi tényekről vagy személyekről alkotott értékítélete.

8. A világnézeti és politikai propagandát száműzni kell a tanár-diák kapcsolatból.

9. A tanár saját meggyőződésének, világnézetének eltitkolása épp olyan káros lehet, mint ha a gyerekekre erőlteti azt. Legyen azonban szabály, hogy:

- lehetőleg előbb a tanulók fejtsek ki álláspontjukat,
- törekedjünk a sajátunkétól eltérő álláspontok korrekt bemutatására is.

10. Kifejezetten politikai kérdésekben a tanár akkor nyilatkozzék, ha a tanulók erre megkérlik, és akkor is az előző pontban kifejtett szempontok figyelembevételével.

11. Veszélyesek és károsak a rejtett politikai utalások, a cinkos összekacsintások, a „nem mondjuk ki, de tudjuk, miről van szó” mentalitás. Óvakodjunk a tetszetős, ám esetleg félreérthető vagy félrevezető analógiáktól.

12. A tanár mindig olyan világnézeti vagy politikai álláspontot képviseljen, amelyet igaznak tart. Semmilyen politikai nyomás vagy légkör nem kényszerítheti a tanárt arra, hogy lelkiismeretével, meggyőződésével ellentétes nyilatkozatokat tegyen.

Történelemtanárok Egylete

Névjegy – Dr. Knausz Imre

Az ELTE Bölcsészettudományi Karán történelem-pedagógia szakon végez 1982-ben. Gimnáziumban tanít, majd 1982–1988 között az akkori Párttörténeti Intézetben a magyar közoktatás 1945–1956 közötti történetét kutatja, s ez a kutatás képezi kandidátusi disszertációja alapját. A rendszerváltás éveiben az Országos Pedagógiai Intézet munkatársaként a történelemtanítás, a történelemtantervek, az érettségi kérdéseivel foglalkozik, majd 1990-ben visszatér a katedrára, s hat évig tanít. Ezzel párhuzamosan a KOMP-csoport* munkájának keretében új tantervek, tankönyvek fejlesztésén dolgozik. 1996-tól az Országos Közoktatási Intézet munkatársaként részese az országos tantervi adatbank létrehozásának. 1997–1998-ban a Fővárosi Pedagógiai Intézet igazgatója. A NAT 2003-as felülvizsgálatakor a szerkesztőbizottság tagja. Jelenleg a Miskolci Egyetemen pedagógiát, az ELTE Tanító- és Óvóképző Főiskolai Karán történelmet tanít. A TTE alapító tagja. 2002-ben elsőként kapta meg a TTE által alapított Szebenyi Péter-díjat.

⇒ *Személyedhez fűződik az 1993-ban elfogadott Állásfoglalás a tárgyilagosságról történelemtanításról című dokumentum, amely azóta az Egylet egyik alapidokumentuma is lett. Amit ebben megfogalmaztatok, érvényes ma is?*

Igen, szerintem sikerült időtálló szöveget létrehoznunk.

⇒ *Ez egyfajta összegzése volt akkor a rendszerváltás utáni két-három év szakmai és civil tapasztalatainak?*

Lehet azt mondani, hogy egyfajta összefoglalás, de belőlem ezt akkor inkább közvetlen élmények váltották ki. Egyfelől abban az időben a politika sokat foglalkozott a történelemtanítással, s ez nagyon zavaró volt. A különböző politikai irányzatok részéről újra és újra felvetették, hogy milyennek kellene lenni a történelemtanításnak, és milyen értékeket kellene képviselnie. Másfelől pedig – amit mindannyian tapasztaltunk – a kollégák közt is voltak olyanok, akik politikai-ideológiai nézeteik, világnézetük terjesztésére használták fel a történelemtanítást. Tehát ez a két dolog: egyrészt a gyakorlatban tapasztalt anomáliák, másrészt és (főleg!) a politika részéről mutatkozó egészségtelen „érdeklődés” váltották ki – legalábbis belőlem – azt a reakciót, hogy egy ilyen (etikai kódexszerű) dokumentumot összeállítsunk.

⇒ *Az állásfoglalás szövege nem csak a pedagógusok etikai normáiról valamint a politika-szakma viszonyáról szól. Több olyan pontja van, amely kifejezetten szakmai, metodikai*

* Pedagógusok szakmai csoportosulása, amelynek célja a komprehenzív iskola hazai elterjesztése.
Vezetője: dr. Loránd Ferenc.

alapvetéseket is tartalmaz. Ilyen például a tények és az értékelések különválasztása, az adott kérdéssel kapcsolatos alternatívák bemutatása vagy a tények vitathatósága. Ezen a területen történt-e változás, megújulás '93 óta?

Ezt nehéz megítélni. Nem vagyok olyan helyzetben, és nem hiszem, hogy bárkinek is olyan rálátása lenne a gyakorlatra, hogy ezzel kapcsolatban sommás megállapítást tehessen. Azt tudom mondani, hogy az én benyomásom szerint nem változott lényegesen a helyzet – amennyiben a tantermi gyakorlatról beszélünk. Ami változott, úgy érzem, az a politika, ha úgy tetszik a hatalom magatartása, viszonya a történelemtanításhoz. Az a fajta befolyásolási szándék, ami '93-ban volt, az utóbbi időben nem érezhető olyan élesen – ez persze nem jelenti azt, hogy a jövőben nem mutatkozik újra ilyen szándék. De a módszertant illetően nem érzem azt, hogy az osztálytermi gyakorlat lényegesen fejlődött volna.

⇒ *Ez azt jelenti, hogy az utóbbi években a pedagógusok nem lettek nyitottabbak, sőt inkább elzárkóztak a módszertan megújításától? Ez az oka annak is, hogy a szakmai konferenciák közönséglétszáma csökken?*

Ez két különböző dolog. A konferenciákkal kapcsolatban az érzékelhető, hogy az újdonságok iránti kezdeti lelkesedés és „éhség” csillapodott. Számszerűen is kimutatható, hogy kisebb az érdeklődés, ami valószínűleg érthető is, hiszen a nagy átalakulási időszak lezárult a '90-es évek elején. A '90-es évek közepén a NAT-viták voltak azok, amelyek felcsigázták a kedélyeket, tehát az oktatáspolitikai, szakmapolitikai kérdések. Mára ez a fajta érdeklődés is „leült”. Az oktatáspolitikai is változott, és a szakma is belefáradt ezekbe a vitákba, mivel nem lettek igazán eredményesek, illetve csak kevesen érezhették úgy, hogy értelme volt a hozzászólásoknak és az aktivitásnak. Másrészt azonban, amire a kérdés első fele vonatkozott, kicsit más probléma. Az, hogy módszertanilag és pedagógiai kultúráját tekintve átalakult-e a szakma, az nem egyszerűen a lelkesedéssel, érdeklődéssel függ össze. Ezzel kapcsolatban azt gondolom, hogy nem sikerült megtalálni azt a „kulcsot”, amivel lényeges változásokat lehetne elérni ezen a téren. Nagyon erősen élnek a régi hagyományok a tanítási módszerekben.

⇒ *Mi lehet a szerepe ebben a helyzetben a Történelemtanárok Egyletének?*

Induljunk ki abból, hogy mi az, amit jelenleg eredményesen csinál a TTE. Elsősorban az információszolgáltatást és a tanárok közti kapcsolatépítést, tehát a közösségépítő szerepet emelném ki. Ez a tevékenység alapvetően az Internet adta lehetőségek köré szerveződik. Egyfelől: honlapjának minőségével az Egylet kiemelkedik a többi civil szervezet közül. Itt jelenleg professzionális hírszolgáltatás folyik. Nem tudom, meddig sikerül ezt működtetni, mivel nagyon sok munkát, energiát követel, és pénzfüggő is, méghozzá nem is kis mértékben. Másrészt szintén az Internethez kapcsolódik a

Törifórum nevű levelezőlista, amely lehetőséget teremt arra, hogy a történelemtanárok megtalálják egymást, és szakmai kommunikációt folytassanak. Ezen a területen még vannak hiányosságok. A jövőben én ennek a fejlesztésében látnék fantáziát. Közösségeket létrehozni, és fórumot teremteni, hogy szakmai kérdésekről egyáltalán kommunikáció történjen.

⇒ *A szakmán belül ezek szerint léteznek olyan szemléletbeli különbségek, amelyek megakadályozzák a párbeszédet. Lehetséges a két oldal képviselőit – legalább képletesen – egy asztalhoz ültetni?*

Nem tudom, hogy két oldal van-e. Nem is tudom pontosan, hogy a két oldal mire vonatkozik: például politikai-ideológiai szempontból beszélhetünk egy népi-urbánus megosztottságról, s ez kétségkívül jelen van a szakmában. A reformokhoz való viszony alapján pedig egy konzervatívabb és egy reformpárti oldalról, s ez utóbbi nyilván hajlamosabb átalakítani a tananyagot és a módszereket is. Az érdemi, tartalmi beszélgetéseknek azonban éppen az lenne a lényegük, hogy felszámolják ezeket az oldalakat. Konkrét kérdésekről legyen szó és konkrét ügyekről, ahol nem kell feltétlenül aszerint dönteni, hogy az embernek az identitása melyik oldalhoz kötődik, hanem aszerint, hogy mi az, ami működőképesnek látszik. De akárhogy is nézzük, egyre inkább az az érzésem, hogy a történelemtanárok többsége egyik oldalhoz sem tartozik, és éppen ez a probléma. Egyszerűen végzi a munkáját, nagyon kevés módosítással, ugyanúgy ahogy ezt 10-15-20 évvel ezelőtt is tette. Ezt nagyon nehéz megváltoztatni, és a ráébreszteni a kollégák nagytöbbségét arra, hogy ez nem mehet így tovább.

⇒ *Mi az a személyes „mozgatórugó”, amiért 16 éve kitartasz az Egylet mellett, sőt több éve bizottmányi tagként illetve alelnökként aktív részt vállalsz a munkából?*

Ez egy nehéz kérdés! Nyilván az emberek: ez egy jó társaság, jó csapat. Másrészt, azért mert egy értelmes dolog, és fontosnak tartom, hogy működjön. És természetesen azért is, mert azokról a szakmapolitikai kérdésekről, amelyek engem érdekelnek, foglalkoztatnak, itt mindig is megfogalmazhattam a véleményemet, és az Egylet fórumot, „közvetítő csatornát” jelentett gondolataim számára.

FELHÍVÁS

az oktatási stratégiában
való együttgondolkodásra
(2003. szeptember 24.)

A magyarországi közoktatás szakmai és munkavállalói érdekvédelmi szervezetei már hosszú ideje hangoztatják határozott igényüket a szakmai, politikai, társadalmi megegyezésen alapuló és kormányzati ciklusokon átívelő oktatáspolitikai kialakítására. E nélkül, mint ahogy azt az elmúlt évtized is bizonyítja, közoktatásunk nem lesz képes a felemelkedésre, nehézségei tovább gyarapodnak, nem szolgálja a társadalmi modernizációt, az európai integráció ügyét.

A Nemzeti alaptanterv (NAT) folyamatban lévő felülvizsgálata nemcsak megfelelő alkalommal szolgál, hanem ilyen követelményt is támaszt az oktatáspolitikával szemben. A kötelező oktatás tartalmi szabályozását alapvetően meghatározó, új dokumentum bevezetésére ugyanis az első évfolyamokon 2004 szeptemberétől kerül sor, majd felmenő rendszerben 2016-ig fogja át egész közoktatásunkat.

Ezért elengedhetetlen, hogy az alapvető kérdésekben megegyezés szülessen, a jelenlegi NAT-vita tovább folytatódjék, hogy konszenzus közeli helyzet teremthető, melyhez kellő időt és megfelelő fórumokat kell biztosítani. A szakmai szinten született egyetértést pedig a politikusoknak, a pártoknak nemcsak tudomásul kell venniük, hanem megállapodásukkal garanciát kell vállalniuk kormányzati ciklusokon átívelő érvényesítésére. A mindenkori kormány feladata és felelőssége a megállapodásra való törekvés, a konszenzuseresés feltételeinek megteremtése, valamint az oktatáspolitikát meghatározó dokumentumok – stratégia, törvényi szabályozás, tartalmi szabályozás – megfelelő sorrendjének kialakítása.

Az oktatás stratégiai jellege megköveteli az ilyen lépéseket. Sajnos, a Magyar Köztársaság Országgyűlésében hosszú ideje folyó csatározás, a kormánypártok és az ellenzék közötti érdemi párbeszéd hiánya jelenleg minderre nem sok esélyt nyújt. Éppen emiatt a magyar közoktatás jövőjéért

felelősséget érző szervezetek felszólítják a parlamenti pártokat arra, hogy a szakmai megegyezéseket, ajánlásokat figyelembe véve, állapodjanak meg az oktatáspolitikai alapvető kérdéseiben, mind a tartalmi, mind a jogi szabályozás, mind a feltételrendszer tekintetében.

Budapest, 2003. szeptember 24.

*Magyar Közoktatási és Szakképzési Szakszervezet
Pedagógusok Szakszervezete
Gimnáziumok Országos Szövetsége
Általános Iskolai Igazgatók Szövetsége
Pedagógusok Demokratikus Szakszervezete
Magyar Nevelők és Tanárok Egyesülete
Kollégiumi Szakmai és Érdekvédelmi Szövetség
Magyar Zeneiskolák és Művészeti Iskolák Szövetsége
Magyar Zeneművészek és Táncművészek Szakszervezete
Történelemtanárok Egylete*

Névjegy – Kopcsik István

Az ELTE Bölcsészettudományi Karán történelem-földrajz-filozófia tanári szakon szerez diplomát. Tanárként helyezkedik el: 1979–1983 között a Fővárosi Tanács József Attila Kollégiumának egész napos iskoláztatási programjában dolgozik, 1983–1991 között a Budaörsi Illyés Gyula Gimnáziumban a komplex történelemoktatás kísérleti (minisztériumi) programjának aktív résztvevője. Szakterülete: az emberi civilizációk természeti összefüggései, találkozásai, életmód-alternatívák, a közösségi érdekérvényesítés történeti típusai. 1994-ben megkapja az Eötvös-érmék ezüst fokozatát. Tagja (többek között) az ELTE-MTA Fejlődő Világ Munkacsoportjának, a Magyar Földrajzi Társaságnak, valamint 1994-től 1998-ig a Pedagógusok Szakszervezete érdekvédelmi és szakmai titkára. A Magyar-Kínai Oktatási és Kulturális Alapítvány kuratóriumának társelnöke, a *Magiszter* című országos oktatási magazin kiadója. Alapító tagja a Karibi Kutatócsoport Egyesületnek, a Magyar Pedagógus Kamarának valamint a Történelemtanárok Egyletének. 1991-től az Egylet bizottmányi tagja, 2001-től alelnök. „Megszállott” újíto, kísérletező: megálmodja, és 1991-ben létrehozza a Kolumbusz Kristóf Humángimnáziumot, az utazóiskolát. Elkötelezett híve az élményszerű tanításnak, a pedagógia megújításának.

⇒ *Mindig nehéz dolguk volt az „úttörő”, innovatív embereknek. Te többszörösen „fertőzött” vagy: egyrészt egy saját elképzeléseid által megvalósított, és az átlagostól eltérő módszerrel működő oktatási intézmény vezetőjeként, másrészt egy civil szervezet alelnökeként. Honnan ez a kísérletező, újító kedv?*

Már az Egyetem alatt tanítottam, s így részt vehettem egy kísérleti oktatási programban. Olyan – történelmi, társadalomismereti tárgyú – innovatív programokat is készítettem, amelyek akkor még csak külön engedéllyel működhettek az intézményben, ahol dolgoztam. Talán innen a fertőzőtség. Az Egylettel kapcsolatban pedig nagyon örültem, amikor az alakulásáról volt szó, mert úgy gondoltam, hogy egy rendszerváltó világban fontos egy olyan szakmai egyesület, amely egyértelműen a reform szolgálatában áll.

⇒ *Hogyan fogalmaztátok meg akkor a reformtörekvéseket?*

Történelemtanárok Egylete lévén, a történelemoktatás, társadalomtudományi oktatás területén határoztuk meg, és két alapvető kiindulópontunk volt. Az egyik az, hogy a hagyományos vulgár-marxista történetfelfogást – amely az osztályelméleten nyugszik, csak a politikátörténetre épít, illetve a politika által direkt módon befolyásolt, célirányos feladatokat hirdet – meg kell változtatni. A másik, hogy életszerűvé

kell varázsolni a tantárgyat, tehát belevonni azt, amiről valóban szól a történelem: életmódról, örömökről, bánatokról, s ehhez – megfelelő forrásanyagokból – minél több élményszerű és valóságos ismeretet adni.

⇒ *Található-e párhuzam a Te mostani gyakorlatod és ezek között az elvek között? Milyen szemlélet szerint tanítotok a Kolumbusz Humángimnáziumban?*

A mi gyakorlatunk teljesen egybevág az Egylet szakmai alapelveivel. Vagyis: minél komplexebb módon tanítsunk. A hagyományos tantárgyszerkezetekkel, tantárgyi órafelosztásokkal nem lehet igazán jól tanítani. Hihetetlen időmegtakarítás, valamint a gyerekek és tanárok számára is sokkal egyszerűbb és könnyebb (ha egyszer a tanár már elsajátította), hogy egyszerre dolgozza fel egy adott korszak művészettörténeti, zenetörténeti, irodalomtörténeti és történelmi aspektusait. A mi tizenhárom éves gyakorlatunk alapján azt mondhatom, hogy a hagyományos órakeretnek kb. 20-27%-a takarítható meg, ha nem 1–1,5–2 év távolságában tanulják a gyerekek ugyanazt a korszakot, amikor minden tanár újra elmondja ugyanazokat az alapösszefüggéseket. Az időmegtakarítás természetesen nem azt jelenti, hogy nem tartunk órákat, hanem azt, hogy sokkal árnyaltabban lehet az adott témákat feldolgozni, az élményszerűsége törekedve. El lehet játszani például a népgyűléseket, hitvitákat. Ezekre komoly team-munkában projekt-módszerrel lehet felkészülni, s ez jobban érdekli a diákokat is. Ehhez kapcsolódik még nálunk – és ezt próbáljuk az Egyleten keresztül is szorgalmazni – a helyszíni, élményszerű tanítás. Minél többet kimenni „terepre” (az adott tananyagok helyszíneire) Magyarországon, illetve külföldön, ott kell érzékelni, értelmezni a múltat – a mában. Ez nagyon fontos, hiszen a történelemnek a ma szempontjából van értelme és nem a múltból. Ugyanezt a szemléletet illetve módszertant próbáltuk megvalósítani Miklósi Lászlóval a Nemzeti Emlékezet Program keretében. Ilyen projekt volt a Donkanyari utazásunk: a haditemetőkre meglátogatása. Ez egyedülálló és – diplomáciai szinten – az orosz kapcsolatok szempontjából is nagyon fontos volt. Később ugyanilyen volt az Auschwitz-évforduló kapcsán tett tanulmányutunk, valamint a Felvidéken illetve Észak-Magyarországon a Rákóczi lovas-emléktúra. Ilyen lesz most, 2005 őszén a Bocskai-emléktúra is. Ezek a kirándulásokon gyakorlatilag azokat a módszereket alkalmazzuk, mint a Kolumbusz Gimnázium terepgyakolatain: a diákok csoportokban dolgoznak, az adott témához, helyhez és élményekhez kapcsolódva kérdéseket-feladatokat kapnak és adnak egymásnak. A pedagógus szerepe a szakmai irányítás, valamint a diákok segítése, munkájuk koordinálása. Ez a munkaforma a gyerekek számára érdekes, és működőképes is. Megfelel a korszerű pedagógia igényeinek, a szükséges szakmai megújulásnak (ezt az Oktatási Minisztérium is támogatja). Nyilvánvaló, hogy a mai világban a modern digitális eszközök és az ezek által létrehozott virtuális valóság mellett nagyon fontos a gyerekek számára a „valóságos” valóság is.

⇒ *Ha jól gondolom, ez a módszertan, tanítási gyakorlat nem csupán a tananyag, illetve az órakeretek strukturális változtatását, hanem a pedagógusok szemléletének változását is feltételezi?*

Természetesen. Ennek érdekében fokozatosan hozzá kell szoktatni a történelemtanárokat egy jóval demokratikusabb módszertanhoz, ami szerint valóban partnereként veszik a diákokat, a kollégákat, nem egymás ellen dolgoznak, nem a hagyományos tekintélyelv dominál, hanem a szakmai tudás, az együttműködési képesség, a szolidaritás-érzés.

⇒ *Az eddigiek kapcsán mondhatjuk azt, hogy mind a tanárok, mind a diákok számára elengedhetetlen az autonómiára való törekvés, arra való nevelés?*

Ez az egyik legfontosabb kérdés. Ez az iskola egyik nagy lehetősége, és egyben a demokrácia fejlesztésének lehetősége is. Tehát, hozzászoktatni a gyerekeket ahhoz, hogy a saját maguk erejéből, de másokkal együtt munkálkodva lehet előre jutni. Ezáltal megtanulnak, elsajátítanak egy munka- és viselkedéskultúrát is. Az iskola szerepe azért fontos, mert rendszerint tizenkét évet töltenek el így diákok, és – egy jól működő iskolarendszerben (ami jelenleg Magyarországon nincs) – ennyi idő alatt valóban lehet *állampolgárokat* képezni: önálló autonóm személyiségeket, akik képesek szeretni a világot, boldogulni a világban, ismerik céljaik elérésének eszközeit, és azt is tudják, hogy ezért nem kell feltétlenül eltaposni a másikat.

⇒ *Milyen intézményi, esetleg civil szervezeti háttér kell ehhez?*

Csak olyan intézmény tud ilyen tanítási formát, gyakorlatot végezni, amely maga is autonóm módon létezik. Ez azt jelenti, hogy bár anyagilag nagyon nehéz összeszedni a forrásokat, mégsem lehet függni sem kizárólag az államtól, sem a szülőktől, sem más támogatóktól, hanem mozaikszerűen kell összerakni a hátteret, hogyha bármelyik „darab” kiesik, akkor se szűnjön meg az intézmény függetlensége, de megmaradjon fenntarthatósága. Ez szükséges ahhoz, hogy a tanárok is és az iskolavezetés is függetlenül tudjon gondolkodni: szabadon változtathasson – hogyha szükséges – a pedagógiai programon, a szakmai programon vagy a módszertanon. Ez összefügg a civil szervezetek – s így Történelemtanárok Egyesületének – szerepével is. A civil szerveződések alapja az autonóm személyiségek rendszere. Ez azt jelenti, hogy – egy normálisan működő polgári államban – világosan szétválik hogy mi az, ami állami feladat, mi az, ami önkormányzati, kisközösségi feladat, és mi az, amire abszolút civil módon szerveződünk, bármilyen helyi, országos, vagy globális cél elérése érdekében. Ehhez jól működő civil szervezetek kellenek, ahol a hasonló gondolatokat megfogalmazó emberek együtt tudnak működni, hiszen ez a civilszerveződés lényege. Amikor arról beszélünk, hogy le akarunk építeni állami struktúrákat, megállampárti módszereket – amelyek ma is egyértelműen uralkodnak, bármelyik

pártot megnézzük –, akkor azt kell látnunk, hogy egy hosszabb – legalább 10–12 éves – ’kifutási idő’ kellene ahhoz, hogy Magyarországon megerősödjön a civilszféra. A világ fejlett országaiban – több világtalálkozón is voltam – a költségvetési pénzek, adók kb. 30-35%-a a civil szervezetekhez jut, és a civil feladatok helyi, tehát direkt demokrácián keresztül való megoldását segíti. Ezáltal, az emberek a saját életüket alakító jelenségeket, folyamatokat befolyásolni tudják, s ettől a pillanattól kezdve nem kérdés, hogy be kell-e fizetni az adót, hiszen tudják, hogy a saját céljaikra fordítódik. Ez alapvető szemlélet, és ebben mi 50-60 évvel elmaradtunk a világtól.

⇒ *Ha a civil szféra fejlettségében ilyen szintű a lemaradás, mi a helyzet a közoktatás koncepcionális kérdéseivel kapcsolatban? Hiszen, ha jól értettem az „autonóm állampolgári szemlélet” sorsa az iskolapadban dől el. Nyilván az oktatáspolitikai szerepvállalása ebben döntő, s az Egylet egyik legfontosabb állásfoglalása az a felhívás, amelyben kilenc pedagógus szakmai szervezettel közösen, a kormányzati ciklusokon átívelő oktatáspolitikai létrehozását sürgeti.*

A rendszerváltást követően, az első pillanattól kezdve a tanári szakmai szervezetek – és ebben az Egylet nagyon komoly szerepet játszott –, a pedagógus szakszervezetek mindegyike egyértelműen azt mondta: a kormányzatoknak, a különböző politikai pártoknak le kell ülni, és alapelvekben ki kell dolgozni egy legalább tíz-tizenöt éves programot. Melyek ezek az alapelvek? Az oktatás finanszírozása, az oktatás tartalmi céljai, az oktatás technikai rendszerei, az oktatás infrastruktúrája. Végiggondolandó, hogy vannak-e még ezeken kívül különösen fontos stratégiai kérdések. Azt viszont ki kellett volna mondani, hogy az oktatás finanszírozása a nemzeti jövedelem arányában változik, és rögzíteni kellett volna, mekkora legyen ez az arány. Ha csökken a nemzeti jövedelem, akkor tudomásul veszi mindenki, hogy ezáltal csökken az oktatásra fordítható forrás. Ha növekszik, akkor viszont a növekedés arányában automatikusan adják oda a plusz forrásokat az intézményeknek. Mindegyik politikai párt, mindegyik kormányzat lesöpörte ezt az asztalról, mert egyiknek sem volt érdeke. Senki nem akarta. Ez az egyik a magyar oktatás nagy rákfenei közül. A másik maga a pedagógus-társadalom, amelynek nagy része hihetetlenül konzervatív, megújulni, változtatni képtelen. Ez részben az intézményrendszerek „tehetetlenségi nyomatókából” következik, részben pedig az agyonterheltségből, mivel 3-4 évente – szakmai meg technikai-szervezeti értelemben is – egymással szögesen ellentétes programok jelennek meg. Ezt nem lehet kibírni. Tehát ahhoz, hogy változás legyen, le kell ülni egyeztetni. Csak hát, a mai háborúskodó viszonyok között nem nagyon képzelhető el, hogy a politikai pártok ezt megtegyék. Itt most nem érdeke senkinek, hogy a fejlődés érdekében konszenzus jöjjön létre. Csak az érdekes, ki szerzi meg a hatalmat négy évre. Amíg a társadalomban, a politikai eliten belül nem indul meg a párbeszéd, és nem ismerik fel, hogy a

legfontosabb kérdésekben kompromisszumot kell kötni, s a koncepciókat – függetlenül a kormányváltásoktól – végig kell vinni, addig nem lesz változás.

Katasztrófa, hogy az egész rendszer alulfinanszírozott, ebből adódóan nem teszi lehetővé a minőségi munkát végző pedagógusok megfelelő arányú díjazását; a tanárok általános jövedelmi viszonyai következtében egyre elkeseredettebb tömegek kerülnek egyre rosszabb helyzetbe. Ennek logikus következménye, hogy a gyakorlat során a konzervatív „már ismert, már elfogadott, miért fektessék én ebbe energiát” stílus a jellemző. Egy példa: a Magyar Bálint által meghirdetett informatikai program a megújulás egyik lehetősége. De ha ezzel párhuzamosan nem valósul meg az ehhez szükséges tanárképzés, -átképzés, akkor az lesz az eredmény, mint a mai valóság: az informatikával, a számítástechnikával az iskolák már nagyjából tele vannak, a rendszerbe a legtöbb iskola (az általános iskolák is) be van kötve, de a tanároknak csak a másfél, két százaléka az, aki ért hozzá. Ettől kezdve, ez a rendszer nem működik.

⇒ *Az oktatáspolitikára és így a közoktatásra is a pártpolitikai viharok nyomják rá bélyegüket. Ilyen közállapotok mellett, milyen esélye van a civil szervezetek jövőbeni működésének?*

Ami most nagyon fontos a civil szervezetek és így az Egylet jövőbeni sorsával kapcsolatban is, hogy milyen alapon jönnek létre azok a kuratóriumok, amelyek az – országos, miniszteriális illetve különböző szektor-szinteken is – egyre csökkenő pénzeket osztják. Most ugyanis, ugyanaz a tendencia tapasztalható, mint a politikai elitnél: megdöbbszentő módon a civil szervezetek is polarizálódnak, elvi, ideológiai síkok mentén. Amennyiben ez a civilszféra pénzeinek elosztását is befolyásolja, úgy a szféra működésképtelenségét is jelenti, mert a mindenkori politikai csoportokhoz kötődő civil szervezetek nemhogy összefognának egy-egy kérdés megoldásában, hanem ugyanúgy és ugyanabban lesznek érdekeltek, mint a jelenlegi gazdasági és politikai elit. Ez megdöbbszentő. Nyugaton és a polgári társadalmakban – és nekünk is ezt kellene szem előtt tartani – a civil szervezeteknek éppen az a lényege, hogy nem politikai alapú szerveződések, nem politikai választási segédcsapatok, hanem olyan területek megszervezését vállalják, amelyeket az állami költségvetés illetve politika nem akar vagy nem tud támogatni. Tehát a civil szervezeteknek, mint önálló, autonóm gazdasági szervezeteknek nem lehet elkötelezettségük semmiféle pártpolitikai irányzathoz. Különösen igaz ez a történelemtanításra, tekintettel annak politikaérzékenységre. Ezért is lenne nagyon fontos, hogy minél több történelmet tanító pedagógus figyelemmel kísérje, és részt vegyen a civil szervezeti munkában, és minél többen jöjjenek rá, hogy ha saját maguk nem lépnek, nem szerveződnek hatékonyabban, nem látják el magukat jobban információval, akkor sokkal kiszolgáltatottabb helyzetben lesznek ebben az agyonpolitizált világban.

MÁSFÉL ÉVTIZED

Miklósi László írása (2004)

A civilszervezetek, s ezen belül a pedagógus szakmai szervezetek létezése, valamint kiszámítható, biztos működése egy modern, demokratikus társadalom alapját jelenti. Magyarországon a (rendszer váltás óta) működő civilszervezetek hiánypótló szerepet töltenek be. 1989 tavaszán negyedmagammal kezdeményeztem a Történelemtanárok Egyletének (TTE) megalapítását; a TTE-nek alakulásától ügyvivője, 1995-től elnöke vagyok. A szakmai szervezetek tevékenységét különösen fontosnak tartom, mivel meggyőződésem, hogy a szakmai érdekképviselő és a tanári öntevékenység az eredményes tanári (iskolai) munka elengedhetetlen feltétele. A kilencvenes évek elejétől kezdve szorgalmazom a pedagógus civilszervezetek együttműködését.

Jelen írásomban azzal foglalkozom, hogy a közoktatás területén milyen típusú civilszervezetek léteznek; a szakmai szervezetek együttműködését vizsgálva felvázolom azt a társadalmi környezetet, amelyben e civilszervezetek alakultak, dolgoznak; valamint jelzem e szervezetek működésének néhány fontos gondját, s utalok a megoldás irányára is. Mindez elengedhetetlen annak érdekében, hogy további, széles körű kutatás indulhasson a témában, melynek során egyebek mellett választ lehet majd kapni az alábbiakra: mi jellemzi e szervezetek tevékenységét, miképp illeszkedtek környezetükbe, a közoktatási rendszerbe, milyen többletet jelent működésük.

Írásom második részében a Történelemtanárok Egyletének alakulásáról, tizenöt év alatt végzett tevékenységéről nyújtok összefoglaló, globális képet.

1. SZAKMAI CIVILSZERVEZŐDÉSEK A KÖZOKTATÁSBAN¹

A civilszervezetek, így a pedagógus szakmai szervezetek is – a rendszerváltáshoz kötődő egyesülési törvény² megalkotása –, 1989 eleje óta működhetnek szabadon Magyarországon. Mivel többnyire tíz-tizenöt év telt el ezeknek az egyesületeknek a megalakulásától, mindenképpen időszerű áttekinteni tevékenységüket, helyüket az oktatási rendszerben, s érdemes megismerni együttműködésük eddigi történetét is.

A szakmai szervezetek számának pontos megállapítása nem lehetséges. A KSH az ún. 529 kódszám alatti egyéb szervezetek közé sorolja a pedagógus szakmai szervezeteket. A 2003. szeptember 29-i állapot szerint ebbe a csoportba 18.033 működő szervezet

¹ A pedagógus szakmai civilszerveződések pedagógus szakmai szervezeteknek vagy rövidebben szakmai szervezetnek szokták nevezni.

² 1989. évi II. tv.

tartozott³. Az Oktatási Minisztérium nyilvántartásában 2003-ban 139 pedagógus szakmai szervezet szerepelt⁴. Feltehető, hogy – az önkéntes jelleg miatt – nem minden e körbe tartozó szervezet akkreditáltta magát a Minisztériumnál. Ugyanakkor, mivel egyes fontos jogosítványok ehhez kötődnek (pl. az OM által kiírt pályázatokon való támogatás feltétele, az Országos Köznevelési Tanácsba és a Közoktatás-politikai Tanácsba való választás jogának feltétele), feltételezhető, hogy ez a szám megközelítőleg reális⁵. A fentiek alapján megállapíthatjuk tehát, hogy napjainkban több mint száz akkreditált pedagógus szakmai szervezet működik Magyarországon.

E civilszervezetek tevékenységi köre, aktivitása igen különböző. Egyes szervezetek alig hallatnak magukról, szinte csak papíron léteznek, míg mások aktív munkát végeznek. Amíg az egyik szervezet tevékenysége közismert, elismert, másoké (az adott munka jellege miatt) kevésbé látványos. Valamennyi szervezet munkájáról természetesen nincs módomban kellő alapossággal írni. Ennek terjedelmi korlátai is vannak. Ugyanakkor az egész területet átfogó, tudományos igényű és alaposságú vizsgálat még nem készült.

A pedagógus szakmai szervezetek alakulásának időszaka

Magyarországon a jelenleg működő civilszervezetek – így a pedagógus szakmai szervezetek is – tömegesen az egyesülési törvény megalkotása után jöttek létre⁶. A Kádár-korszak idején szinte egyetlen pedagógus szakmai szervezet működhetett: a nagy hagyományokkal rendelkező Magyar Pedagógiai Társaság⁷. Az egyesülési törvény megalkotása a rendszerváltoz(tat)ás lényeges mozzanata volt; egyúttal elősegítette a folyamat kiteljesedését. A társadalom kisközösségeinek – mintegy fél évszázad után ismét – lehetősége nyílt az önszerveződésre.

A régi rendszer fellazulása, az egyesülési törvény, s a rendszerváltás a pedagógusok számára is alapvetően új helyzetet teremtett. Azoknak a tanároknak, akik az 1988–90-ben

³ Egyéb egyesületek (KSH besorolási száma: 529 – gazdasági formájú élő szervezetek) száma 1999–2003. szept. 29-ig (Forrás: KSH – Gazdasági Szervezetek Regisztere /GSZR/) 1999-ben: 13.408, 2000-ben: 14.909, 2001-ben: 16.073, 2002-ben: 17.001, 2003-ban: 18.033.

⁴ Kérdés, hogy mely szervezetek tartoznak a pedagógus szakmai szervezetek körébe. Egy játéktársaság vagy a diák-sportszövetség kapcsolata vitathatatlan a közoktatással, -neveléssel, de a(z) egyébként fontos) szerveződés nem okvetlenül pedagógus szakmai egyesület. Az Oktatási Minisztérium listája azon szervezeteket tartalmazza, amelyek alapszabályukat tekintve e körbe sorolhatóak, s akkreditációjukat kérték.

⁵ A pedagógus szakmai szervezetek számáról ld. még: Várdai Márta cikkének adatait. (52.p.)

⁶ A 19–20. század fordulóját, a Horthy-korszak valamint a koalíciós időszak történetét ebből a szempontból külön kellene tárgyalni, erre azonban – e tanulmány keretein belül – nincs lehetőségem. A Rákosi- és Kádár-korszak egyesületekkel kapcsolatos politikája pedig közismert: csak néhány szervezet – szoros pártellenőrzés mellett, „transzmissziós” szerepben, rendszerint formális önállósággal – működhetett.

⁷ A teljes képhez hozzátartozik, hogy az akadémiai társulatoknak (pl. Magyar Történelmi Társulat) is voltak tanártagozatai illetve tanár tagjai. Ezek a szervezetek a tudomány felől közelítettek az iskola, a tanítás felé, s rendszerint fölülről szervezték (legalábbis a korszakra jellemző módon fölülről erőteljesen ellenőrzöttek) voltak.

jellemző pezsgés közepette a szakmai közélet meg- illetve újjáteremtésére vállalkoztak, lehetőségük adódott, hogy 1988-tól szakszervezetet (pl. TDDSZ, PDSZ), illetve 1989-től szakmai szervezetet alapítsanak. Ez a lehetőség a gyakorló pedagógusok, az oktatás, közoktatás különböző területein dolgozók számára egyaránt fennállt.

Így a szakmai szervezeteket alapítói (fő szervezői) két fő csoportból kerültek ki:

- ♦ adott személyi, információs, technikai és anyagi háttérrel rendelkezők (iskolaigazgatók, szaktanácsadók, intézeti vezetők vagy munkatársak),
- ♦ a fentiekben leírt háttér nélküli gyakorló tanárok.

Megfelelő háttér nélkül természetesen jóval nehezebb volt a szervezés, ezért a legtöbb esetben olyan emberek szervezték-vezették a szakmai szervezeteket, akik beosztásuknál fogva ezt könnyebben megtehették. (Az iskolai munkát ismerve érthető: napjainkban is kevés tanár tudja megtenni, hogy a sokrétű, egész embert kívánó tanári munka mellett a szintén igen sok tennivalót adó egyesületi életet is szervezze.)

A SZERVEZŐDÉS IRÁNYA | Korábban említettem, hogy egyes szervezetek a Kádár-rendszer idején – a működés feltételeként – fölülről szervezeten, ellenőrzötten működtek. Az újonnan alakult szervezetek közül azok, amelyek nem építhettek meglévő pozíciókra, szükségképpen alulról szerveződtek. A működő szervezetekről leváló vagy pozícióban lévő⁸ (pl. szaktanácsadó) szervező esetén akár fölülről akár alulról szerveződhetett az új szervezet, illetve a két módszer ötvöződése is előfordulhatott.

A rendszerváltáskor nagyobb „bizalmi tőkével” tiszta lappal indulhatott a ténylegesen alulról szerveződő, autonóm egyesület, ám kedvezőbb infrastruktúrával és kapcsolatrendszerrel kezdhette működését a korábban is a szakmában dolgozó szervezet, s annak képviselője.

A szakmai szervezetek alakulásuk szerint az alábbi típusokba sorolhatók:

- ♦ újonnan alakult, a „semmitől jött” szervezetek – megalakulásukat a rendszerváltás (jogilag az egyesülési törvény) tette lehetővé (pl. Történelemtanárok Egylete⁹),
 - ♦ önállósuló szervezetek – korábban meglévő szervezetekről leválva kezdtek önálló életet (pl. Könyvtárostanárok Egyesülete),
 - ♦ hagyományosan működő szervezetek (pl. Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata).
- A pedagógus szakmai szervezetek különféle elnevezéseket választottak: pl. egyesület,

⁸ Megjegyzés: a szakfelügyelők szerepe, feladata jelentősen különbözött a mai szaktanácsadókétól. Míg a szakfelügyelők a központi előírások közvetítői és számon kérői – s ezáltal a hatalom birtokosai – voltak, addig a szaktanácsadók feladata a tanácsadás, segítés, szolgáltatás. Bár a szaktanácsadásról már az 1985. évi oktatási törvény 1986-ban kiadott végrehajtási utasítása rendelkezett, kiteljesedése mégsem választható el a rendszerváltástól. Az átmeneti időszakban a szakfelügyelők közül lett szaktanácsadók – legalábbis részben, bizonyos helyeken és esetekben – változatlanul hatalmi pozíciót töltöttek be.

⁹ A Történelemtanárok Egylete mintegy féléves előkészítő munka után 1989. szeptember 30-án alakult meg Budapesten. Tekintettel arra, hogy a TTE megalapítását, működését ismerem legjobban, ezért példaim rendszerint innen származnak. A konkrét példák több esetben általános érvényűek is.

egylet, kollégium, kamara (a kamara elnevezést később e körben meg kellett változtatni) – jogilag azonban nincs különbség ezek között: valamennyi egyesület.

A SZERVEZET CÉLJAINAK MEGHATÁROZÁSA | Az indulás nehézségeinek leküzdése (a bejegyzés körüli esetleges problémák, az elismertetés, anyagi gondok stb.) előfeltétele volt annak, hogy az adott szervezet később működőképes legyen. Mire egy szervezet ezt elérte, már túljutott az alapvető kérdésen: az a sajátos érdekcsoport, amelyet képviselni kíván, kész-e az önszerveződésre, valamint elfogadja-e a szervezet által kínált programot.

A program a szervezet működésének meghatározó eleme. Megfelelő előkészítés, szakmai vita, egyeztetés esetén az eredeti program lényeges változtatás nélkül akár évtizedekig is alkalmazható. Ugyanakkor folyamatosan alkalmazkodni kell a megváltozott viszonyokhoz, kihívásokhoz (pl. közoktatási törvény, Nemzeti alaptanterv, az informatika növekvő szerepe, az európai integrációból adódó helyzet stb.).

A szervezetek alapító okiratai szinte minden esetben kiemelik a szakmaiság fontosságát, az új szerveződés érdekképviseleti (esetenként érdekvédelmi) igényét, az információcsere segítségének szándékát, valamint az adott szakma erkölcsi és anyagi elismerésének fontosságát. A TTE alapításakor különösen hangsúlyozta: pártoktól, szakszervezetektől, egyetemektől, pedagógiai intézetektől független, autonóm szervezet. Az autonómia kiemelése – amely a civilszervezetek legitimálásának előfeltétele – természetesen kétoldalú dolog. Egyfelől a szervezet az „elegáns”, kényelmes és népszerű kívülálló pozícióját veheti föl, másrészt azonban működésének feltételeit önállóan, kitartó munkával kell előteremtenie.. A pedagógus szakmai érdekvédelmi szervezetek¹⁰ tevékenysége igen sokrétű¹¹:

- ♦ Szakmai munka: tankönyv-, taneszközbírálat; előadások, továbbképzések, konferenciák, vetélkedők rendezése; írásos anyagok megjelentetése; szakmai kirándulások, tanulmányutak szervezése stb.
- ♦ Szakmai szolgáltatások: körlevél, újság, hírlevél eljuttatása a tagsághoz; adatbankok működtetése; tankönyv- és taneszköz-bemutató helyiség működtetése; szakanyagok kedvezményes áron való eljuttatása. (E szolgáltatások sok szervezet esetében elsősorban a tagsághoz jutnak el.) Honlapok, portálok, levelezőlisták, internetes vitafórumok működtetése stb.
- ♦ Érdekképviselet: nemzetközi szervezetek vezetőségében való részvétel (pl. Euroclio¹²);

¹⁰ Az egyértelműség kedvéért jeleznem kell: a pedagógus szakmai szervezeteket *érdekképviseleti* szervezeteknek tekintem – miként maguk az egyesületek is így határozzák meg alapszabályaikban tevékenységük jellegét. (A pontosság kedvéért: egyes szervezetek szakmai és érdekképviseleti szervezetként működnek.) A „szakmai érdekvédelmi” szervezet kifejezést tehát „érdekképviseleti” értelemben használom.

¹¹ A felsoroltak jellemző példának tekintendők: szinte egyetlen egyesület sincs, amely az összes említett tevékenységet végzi, valamint nem tüntettem (nem is tüntethettem) föl valamennyi jellemző, fontos formát.

¹² European Standing Conference of History Teachers's Association (Európai történelemtanárszervezetek szövetsége)

testületekbe való választás vagy delegálás (pl. Köznevelés-politikai Tanács, közmédia kuratóriumai, OKTV-Bizottság, kitüntetések elbírálása); a szakma érdekeinek képviselője a törvények, rendeletek előkészítésekor; alapvető szakmai dokumentumok bírálata (pl. NAT, érettségi követelmények); szakvéleményadás (pl. vezető, szakértő kinevezéséhez) stb.

A SZERVEZET HATÓKÖRE | Igen különböző a szervezetek taglétszáma, tevékenységi és hatóköre. A rendszerváltás pezsgő éveiben az alapítók joggal gondolhatták, hogy szervezeteik nagy létszámú tömegszervezetekké válhatnak majd. Néhány évvel később világos lett: e szerveződések a szakma elitjét foghatják össze.

Jelenleg tucatnyitól több ezresig terjedhet egy-egy szervezet tagjainak száma¹³. A gyakorlatban egy 400 tényleges taggal működő szervezet már a nagyobbak közé tartozik.

A szervezetek főbb típusai tevékenységük illetve célcsoportjuk szerint¹⁴:

- ♦ tantárgyak, szakterületek köré szerveződők (pl. Angoltanárok Egyesülete, Földrajztanárok Egylete, Franciatanárok Magyarországi Egyesülete, Magyar Rajztanárok Országos Egyesülete, Magyartanárok Egyesülete stb.),
- ♦ beosztáshoz (területhez) kötöttek (pl. Budapesti Általános Iskolai Igazgatók Kollégiuma¹⁵),
- ♦ adott iskolai csoport érdekét képviselők (pl. Kisiskolák Szövetsége, Alapítványi és Magániskolák Egyesülete),
- ♦ sajátos területtel foglalkozók (pl. Kollégiumi Szakma és Érdekvédelmi Szövetség, Magyar Gyógypedagógusok Egyesülete, Magyar Szakképzési Társaság),
- ♦ adott módszer, tevékenység, pedagógiai (és egyéb ahhoz szervesen kapcsolódó) gondolat köré szerveződő egyesületek (pl. Autonómia Egyesület, Az Iskolai Esélyegyenlőségért Egyesület, Budapesti Montessori Társaság, Erdei Iskola Egyesület, Tanszabadság Társaság),
- ♦ általános (-területi) szerveződések (pl. Budapesti Pedagógusok Szakmai Szervezete, Független Pedagógus Fórum, Magyar Pedagógiai Társulat),

¹³ A tényleges taglétszám megállapítását, az összemérhetőséget nehezíti, hogy egy-egy szervezet önmaga kedvezőbb színben való feltüntetése, valamint az előnyösebb pályázati elbírálás érdekében tagjai között tartja nyilván a tagdíjat nem fizető, passzív tagokat is. (A pályázatoknál rendszerint nem a tagdíjfizetők számát kell megadni.) Vannak, akik külön kategóriát is alkottak erre (pl. „alvó” vagy csendes tagok). Más szervezetek ugyanakkor – (erejük tudatában) törlik a nem fizető, passzív tagokat – a tényleges taglétszámot tartják nyilván, s teszik közzé.

¹⁴ A fenti csoportosítással céltom a sokszínűség, a számos metszet, rétegérdek megjelenítésének bemutatása; a teljes tipizálás reménytelen és értelmetlen próbálkozás lenne. A besoroláskor természetesen egyszerűsítettem: igyekeztem a legjellemzőbb szempontokat kiemelni. Egyes esetekben más csoportba sorolás is elképzelhető (a budapesti általános iskolák igazgatóinak szerveződése természetesen az adott iskolák érdekeit is képviselte). A csoportok sokféleképpen átfedhetik egymást, s keveredhetnek is. A beosztás alapján szerveződő egyesület is lehet regionális szervezésű (Budapesti Általános Iskolai Igazgatók Kollégiuma), az adott eszmerendszerhez kötődő egyesület egyben általános témájú is (Keresztény Pedagógus Társaság) stb.

¹⁵ A Budapesti Általános Iskolai Igazgatók Kollégiuma 1998-ban megszűnt.

♦ meghatározott eszmerendszer alapján szerveződők (pl. Keresztény Pedagógus Társaság). Egyes újonnan alakult szervezetek igen hamar ismertek lettek, s kisugárzásuk jóval meghaladta tagságukat illetve a szűken vett szakmát. Az Alapítványi és Magániskolák Egyesülete vagy a Történelemtanárok Egylete példája jól mutatja, hogy a sajtó rokonszenvel kísérte az új szervezetek megalakulását, indulását¹⁶.

A szakmai elfogadottságot jelentette, ha egy szervezet meg tudta szólítani a szakmát, s a kollégák támogatták kezdeményezéseit. Erre számtalan lehetőség adódott (pl. konferenciák, állásfoglalások stb.), de súlya, jelentősége miatt külön ki kell emelni az etikai kódexeket, ajánlásokat. Több szakmai szervezet készített ilyen dokumentumokat (pl. Független Pedagógus Fórum: Pedagógus Etikai Kódex¹⁷). 1993-ban a TTE által szervezett Történelemtanárok (3.) Országos Konferenciája mintegy 700 történelemtanár részvételével vitatta meg és fogadta el az „Állásfoglalás a tárgyilagos történelemtanításról” című dokumentumot¹⁸.

A pedagógus szakmai szervezetek együttműködése

A TÁRSSZERVEZETEKEL VALÓ EGYÜTTMŰKÖDÉS KEZDETEI | A pedagógus civilszervezetek kezdetben „magányos harcosként” dolgoztak. Esetleges volt, hogy egy-egy szakmai szervezet melyik társszervezettel kerül kapcsolatba, egyáltalán mennyire ismeri a másik tevékenységét. A szervezetek általában egymás mellett kívántak működni. Bizonyos egyesületeket illetve vezetőiket azonban olyan vádak is érték, hogy a többiek helyett illetve nevében lépnek fel¹⁹.

A '90-es évek elején a közoktatási törvény és a Nemzeti alaptanterv vitái készítették először együttműködésre a civilszervezeteket²⁰. A Minisztérium által szervezett megbeszéléseken kívül említésre méltó, hogy néhány 'ad hoc' jellegű szerveződés is volt ebben az időben (pl. Mapesz: Magyar Pedagógus Szakmai Szervezetek Szövetsége, Fővárosi Pedagógus

¹⁶ A TTE alakulásakor leginkább a sajtó segített bennünket abban, hogy a kollégák s a nagyközönség tudomására hozzuk céljainkat, terveinket. Ekkor a – bomladozó pártállami struktúrába tartozó – szakmai csatornák erre nem voltak hajlandók, ugyanakkor mi sem kívántuk ezeket igénybe venni.

¹⁷ Pedagógussetika – Kódex és kommentár (szerk.: dr. Hoffmann Rózsa), Nemzeti Tankönyvkiadó é.n.

¹⁸ Ez 1993-tól a TTE egyik alapdokumentuma (ld. e kötet 22–23.p.)

¹⁹ A problémához hozzátartozik, hogy – a kamarai törvény elfogadásáig – nem volt egyértelmű, lesz-e pedagógus kamara; illetve mi lesz azokkal a pedagógus szakmai szervezetekkel, amelyek kamarának nevezik magukat. A törvény elfogadása világossá tette: e szférában nem lesz kamara, s az ilyen nevű szervezetek egyesületnek tekintendők; egyúttal nevet is kellett változtatniuk.

²⁰ Abban, hogy a civilszervezetek megismerhették egymást, jelentős szerepe volt a Művelődési és Közoktatási Minisztérium által szervezett megbeszéléseknek. Az MKM – a közoktatási törvényt előkészítendő – több olyan találkoztól szervezett, ahol a pedagógus szakmai szervezetek azon kívül, hogy tájékozódhattak, s állást foglalhattak az MKM által fontosnak tartott kérdésekről, tudomást szerezhettek a többi pedagógus szakmai szervezetről is. Alkalom nyílt arra, hogy megismerjék egymás (a másik szervezet) álláspontját. Ez előfeltétele volt annak, hogy később együttes állásfoglalást alakíthassanak ki lényeges oktatáspolitikai kérdésekben.

Szakmai Szervezetek Szakbizottsága). E tömörülések közös jellemzője, hogy egy-egy konkrét esetre szerveződtek (pl. egyeztetett vélemény a közoktatási törvényről), s valamennyi részt vevő tagszervezet megőrizte teljes szuverenitását. Különbőség mutatkozott viszont abban, hogy konszenzussal születtek-e a döntések, illetve kisebbségi vélemény esetén kötelező volt-e annak közreadása.

A közoktatási törvény²¹ életbelépése új helyzetet teremtett. Immár nem csupán alkotmányos és törvényben garantált jog volt a szakmai szervezetek alapítása, e jogszabály egyes jogosítványokkal is felruházta a pedagógus civilszervezeteket. E szerint: tagokat jelölhettek az Országos Köznevelési Tanácsba és a Közoktatás-politikai Tanácsba, ennek alapján (akkor még) képviselőt küldhettek²² a szakértői és vizsgáztatói névjegyzékre való kerülést eldöntő bizottságba²³.

A közoktatási törvény tehát bizonyos jogosítványokat megadott a pedagógus szakmai szervezeteknek, de átfogóan nem szólt e szervezetek szerepéről, jogairól, az érdekegyeztetés lehetőségeiről és szintjeiről, valamint a működési feltételek biztosításáról.

A közoktatási törvény felemássága a végrehajtás során is megfigyelhető volt. Esetleges volt, hogy kikérte-e az oktatási kormányzat az egyes szervezetek véleményét. Általánosságban megállapítható: a kormányzat értékrendjéhez közelebb álló szakmai szervezeteknek nagyobb esélyese volt arra, hogy meghallgassák véleményüket. A bíráló véleményeket (ha egyáltalán igényt tartottak ezekre) szelektálták, s a kormányzat céljainak megfelelő elemeket kiragadva, legitimálásra használták fel²⁴.

A rendszerváltás utáni első kormány által kialakított gyakorlat – ha jelentősen eltérő mértékben is – a későbbi kormányoknak is jellemzője maradt. Nemegyszer arra is volt példa, hogy a kormányzat formálisan sem tartott igényt az egyeztetésre.

A modernizáció egyes kérdéseiről viszont tényleges társadalmi-szakmai vita, egyeztetés zajlott. Ennek legjellegzetesebb példája a Nemzeti alaptanterv alapos, mélyreható vitája volt. A NAT különböző változatainak kidolgozása és vitái tudatosították, erősítették a szakmaiság, így a szakmai szervezetek szerepét. Az ún. NAT-5 alapelveit kidolgozó Hetes

²¹ 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról

²² 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról, 101. § 6. bekezdés

²³ Jellemző, hogy a Közoktatás-politikai Tanács akkori tagjai (még megválasztásuk előtt) bejelentették: szakértőnek tekintik magukat, s – az idő és a szükséges apparátus hiánya miatt – nincs lehetőségük az adott ülések előtt az őket delegáló több tucat szervezettel folyamatosan egyeztetni. Vállalják ugyanakkor, hogy félévente-évente beszámolnak, valamint mindent megtesznek a Tanács munkájának nyilvánossága érdekében.

²⁴ A Történelemtanárok Egylete azok közé a szakmai szervezetek közé tartozott, amelynek a véleményére nem minden esetben tartott igényt az MKM akkori vezetése. Az alábbi két példa is jól illusztrálja ezt: 1. A TTE élni kívánt törvény adta jogával – hogy képviselőt küldjön a szakértői és vizsgáztatói névjegyzékek felállításához szükséges bizottságba –, de erre nem volt lehetősége. Képviselője a „szakmai szervezetek nagy száma miatt” nem kerülhetett be az adott bizottságba. 2. Amikor az MKM a tankönyvek kiadását-terjesztését szabályozó rendeletet készített elő, a TTE képviselőjének külön kérésére sem hallgatták meg – a kérdésben közismerten érintett szakmai egyesület – véleményét, mondván: ez nem kötelessége a Minisztériumnak.

Bizottság három tagja – Horn György, Mihály Ottó és Szenes György – a Köznevelési Tanács szakmai szervezetek oldalának képviselője volt. A vita eredményeként fontos kérdésekben a szakma egyetértésre jutott²⁵.

AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS RENDSZERESSÉ VÁLÁSA | Egyes szakmai szervezetek különböző időben és mértékben működtek együtt az oktatási kormányzattal, valamint az eddig nem említett önkormányzatokkal, pedagógiai szolgáltatókkal, egyéb intézetekkel (pl. OKI), szervezetekkel. Az, hogy melyik egyesület, mely intézményekkel alakított ki kapcsolatot, ez egyrészt saját tevékenységi körétől, másrészt az érintettek fogadókészségétől függött. A Minisztérium és a szakmai szervezetek (illetve azok képviselői) egy része közötti intézményesített, rendszeres együttműködésnek is tekinthető 1993-tól a Köznevelési Tanácsba és a Köznevelési Tanácsba delegált szakemberekkel való rendszeres munkakapcsolat.

A szakmai szervezetek egy része közötti rendszeres együttműködés kialakítása 1994-re tehető. Hosszas előkészítés után ekkor alakult meg a Fővárosi Pedagógus Szakmai Szervezetek Információs Központja²⁶. Az Információs Központ nem jogi személy, a tag-szervezetek megőrzik teljes autonómiájukat. Az együttműködés külön érdekessége, hogy működési területük és világképük, eszményeik szerint nagyon különböző szervezetek működnek együtt.

A tömörülés elsődleges célja a külső szervezettől vagy tagszervezettől származó információ eljuttatása az érintett tagszervezethez. Mivel az együttműködő szervezetek rendszeresen találkoznak, mód nyílik a szakmai kérdésekben (pl. közoktatási törvény, Nemzeti alaptanterv) közös vélemény kialakítására, szükség esetén együttes fellépésre, érdekvédelemre is²⁷. Az oktatáspolitikai (a Minisztérium, az illetékes parlamenti bizottság) is rendre hivatkozott a civilszervezetek által közösen rendezett tanácskozások megállapításaira.

A számottevően különböző szervezetek közös szakmai fellépése, egyeztetett véleményének megjelenése (pl. a közoktatási törvényről kialakított minimális konszenzus; NAT Követelmények Konferencia) új fejezetet nyitott a pedagógus szakmai szervezetek

²⁵ A szakmai szervezetek által közösen rendezett NAT Követelmények Konferencián (Veres Péter Gimnázium, 1995) a rendező egyesületek együttes állásfoglalást alakítottak ki, s fogadtak el.

²⁶ A Fővárosi Pedagógus Szakmai Szervezetek Információs Központja 1994. május 25-én alakult. Az Információs Központ megalakulását a Fővárosi Önkormányzat Oktatási Bizottságának anyagi támogatása tette lehetővé. Az alapító tagszervezetek: Általános Iskolai Igazgatók Kollégiuma, Budapesti Pedagógus Kamara, Informatika-Számítástechnika Tanárok Egyesülete, Keresztény Pedagógus Kamara, Kollégiumi Szakmai és Érdekvédelmi Szövetség és a Történelemtanárok Egylete. Az együttműködéshez 1995 februárjában csatlakozott az előző évben alakult Magyarországi Pedagógus Szaktanácsadó Egyesülete.

²⁷ Az Információs Központ tagszervezetei közös állásfoglalást alakítottak ki a közoktatási törvényről. 1995-ben mindaddig példátlan módon a 8 szakmai szervezet – együttes munkával – két és fél napos konferenciát rendezett a NAT-ról. A szervezetek 1996-ban az érettségi reformjáról, 1997-ben az alapképzési vizsgáról, 1998-ban a pedagógus továbbképzésről rendeztek országos szakmai tanácskozást.

életében. Bebizonyította, hogy lehetséges az együttműködés, az egyeztetés a legkülönbözőbb témával foglalkozó, az eszményképükben jelentősen különböző szervezetek között. Ez távlatokban előrevetítheti egy rendszeres, intézményesült, a jelenleginél nagyobb körre kiterjedő szakmai együttműködés lehetőségét.

AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS APÁLYA | A szakmai szervezetek számára a '90-es évek végén a körülmények nehezebbé váltak. 1998-tól az új kormányzat lényegesen kevésbé igényelte a szakmai szervezetek véleményét, munkáját. A források szűkülése és a környezet változása miatt, az egyesületek működése még a korábbiakhoz képest is bizonytalanabbá vált. Tevékenységük többnyire beszűkült. Nemegyszer működőképességük, fennmaradásuk is kérdésessé vált. Egyre gyakrabban napi működési gondokkal küzdöttek. Esetenként tevékenységüket pénzhány miatt átmenetileg szüneteltetniük kellett. Befelé fordultak, csökkent a szervezetek közötti kapcsolattartás gyakorisága, intenzitása is.

Az oktatáspolitikai fordulatok (pl. NAT / kerettanterv) a pedagógiai szakmai közéletet alapvetően megváltoztatták. A korábban aktív szervezetek is egyre inkább kifáradtak. A reformvitákat szkeptikus hang váltotta fel. Ezen nem változtatott a 2002-ben ismét bekövetkezett – immáron újra reformpárti – oktatáspolitikai fordulat sem. Sőt, bizonyos értelemben még tovább erősödött a kiszámíthatatlanság miatti csömör érzése.

A társadalomban a legutóbbi időben érzékelhető megosztottság alól a szakmai szervezetek sem tudták kivonni magukat. 2003-ban, a korlátozott időben zajló NAT-vita során nem volt lehetőség a szakmai szervezetek egyeztetett véleményének kialakítására (vö. a mintegy évtizedes korábbi NAT-vita; valamint Konferencia az érettségi reformjáról, 1995 – a szakmai szervezetek közös állásfoglalása). Ezt nem csupán a rendelkezésre álló szűk időkeret tette lehetetlenné, hanem a társadalmi közhangulat sem adott erre esélyt²⁸.

A szakmai szervezetek megerősítése

Napjainkban – legalábbis a deklaráció szintjén – valamennyi számottevő szakmai és politikai erő elismeri a szakmai szervezetek létének, működésének fontosságát. Működőképességüket azonban több tényező gátolja:

1. a szakmai szervezetek működését, tevékenységét meghatározó jogszabályok hiányosságai,
2. az anyagi eszközök hiánya,
3. információhiány.

1. A TÖRVÉNYKEZÉS SZEREPE | Mint arra korábban utaltam, a közoktatási törvény nem szól súlyuknak megfelelően a szakmai szervezetek szerepéről, jogosítványairól, az

²⁸ E sorok leírásakor elképzelhetetlennek tűnik, hogy a szakmai szervezetek egyetértésre juthassanak például abban, kell-e, lehet-e tartalmaznia a Nemzeti alaptantervnek a mindenki számára kötelező tananyagot, az ún. kánont.

érdekegyeztetés szintjeiről. E szervezeteknek nem legitimáló szerepe van, hanem sajátos nézőpontjuknak, az általuk képviseltek érdekeinek megfelelően tényleges egyeztetési mechanizmus(oka)t kell kialakítani és működtetni. El kell érni, hogy egy-egy központi (pl. minisztériumi) vagy helyi (pl. önkormányzati) döntés meghozatala előtt még a koncepciók kialakítása, megvitatása során kérjék ki az érintett szakmai szervezetek véleményét.

Ennek megvalósítását, a mindennapi gyakorlat kialakítását, megkövetelését stratégiai elemnek kell tekinteni. Reményem szerint, ezt elősegítheti Magyarország Európai Unióhoz történt csatlakozása.

2. AZ ANYAGI ESZKÖZÖK MEGTEREMTÉSE | Amennyiben fontosnak tartjuk a civilszféra létét, működését, elengedhetetlen e szféra anyagi megerősítése. A pedagógus szakmai szervezetekre gyakorlatilag kivétel nélkül igaz az állítás: e társaságok szinte bármelyik pillanatban működésképtelenné válhatnak, munkájukat korlátozni, szüneteltetni kényszerülhetnek. A helyzet abszurditása, hogy a tevékenyebb szervezetek nagyobb bajba is kerülhetnek, mint a kevésbé aktívak, hiszen minden újabb egyesületi tag, minden új projekt csak növeli költségeiket, miközben egyre nehezebb támogatóra találni.

Sajátos helyzet alakult ki 1993-ban a közoktatási törvény életbelépésével: a törvény ugyan jogosítványokat adott, s ezzel feladatokat ruházott a pedagógus szakmai szervezetekre, de nem adott semmilyen garanciát arra (miként más jogszabály sem), hogy e szervezetek működőképesek legyenek, feladataikat elláthassák.

Úgy vélem, nem kell részletesen elemezni, mennyire lehet hatékony, szakmailag rangos, sokoldalú érdekképviseleti munkát végezni abban az esetben, ha a minimális működési feltételek sincsenek biztosítva.

A szervezetek anyagi megerősítésének alapvető lehetőségei:

- ♦ a tagság által fizetett tagdíjak illetve a társaság kiadványai, rendezvényei révén,
- ♦ külső forrás segítségével.

Az első lehetőség, amely Európa egyes országában jól működik, jelenleg Magyarországon nem alkalmazható. Nincsenek olyan anyagi helyzetben a tanárok, hogy tízezer forintos nagyságrendű egyesületi tagdíjat tudjanak fizetni. A programokért, kiadványokért sem képesek piaci árat adni az ezeket igénylő magánszemélyek (pedagógusok) illetve intézmények (pl. iskolák, óvodák). Rövid távon nincs más megoldás tehát, mint a külső forrás igénybevétele.

Ennek módszerei:

- ♦ vagyon biztosítása a szervezetek számára,
- ♦ alapítványok, bankok, cégek támogatása,
- ♦ rendszeres költségvetési támogatás.

Az első változat lehetséges (bár rögös) megoldás. Ezt mutatja a szakszervezetek számára lehetővé tett korábbi vagyonjuttatás. Mégis kevésbé reális, hiszen kérdéses, hogy e

területen rendelkezésre áll-e a szükséges elosztható vagyon (a szakszervezetek esetében ez többé-kevésbé megvolt). Ez a módszer számos más kérdést is fölvet, de e variáns esélytelensége miatt ezekre nem térek ki.

A második módszer részben ma is ismert. Az ilyen támogatás azonban esetleges, az adományozó pillanatnyi gazdasági érdekeitől és pénzügyi lehetőségeitől függ. A szakmai szervezetek ebben az esetben anyagilag akár teljesen kiszolgáltatottak is lehetnek az adott intézményeknek, így erre a módszerre – már ezért – sem célszerű bízni a szervezetek működtetését²⁹.

A fentiek alapján jelenleg nem marad más módszer, mint a költségvetési támogatás biztosítása³⁰. Olyan biztos, átlátható finanszírozási rendszerre van szükség, amely lehetővé teszi a legfontosabb működési költségek garántálását³¹.

E megoldás csak rövidtávra szólhat. A civilszervezetek alapvető jellege, tényleges függetlenségének biztosítása nem teszi kívánatossá, hogy tartós függőségi helyzetbe kerüljenek. A cél hosszabb távon csak a gazdaságilag is megalapozott önállóság megteremtése lehet.

3. AZ INFORMÁCIÓÁRAMLÁS MEGTEREMTÉSE | Jelenleg gyakorta nem (illetve késve) jutnak el a szükséges információk a szakmai szervezetekhez. Kiemelten fontos, hogy szélesedjen az információcsera a szakmai szervezetek, valamint egyéb civil és nem civil szervezetek, intézmények (pl. állami, önkormányzati, illetve cégek) között. Ennek érdekében a szakmai szervezetek az első lépést már megtették, hiszen ezért alapították meg a Fővárosi Pedagógus Szakmai Szervezetek Információs Központját. Az információs bázis(ok) és csatornák megteremtése, működtetése azonban más szervezeteknek is feladata. A közeljövő teendője – a meglévő információs csatornák kiteljesítésével – egy jól átlátható, működőképes információs rendszer kialakítása.

A szakmai szervezetek munkájának kiteljesedése

A szükséges feltételek megléte esetén a szakmai szervezetek működése stabilizálódhat és kiteljesedhet. A törvénykezési, anyagi, információs problémák megoldása jelentősen hozzájárulhat ehhez. Az alapvető változáshoz azonban szükség van arra is, hogy a

²⁹ Az anyagi kiszolgáltatottság mellett a cég (pl. egy kiadó) felléphetne esetleg azzal az igénnyel, hogy az ő érdekeinek megfelelően járjon el az egyesület. Ezáltal súlyosan sérülne vagy megszűnne a szervezet autonómiája, szuverenitása.

³⁰ Természetesen más bevételei is vannak egy civilszervezetnek. Ezek azonban nem tervezhetőek, csekély összegűek (pl. az szja 1%-a), illetve nem működést, hanem programfinanszírozást szolgálnak (pl. konferenciák, kiadványok).

³¹ Részben új helyzetet teremtett a Nemzeti Civil Alap (NCA) létrehozása. Törvény által garantálva, a költségvetés által biztosított, a korábbiaknál jelentősebb összeget az érintett civil szervezetek bevonásával osztják el – pályázati úton – az érintettek között. (Sajnálatos, hogy az első évben, 2004-ben számos anomália tapasztalható a pályázatok elbírálása kapcsán.)

pedagógus civilszervezetek szakmai munkájukat tovább erősítsék, tevékenységi körüket szélesítsék. Ez nem valósítható meg a szakma iránt leginkább elkötelezett, kiváló pedagógusok bevonása nélkül. Nem feledhetjük, hogy e szervezetek alap gondolata a tanári öntevékenység segítése, támogatása. A kollégák nagyobb számú bevonásához képessé kell tenni az erre vállalkozó pedagógusokat erre a tevékenységre. Ezen (a szakmaiságunk kívül³²) az anyagi feltételek megteremtését értem.

Ennek lehetőségei:

- ♦ a kolléga olyan jövedelmi viszonyokkal rendelkezik, hogy szabadidejében ellenszolgáltatás nélkül végezhet a szakmai szervezet számára munkát,
- ♦ a szakmai szervezet honorálja a szakmai munkát.

Mivel a közeljövőben az első változat általánossá válására nem számíthatunk, a szakmai szervezeteket kell anyagilag alkalmassá tenni arra, hogy bevonhassák az erre kész, öntevékeny kollégákat a szakma megújítását szolgáló programokba.

KELL-E CSÚCSSZERVEZET? | A legtöbb szakmai szervezet nem tartana elfogadhatónak egy – a jelenleg teljes autonómiával bíró szakmai szervezeteket – „beolvasztó”, maga alá igazító szerveződést. A közös szakmai fellépés, érdekérvényesítés érdekében azonban várhatóan ki fog alakulni egy alulról szerveződő, demokratikusan működő érdekérvényesítő kezdeményezés. Ez lehet hálózati jellegű és önálló szervezet egyaránt. Utóbbi esetben is csak a tagszervezetek autonómiáját tiszteletben tartó szerveződésről lehet szó. Úgy vélem, a leendő országos együttműködés előjele némely korábban leírt szerveződés lehet.

³² Fontos, hogy a pedagógusképzéskor felhívják a leendő tanárok figyelmét a szakmai önszerveződés, a pedagógus civilszervezetek fontosságára, jelentőségére. (Ez jelenleg esetlegesen történik.) Végig gondolandó, miként tehető ez a képzés szerves részévé.

2.. A TÖRTÉNELEMTANÁROK EGYLETÉNEK ELSŐ TIZENÖT ÉVE

A Történelemtanárok Egylete (TTE) megalakulása óta a pedagógus szakma, a civil szféra valamint a laikusok körében egyaránt elismert, tekintélyes, több tekintetben is mintaadó szervezetté vált³³. A Fővárosi Bíróság 1998-ban kiemelkedően közhasznúvá minősítette³⁴. A Történelemtanárok Egylete – a rendszerváltás óta működő pedagógus szakmai szervezetként – alapvető és hiánypótló szerepet tölt be mind a pedagógus szakma, mind a közoktatás és a civil szféra területén.

Alakulása, működtetése, fejlődése és mindenkori, szerteágazó tevékenysége minta arra, hogy

- ♦ egy civilszervezet sokoldalú, igényes munkára képes,
- ♦ megvalósítható a szakmaiság, az öntevékenység és az érdekképviselő egysége,
- ♦ a szakmai érdekképviselő és a tanári öntevékenység az eredményes tanári (iskolai) munka elengedhetetlen feltétele,
- ♦ sokrétű tevékenységét képes – a szakma és a közvélemény által egyaránt elismert – magas színvonalon végezni.

E tanulmány keretei nem teszik lehetővé az egyesület tevékenységének teljeskörű, minden részletre kiterjedő bemutatását. Külön feldolgozás témája lehet – egyebek mellett – a TTE konferenciáinak története, továbbképzései, tankönyvbírálatai, érdekképviselői munkája (állásfoglalások, sajtótájékoztatók, testületek munkájában való részvétel), nemzetközi tevékenysége (Euroclio), információs munkája (TTE Hírmondó, Törifórum levelezőlista, a TTE internetes portálja), szervezeti élete (helyi csoportok, műhelyek, önkéntesek).

Írásomban globális képet kívánok adni az egyesület indulásáról, s az elmúlt másfél évtized történéseiről, az általam fontosnak tartott, jellemző elemek segítségével.

A szervezet alapítása

A Történelemtanárok Egyletének alapítása a rendszerváltáshoz kötődik. 1989 elején az oktatást megújítani akaró szakemberek a – néhány hónappal korábban megalakult – Pedagógusok Demokratikus Szakszervezetében (PDSZ) gyűltek össze. A PDSZ ekkoriban a konkrét teendők megvitatására programalkotó gyűlés-sorozatot rendezett. E tanácskozásokon fogalmazódott meg a magyar iskolaügy demokratizálásának, átalakításának igénye. (Ezen alapultak a rendszerváltó pártok oktatási programjai is.) Néhány héttel az egyesülési törvény elfogadása után egy márciusi rendezvény szünetében

³³ A mintaadást jelzi, hogy egyes szakmai szervezetek (pl. Földrajztanárok Egylete, Magyar tanárok Egyesülete) megalakulásuk előtt tanácsot kértek a TTE vezetőitől, s több tekintetben (pl. név, alapszabály-részletek, működési kérdések) követték az Egylet gyakorlatát. Több szervezet a közhasznú szervezetté történő minősítése előtt is tanácsot kért az Egylettől.

³⁴ A közhasznúvá minősítés száma: 13.Pk.61.585/90/15. sz. végzés, 1998. ápr. 23.

vetődött fel: olyan szakmai szervezeteket kellene alakítani, amelyek egy-egy tantárgyhoz kötődve szakmai érdekképviselőt láthatnának el, szolgáltatásokkal segíthetnék a tanárok munkáját³⁵.

ELŐKÉSZÜLETEK | Az ötletet hamarosan tett követte: 1989. április 4-én (a 'felszabadulás' utolsó „piros betűs” ünnepén) négy történelemtanár – Bacskay Beáta, Foki Tamás, Miklósi László és Szarvas Zsolt – felhívást tett közzé, amelyben a Történelemtanárok Egyletének megalakítására szólította fel kollégáit. „Szakmai érdekvédelmi szervezetünk célja a megingott szakmai tekintély helyreállítása, a történelem taníthatóvá tétele, a módszertani kultúra fejlesztése, és a nemzeti önismeret kialakításának elősegítése.”³⁶ 1989. május 25-ére programalkotó tanácskozást szerveztek, melynek hírért eleinte főleg ismeretségi körben terjesztették, majd a sajtó is közzétette.

A májusi megbeszélés résztvevői alapvető szempontnak tekintették, hogy autonóm szervezetet alakítsanak. Egyetlen meglévő intézményhez, intézethez (például párthoz, szakszervezethez, egyetemhez, pedagógiai intézethez) sem akartak kapcsolódni, a meglévő szervezetektől azonos távolságot kívántak tartani. Bármely szervezettel készen álltak – partneri alapon – az együttműködésre.

A leendő szervezet feladatainak többek között az alábbiakat jelölték meg:

- ♦ a tankönyvkiadás kérdéseivel való foglalkozás (Konkrét megállapítás: új tankönyvek szükségese),
- ♦ tankönyvek, segédanyagok jegyzékének összeállítása, bírálata,
- ♦ előadás-sorozat rendezése (Konkrétan: különösen a 20. századról),
- ♦ új utak, irányok a történelemtanításban – különös tekintettel a művelődéstörténetre,
- ♦ a számítógép és a történelemtanítás (!),
- ♦ kapcsolatteremtés, -tartás a belföldi és a külföldi (határon túli magyar és egyéb) szakmai szervezetekkel,
- ♦ újság kiadása,
- ♦ a tantárgyi koncentráció lehetőségei,
- ♦ iskolai ünnepek,
- ♦ helytörténet-iskolatörténet.

³⁵ Mivel a PDSZ és a TTE céljai közel álltak egymáshoz (a szakma megújítása, demokratikus átalakítása), esetenként előfordult, hogy egy tanár mindkét szervezet tagja volt. Egyletünk leendő tagjai nemegyszer a PDSZ-ben kapták meg a TTE elérhetőségét, ennek ellenkezője is számos esetben fordult elő. Az ezt követő években szakmai kérdésekben többször történt egyeztetés, s az információcserében is volt együttműködés.

³⁶ TTE-irattár 5/89.

A TTE fő feladatait később tömören így fogalmazták meg:

A szakmai öntevékenység keretének biztosítása, s ennek érdekében: az információcsere segítése, szakmai érdekképviselet, szolgáltatások nyújtása a tagoknak és az érdeklődőknek.

A szervezet feladatai lényegében most is változatlanok: a TTE 15 éve a megalakulásakor meghatározott célok érdekében, az akkor kitűzött feladatok megvalósításán munkálkodik.

MEGALAKULÁS | Az egyesület tényleges megalakulását a tanév kezdetéhez igazították, így 1989. szeptember 30-án³⁷ mintegy negyven fő alapította meg³⁸ a Történelemtanárok Egyletét³⁹. Az alakulás (miként az első évek valamennyi rendezvénye) a legendás⁴⁰ Deák Téri Általános Iskola dísztermében volt. Ez lett a szervezet első székhelye is.

A TTE-vel együtt indult a Rubicon történelmi folyóirat is. Közösén alakították ki a szervezet illetve a folyóirat programját, az Egylet tagjai voltak az első előfizetői, miként a Rubicon is az Egylet lapjának tekintette magát.

A megalakulás után az Egylet számos szervezettel, intézménnyel vette fel a kapcsolatot. Az elsőők között kereste meg a Minisztériumot, a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozatát és a Soros Alapítványt. Részt vett az oktatás átalakítását érintő tanácskozásokon, egyeztetéseken. Nyilvános vitát rendezett (egyebek mellett) a 20. századdal foglalkozó történelemtankönyvek megújításáról. A korra, s az Egyletre is jellemző, hogy 1990-ben – az első nagy könyvosztáskor – az 1989. és az 1990. év eseményeit összefoglaló almanachokat (több ezer példányban) juttatta el a történelemtanárokhoz. Napjainkban *e kiadványok* már nem csupán korfestők, hanem a rendszerváltás két meghatározó évének *alapvető történeti forrásai* is. Az ajándékkönyvek, videofilmek, folyóiratok történelemtanárokhoz való eljuttatása immár az Egylet hagyományává vált: a konferenciákon, rendezvényeken több ezer pedagógus részesülhetett ezekből az adományokból.

MEGHATÁROZÓ ALAPELVEK | A TTE alakulása óta egyes szempontokat kiemelten fontosnak tekintett. 1989-ben a korszellemnek is megfelelt, hogy az alapítók *szakmailag kiváló,*

³⁷ Az Egylet megalakulásának története szorosan kapcsolódik a rendszerváltás eseményeihez. A leendő TTE májusi programalkotó gyűlésén résztvevők már – a rendszerváltási folyamatra lélektani szempontból is döntő jelentőségű, jelképes aktus – a Temetés (Nagy Imre és mártírtársainak újratemetése) előtt eldöntötték, hogy egyesületet kívánnak alapítani. A TTE szeptember 30-i alakulásakor még állt a (berlini) Fal, de már korábban, szeptember 11-én megnyitották az NDK-beli állampolgárok előtt az osztrák határt. Az Egylet jogi megalakításakor a „négyígyenes” aláírásgyűjtés már megkezdődött, de a kelet-európai rendszerek összeomlása még nem történt meg.

³⁸ Az ún. első közgyűlésen (1989. október 28.) a jegyzőkönyv szerint 47-en voltak jelen. (Forrás: TTE-irattár)

³⁹ Az alapító tag címet az viselheti, aki 1989. december 31-ig lépett be az Egyletbe.

⁴⁰ A rendszerváltás előtt igen ritka és szokatlan volt, hogy egy közoktatási intézmény vezetője egy civil szervezet számára helyet biztosítson. Az, hogy a Történelemtanárok Egylete rendezvényeinek színhelye, s az egyesület első székhelye a Deák Téri Általános Iskola lehetett, Gauland Mátyás igazgatónak köszönhető.

vitathatatlan minőségű munkát végző szervezetet kívántak létrehozni, működtetni; elsődlegesnek tekintették a nyilvánosságot, az információáramlás fontosságát. Az Egylet megalakulásától kezdve magától értetődő alapelvnek tekintette, hogy a *pártpolitikától függetlenül működjék*⁴¹.

A TTE – alapidokumentumainak megfelelően⁴² – mindig kiállt a *szakma megújításáért*, kereste annak lehetőségeit. Mit jelent ez? Alapvetően a következőket: a hagyományos történelemtanítás politikatörténeti jellegű, a múltismeret fontosságára koncentrált, s rendszerint az ismeretközpontú oktatást preferálja. A Történelemtanárok Egylete a történelemtanítás feladatának a széles értelemben vett művelődéstörténeti megközelítést tekinti. A múltismeret mellett a jelenismeret és a képességfejlesztés is kiemelten fontos.

Jellemző példa: az Egylet már alakulásakor felhívta a *szakma figyelmét az életmód-történet tanításának* fontosságára. A kilencvenes évek elején még számos hazai történész is vitatta, hogy az „igazi” történelem részét képezi-e az életmódtörténet. Az iskolai alkalmazást (a tankönyvekben történő hangsúlyosabb megjelenést, a tantervekbe, vizsgarendszerbe való beemelését) a döntéshozók teljességgel elutasították. Napjainkban már senki sem vitatja a történelem e területének fontosságát, s a tanításban való megjelenítésének szükségességét. Szakmailag és (szakma)politikailag is teret nyert az életmódtörténet tanítása. Egyre több olyan tankönyv kerül piacra, amely a szükséges szemléletváltást tartalmazza, s immár a meghatározó szabályozók (NAT, kerettanterv, érettségi vizsgakövetelmények) is – bár különböző mértékben – feltételezik, előírják ennek tanítását. Ez a TTE egyik jelentős sikere; az Egylet kitarító munkájának nagy szerepe volt az eredményes szemléletformálásban.

A szakmai megújulás megvalósítása azonban nem veszélyeztetheti az iskolák és a (történelem)tanítás működőképességét. E gondolatok szellemében készülnek a TTE állásfoglalásai, ezt szolgálják konferenciái, továbbképzései.

Az Egylet kiemelten fontosnak tekinti az *informatikát* mint a modern kommunikáció eszközt. Már alakulásakor programjába emelte e kérdést; és – amint lehetőség adódott – a kilencvenes évek elején szövegszerkesztésre és adatbázisok kezelésére is számítógépet használt. A TTE az *információcserében* is meghatározó szerepet szánt az informatikának: a pedagógus szakmai szervezetek közül az elsők között, 1998-tól működési honlapját,

⁴¹ A TTE által rendezett Történelemtanárok (1. Országos Konferenciáján, 1991-ben egy kolléga politikai jellegű támadást indított a konferencián előadó oktatási miniszter ellen: különösebb szakmai indok nélkül a tanácskozás nyilvánossága előtt (a saját jelenlétében) lemondásra szólította fel a minisztert. A Történelemtanárok Egylete azonnal elhatárolódott a nem szakmai jellegű felszólalástól. A konferenciát követően az érintett kolléga levélben kérte a miniszter előadásáról készült hangfelvétel vonatkozó részletét. A TTE válaszában leszögezte: politikai célra nem ad ki magnófelvételt, ugyanakkor természetesen a szakmai konferencia anyaga nyilvános, rendelkezésre áll (TTE-irattár, 247/91).

⁴² Alapítólevél, Alapszabály (ld. e kötet 15–17.p. illetve 215–223.p.).

2000-től portálját, 1998-tól internetes levelezőlistáját a Törifórumot. (2004-ben – jelentős tartalmi és technikai fejlesztést követően – teljesen megújította portálját.)

Az 1999-ben indított *metodikai továbbképzésén* (Új történetírás – változó történelemtanítás) helyet kapott a számítógép alkalmazásának módszertana. 2003-ban a TTE tagjai az ELTE TTK Oktatástechnikai Csoportjával együttműködve olyan a tanárképzésben és -továbbképzésben használandó tananyagot állítottak össze, amelynek jellegzetessége, hogy a módszertani megújulás fontos eszközének tekinti az informatikát⁴³.

A Történelemtanárok Országos Konferenciáján 1998-tól rendszeresen mutatnak be *történelmi CD-ket*; többször külön szekcióban is foglalkoztak ennek az eszköznek a népszerűsítésével.

A TTE tagjai újszerű, művelődéstörténeti szemléletű, játékokat és megfelelő háttérismertetet tartalmazó CD-k szerzői⁴⁴. (Az Egylet tagjai számos más taneszközt is készítettek; a tankönyvszerzők nagy része az Egylet tagja. Ez alkalommal azokat a műveket emeljük ki, amelyek megalkotására a TTE bevonásával kérték fel a szerzőket.)

A TTE tevékenységének kezdetektől alapvető tulajdonsága: a *jogérzék*. Előfordult, hogy a jogi szabályozás több évvel később követte a TTE által alkalmazott gyakorlatot. Az Egylet mindig tiszteletben tartotta – akkor is, amikor e fogalom még nem volt használatos – az *adatvédelmet*⁴⁵. Bár az egyesület megalakulástól kezdve (főként az érdekelt cégektől) számos erre vonatkozó kérést kapott, mégsem adta ki soha tagjai adatait, elérhetőségét. Az *adatvédelem fontosságára* esetenként a tagok figyelmét is felhívták⁴⁶. (Ugyanakkor a Történelemtanárok Egylete mindig készen állt arra, hogy szakmai információkat juttasson el a tagsághoz, a kollégákhoz.)

Az Egylet kizárólag olyan adatokat tart nyilván tagjairól, amelyekre a kapcsolattartáshoz és a szakmai munkához feltétlenül szükség van. Ennek következtében például nem ismeri tagjai születési évét sem, melyből adódtak problémák is: a mindenkori TTE-tagdíj jelentősen magasabb, mint a nyugdíjasok, gyesen-gyeden lévők, munkanélküliek, egyetemi/főiskolai hallgatók tagdíja. Az esetleges adatváltozásokat (pl. nyugdíjba vonulás) – a rendszeres figyelemfelhívások ellenére – nem jelző tagok ismert panasa: amikor az évek óta nyugdíjban lévő kolléga a számára járó kedvezményes összeget fizette be, az Egylet miért kevesellte azt. Ez természetesen kellemetlenséget jelent, az Egylet azonban egyrészt fontosabbnak tartja tagjai személyégi jogait az esetleges plusz munkánál, másrészt az öntevékenységre – jelen esetben az adatváltozás bejelentésének fontosságára – készíteti őket.

⁴³ Multimédia és pedagógia / Művelődéstörténet oktatása informatikai környezetben.

⁴⁴ Élet a polgárosodó Magyarországon, Cartographia Kft., 2001.; Mindennapok Magyarországon Mohácstól a reformkorig, Cartographia Kft., 2003–2004.

⁴⁵ 1992. évi LXVI. sz. törvény (A polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról), továbbá a 146/1993 (X.26.) sz. kormányrendelet a tv. végrehajtásáról.

⁴⁶ TTE-irattár, 37/1993.

A TTE szigorú *összeférhetetlenségi szabályokat* alkalmaz. Kezdetben ez íratlan szabály volt, 1995-től a TTE alapszabálya is tartalmazza: „Összeférhetetlenség miatt nem választható meg a TTE elnökének, illetve alelnökének, aki valamely pártban, szakszervezetben, testvérszervezetben országos vezetőségi funkciót lát el, illetve minden más olyan esetben, amelyet jogszabály tilt.” (Részlet az Alapszabályból.)

A szervezet tevékenysége

ÁLLÁSFOGLALÁSOK | A TTE szervezői kezdettől kiemelkedően fontosnak tekintették, hogy állást foglaljanak a fontos, időszerű kérdésekről. Az is ilyen jelentéssel bírt, hogy 1989-ben a négy történelemtanár éppen április 4-én hívta fel kollégáit a TTE megalakítására. Az alapítók munkanapnak tekintették az akkor már köztudottan csak a pártdogmák szerinti *felszabadulás napját*⁴⁷.

Az első állásfoglalások – értelemszerűen – a rendezvényekhez kötődtek. Ez mára hagyománnyá vált: a TTE tanácskozásai, konferenciái rendszerint ajánlásokat, állásfoglalásokat is megfogalmaznak.

Az első a programalkotó gyűlésről kiadott sajtóközlemény⁴⁸ volt:

„Budapesten, 1989. május 25-én történelemtanárok egy csoportja kezdeményezte autonóm, szakmai érdekvédelmi egyesületének megalakítását. A résztvevők megbíztak egy Előkészítő Bizottságot az alakulás teendőinek elvégzésére. A történelemtanítás mai helyzetében elengedhetetlennek tartják, hogy az általános iskolák 8., a szakmunkásképző intézetek 3., és a középiskolák 4. osztálya számára már ez év szeptember 1-jére új történelem könyvek jelenjenek meg. Felhívják az ország valamennyi történelemtanárát, csatlakozzanak a megalakuló egyesülethez. Jelentkezni lehet: Deák Téri Általános Iskola, 1052 Budapest, Sütő u.1.”

Az alakuláskor a TTE *állásfoglalásban* hívta fel a figyelmet arra, hogy tegyék lehetővé az iskolaigazgatók az ’56-ra való *hiteles, méltó megemlékezést*. Az ún. első közgyűlésen⁴⁹ a résztvevők egyebek mellett nemzeti ünnepeinkkel kapcsolatos állásfoglalást hoztak⁵⁰:

„A Történelemtanárok Egylete csatlakozik 40 történész nemzeti ünnepeinkkel kapcsolatos állásfoglalásához. Megengedhetetlennek tartjuk ünnepeink rangsorolását,

⁴⁷ Megjegyzés: a tényleges hadmozdulatok 1945. március 13-án értek véget.

⁴⁸ A dokumentumot a szervezők az Országos Sajtószolgálatnak adták le (1989. május 25.)

⁴⁹ 1989. október 28.

⁵⁰ A rendszerváltás időszakára, hangulatára jellemző a közölt állásfoglalás. 1989-ben teljesen természetes – és helyes – volt, hogy a történelemtanárok szakmai szervezete az 1956-ra való méltó megemlékezés mellett áll ki. Akkor ez nem volt magától értetődő. (1990-ben az első szabadon választott parlament ünnepélyes deklarációja minősítette forradalomnak és szabadságharcnak 1956-ot.) Ugyanez érvényes a nemzeti ünnepekről szóló deklarációra. A TTE a későbbiekben kizárólag szakmai, oktatáspolitikai kérdésekben foglalt állást.

*s ezzel szembeállítását. Március 15-e, augusztus 20-a és október 23-a legyen egyaránt a magyarság nemzeti ünnepe. Kérünk minden magyar történelemtanárt, ha egyetért álláspontunkkal, csatlakozzon felhívásunkhoz. Az aláírásokat – esetleg rövid indoklással – juttassák el a TTE címére: 1052 Budapest, Sütő u. 1.*⁵¹

Számos esetben a rendezvények közötti időszakokban is hangot kell(ett) adni a szakmai álláspontnak, így a TTE Bizottmánya minden fontos kérdésben megfogalmazza, majd az illetékesekhez eljuttatja, s egyszersmind nyilvánosan közzé is teszi álláspontját (pl. közoktatási törvény, NAT, kerettanterv, érettségi követelmények stb.)⁵².

SAKMAI RENDEZVÉNYEK SZERVEZÉSE

► Előadások, viták | Az első előadások nemegyszer időszerű kérdések kapcsán vizsgáltak egy-egy történelmi kérdést. (A TTE első előadója Gyarmati György történész volt. Az előadás témája: Nemzetközi helyzet Európában 1945 után.) Az első szabad választás előtt néhány nappal a kékcédulás választásokról szervezett előadást a TTE (az előadó Karig Sára, a család leleplezője volt); majd amikor napirendre került Magyarország Varsói Szerződésből (VSZ) való kilépése, (Hegedűs András egykori miniszterelnök, a szerződés aláírója részvételével) arról, miként történt a VSZ-be való belépés.

Az Egyetel szükség esetén szűkebb és/vagy tágabb körű vitákat tart(ott) fontos szakmai kérdésekről. Ennek jellegzetes példája volt a történelem érettségi vizsga koncepciójának (az ún. A és B változat, 1997.) vitája⁵³.

► Történelemtanárok Országos Konferenciája | 1991-ben a TTE vezetői úgy gondolták, nem elégedhetnek meg egy-egy előadás rendezésével, valamint a tagok körlevélben történő tájékoztatásával, ezért országos konferenciát rendeztek. Valamennyi általános és középiskolába elküldték a meghívót; a tagokat névre szóló levélben hívták meg. Ezen kívül, a sajtó útján is hírt adtak a készülő eseményről. Így akár a legkisebb településen dolgozó „köztanár” is tudomást szerezhetett a tanácskozásról, s részt vehetett rajta. Ez akkoriban még szokatlan volt: többen hitetlenkedve kérdezték, hogy biztosan eljöhetnek-e a tanácskozásra, hiszen nem igazgatók, szaktanárok. A TTE számára elsődleges volt, hogy a gyakorló tanárok is részt vehessenek a konferencián, s – az addigi gyakorlattól eltérően – „elsőkézből” értesülhessenek fontos szakmai, szakmapolitikai, érdekvédelmi kérdésekről. A szervezők hamarosan nem várt problémával kerültek szembe: az eredeti helyszín – az ELTE Tanárképző Főiskolai Karának Kazinczy utcai épülete – kicsinek bizonyult. Az előadásokat végül a 600 főt befogadó Gólyavárban rendezték meg. Az első

⁵¹ Magyar Nemzet, 1989. október 30.

⁵² ld. www.tte.hu

⁵³ Emlékeztető a Történelemtanárok Egylete 1997. január 30-i tanácskozásáról, amelynek témája a történelem tantárgy általános érettségi vizsgakövetelményeinek vitája – TTE-irattár: 6/A; 90/97

konferencia sikere folytatásra biztatta a szervezőket; azóta minden év őszén megrendezik ezt a tanácskozást.

A rendszerváltás után az évente, azonos időpontban rendezett történelemtanári konferenciákat – a békásmegyeri előzményeket nem figyelmen kívül hagyva – a Történelemtanárok Egylete honosította meg. Már a második konferenciától kialakult a tanácskozás szerkezete: az előadásokon a történettudomány új eredményeinek bemutatását, s újszerű megközelítésű előadásokat hallgathatnak a résztvevők. Ezt követően a szekcióüléseken a tanítás gyakorlati kérdéseit vitathatják meg a jelenlévők. A szünetekben új tankönyveket, taneszközöket tekinthetnek meg, és vásárolhatnak kedvezményes áron. Rég nem látott kollégákkal találkozhatnak, s nem utolsósorban a hétköznapi „taposómalmából” kiszakadva sajátos „konferenciaélménnyel” gazdagodhatnak. Kialakult a konferenciák törzsközönsége is, ugyanakkor minden alkalommal számos új kollégát is köszönhetnek a szervezők. 1991–95-ig a Gólyavár (és az ELTE TFK), 1996–99-ig a Villányi Úti Konferenciaközpont, 2000–2002-ig a Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium, 2003-tól a Kossuth Klub a konferencia színhelye.

A konferenciáknak (akárcsak korábban a közgyűléseknek, előadásoknak) mindig fontos része az „üzenet”: valamennyi tanácskozás *időszzerű oktatáspolitikai ajánlásokat* is megfogalmaz.

A Történelemtanárok Országos Konferenciája a szakma eseményévé vált; szakmai és sajtó-visszhangja rendszerint igen kedvező. E tanácskozás-sorozaton eddig több mint ötezer(!) történelemtanár vett részt. A korszerű szemlélet széleskörű megismertetése érdekében 2000-től az Egylet lehetővé tette, hogy egyetemi, főiskolai hallgatók, valamint középiskolai diákok ingyenesen vehessenek részt e rangos tanácskozáson. E kezdeményezés sikerét jelzi, hogy a konferencia hallgatóságában évről évre emelkedik a hallgatók, diákok száma.

➤ Egyéb országos és nemzetközi konferenciák | Fontos oktatáspolitikai kérdésekről a TTE több pedagógus szakmai szervezettel közösen rendezett országos konferenciákat:

- ♦ NAT Konferencia Követelmények – Veres Péter Gimnázium (1995)
- ♦ Konferencia az érettségi reformjáról – József Attila Gimnázium (1996)
- ♦ Konferencia az Alapműveltségi vizsgáról – Fazekas Mihály Gimnázium (1997)
- ♦ Tanácskozás a Pedagógus-továbbképzésről, -átképzésről, -szakvizsgáról – ELTE TFK, Lotz-terem (1998)

A fenti tanácskozásoknak szakmai és sajtóvisszhangja kiemelkedően jelentős volt. Ezek a rendezvények többnyire az országos vitasorozat záró-, összegző főeseményei voltak. A széleskörű vita lehetőséget teremtett a fontos szakmapolitikai anyagok szakmai megmérettetésére, egyszersmind legitimálására. A tanácskozásokon megfogalmazott ajánlások, javaslatok jelentős hatással voltak a formálódó dokumentumok végleges változatára is.

Egyéb konferenciák:

- ◆ 5. Euroclio konferencia (1997) Nemzetközi konferencia és közgyűlés az Euroclio tagszervezeteinek
- ◆ A Balkán tegnap és ma – A Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozatával közösen (2000)
- ◆ Hogyan tanuljuk és tanítsuk Európa történelmét? – A Károlyi József Alapítvánnyal közösen (2002)
- ◆ „2004 – A kapuk kinyílnak” Szeminárium az Európai Unióról a társadalomtudományi tárgyakat oktató pedagógusoknak – A Károlyi József Alapítvánnyal közösen (2003)
- ◆ Külföldi konferenciák: a TTE számos külföldi konferenciára juttatta el tagjait. Ennek formája lehetett felkérés, delegálás, ajánlás stb. (Az első út 1991. május 13–17-én Burgerlandba, Pinkafeldre /Pinkafő/ vezetett⁵⁴.)

► Versenyek | Több országos versenynek is (társ)rendezője a Történelemtanárok Egylete. Így a legendás *Ki miben tudós?* című versenyt 1995-ben az Oktatási Minisztériummal és a Magyar Televízióval együtt hirdette meg az Egylet.

„Történelmi családok és kastélyok Európában” címmel rendezett versenyt a TTE a Károlyi József Alapítvánnyal közösen a 2001/2002. évi tanévben. Ezen (3 fős csapatokban) több mint 600(!) diák vett részt. A 212 csapat legjobbjai 4 fordulóban mérték össze erejüket. Természetesen számos – mások által szervezett – versenyről (miként továbbképzésekről, konferenciákról, kiállításokról stb. is) a TTE híradásaiból értesültek a kollégák.

► Szakmai tanulmányutak | Már a megalakuláskor felvetődött, hogy az Egylet szakmai utakat is szervezzen – elsősorban a tagság számára. Tanulmányi kirándulások szervezésében főként a TTE Gödöllői Csoportja jeleskedett: Gödöllőre, Vácra, Komáromba, Kassára, Bécsbe és Prágába juttatták el az érdeklődőket. Az egyesület első hosszabb szakmai tanulmányútját Párizsba és a Loire-menti kastélyokhoz szervezte 2002-ben. Az út szakmai vezetője Hahner Péter volt. A következő évben Németh György vezetésével Krétára tettek utazást.

► Akkreditált továbbképzések | Annak érdekében, hogy kollégáik tájékozottabbak legyenek az európai integráció tartalmi és módszertani kérdéseiben, a TTE továbbképzéseket rendez(ett) „Hogyan tanítsuk az európai integráció történetét?” címmel. Ez a képzés az Európa-úton taneszköz-csomag alkalmazását is segíti. *Új történetírás – változó történelemtanítás* címmel a TTE módszertani továbbképzést tart(ott) általános és középiskolai történelemtanárok számára. A TTE továbbképzései elismerten sikeresek, azokon néhány év alatt több száz történelemtanár vett részt.

⁵⁴ A pinkafeldi konferenciáról szóló írás: TTE-irattár, 95/91

SZAKMAI ÉRDEKVÉDELEM ÉS KÉPVISELETEK | Alkalmi illetve tartós jelleggel számos szakmai fórumon jelennek meg a TTE képviselői. Valamennyi lényeges kérdésben (pl. NAT, kerettanterv, érettségi és felvételi vizsgák stb.) rendszeresen kifejtik, s lehetőség szerint érvényesítik a szervezet álláspontját.

► Köznevelés-politikai Tanács | A Történelemtanárok Egyletének elnöke 1997–2004-ig – a szakmai szervezetek képviselőinek választása alapján – az oktatási miniszter döntés-előkészítő, javaslattevő, véleményező testületének, a Köznevelés-politikai Tanácsnak⁵⁵ tagja, a szakmai szervezetek oldalának szóvivője volt.

► Euroclio | Az Euroclio 1993-ban jött létre; az Egylet alapító tagja a történelemtanári szervezetek európai szövetségének. E nemzetközi szervezet konferenciáját és közgyűlését – régióinkban elsőként – a TTE rendezte meg 1997-ben, Budapesten. A nemzetközi tanácskozás nyitóelőadását Göncz Árpád, a Magyar Köztársaság elnöke tartotta. A több mint száz fő (30 ország küldöttei) részvételével megtartott konferencia a szervezet történetének egyik legsikeresebb tanácskozása volt. 2000-ben, majd 2002-ben a TTE jelöltjeit⁵⁶ a nemzetközi szervezet elnökségi tagjává választották.

A TTE tagjait, jelöltjeit a fentiekben kívül felkérték, megválasztották, kisorsolták a következő testületekbe:

- ♦ a Hungária Televízió Közalapítvány Kuratóriumába /Duna Televízió/ (2003),
- ♦ a Magyar Televízió Közalapítvány Kuratóriumába (2004),
- ♦ a Cartographia Kft. történelmi térképeket gondozó szerkesztőbizottságába (1995–),
- ♦ az Oktatási Minisztérium pedagógus kitüntetéseket elbíráló kuratóriumába (1995),
- ♦ a Soros Alapítvány Köznevelés-fejlesztési programjának Társadalomismeret szakkuratóriumába (1995–98),
- ♦ az alpműveltségi vizsga akkreditációs bizottságába (1996–99),
- ♦ az OKI Érettségi Munkabizottságba,
- ♦ az OKTV Történelem Bizottságába (1995),
- ♦ az „Ezeréves a Magyar Iskola” Emlékbizottságba (1995–97),
- ♦ az OM által a pedagógus szakmai szervezeteknek kiírt pályázatokat elbíráló kuratóriumba (1996–1999 és 2002–),
- ♦ az Iskolai Történelmi Emléknapi Bizottságba illetve a Holokauszt-émléknapi Bizottságba (2000),

⁵⁵ „A Köznevelés-politikai Tanács a művelődési és köznevelési miniszter köznevelés-politikai döntés-előkészítő, véleményező és javaslattevő testülete. A Köznevelés-politikai Tanács a (2) bekezdésben felsorolt bármely tagjának kezdeményezésére jogosult állást foglalni, javaslatot tenni – a közalkalmazotti jogviszonnyal és a munkaviszonnyal kapcsolatos érdekegyeztetés körébe tartozó kérdések kivételével – a köznevelést érintő bármilyen kérdésben.” – 1993. évi LXXIX. törvény a köznevelésről, 97. § (1)

⁵⁶ 2000-ben a TTE javaslatára Vass Vilmos, 2002-ben Beró László lett az Euroclio elnökségének tagja.

- ♦ a Nemzeti Emlékezet Program kidolgozásában és irányításában való részvételre (2003–),
- ♦ a NAT Ember és társadalom műveltségi terület szakmai műhelyébe (2003),
- ♦ továbbá a TTE állandó meghívottja a Magyar Országgyűlés Oktatási és Tudományos Bizottságának,
- ♦ szerepel az Országgyűlésben nyilvántartott Országos Érdekképviselési és Társadalmi Szervezetek jegyzékén is.

A TTE számos esetben emelt szót a megfelelő egyeztetések érdekében. Gyakran tette szavá az elmaradt egyeztetést, rendszeresen kifogásolta a rendelkezésre álló kevés időt⁵⁷.

► Információs Központ | A TTE megalakítása óta arra törekszik, hogy minél több szervezettel legyen működő kapcsolata; egyes célok elérése érdekében más szervezetekkel közösen lép fel.

Miként tanulmányom első részében kifejtettem, a pedagógus szakmai szervezetek együttműködésének első csírái a '90-es évek elejére tehetőek. Ekkor – az Egylet aktív részvételével – alakult meg a Fővárosi Pedagógus Szakmai Szervezetek Szakbizottsága, valamint a Mapesz. A rendszeres együttműködés – a TTE kezdeményezésére – 1994-től számítható. Ekkor hat pedagógus civilszervezet létrehozta a Fővárosi Pedagógus Szakmai Szervezetek Információs Központját. (Később más szervezetek is csatlakoztak az együttműködéshez.) Az Információs Központot kezdettől a TTE koordinálja, működteti.

TÁJÉKOZTATÁS ÉS INFORMÁCIÓÁRAMLÁS

► A TTE és a nyilvánosság

Indulás | A TTE alapítói a szervezés kezdetének pillanatától különösen fontosnak tartották a nyilvánosságot. A sajtó a TTE alakulásakor, majd az azt követő években megkülönböztetett figyelemmel követte az Egylet munkáját. (A rendszerváltás idején a sajtónak igen fontos, semmi mással nem pótolható szerepe volt!)⁵⁸ Megismertette az érdeklődőkkel az Egylet céljait, terveit, tevékenységét. Egyúttal – a nyilvánosság ereje révén – védelmezte is az akkor még kevésbé ismert, szárnyait bontogató, saját magát elismertetni akaró szervezetet. Magától értetődő, hogy az Egylet munkatársai, képviselői mindig örömmel vették a sajtó érdeklődését. Szakmai kérdésekben szívesen álltak – s állnak mai is – az érdeklődő újságírók rendelkezésére.

⁵⁷ Egyeztetést igénylő levél a miniszternek – TTE-irattár, 429/94

⁵⁸ Néhány jellegetes cikk (a rövidhíreket nem említve): Szakegylet alapítását kezdeményezik – Taníthatóan megírt tankönyvek – Történelemtanárok a historikai fehér foltokról, Esti Hírlap, 1989. máj. 24., Hogyan szeretnének tanítani a történelemtanárok? Magyar Nemzet, 1989. máj. 25.; Most végre igazat tanulnak a gyerekek? – Fordul a világ, s vele a történelemtanítás, Népszava, 1989. szept. 19.; Történelemtanárok Egylete – Szakmailag kíváncsi, Mai Nap, 1989. szept. 29.; Negyven alapító taggal – Nem öncélú egyesület, Pest Megyei Hírlap, 1989. okt. 2.

„Viharok” | A TTE – indulásának mozgalmas időszakán kívül – akkor kapott jelentősebb médiavisszhangot, ha valamilyen *oktatáspolitikai „viharban”* szerepet vállalt, állást foglalt. Ilyen országos ügy volt például a „*tankönyvháború*”⁵⁹.

Később, a NAT körüli *oktatáspolitikai viharok* szükségszerűen a Történelemtanárok Egyletére is hatottak. A TTE (amely a szakmai megújulás híveként első pillanattól a NAT támogatója volt), a bevezetésekor kialakult tarthatatlan helyzetet látva – a működőképesség és a tényleges szakmai megújulás lehetőségének biztosítása érdekében –, 1997. évi konferenciáján elsőként mondta ki: függesszék fel a NAT bevezetését. Ennek az állásfoglalásnak viharos következményei lettek. A deklarálók szándékától függetlenül ez elsődleges média- és politikai eseménnyé vált. Az Egylet ezen állásfoglalásának hosszú távú hatása volt, következményei máig kimutathatók.

1998-ban az új kormány hivatalba lépését követően megerősödtek a szakmai megújulást ellenző hangok. Ekkor fordult elő először (s mindeddig utoljára), hogy a TTE által rendezett konferencián a reformot támogató javaslatok mellett reformellenes szöveget is megszavaztak a (nem csupán egyleti tagokból álló) résztvevők. Ennek következtében a frissen megválasztott vezetőség 4 tagja (köztük a két alelnök) lemondott. Ekkor rendkívüli közgyűlést tűzött ki a szervezet, amelynek feladata a TTE céljainak tisztázása (az Egylet viszonya a NAT-hoz), s azt követően a választás volt. Hamarosan kiderült: a TTE tagsága a reformellenes hangulat csúcspontján is kitartott az alapítólevél szellemisége, s az Egylet korábbi álláspontja mellett⁶⁰. A döntést és a tisztújítást követően volt, aki ezt helytelenítve kilépett a TTE-ből⁶¹. (A 400 fős taglétszámból 2-3 ember távozott.)

Aktuális médiaszenzációk, események | Előfordul(t), hogy a történelemhez, történelemtanításhoz is kötődő vélt vagy valós botrány kavargatja fel a közvéleményt. Ilyen volt például az a hír, amely 2003 júniusában egy (szakmailag vitatható módon készített) felmérés eredményeit hozta nyilvánosságra. E szerint, a magyar diákok 6. kedvenc történelmi személyisége Hitler lenne. A TTE elnökének véleményére szinte minden médium kíváncsi volt⁶².

A sajtó rendszeresen kikéri a TTE képviselőjének a véleményét: a tanév elején, végén, az emléknapok kapcsán, március 15-én, október 23-án, az érettségi idején valamint a jelentős szakmapolitikai változásokkor (törvényt módosítás, a tantervek /NAT, kerettanterv/,

⁵⁹ Egy nagy kiadó sajtótájékoztatóján a cég vezetője távozásra szólította fel a TTE elnökét, mivel szót kért a rendezvényen. Aznap este a rádió hírműsora az atrocitásról részletesen beszámolt, magáról a rendezvényről viszont csak rövid tájékoztatót közölt. Ezt követően sikerült a TTE és a Kiadó között jó munkakapcsolatot kialakítani.

⁶⁰ Ekkoriban többen levélben fejtették ki álláspontjukat. Ebben – a működőképességért nemegyszer aggódva – többnyire a NAT mellett érveltek a tagok. TTE-irattár 1998. júl. 2. illetve a 1998. nov. 30. – 237/98, 6/A

⁶¹ A TTE-irattár, 43/99.02.11. + válasz

⁶² „Mátyás király az élen, Hitler a hatodik” A TTE összeállítása a FISZ-felmérés eredményéről (<http://www.tte.hu> ; 2003. június 24.)

a vizsgarendszer /érettségi, felvételi/ változtatásakor), és a tankönyvekkel kapcsolatos időszerű tudnivalókkal kapcsolatban.

A kilencvenes évek második felétől (ellentétben az addigi gyakorlattal), különösen a kereskedelmi televíziók elindulása óta a szakmai munka hírei (pl. újszerű, fontos szakmai tanácskozások) kevésbé érdeklik a médiát.

➤ A TTE saját fórumai

TTE Hírmondó | A TTE vezetői kezdettől arra törekedtek, hogy tagjaikat tájékoztatni tudják az időszerű kérdésekről, az Egylet munkájáról. Kezdetben a viszonylag kis létszámú, formálódó szervezetben a gyakori személyes találkozók (közgyűlések, előadások) révén személyes információadás, -csere történt. Később egyre fontosabbá váltak a körlevelek.⁶³ Kezdetből igény volt azonban egy saját újság kiadására is. Érdekes adalék: 1990 őszén Egyleti Hírlemény címen, negyedévente tervezték kiadni a leendő újságot. Az újság első száma – immár TTE Hírmondó néven – anyagi és technikai okok miatt csupán 1995. áprilisában jelenhetett meg; 2004-ben a 10. évfolyam számait adták ki. Hiánypótló lehetőséget teremtett e periodika, amelynek révén a kollégák tájékozódhattak a történelemtanítás legfrissebb híreiről, megismerhették a TTE állásfoglalásait, beszámolókat olvashattak bel- és külföldi továbbképzésekről, szakmai vitákat folytathattak. 2004 őszétől a növekvő internet használat, valamint az Egylet anyagi helyzete miatt a Hírmondónak kizárólag e-változata jelenik meg. (Ez a kiadvány tartalmi megújulásával is együtt járt.)

Törifórum | Az egyesület Törifórum néven 1998 januárjától internetes levelezőlistát is működtet. Címe: toriforum@fok.hu. A legnagyobb humán szakos levelezőlistaként a tanári listák között számottevő tekintélyt vívott ki.

A TTE honlapja/portálja | Az Egylet a széles körű tájékoztatás érdekében 1998 májusában – a TTE elnökének kezdeményezésére és szerkesztésében – honlapot indított (<http://www.tte.szemtanu.hu>). Ekkor az elsődleges cél a TTE munkájának (pl. célok, alapdokumentumok, konferenciák, állásfoglalások stb.) megismertetése volt. Egy évvel később több új rovatot (pl. Továbbképzések, Számítástechnikai Műhely) indítottak, s 2000 végéig havonta frissítették a honlapot. Ez akkor egyedülálló volt a szakmai szervezetek között, sőt, a pedagógiai szolgáltatók teljes körére sem volt jellemző.

Annak érdekében, hogy egyre szélesebb körű információszerzést tudjanak biztosítani, 2000 végén – többek között egy pályázati támogatás jóvoltából – új honlap készült. A cél immár nem csupán a TTE munkájának megismertetése, hanem a

⁶³ Az első körlevelet 1989. október 11-én küldték; 1990–91-ben alakították ki a rövid, informatív jellegű körlevél formát; időszakosan ennek révén tájékoztatták a tagságot.

történelemtanítás portáljának megalkotása volt. Ehhez jelentős technikai, vizuális és természetesen tartalmi fejlesztésre volt szükség. A tartalmi-technikai (részben adatbázis alapú, még áttekinthetőbb szerkezetű) megújítás egyúttal a rendszeres, napi frissítést is lehetővé tette. A látványban is megújult honlap immár saját domain néven volt elérhető (<http://www.tte.hu.>), s azóta ez a TTE portáljának címe.

A portál a történelemtanárok számára páratlanul gazdag információs lehetőséget biztosít(ott):

- ♦ egyedülálló linkcsoport-gyűjteményt tartalmaz (például: a történettudománnyal foglalkozó intézetek honlapjainak gyűjteménye; az internetes szaksajtó szokatlanul gazdag kínálata; linkgyűjtemények történelemtanároknak),
- ♦ számos adatbázis érhető el az oldalról (tankönyvjegyzék, akkreditált továbbképzések, szakértői jegyzék, múzeumok stb.),
- ♦ az anyagok jelentős része bármely szakos tanár illetve érdeklődő számára jól használható (pl. Hírek, Szaksajtó, iskolák gyűjteményei),
- ♦ csak a TTE tesz közzé naponta közoktatási és történelmi híreket (itt valamennyi olyan információt közreadnak, amely fontos lehet a /történelem/ tanárok számára),
- ♦ a CD-lista a történelemtanításhoz használható CD-k jegyzékét tartalmazza (az egyes helyekről a linkek révén – miként a portálon máshol is – közvetlenül át lehet kattintani a további információkhoz, így a CD-k ismertetői is elolvashatóak, kinyomtathatóak, a művek megrendelhetők),
- ♦ a Honlapszemle rovat, amely fontos, a tanításban jól használható, de kevésbé ismert magyar és idegen nyelvű (elsősorban angol) oldalakra hívja fel az érdeklődők figyelmét,
- ♦ az oldalról elérhető a Törifórum, a történelemtanárok internetes levelezőlistája is (Ennek moderátora a TTE elnöke. A lista alapadatain kívül megtalálható a levelezőlista archívuma, sőt, akár azonnal fel is lehet iratkozni a levelezőlistára. Bizonyára ez is hozzájárul a Törifórum ismertségéhez és népszerűségéhez.),
- ♦ a portálon cégek szakmai információi is megtalálhatóak,
- ♦ Hírachívum, Fórum rovat és keresőrendszer is segíti a felhasználó tájékozódását.

A www.tte.hu mára a közoktatás és a civilszféra egyik legnépszerűbb oldalává vált. A TTE 15. születésnapjára, 2004 októberében indította legújabb – a közoktatás és a civil szféra területén egyedülálló – portálját. Jelentős tartalmi bővülés, új dizájn, számos új szolgáltatás jellemzi a minden tekintetben megújult oldalt. A számos új rovat átlátható, könnyen kezelhető módon érhető el, s rendszeres a frissítés. A naponta frissített Hírek rovat a rovatokkal bővült: Közoktatás, Történelem, Pályázatok, versenyek; Rendezvények, kiállítások; Informatika, média; Civil hírek, EU, színes. A (hetente frissített) szemle rovat a rovatok: Honlapszemle, Vélemény, Vitacikk, lapszemle; TTE a médiában. Új, önálló rovat az Ünnepek, évfordulók is. A Fórum mellett immár Szavazógép is a felhasználók rendelkezésére áll. Különösen fontos fejlesztés a saját Adatbázisok létrehozása és

közzététele. A számos kényelmi szolgáltatás (pl. Nyomtatási kép, Küldje el ismerősének; Betűméret választhatósága, Hírlevél funkció) is hozzájárul ahhoz, hogy az oldal mindenben megfeleljen egy korszerű portállal szemben támasztott igényeknek.

SZAKMAI MUNKA

➤ **Műhelymunka** | Mivel a TTE-nek alakulása óta alapvető célja, hogy a szakmai öntevékenységhez keretet biztosítson, különösen fontosnak tartja a tagok által a szervezeten belül végzett szakmai munkát. Rendszeresen biztatja tagjait, éljenek ezzel a lehetőséggel. Ennek intenzitása – többek között a tagság egyéb feladatai miatt – változó. Az Egyletben a szakmai munka a helyi csoportokon kívül rendszerint a műhelyekben történik.

A *Számítástechnikai Műhely* 1999 őszén megalakult. Első tevékenysége a történelem-tanításban használható magyar nyelvű CD-k jegyzékének elkészítése volt. Az egyedülálló CD-lista adatait az egyesület folyamatosan frissíti, s portálján közzéteszi.

Hosszú éveken keresztül a legaktívabb műhelymunka a Tankönyvbíráló Műhelyben történt. A TTE újszerű tankönyvbírálati módszert dolgozott ki. Meghirdeti tagjai (és az érdeklődők) körében, melyik mű bírálatába lehet bekapcsolódni. A beérkezett írásos véleményeket egy 4-5 fős, erre a célra alakult Tankönyvbíráló Műhely dolgozza fel. A műhely összeállításakor szempont a szakmai munka minősége, az adott iskolatípus ismerete. Lehetőség van arra, hogy eltérő értékrendek is megjelenjenek. A műhely tagjai egyeztetik a beérkezett véleményeket. Az ellentétes, kevésbé lényeges álláspontok kiolthatják egymást; lényegi kérdésekben az eltérő véleményeket is megjelenítik. A munka eredményeként testületi vélemény készül. Ennek első része egy átfogó elemzés a tankönyvről, a második rész a konkrét, részletekbe menő megjegyzéseket tartalmazza. A fenti módon – egyebek mellett – az alábbi műveket elemezték:

- ♦ Fekete Pál: Történelem 8. Tankönyvkiadó, 1991.
- ♦ Szabó Péter: Történelem 6. Tankönyvkiadó, 1994.
- ♦ ifj. Lator László: Történelem a középiskolák IV. osztálya számára Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995.
- ♦ Szabó Péter: Történelem II. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997.
- ♦ Salamon Konrád: Történelem IV., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998.

Az Oktatási Minisztérium 1999-ben illetve 2001-ben a tankönyvvé nyilvánítási eljáráshoz pályázati úton keresett szakembereket. Számos kolléga (köztük többen a Tankönyvbíráló Műhely tagjai) a TTE ajánlásának birtokában nyerte el tankönyv-referensi illetve -szakértői megbízását.

➤ **Európa-úton** | 1997-ben – többek között az Euroclio közreműködésével – a Történelem-tanárok Egylete adaptálta, majd valamennyi magyar középiskolába eljuttatta a holland Európa-úton című taneszköz-csomagot. A páratlan mű igen sikeresnek bizonyult. A kiad-

vány eredményesebb használhatósága érdekében az Egylet akkreditált továbbképzéseket is rendez(ett). (Hogyan tanítsuk az európai integráció történetét?)

► **Projektek** | A TTE működése során számos szakmai projektet más szervezetekkel együttműködve valósít(ott) meg. (A legtöbbet korábban már említettem, néhány fontos programról azonban ezen a helyen kell szólni.)

- ◆ **Nemzeti Emlékezet Program.** Magyar Bálint oktatási miniszter 2002 októberében a Történelemtanárok (12.) Országos Konferenciáján hirdette meg ezt a programot (családi emlékezet – iskolai emlékezet – nemzeti emlékezet). Szerencsés egybeesésként az egyik egyetem szociológus tanszékvezető professzora, a történelemtanárokat tömörítő szakmai szervezet és az oktatási miniszter egyaránt olyan program indítását tartotta kívánatosnak, amely arra (is) alkalmas, hogy a diákok kutassák családjuk történetét (családi emlékezet). A számos családtörténet együttesen kirajzolja az országot, a nemzet közelmúltjának történetét. (A Nemzeti Emlékezet Program 2003 elején indult.) A Történelemtanárok Egylete – története során első alkalommal – a Minisztérium együttműködő partnere lett. Néhány példa – a TTE közreműködésével – megvalósított programokból: az OM és a TTE tanulmányi kirándulást szervezett 2003 januárjában a Don-kanyarba, 2003 májusára Rákóczi-lovastúrát hirdetett, 2004-ben Auschwitz volt az úti cél. A legjobb pályázatot készítő tanárok és diákok vehettek részt ezeken az emlékezetes utakon. Az iskolai emlékezet részprogram keretében több száz iskolában termet neveztek el egykor ott tanító tanárokról.
- ◆ **E-tolerancia program.** A TTE fontosnak tartja a kisebbségek történetének, életmódjának megfelelő tárgyalását, beemelését a tananyagba. Ennek érdekében vett részt 2002–2003-ban ebben a programban. A cél, egy olyan tananyag kifejlesztése volt, amely lehetővé teszi a magyarországi romák történetének és kultúrájának megismerését – roma és nem roma – középiskolai tanulók számára. Az e-tolerancia pedagógiai modell lényege az Internet felhasználása a toleranciára nevelésben, ahol az oktatott történelem anyagot WEB-alapra helyezik, kiegészítve a fejlesztést romológiai ismeretekkel. A program résztvevői: a Kisebbségkutató Intézet, a Történelemtanárok Egylete, a Néprajzi Múzeum Roma Gyűjteménye, a Roma Sajtóközpont és a Romapage, a szegedi Ságvári Endre Gyakorló Gimnázium és a pécsi Gandhi Gimnázium. Támogatója: az Informatikai és Hírközlési Minisztérium.
- ◆ **Párbeszéd a toleranciáért.** A TTE 2002-től vesz részt a programban, amelynek céljai: a holokauszt időszakát különböző élethelyzetben átéltek és utódaik mentálhigiénés segítése. Ennek érdekében megszervezi az egykori mentők és mentettek első és/vagy második generációjának találkozóit. Diákok, egyetemisták, tanárok számára közös találkozót szervez a mentők és mentettek részvételével.

A szervezet működése

INFRASTRUKTÚRA | Egy szervezet számára már alakulásakor az egyik fő probléma a munkafeltételek megteremtése: hol működhet, milyen forrásból tudja fedezni kiadásait. A legtöbb pedagógus szakmai szervezet nem tud fenntartani irodát, nincs alkalmazottja sem. A Történelemtanárok Egyletének megalakulásakor a működéshez szükséges összeget a tagok önkéntes felajánlásai jelentették. Sokáig nem volt olyan irodahelyiség, ahol a TTE működhetett volna. Kezdetben a Deák Téri Általános Iskolában vagy a szervezet vezetőjének lakásában tartották a megbeszéléseket. Az iratokat egy rövid ideig az V. kerületi polgármesteri hivatal egyik szobájában tárolták. Nagy változást jelentett, amikor a Lágymányosi Községi Házban – a Szemtanú című folyóirattal közösen – egy (telefon nélküli) irodahelyiséget használhattak. Ide került az első „vagyontárgy”: a fénymásoló. Innen (a Magyar Pedagógiai Társaság jóvoltából) a Fáklya Klubba, az MPT irodájának egy fél szobájába költözhetek át, itt helyezték üzembe az Egylet első számítógépét, s immár rész munkaidős alkalmazott (adminisztrátor) is segítette a munkát. A TTE 1993-ban költözött a Kossuth Klubba. Az első irodahelyiség, amelyért az egyesület bérleti díjat tudott fizetni, s amelyet saját néven használhatott, egy kb. 8 négyzetméteres, félhomályos földszinti szoba volt. Egy évvel később egy második emeleti, világos, kéthelyiséges irodába költözhetek a munkatársak, s azóta is innen szervezik az egyesület munkáját. Napjainkban egy főállású, s 2-3 időszakos feladatokat ellátó munkatárs, valamint számos önkéntes segítő teszi lehetővé, hogy az Egylet egyre szerteágazóbb, sokrétűbb feladatait elláthassa. A TTE irodájának szolgáltatásai 2004-ben:

- ◆ felvilágosítás, személyes ügyintézés, szóbeli információk az Egylet munkájáról,
- ◆ ingyenes kiadványok, tájékoztató anyagok személyes átvétele, kérésre postázása,
- ◆ szaklapgyűjtemény (helyben olvasható),
- ◆ tankönyvtár (helyben tanulmányozható),
- ◆ történelmi CD-k gyűjteménye (helyben kipróbálható, tanulmányozható).

A fenti szolgáltatások időpont egyeztetést követően, ingyenesen vehetőek igénybe. Az első években gépek híján minden levél egyedileg készült, a borítékokat (sokszor diákjaik segítségével) kézzel címezték meg az Egylet önkéntesei, segítői. (1991-ben az első konferencia nyilvántartása is. A tanácskozáson több százan vettek részt!) Az egyesület első nagy értékű gépe a – Soros Alapítvány támogatásával beszerzett – Xerox fénymásológép volt (1991. szept. 15.). Ez fordulatot jelentett a kapcsolattartásban is: lehetővé (illetve egyszerűbbé) vált a szakmai anyagok sokszorosítása, körlevelek küldése a tagok számára. Bár az alapítók közül talán még senki sem használta, már a szervezet alakulásakor egyértelmű volt: elengedhetetlenül fontos eszköz a számítógép. A TTE az első számítógépét 1991. november 15-én állíthatta üzembe, amelyet kezdetben főleg szövegszerkesztésre használtak (levelek, körlevelek). Rövid idővel ezután több saját adatbázis kezelő programot is készíttetett az egyesület. Elsőként a tagság szakmai tevékenységét is

dokumentáló Tagnyilvántartó készült el (1992), ezt követte a konferenciaszervezést segítő, majd a kapcsolatokat nyilvántartó program. A kapcsolattartásban fontos előrelépés volt a fax/üzenetrögzítő beszerzése (1993), majd a – már több számítógépet használó – szervezet számítógépes hálózatának, kis telefonközpontjának kiépítése (1996). Különösen fontos „állomás” volt a TTE állandó on-line internetes hozzáféréseinek biztosítása (2000). Sajnos a folyamatos infrastrukturális fejlesztést nagy mértékben hátráltatta, hogy két esetben is betörték a TTE irodájába (1994 és 2000), s a munka szempontjából alapvető eszközöket (pl. számítógép, fax/üzenetrögzítő) tulajdonítottak el. Szerencsére, viszonylag gyorsan (kb. egy éven belül) sikerült pótolni a gépeket. Ugyanakkor, a második betörés egyéb gondokat is okozott. Mivel a szervezet megfelelő adatmentési eszközökkel nem rendelkezett (pl. CD-író), csak a legfontosabb adatokról tudtak biztonsági másolatot készíteni (pl. tagnyilvántartás, az éppen futó projektek anyagai). Az adatok pótlása így nehéz feladat volt. A munkát évekre megnehezítette egyes, korábban a számítógépben lévő anyagok átmeneti hiánya. A problémát természetesen úgy kellett megoldani, hogy a napi folyamatos munkát ne veszélyeztesse. A tagság ezekből a gondokból keveset tapasztalhatott. (Leginkább csak azt, hogy néhány alkalommal a szokásosnál valamivel később jelent meg a TTE Hírmondó.)

ADMINISZTRÁCIÓ | A szervezet működése során egyre nagyobb hangsúlyt kellett fektetni egy kevésbé látványos, sokszor háttérbe szoruló, de a hatékony munkához elengedhetlenül fontos feladatra, a megfelelő adminisztrációra. A '89-ben alakult egyesületet a Fővárosi Bíróság 1990-ben jegyezte be; az APEH 1991-ben, a TB 1993-ban vette nyilvántartásba. A TTE bankszámlát 1990-ben nyitott.

Kezdetben „mindenki ismert mindenkit”. A tagok leveleire minden esetben a választott vezetők (ügyvivők) válaszoltak, a levelek garantáltan személyes hangúak, személyre szabottak voltak. Mivel minden ügyvivő – miként bármely más tagja az egyesületnek – teljes állásban tanított, egyes levelekre csak hónapokkal később reagálhattak. A folyamatos időhiány miatt esetleges volt az anyagok lerakása, visszakereshetősége, hiányzott a rendszerezettség. Az egyesület taglétszámának növekedésével egyre többen nem tudtak rendezvényeken személyesen részt venni, immár nem volt általános a személyes ismeretség lehetősége.

A szervezet kiépülésének idején folyamatosan növekedett az „ügyek” száma. Az iktatott levelek mennyisége szorosan összefügg(ött) az oktatáspolitikai aktivitásával. Kimagasló az első közoktatási törvény (1993) továbbá a NAT-viták (1995–1997) idején a TTE iktatott iratainak száma. Ugyanakkor a korábbiakhoz képest 1998-tól jelentős visszaesés tapasztalható⁶⁴. Az (egyre gyarapodó) adminisztratív feladatok elvégzésére – a szintén megnövekedett szakmai és érdekképviseleti munka mellett – az ügyvivőknek

64 A TTE iktatott anyagainak száma: 1989: 26, 1990: 70, 1991: 184, 1992: 200, 1993: 376, 1994: 347, 1995: 419, 1996: 463, 1997: 471, 1998: 302, 1999: 307, 2000: 264, 2001: 268, 2002: 259, 2003: 288, 2004 szeptember 30-ig: 185.

már nem jutott ideje, ezért fizetett munkatárs alkalmazása is szükségessé vált (1993). Az elmaradt munkák (pl. válasz a levelekre, irattározás) pótlása után, fokozatosan kialakítható lett egy áttekinthető, könnyen visszakereshető irattári rend (1995). Az adminisztráció fontos feladata a szükséges szabályzatok elkészítése (1997), illetve az archiválás (2003). Napjainkban típuslevelek vannak a jellegzetes ügyekre (pl. belépés). Lehetőség szerint ezek is személyes hangúak.

A TTE egyre szélesedő tevékenységi körét csak úgy valósíthatta meg, hogy a mozgalmi jellegű szervezetből fokozatosan profi módon működővé alakult át. A lelkes önkéntesek munkáját mindenkor köszönet illeti, de ebben a működési formában a feladatok kevésbé tervezhetők, teljesítésük nehezen számonkérhető. A szervezet fejlődése elért egy olyan pontot, amikor a zavartalan tevékenység folytatása már fizetett munkatárs bevonását is igényelte. A megsokszorozódott feladatokat már nem lehetett kizárólag lelkesedésből ellátni. A szervezet immár az egyes eseti szakmai munkákért is igyekezett korrekt megbízási díjat fizetni. (Az Egylet vezetői azt tartották: ha a munkája mellett külön feladatot kell vállalnia a kollégáknak, lehetőleg egyéb munka helyett inkább szakmai feladatot végezzenek, például bíráljanak tankönyvet.)

A mozgalmi jellegű, kizárólag önkéntes működtetéshez képest, ezen a szervezetségi szinten lényegesen nagyobb működési költségre (iroda fenntartása, a TTE munkatársainak díjazása) volt (van) szükség. Ennek finanszírozása igen nehéz, hiszen érdemben nem változott a pályázati rendszer, a tagdíjon kívül nincs állandó, tervezhető bevétel; így az elmúlt 15 év alatt az anyagi háttér megteremtése volt a legnehezebb feladat. Ez soha nem ment könnyen, néha szinte reménytelennek tűnt. Mindaddig (számos helyről, igen sok munka révén) tudták előteremteni a munka folytatásához, kiteljesítéséhez szükséges forrásokat.

A VEZETÉS STRUKTÚRÁJA | Az 1989–1995-ig tartó időszakban az Egylet (és a társadalmi környezet) – a fent leírtak szerint – lényeges változásokon ment keresztül. Az alakuláskor megalkotott Alapszabály immár nem tudta kellően biztosítani a hatékony szervezeti keretet. Ezért 1995-ben a TTE új Alapszabályt⁶⁵ fogadott el. Ennek legfontosabb újdonsága, hogy az ügyvivői vezetést elnöki rendszer váltotta fel.⁶⁶ Az új struktúrában az egyszemélyes felelősség (elnök) egyértelműbb lett. A profi szervezeti struktúra következtében a korábbinál

⁶⁵ A TTE Alapszabály hatályos változatát ld. a 215–223. oldalon.

⁶⁶ 1989–1995-ig három ügyvivő irányította az egyesületet, 1995-től az elnök és két alelnök. A Közgyűlések közötti időszakban a döntéshozó testület változatlanul a Bizottmány.

A TTE Bizottmányának tagjai 2004. október 9-től: Miklósi László elnök, dr. Knausz Imre alelnök, Kopcsik István alelnök, Baracs Nóra bizottmányi tag, Berő László bizottmányi tag, dr. Fazekas Csaba bizottmányi tag, dr. Gyarmati György bizottmányi tag, Koltai Éva bizottmányi tag, dr. Stefány Judit bizottmányi tag. Az Ellenőrző Bizottság tagjai 2004. október 9-től: Hermanné Lajber Marietta, Novákné Holti Zsuzsa, Visontainé Tiborcz Márta.

jóval több projekt működtethető, az egyesület tevékenysége átláthatóbbá, tervezhetőbbé, ellenőrizhetőbbé vált. Értelemszerűen, a profi módon működő szervezet sem mondhat le az önkéntesek munkájáról. Fontos segítség ez az Egylet számára pl. konferenciák idején (tömeges postázás, konferencia helyszíni adminisztrációja, résztvevők eligazítása).

A TAGSÁG

► **Közösség** | Az egyesület tagjai közösséget alkotnak. Ez magától értetődő volt az induláskor, amikor a közös cél, az egyesület alapítása, felépítése alapozta meg, s a gyakori személyes találkozások erősítették ezt az élményt. Később a tankönyvbírálatok, a közös utazások, a konferenciák is ehhez járultak hozzá. 2000-ben meghalt egy mindenki számára igen kedves, fontos kolléga, barát, egy „köztanár”: Varga Mária. A TTE elnöke, a jelenlévő kollégák, barátok nehezen találták a szavakat a közgyűlésen. (Azóta minden évben megemlékeznek az előző közgyűlés óta elhunyt tagtársakról.)

A szakmai munka megbecsülésére, az Egylet érdekében végzett önkéntes tevékenység elismerésére 1995-ben a Történelemtanárok Egylete megalapította a TTE Emlékérmet (kitüntető plakett). A 2002. évben e díj utóda a Szebenyi Péter-díj, illetve a Szabó Magdi-plakett lett. (A névadók az Egylet köztiszteletben álló, alapító tagjai voltak. A történelemtanításért és/vagy a TTE-ért végzett tevékenységük példaadó.) Előbbi kiemelkedő szakmai teljesítményéért, utóbbit az Egylet érdekében, hosszú időn keresztül, önzetlenül végzett tevékenységért nyeri el a kitüntetett. A díjakat a Bizottmány ítéli oda, s a TTE konferenciáján (illetve közgyűlésén) ünnepélyesen adják át.

► **Tagdíj, taglétszám** | A tagdíj nagyságát az Egylet alakulásakor 400 Ft-ban állapították meg. (A gyeseen lévők, nyugdíjasok, munkanélküliek, egyetemi, főiskolai hallgatók tagdíja a rendes tagdíj negyede volt.) Bár az infláció mértéke jelentős volt, évekig nem emelkedett a tagdíj összege. Ennek okai: az új szervezetnek fontos célja volt a taglétszám növelése. Ugyanakkor a Bizottmány azt tartotta, csak akkor emeljék a díjat, ha a szolgáltatások körét is bővíteni tudják. A TTE első éveiben erre nem volt lehetőség. 1995 őszén a Közgyűlés, az alapítás óta változatlan összegű tagdíjat a 1996. évre kétszeresére, vagyis 800 Ft-ra emelte. A tagdíj azonban még így sem érte el az alapításkor meghatározott díj reálértékét. Ezt követően évente (rendszerint legfeljebb) inflációkövetően emelték a tagdíjat. 2004-ben a tagdíj 2.400 Ft (a kedvezményes tagdíj 600 Ft)⁶⁷.

A TTE-t mintegy 40 fő alapította 1989-ben, 1992 áprilisában⁶⁸ 365 tagja volt a szervezetnek, 1993-ban a létszám már 400 fölé emelkedett. A Történelemtanárok Egyletének tényleges

⁶⁷ Ha a tagdíjat folyamatosan inflációkövetően állapították volna meg (az alapításkor meghatározott 400 Ft-os tagdíj) –1989–90-ben azonos tagdíjjal számolva –, a 2004. évi tagdíj mintegy 4.000,- Ft lenne.

⁶⁸ TTE-irattár, 1992. ápr. 24. – 6A.

„erejét” mutatja: 1993. október 16-án döntést hoztak arról, hogy – az alapszabályban rögzítetteknek megfelelően – törlik a TTE tagnyilvántartásából azokat, akik tartósan nem fizetnek tagdíjat, s ennek okát nem is jelzik az irodának⁶⁹. Bár a történelemtanárok száma – a gyereklétszám csökkenése, az iskolák összevonása, bezárása miatt – csökken, az Egylet tartani tudja, sőt, még látványosan emelni is képes taglétszámát⁷⁰.

► Területi lefedettség, iskolatípusok | A TTE-nek valamennyi megyében vannak tagjai, így a szervezet országos hatókörű. A TTE tagjai gyakorló pedagógusok. A tagság iskolatípus szerinti megoszlása (2004. október 15.):

általános iskola	29%
gimnázium	31%,
szakképző iskola	29%
12 évf. isk.	1%,
egyetem	1%,
n.a. (pl. pártoló tagok)	9%

A fenti megoszlásból is látható, hogy a szervezet iskolatípustól függetlenül képviseli a történelemtanítást, a történelemtanárokat. Ugyanakkor lehetővé teszi, hogy bármilyen iskolatípus sajátos kérdéseinek vizsgálatakor (pl. tankönyvbírálat) az adott iskolatípust leginkább ismerő kollégák véleményére támaszkodva alakítsa ki az Egylet az álláspontját.

► Helyi csoportok | A TTE helyi csoportjainak tevékenysége igen sokrétű: szakmai vitákat, önképzéseket, kirándulásokat egyaránt szerveznek. Munkájukról a TTE Hírmondóban és az Egylet honlapján tájékoztatják a tagságot és az érdeklődőket. Elsőként, 1995-ben a Tabi Csoport alakult; tevékenységének érdekessége, hogy munkájában más szakos kollégák is aktívan részt vesznek. Az Óbuda-Békásmegyeri Csoport arra mutat példát, miként lehet a kerületi munkaközösség tevékenységét és az egyleti munkát egymásra építeni, összehangolni. A Gödöllői Csoport az aktívan végzett helyi munka mellett a TTE tagjainak és az érdeklődőknek is szervez programokat. A csoport munkáját dicséri például a Történelmi Bál megszervezése. A Szegedi Csoport a regionális kapcsolatokat is fontosnak tartja; aktív kapcsolatot tart fenn a határon túli kollégákkal, civilszerveződésekkel is. Saját internetes levelezőlistát alakított ki tagjai között, a csoportnak önálló honlapja is van. Az Óbuda-Békásmegyeri Csoport és a Szegedi Csoport munkáját egy-egy (2001 végén, pályázati úton elnyert) számítógép segíti. A közelmúltban alakult meg a Pécsi Csoport, s várhatóan újabbak is szerveződnek.

⁶⁹ Az erre hivatkozó első levél kelte 1994. május 31. (TTE-irattár, 126/94).

⁷⁰ 2003-ban tagtoborzó akciót tartottak: szeptember 1. és október 4. között, 5 hét alatt 49 új tag lépett be az Egyletbe. A sikeres fogadtatás nyomán 2004-ben megismételték az akciót.

GAZDÁLKODÁS, KÖLTSÉGVETÉS | Egy civilszervezet működését alapvetően meghatározza, hogy milyen forrásokkal rendelkezik. Döntő kérdés, hogy reális, tartható költségvetést készítsen. A programoknak (értelemszerűen) összhangban kell lenniük a szervezet céljaival. A TTE első másfél évtizedében a legnehezebb feladat a működéshez és a programok megvalósításához szükséges források biztosítása volt.

► A tervezhetőség kérdése | A civilszervezetek – esetünkben a TTE – munkáját különösen megnehezíti az a sajátos körülmény, hogy biztos, tervezhető bevétellel egyáltalán nem, illetve igen kis mértékben rendelkeznek. (A nevelési-oktatási intézményekkel ellentétben nem segíti munkájukat állami vagy önkormányzati normatíva.) Ebből adódóan a tervezés során szinte kizárólag a korábbi évek gyakorlatára, tapasztalataira támaszkodhatnak⁷¹. Egy-egy pályázati támogatás elmaradása fontos projekteket hiúsíthat meg. Ennél is súlyosabb probléma, hogy bizonyos működést finanszírozó pályázatok elutasítása a szervezet létét, működését is veszélyeztethetik.

Egy civil szervezet esetében a nem kockázatos, megfontolt gazdálkodás célszerű. A pénzmozgás sajátos ütemezése miatt többször hosszú hónapokig (netán fél, sőt háromnegyed évig!) nem jut a szervezet számottevő bevételhez, így az adott időben csak tartalékaiból működhet. (Az esetleges megtakarításokat csak kockázatmentes befektetésekké fektetheti.)

A pályázatok nagy részénél feltétel, máshol előny az önrész biztosítása. Bizonyos pályázatoknál további nehézséget jelent az utófinanszírozás. Mindezek (különösen az utóbbi) a tökeszegény szervezeteket eleve reménytelen illetve hátrányos helyzetbe hozzák a „tehetősebbekkel” szemben. Ismert, hogy szervezetek nemegyszer az éppen megnyíló forrás hatására valósítanak meg egy-egy korábban nem tervezett programot. Egy önmagára adó szervezet (s a TTE ezek közé tartozik) csak olyan tevékenységet folytat, amely megfelel céljainak. A pályázataiban megjelölt terület, téma az addigi munkához illeszkedik, azt folytatja, teljesíti ki. Az ad hoc módon programot megvalósító, az éppen divatos témákat „meglovaló” szervezetek szakmai megbecsülésüket veszélyeztethetik.

► A tagdíjfizetés szerepe | A tagdíj többnyire a működés csekély részét fedezi, ugyanakkor jelentős az elvi, erkölcsi jellege. Ennek fizetésével vállalja az adott személy, intézmény a szervezeti tagságot. A tagdíjfizetés elmaradása előbb-utóbb a szervezetből való törlést kell, hogy maga után vonja. Létét jogszabály is előírja. A pályázatoknál (bár még ritkán kell megadni) lényeges mutató lehet a tagdíjfizető tagok száma, aránya.

⁷¹ Egyes pályázatokra vélhetően sikerrel pályázik az Egylet. Így például a Magyar Országgyűlés Társadalmi Szervezetek Bizottsága (illetve 2003-ban a MEH) – a működési költségekhez képest jelképes összeg megítélésével – rendszeresen támogatta a Történelemtanárok Egyletét. Ugyanakkor semmilyen garancia nincs arra, hogy ez a következő évben is így lesz. Jól mutatja ezt, hogy az NCA 2004-ben elutasította működési költségeket tartalmazó TTE-pályázatot.

A Történelemtanárok Egylete (mint már említettem) – (egyres más civilszervezetektől eltérően) figyelemztetést követően, alapszabályának megfelelően – rendszeresen törli a tagdíjat nem fizető tagjait.

➤ Pénzt helyettesítő munkák, támogatások

Segítők, önkéntesek munkája | Az önkéntes munka elengedhetetlen a civilszervezetek számára és egyben az így tevékenykedők számára is fontos, hiszen az általuk végzett munkával fejezhetik ki a szervezet megbecsülését. Az önkéntes személyében is kötődik a szervezethez. Magyarországon napjainkban még kevésbé szokták kimutatni a segítők ingyen végzett munkájának értékét. Az önkéntesek munkája felértékelődőben van, egyre nagyobb figyelem kerül szerepükre, munkájukra. A TTE-ben hagyományosan jelentős szerepet töltenek be az önkéntesek. Egy-egy konferencia megszervezése, kiadvány elkészítése nem is valósulhatna meg nélkülük.

A szervezeteket segítő adományok | A TTE kiemelkedően közhasznú szervezet, így a támogatók az általuk adományozott összeg 150 %-át írhatják le adóalapjukból⁷². (Cégeknél az adózás előtti eredmény csökkenthető az adomány másfélszeresével az adózás előtti eredmény 20%-áig.)

A Történelemtanárok Egylete számos szolgáltatást adományként kap, ezekért nem kell fizetnie (pl. gépek, eszközök, szoftverek, informatikai szolgáltatások, könyvek, CD-k, folyóiratok).

Összegzés

Meggyőződésem szerint a – szakmaiság, az öntevékenység, az érdekképvisélet egységét megvalósító – pedagógus szakmai egyesületek semmivel sem helyettesíthető szerveződések.

Megerősítésük középtávú program eredménye lehet. Ennek előfeltétele az ezt lehetővé tevő és ezt igénylő társadalmi közhangulat, valamint politikai kultúra.

A jelenleg meglévő törvénykezési, anyagi, információbeli hiányok, a korábban jelzett akadályok elhárulása után a szakmai szervezetek megerősödhetnek, stabilizálódhatnak. Ténylegesen képessé válhatnak arra, hogy önként vállalt feladataikat a kívánatos és elvárható módon elláthassák.

⁷² Az oktatási-kulturális területen a TTE első között nyerte el a kiemelkedően közhasznú besorolást. A Fővárosi Főügyszség éppen ezért választotta 2000-ben éves vizsgálata tárgyául a Történelemtanárok Egyletet.

Irodalomjegyzék

- A liberális oktatáspolitiká mindig a gyerekek pártján van – Beszélgetés Horn Gáborral, a Szabad Demokraták Szövetségének ügyvivőjével Új Pedagógiai Szemle, 2002. március.
<http://www.oki.hu/cikk.php?kod=2002-03-np-Schuttler-Liberalis.html>
- Az oktatási törvénykezés kritikus pontjai – A közoktatási törvény szakmai szervezetéről rendezett országos tanácskozás – Budapest, 1991. február 18. Országos Közoktatási Intézet, Budapest, 1991.
- Bajomi Iván: *Érdekszervezetek az oktatáspolitikában*. Oktatókutató Intézet, Kutatás közben, 211. kötet, 47.p. 1996.
- Bajomi Iván: *Szakmai érdekcsoportok és politikai erők részvétele a közoktatási törvény megalkotásában*. Szociológiai Szemle, 1994/4. 119–134.p.
- Bartal Annamária: *Nonprofit alapismeretek kézikönyve*. Ligatúra Kiadó, Bp., 1999.
- Bíró Endre: *Nonprofit szektor analízis* – Civil szervezetek jogi környezete Magyarországon EMLA Egyesület, Budapest, 2002.
- Bódi György: *Hogyan szerezzük meg az állampolgárok adójának 1 %-át?* KJK-Kerszöv, Budapest, 2002.
- Csala Istvánné Ranschburg Ágnes: *A történelem tantárgy helyzete és fejlesztési feladatai*. Új Pedagógiai Szemle, 2002. szeptember, 51.p.
- Csizmár Gábor–Bíró Endre: *Nonprofit jogi kézikönyv*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- Dr. Juhász Árpádné: *Egy születés vajúdásai*. Új Pedagógiai Szemle 1995/1. 8.p.
- Évkönyv a magyar köznevelésről 1998* (Szerkesztette: Hoffmann Rózsa) Oktatási Minisztérium – Országos Köznevelési Tanács, 1999.
- Harsányi László: *A nonprofit szektor szerepe a közszolgáltatások átalakításában*. Európa Fórum, 1997/1.
- Horváth H. Attila – Vass Vilmos: *Az európai oktatási programok hazai adaptációs lehetőségei*. Új Pedagógiai Szemle, 2002. január, 16.p.
- Jelenismeret és történelemtanítás* – Kerekasztal-beszélgetés. Új Pedagógiai Szemle, 1997. április
<http://www.oki.hu/cikk.php?kod=1997-04-nm-Gyori-Jelenismeret.html>
- Jelentés a magyar közoktatásról 1995* (Szerkesztette: Halász Gábor és Lannert Judit) Országos Közoktatási Intézet, 1996.
- Jelentés a magyar közoktatásról 1997* (Szerkesztette: Halász Gábor és Lannert Judit) Országos Közoktatási Intézet, 1998.
- Jelentés a magyar közoktatásról 2000* (Szerkesztette: Halász Gábor és Lannert Judit) Országos Közoktatási Intézet, 2000.
- Kis magyar aNATómia* – Vélemények a Nemzeti Alaptantervről (Szerkesztette: Tarnói Gizella) Irodalom Kft, 1997.
- Kondorosi Ferenc: *Civil társadalom Magyarországon*. Politika + Kultúra Alapítvány, Budapest, 1998.
- Kuti Éva: *A nonprofit szervezetek szerepe a 90-es évek magyar társadalmában és gazdaságában*. Közgazdasági Szemle 1996. 9.sz. http://www.kkapcsolat.hu/el_konyv/legalabb/tars01.htm#szervezetekjellemzoi

- László Miklósi – Paul Gradwohl: *Changement de système et enseignement de l'histoire Entretiens sur l'enseignement de l'histoire du XXe siècle*
- Lehet-e másként, avagy miért harcosak a történelemtanárok? – Kerekasztal-beszélgetés Új Pedagógiai Szemle, 1998. március <http://www.oki.hu/cikk.php?kod=1998-03-nm-tobbek-lehet.html>
- Magyar Nonprofit Szakirodalmi adatbázis / Kuti Éva http://www.lib.bkae.hu/nonprofit/auth_1180.html
- Miklósi László: A szakmai öntevékenységek segítéséért. A Történelemtanárok Egyletének munkájáról Módszertani Lapok Történelem, 2002. 3. szám, 9.p.
- Miklósi László: A történelemtanítás (egyik) ünnepe: Történelemtanárok Országos Konferenciája. Köznevelés, 1995. november 10. 10–11.p.
- Miklósi László: Az emléknapi inflációja. HVG, 2000. június 17.
- Miklósi László: Egy lehetséges alternatíva: vizsga a 8. osztály végén. Új Pedagógiai Szemle, 1997/6. <http://www.oki.hu/cikk.php?kod=1997-06-np-Miklosi-Lehetséges.html>
- Miklósi László: Gondolatok a szakmai szervezetek szerepéről. kéziratban é.n.
- Miklósi László: Gurulnak a kövek, avagy: Merre (?) Tovább (?) – az iskolaszervezet és a NAT In: Kis magyar aNATómia – Vélemények a Nemzeti Alaptantervről (Szerkesztette: Tarnói Gizella) Irodalom Kft, 1997 139.p.
- Miklósi László: Lehetetlen? – Írás egy honlapról. Újkép, Szabadka, 2002. november-december, 66.p.
- Miklósi László: Nevelhetünk-e toleranciára? Népszava, 2001. április 13.
- Miklósi László: Sirassuk vagy vigadjunk? – Egy modernizációs kísérlet margójára. Új pedagógiai Szemle, 1999. június <http://www.oki.hu/cikk.php?kod=1999-06-np-Miklosi-Sirassuk.html>
- Miklósi László: Tíz év múltán – március 15. Népszava, 2000. március 22.
- Miklósi László: Történelemtanítás és a rendszerváltás. Új Pedagógiai Szemle, 1996/2., 81.p.
- Miklósi László: Történelemtanítás hajóhíntáiban. Népszabadság, 1999. március 3.
- Őnarcképek Civil szervezetekről – Közoktatás, 1993 (Szerkesztette: Dr. Juhász Árpádné) Művelődési és Közoktatási Minisztérium é.n.
- Pedagógiai Lexikon (Főszerkesztők: Báthory Zoltán és Falus Zoltán) Keraban Könyvkiadó, Budapest, 1997.
- Pedagógusétika–Kódex és kommentár (szerk.: dr. Hoffmann Rózsa) Nemzeti Tankönyvkiadó, é.n.
- Schüttler Tamás: A pályázatok legnagyobb haszna egy kultúra, egy szemléletmód meghonosodása, elterjedése – Interjú Dobos Krisztinával, a KOMA Kuratóriumának elnökével a pályázatok hasznosításáról, utógondozásáról Új Pedagógiai Szemle, 2001. június, 133.p.
- Szémán Zsuzsa – Harsányi László: Halak és hálók. Nonprofit Kutatócsoport – MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest, 1999.
- Szémán Zsuzsa – Harsányi László: Szociális kvartett. Nonprofit Kutatócsoport – MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest, 2000.
- Tanulmányok a közoktatásról OM – é.n. (az 1997. évről)
- Törvény és iskola – Javaslat a közoktatás törvényi szabályozására (Szerkesztette: Gazsó Ferenc, Halász Gábor, Mihály Ottó) Iskolafejlesztési Alapítvány, Budapest, 1992.
- Várdai Márta: A civil szervezetek szerepéről. Új Pedagógiai Szemle, 2003. szeptember 49–62.p.

**II. Történelemtanárok
Országos Konferenciája
(1991–2004)**

Göncz Árpád levele: A történelem tanításáról (1994)

Kedves Barátaim,

egy test egyidejűleg csak egy helyen tartózkodhat. Ezért nem vagyok ott most Önöknél, bármennyire szeretném is, hiszen fontosabb tanácskozást elképzelni nem tudok, mint épp az Önökét. Ugyanez a lélekre nem áll: ne vegyék hát rossz néven, ha megpróbálom megosztani Önökkel a gondolataimat, amelyek épp a történelemmel, történelmünk értelmével, közvetettebben: társadalmunk történelmi, következőképpen nemzeti tudatának állapotával kapcsolatosak. Azzal a tudattal, amelynek egyaránt vannak érzelmi és logikai elemei. És ami mélységesen befolyásolja értékítéleteinket s azon át közelmúltunkról, jelenünkről alkotott véleményünket, azaz valóságképünket és jövőképünket, közvetve tehát a közérzetünket.

Tudom: akik ma ide eljöttek, azok a történelmet, a történelem oktatását választották hivatásuknak, tehát a társadalom átlagánál jártasabbak régmúltunk és közelmúltunk történéseiben és miértjeiben, következőképpen az átlagosnál nagyobb a szerepük jelenünk és jövőnk alakulásában is. Tudom: akik ma ide eljöttek, azok életükben talán többször is átélték az „*ezentúl minden másképpen volt*” hátborzongató, de nagyon is valóságos időutazását. Tudom: akik ma ide eljöttek, azok tapasztalatvilága, a mindennapokból és az egyetemen tanultakból levont történelemképe korántsem egységes. Nem is lehet az, s ez így van rendjén. Tudom, mint ahogy Önök is mind tudják: a mindenkor tanított történelem, még a legjobb és legtisztább szándék mellett sem azonos a való történelemmel: szükségszerűen sűrít, kiemel, hangsúlyoz, aktualizál, tehát óhatatlanul célzatos. S Önök, tanárok, nem a történelem kutatói, hanem a mindenkori – akár pragmatikus és ideológiaiilag korántsem torzított – történelemszemlélet és nem a vegytiszta történelem szándékos vagy szándékolatlan közvetítői. Pedig vegytiszta történelem – bármily nehéz is hiányos ismereteinkből kipárolni – igenis létezik: az, ami történt; a külső-belső erők, a mindenkori társadalmi tudat parancsa, a gazdasági kényszer eredőjeként. Az, ami nem ismer „volnát”. S ami mindig eltér attól, amit megírunk. Mert amit megírunk, az a legjobb szándék ellenére is a nem ismert, tudatos vagy tudat alatti szégyenünkben elfelejtett, szőnyeg alá seprtet, feltupírozott, eltorzított vagy csak a vágyainkban élő és kitalált tények mozaikja. Amelynek viszonylagos értéke és a jövő építőanyagaként való használhatósága attól függ, hogy mennyire áll közel a valósághoz.

Remélem, nem értik félre, amit mondok: nem a történelem fogalmát relativizálom: a történelem az, ami – megváltoztathatatlan. Nem is a történettudomány feladatát, ami egyértelmű: a valóság, a valóság miértjeinek lehető legteljesebb föltárása. Ami persze, a miérttek irdatlan száma és viszonylagossága miatt, szinte lezárhatatlan. Kivált

napjainkban, amikor a jelen történéseinek számtalan írott interpretációja létezik, nem is beszélve a visszaemlékezésekről, amelyek egyetlen tényezőt is annyiféle megvilágításban tüntetnek fel, hogy – a tanúvallomások természetének megfelelően – szinte lehetetlen a felszínük alatt a valóság csontvázát felismerni. Nem úgy, mint a régmúlt történelmének esetében, ahol is a hiányosan rekonstruálható csontvázra kell a valóság húsát-bőrét, arcvonásait ráálmódunk.

De a gondolatmenetem mind ez idáig adós azzal, hogy minek is tekintem a történelem tanítását, ha egyszer világosan elválasztottam a történelem kutatásától, magától a történettudománytól. Hát szerszámnak. Egyértelműen. A nemzettudat, a valóságismeret, a jövő építésszerszámának. Amelynek kezelői egy pillanatig sem tévesztik szem elől, hogy a gyermeki lélek romantikára éhes, és a nemzettudat alapjának habarcsa az érzelem. A romantika. S nem féltik a gyermekeket a hősoktól, legendáktól. *Emese* álmától, *Attilától*, *Csaba királyfitól*, *Botondtól*, *Szent Istvántól*. *Szent Lászlótól*, *Kinizsitől*, *Dózsa Györgytől*, *Zrínyitől*, *Kossuthtól és Széchenyitől*. A kisdobosoktól. *Nagy Imrétől*. *Angyal Istvántól*, *Mansfeld Pétertől*. Építőköve pedig – kamaszkorban már – a könyörtelen valóság. Amely nem ismer történelmi fehér foltokat. Tisztelettel adózik 1848-nak, de ki meri mondani, hogy a nemesi Magyarország – legjobbjai kivételével – nem ismerte fel a nemzetiségi megmozdulásokban ugyanazokat az indítékokat, amelyek a magyar szabadságmozgalmat éltették, maga ellen fordította a nemzeti öntudatra ébredt nemzetiségeket, s elűtette Trianon magvát.

Méltatja *Deák* művét, a kiegyezést, ami megindította Magyarország rohamos gazdasági felzárkózását, de mert csak látszólagos nemzeti önrendelkezésre épült, nem volt elég magabiztos a kulcskérdés, a nemzetiségek önrendelkezésének nagylelkű rendezése, s a fiktív nemzetállam fiktív szuverenitásának védelmében megint csak közelebb lökte az országot a széteséshez. Nyíltan beszél az első világháborút követő két forradalom és az ellenforradalom kiváltó okairól és társadalmi-politikai következményeiről. A két háború közötti ellenforradalmi restauráció külpolitikai és társadalmi valóságérzékelésének teljes hiányáról, és arról a politikai vakvágányról, ami ennek következtében először az ország önrendelkezésének beszűküléséhez, majd teljes elvesztéséhez, a végsőkéig tagadott tragikus katonai vereséghez, majd a német megszálláshoz és a fasizmusba torkolló restaurációs rendszer teljes erkölcsi-politikai hitelvesztéséhez és összeomlásához vezetett. De ugyanilyen nyíltan beszél a múlt nyűgétől felszabadulást, ugyanakkor a magyar önrendelkezést kezdettől fogva bénító megszállást s a rövid, féldemokratikus intermezzó után az országot maradék szabadságától is megfosztó, rémuralmat eredményező 1945-ről. S őszintén '56-ról, amikor újkori történelmében első ízben szólt bele Magyarország hangsúlyosan Európa sorsába. Mert valóságérzete parancsára le merte dobni magáról a hazugság béklyóját: ha csak két hétre is, de visszavívta önrendelkezését és elvetette a szocializmusnak hazudott jobbagyságot – a több mint három évtizedig nemzetietlennek

bélyegezett munkásosztály képes volt egyetlen mozdulattal birtokba venni önmaga sorsát, a munkahelyét, s a végsőkéig védelmezni az ország szabadságát. Ki kell végre mondani, hogy a forradalom forradalom volt: és sem a harmincas évek, sem a hatvanas évek értelmében vett ellenforradalom. Forradalom, amelynek azonos súlyú a szocialista és a nemzeti eleme. Mert egyszerre szolgálta – talán öntudatlanul – a társadalmi és a nemzeti felszabadulás ügyét. Történelmünkben először ilyen egyértelműen.

Tudom: a jelenlévők már csak életkoruk, neveltetésük és társadalmi hátterük különbözősége következtében sem láthatják azonosan újabb kori történelmünk csomópontjait. De ha tanítják a történelmet, a megértetés – a megvitatás, a szabad véleményalkotás – pusztá szándéka is közelebb visz a közös célhoz. A történelem oktatásának kulcsa ugyanis – véleményem szerint – nem az évszámok és adatok beszolgáltatása, hanem az önálló ítéletalkotás, az okok viszonylagos súlyának felismerésére irányuló képesség elsajátíttatása. A múltba és jövőbe kivetített távlati gondolkodásmódé. A társadalmi és politikai folyamatok és az azokat kiváltó késztetések viszonylagos súlyának és összefüggésének felismeréséé. Magyarán: a valóságismereté.

S ezzel kapcsolatban hadd szóljak röviden arról, hogy úgy érzem: a közelmúltban történelemoktatásunk módszere – magam sem tudom miért, talán maximalizmusa és tudományos igénye következtében – mellékvágányra futott. Jól emlékszem, kamasz koromban a történelemóra volt az, amitől legkevésbé féltünk, s a matek volt a rémek réme. Ma épp fordított a helyzet: unokáim – s az osztálytársaik – (nem egy helyre járnak, nem egyidősek, s nem ugyanaz tanítja nekik a történelmet) mind a történelemtől félnek, s a matekot tanulják játékosan. Vajon ez a reáliák felé forduló nemzedékváltást vagy módszertani váltást jelez? Vagy szereptévesztést? Érdeemes volna ennek is utána-gondolni.

Kedves Barátaim! Elnézést, hogy levelem ilyen hosszúra és ilyen szakszerűtlen-szakszerűre sikeredett, ahelyett, hogy csupán tisztelettel köszöntöttem volna a konferenciájukat. Fogadják ezt egy politikus-író, botcsinálta történész gondolatfutomásának. És tegyék a helyére – meleg szívvel és hideg fejjel, Önmaguk és a munkájuk történelmi fontosságának tudatában.

Köszönöm a figyelmüket és türelmüket!

Göncz Árpád, a Magyar Köztársaság elnöke

Fodor Gábor: Miért fontosak Önök? (1994)

Tisztelt Hölgyeim és uraim! Kedves Kollégák!

Először is szeretném megköszönni a meghívást, a lehetőséget, hogy itt lehetek és szólhatok Önökhöz. Külön örömmel tölt el, hogy a Történelemtanárok Egyesülete is példa rá: lehetséges életképes szakmai civil szerveződések létrehozása, s ez az immár sokadik rendezvény azt is bizonyítja, hogy van igény és kedv a folyamatosság, a folytonosság fenntartására.

Nagyon fontosnak és kíváncsún tartom, hogy azok, akiket érint, megvitassák szakmájuk ügyes-bajos dolgait, és – egy-egy kiválasztott tematika alapján – megismerjék az adott szakterület legújabb kutatási eredményeit. Külön öröm, hogy mindez nem valamiféle hatalmi kényszer, hanem az önszerveződés belső működése nyomán jön létre. Számomra ez azt bizonyítja, hogy a magyar pedagógustársadalom – minden anyagi nehézség ellenére – szellemileg nyitott, s önmaga iránt igényes. Az évek során ismétlődő rendezvények, az Önök jelenléte a példa erre, s azt gondolom, hogy ma Magyarországon kollégák százai időt, energiát és pénzt áldoznak rá, hogy a hét végét – szabad idejüket – szakmai önművelésre, eszmecserére fordítsák, akkor a művelődésért és oktatásért felelős miniszter csak örülhet, és köszönetet mondhat ezért.

Amikor azt mondtam: „kollégák”, akkor ezt a szó legszorosabb értelmében értettem. Én ugyan nem tanítottam történelmet, s életkorom miatt sem tölthettem el sok időt eredeti szakmában, a felsőoktatásban. Mégis – ha megengedik – veszem magamnak a bátorságot a „kolléga” megszólításra, hiszen meggyőződésem, hogy ugyanazt a célt szolgáljuk. Mindannyian egy jobb Magyarországot akarunk, és tudjuk azt, hogy ehhez képzett, felkészült, múltunkat ismerő, és ezért önbecsüléssel rendelkező emberekre van szükség. Vélhetően Önök ezért lettek pedagógusok, történelemtanárok, s én ezért vállalkoztam a miniszteri szerepre. Tehát, azt hiszem, mi tényleg kollégák vagyunk.

Amikor készültem erre a találkozóra, megpróbáltam utánanézni annak, hogy mi változott, s mi nem a történelemtanítás terén az utóbbi években. A statisztikák tanúsága szerint az elmúlt négy évben kisebb ingadozásokkal nagyjából 900 és 1000 közé tehető azok száma, akik az országban történelemből felsőfokú képzettséget szereztek. Természetesen többségben vannak a főiskolát végzettek, de úgy tűnik, hogy sem az abszolút számban, sem a belső arányok tekintetében nincs nagy változás. Jelenleg az egész ország közoktatásában több mint 13 000-en vannak a történelem szakosok –, noha arról nem találtam kimutatást, hogy közülük valójában mennyien tanítják a történelmet, s mennyien vannak azok, akik esetleg inkább másik szakjukat részesítik

előnyben. Legtöbbsen – s ez a közoktatás szerkezetéből adódik – az általános iskolákban tanítanak, de a középiskolákban, szakmunkásképzőkben is több ezerre – pontosabban mintegy négy és félezerre – tehető a szakos kollégák száma. Így tehát azt hiszem, túlzás nélkül állíthatom, hogy igen jelentős szakmai erő, és számosságot képviselnek a történelemtanárok. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a magyar pedagógustársadalom egyik pillérét jelentik Önök: az itt jelenlévők és kollégáik. Az évek során egyáltalán nem csökkent ennek a szerepnek a jelentősége.

Mindezt alátámasztja az is, hogy a különféle iskolatípusokban – a fakultációktól illetve specializációktól eltekintve – nagyjában-egészében nem változtak a történelem óraszámok sem. A heti két, illetve esetenként – a nyolcadik osztályban illetve a középiskolák felsőbb osztályaiban –három történelemóra stabilan őrzi a helyét. A számok azonban félrevezetőek. Hiszen valójában nagyon komoly változások is történtek, s az utóbbi évek vitái pontosan a változások tartalma, jellege körül csúcsosodtak ki.

Egy ponton persze „mérhető” a változás – nevezetesen a tankönyveket illetően. Több új tankönyv, illetve oktatási segédanyag, szöveggyűjtemény jelent meg. Voltak köztük olyanok is, melyek nem váltak „hivatalos” tankönyvvé, s szerzőik ezt sérelmezték. Mások ellenben azt kifogásolták, hogy az új tankönyvek nem egy esetben ideologikus mintákat közvetítettek, s csupán előjelet, de nem szemléletet váltottak. A tankönyvírók némelyike – különösen a 20. századot illetően szemrehányást tett a történészeknek, hogy sokszor nem lehet megbízható monográfiákra támaszkodni, mert vagy egyáltalán nincsenek ilyenek, vagy túlzottan ideologikusak, s az előző rendszer politikai terminológiájával telítettek. Egyszóval a legkomolyabb változás a tankönyvek kínálatában következett be, s ez kavarta a legtöbb vihart.

Távol áll tőlem, hogy ezekben a vitákban igazságot tegyek, hiszen mindegyik álláspont komoly érveket sorakoztat fel a saját igaza mellé, s nagyon nehéz volna a talán nem is létező egyetlen igazság megtalálása. Néhány dolgot azonban – éppen a viták nyomán – szükségesnek gondolok hangsúlyozni, annál is inkább, mert jelezni szeretném, hogy miként viszonyulok ezekhez a még nem nyugvópontra jutott kérdésekhez.

Hadd kezdjem egy kicsit messzebről. Tudjuk, hogy a történelem – s különösen a 20. század történelme – erőteljesen átpolitizálódott. Kettősen: világnézetileg is, tartalmilag is. Évtizedekig – igaz, gyengülő erővel – egy osztályharcos világképben gondolták el a történelmet és a történelem oktatását. Ennek a világnézeti alapállásnak terminológiai és tartalmi következményei is lettek, hiszen meghatározott, az akkori politika számára előnyösnek gondolt kategóriák mentén értelmezték a múltat, s így bizonyos vonulatok elsikkadtak, mások felerősödtek. Amikor a rendszerváltozás bekövetkezett, teljesen jogosan merült fel az igény, hogy elszakadjunk ettől az átideologizált világképtől, s olyan tankönyveket adjunk a diákok kezébe, amelyek nem akarják a politikai nevelés eszközévé tenni a tanárt és a diákot. Persze tudom, hogy a kép így nem elég árnyalt,

hiszen az egysíkú tankönyvek világában is a tanáron múlt a legtöbb. Hiába sugallt a tankönyv valamit; ha a tanár önálló életet tudott adni az anyagnak, akkor a történelem sem vált a politikai, ideológiai hegemonia eszközévé.

Mindenesetre azt hiszem, közös kívánság volt az, hogy a tankönyvek világa színesedjen, s tanárok, az iskola, a diákok választhassanak. S talán egyszer, egy későbbi kor történésze majd elmagyarázza, miért botladoztunk oly sokat ezen az úton, s miért estek bele oly sokan abba a csapdába, ami abban állt, hogy egyik ideológiát akarták leváltani a másikkal ahelyett, hogy a történelmet – amennyire lehet – depolitizálták volna.

Az viszont tény, hogy a tanárok helyzete nem lett könnyebb. Voltak, akik – méltánytalanul – azt várták el, hogy a pedagógus az ő szájuk íze szerint beszéljen. S voltak, akik – erkölcstelenül – azt várták el, hogy a pedagógus évekre visszamenőleg szégyellje magát, mert azt tanította, amit kénytelen volt tanítani. Tehát nemegyszer méltánytalan, méltatlan és erkölcstelen helyzeteket teremtettek a tanár számára. Lehet, hogy át kellett esnünk ezen az időszakon, bár én azt hiszem, hogy kicsit nagyobb türelemmel, kicsit nagyobb empátiával sok mindent elkerülhettünk volna.

Meggyőződésem, hogy nem is olyan szörnyen nehéz elvi megoldást találunk ezekre az igen komoly, sok vitát kavaráó, sok méltánytalan sérelmet és sok zavart okozó problémára. Persze tudom, hogy az elvi megoldástól a gyakorlatig hosszú és nehéz út vezet, de azért ezt sem olyan reménytelen végigjárni feltéve, ha tudjuk, hová is akarunk eljutni. Megítélésem szerint valahol a tisztelet és a párbeszéd képessége körül kell a megoldást keresni. Tisztelni kell a tényeket, s tisztelni kell a tényekre alapuló interpretáció, értelmezés szabadságát. Vélhetően, csak ezen az alapon tudunk párbeszédet folytatni, vitatkozni, s nem ellenségesen vagy érdektelenül elbeszélni egymás mellett.

Tudom, hogy maga a tény fogalma is tudományos viták tárgya lehet. De azért vannak dolgok, melyeket tudunk. Tudjuk, hogy az első és a második világháborút elvesztettük tehát nem mondhatjuk azt, hogy megnyertük. Tudjuk, hogy a holokauszt megtörtént –, tehát nem mondhatjuk azt, hogy nem történt meg. Tudjuk, hogy történelmünk egy-egy eseményét többféleképpen lehet értékelni –, tehát nem mondhatjuk, hogy egyetlen értelmezés lehetséges csak. A tényekre épülő interpretációk sokfélesége számomra maga is érték. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy ez kultúránk része. Így tehát nagyon remélem, hogy soha nem jön vissza az a kor, amikor az egyetlen igaz világnézet szellemében, egyetlen igaz magyarázat létezett. Egyben remélem azt is, hogy nem egysíkú tankönyvekkel bővül az oktatási kínálat, hanem sokrétű, a művelődéstörténettől a gazdaságtörténetig értékes mondandót hordozó könyvek kerülnek a tanárok és a diákok kezébe.

A tanárok helyzete így persze egyáltalán nem lesz könnyebb, de nem azért, mert méltánytalan, méltatlan és erkölcstelen támadásokkal kell szembenéznük. A tanár helyzete azért nem válik könnyebbé, mert lépést kell tartania a történelemtudomány új eredményeivel, és ismernie kell az eltérő interpretációkat is. Ehhez olvasásra, önművelésre,

továbbképzésre van szükség, ami sok időt és energiát köt le, s az amúgy is sokszor túlterhelt pedagógusokra újabb kötelezettségeket ró. Mindenesetre számomra a mai alkalom, a nagyszámú résztvevő is azt bizonyítja, hogy ez a tehervállalás készség adott, s a magyar pedagógustársadalom egyáltalán nem riad vissza az új kihívásoktól –, épp ellenkezőleg, hivatásetikája következtében kifejezetten igényli azt, hogy szakmájában egyre jobb legyen.

A tények tisztelete, és a tényekre alapozódó interpretációk sokfélesége az én szememben nemcsak önérték, hanem nagyon is gyakorlati a haszna. Évtizedekig nem volt meg a párbeszéd, a vita igazi szabadsága. Aztán meglett a szabadság és kiderült, hogy sok esetben sem vitatkozni, sem beszélgetni nem tudunk. Ebben nemegyszer a politikusok jártak az élen. Pedig lehet-e nagyobb erő ebben az országban, mint amit a szellemi energiák felszabadítása jelent? Hogyan formáljuk saját szellemi arculatunkat, ha vita- és párbeszédképtelenek vagyunk?

Nyilvánvaló, hogy a történelemtanítás – s ily módon Önök – kiemelkedő szerepet játszanak abban, hogy képességünk a párbeszédre, a vitára személyiségünk, műveltségünk szerves része legyen. A látszat ellenére ebben nem állunk olyan rosszul, hiszen Magyarországon a választásokon – jól mérhető módon – a leginkább párbeszéd- és vitaképtelen álláspontok be sem kerültek a parlamentbe. De a párbeszéd- és a vitaigény, nézetem szerint, abban is tükröződött, hogy sokszor a hatalmon lévők sem akarták meghallani a más véleményeket és az eltérő nézeteket, és süketségük jeleként nemegyszer az erkölcsi és politikai megbélyegzés, címkézés módszerét választották. Tették ezt sok esetben úgy, hogy a történelmet használták bunkóként mások ellen.

Pedig a történelem nem fegyver. A történelemtudomány, s a történelem tanítása az egyik legfontosabb nemzeti kultúrahordozó és a honi műveltségmodell egyik meghatározó eleme. A történelem saját folytonosságunk tudata: olyan tudat, amely a nemzetnek, a közösségnek tartást, az egyéneknek önbecsülést ad.

S mindez főként az Önök, azaz a tanárok kezében van. Ennyiben tehát hatalmuk jóval nagyobb, mint a kormányoké vagy a kisebb-nagyobb hivatali szobákban ülő főtisztviselőké. Mert Önök tudást adnak, s ezzel ember- és hazaszeretetet és személyes méltóságot teremtenek. Mert Önök magyarázatokat adnak, s ezzel ésszerűséget és pluralizmust teremtenek. Mert Önök elmondják a múltat, s ezzel mércét és folytonosságot teremtenek számunkra.

Önök tehát nagyon fontosak. S én csupán egy dolgot kérek Önöktől: bármily kisszerűek is a hétköznapiak, bármily sok anyagi nehézség között is kell élni, ezt a fontosságot ne felejtsek el. S arról se feledkezzenek meg, hogy minden magyar művelődésügyi miniszternek a tudomására hozzák ezt aényt, ha véletlenül szem elől tévesztenék.

Fodor Gábor, művelődési és közoktatási miniszter

Pokorni Zoltán megnyitója (1998)

Tisztelt Konferencia!

Az országot járva azt tapasztalom, hogy a pedagógusok nagyon várják a konkrét híreket arról, hogy az Oktatási Minisztérium miként kívánja a Kormányprogramban meghirdetett célkitűzéseket megvalósítani. Kétségek és remények egyszerre jellemzik ezt a várakozást, s különösen igaz ez a történelemtanárokra.

Érthető módon a tartalmi szabályozás, a NAT korrekciójának kérdése áll a figyelem középpontjában. E téren tett lépéseink legfőbb célja, hogy az állam ténylegesen felelősséget tudjon vállalni a közoktatási intézményekben folyó pedagógiai munka általános színvonaláért, és a tartalmi megújuláshoz szükséges feltételek meglétéért (többek között a tanárképzés és -továbbképzés, a tankönyvellátás, a szakmai szolgáltatások terén).

Sok jel mutat arra, hogy a tartalmi szabályozottságnak az a laza és ellenőrizhetetlen állapota, amely a helyi tantervek elfogadásával jött létre, indokolhatatlan mértékű kockázatot jelent a közoktatás általános színvonala szempontjából. Pazarló a tekintetben, hogy a fejlesztésre fordított szellemi energiákat és anyagi forrásokat szétforgácsolja. Ugyanakkor felerősíti a hagyományos iskolaszervezet bomlását, és tovább mélyíti az iskolák közötti minőségi különbséget. Ahhoz, hogy építkezni tudjunk a taneszköz-fejlesztés, a pedagógusképzés és továbbképzés, valamint a szakmai szolgáltatások és a minőségbiztosítás területén, a tartalmi szabályozás ingatag alapjait rendbe kell tennünk.

Első lépésként a NAT bevezetése utáni helyzet pontos feltárására van szükség. Oktatókutatók és a pedagógiai intézetek egymással párhuzamosan októberben és novemberben erről munkaanyagot készítenek, amely empirikus adatokat és helyzet-elemzéseket egyaránt tartalmaz majd. A törvénymódosításra és a NAT korrekciójára vonatkozó konkrét javaslatok kimunkálására és megvitatására ezt követően kerül sor. Ebben nem a Minisztériumnak, hanem a közoktatási testületeknek és a szakmai szervezeteknek kell majd főszerepet játszaniuk. Nem kívánjuk ugyanis a magunk vagy egy szűk pedagóguscsoport szakmai elképzeléseit rákényszeríteni a magyar iskolarendszerre, mivel a pedagógusok többségének egyetértését és azonosulását a tartalmi reformok megvalósításában döntő tényezőnek tekintjük. Szándékaim szerint a több szálon futó előkészítő munkát az Országos Köznevelési Tanács összegezi majd. A mi felelősségünk a döntés lesz a vitákban kikristályosodó javaslatok között, s az, hogy az ennek megfelelő jogszabályi változtatásokat még a tavasz folyamán terjesszük a kormány és a parlament elé. Az 1999/2000-es tanév a felkészülést szolgálja még, de reményeink szerint három év múlva már nem a tartalmi szabályozás, hanem a minőségbiztosítás megvalósítása kerülne a munka középpontjába.

Az oktatáspolitikában azonban nem pusztán a rendszer működtetését jelenti. Érdekek közvetítése mellett részt kell vállaljon a társadalmi értékek érvényesítésében is. Ez utóbbi fontosságát a történelem hivatott ismerői előtt nem kell külön hangsúlyoznom. Magam három értéket tartok fontosnak. Az első az esélyteremtés minden egyes fiatal számára ahhoz, hogy sikeres és alkotó életet élhessen felnőttként. Az iskolarendszer nem szabad, hogy elmélyítse vagy konzerválja az esélyegyenlőtlenségeket. A második a minőség. A magunk területén ebben az a feladatunk, hogy a decentralizált oktatási rendszerre egy ehhez alkalmazkodó minőségbiztosítási hálózatot alakítsunk ki. A harmadik érték a nevelés szempontjának erősítése. Az iskola olyan közzé kell váljon, ahol a gyermek- és ifjúkorukat töltő új nemzedékek nemcsak ismereteket, képességeket szereznek, hanem ahol beléjük ivódnak azok az ideálok, amelyek életre szóló tartalmas célokat jelölnek ki a számukra.

Az előttünk álló feladatok megoldásában sokat segíthetnek azok a szakmai kezdeményezések és javaslatok, amelyek a pedagógusok közösségeitől indulnak el. A Történelemtanárok Egylete által évek óta megrendezésre kerülő őszi konferenciák jó példái annak, hogy egy igényes tanári közösség miként tud lehetőséget teremteni tagjai számára a magas színvonalú továbbképzésre és információcserére. Az idei konferencia résztvevőinek is jó munkát és sikeres eszmecserét kívánok!

Pokorni Zoltán, oktatási miniszter

Válogatás a Történelemtanárok
Országos Konferenciájának előadásaiból
(1991–2004)

Gerő András: Mentalitástörténet (1991)*

Előadásomat két – elméletnek tűnő – lényeges dologgal kell kezdenem. Egyfelől azzal – amelyet mindannyian tanultunk is –, miszerint az emberi társadalom története: *formációk története*. Ez egy, a 19. században megszületett és a marxizmushoz kötődő teória volt. Fontos hangsúlyozni a kort, a múlt században ugyanis, ha az emberek értelmezni akarták a világot, logikusnak tűnt számukra az a feltételezés – az évszázadokon keresztül fennálló (látszólag) stabil szerkezetű feudalizmus felbomlása után –, hogy egy újabb stabil szerkezet következik majd, vagyis az egyik formációból a másikba alakul át a világ. Ma már sok szempontból *megkérdőjeleződött* ez az elmélet, hisz a feudalizmus felbomlása után nem egyszerűen egy újabb formáció kezdődött el, hanem megindult a *polgárosodás*, amely jellegéből adódóan nem befejezhető és lezárható. Ez egy *diffúz folyamat*, amely társadalmilag rendkívül egyenlőtlen módon zajlott(ik), és nem mondható, hogy stabil, megváltoztathatatlan szerkezetet eredményezett volna. A *formációk marxista megközelítése* az emberi történelmet szekularizált keresztény világképként értelmezte. Ebben két erőnek – istennek és ördögnek (konkrétan pedig a munkásságnak és a polgárságnak) – állandó harca maga a történelem.

Másfelől a 20. században megszülettek azok a *történeti, kultúrantropológiai megközelítések* is, melyek a történelmet már nem harcként fogták fel, hanem *kumulatív folyamatként* értelmezték. Ebben a folyamatban is mindig elpusztul valami, de ez a pusztulás nem a megszűnéssel egyenlő, hanem mindig beépül valahová, ahol új lényeget kap.

Ha ezt az egész problémakört rávetítjük a polgárosodás konkrét folyamatára, akkor kiderül, hogy a marxista megközelítésben a *polgárság* fogalma nagyon leszűkített kategória: polgár az, aki önálló, szabad rendelkezésű termelő magántulajdonnal rendelkezik, és ez – a profitot termelő magántulajdon – biztosítja a polgári létet. Ugyanakkor már a 19. században – ennek a gazdasági értelemben vett polgárságnak a létrejötte – rögtön *újabb dimenziókat vetett fel*, amelyek miatt a polgárosodás folyamata mindmáig tart.

Az egyik dimenzió az, hogy ennek a polgárságnak a létrejötte magával vont egy értékrendet, amely messze nem azoknak a sajátja, akik pusztán egy önálló, szabadrendelkezésű termelőtulajdonnal rendelkeznek. Mit értünk *polgári értékrenden*? A fogalomnak van néhány fontos ismérve. Az egyik ilyen a *homo oeconomicus*, mely annyit jelent, hogy a lehető legkisebb ráfordítással a legnagyobb haszonra szert tenni. Ezt az angolok a *haszonelvűség* fogalmával jelölik, s a század második felére kialakult utilitáriánus

* Elhangzott a Történelemtanárok (1.) Országos Konferenciáján. Gerő András e témával foglalkozó tanulmánya: A társadalmi érintkezés uralkodó jellege a Monarchia Magyarországon (*Utódok kora. Történeti tanulmányok, esszék*. Budapest, 1996. Új Mandátum Könyvkiadó. (37–45.p.)

irányzat szintén ezt a fogalmat használta. Tehát kimondhatjuk azt, hogy a haszon illetve a gazdasági tevékenység haszna minősíti az embert. Ez a polgárosult világkép – amely szemben állt a polgárosulatlan paraszttársadalommal –, természetesen számos konfliktust hozott felszínre. A feudalizmusban az emberek sokkal inkább a munkában, semmint az értékben gondolkodtak, míg a következő korszakban a polgárság már kifejezetten ez utóbbit helyezte előtérbe.

Ugyancsak a polgári értékrend egyik fontos meghatározója, hogy miután a háttérben létezik már a szabad rendelkezésű tulajdon, ez valamilyen formában, politikai garanciákban is testet öltön. A *szabadságnak*, mint ideának való megjelenése eredendően a polgársághoz kötődő folyamat volt, hiszen akinek tulajdona volt, hamarosan azt is megkövetelte, hogy diszponálhasson az általa létrehozott dolgok felett. Ezzel szemben a feudális hierarchiába belemerevedett kultúra számára a szabadság ebben az értelemben nem számított értékesnek. Az adott korszakban fel sem merült, hogy az emberek egy jelentős csoportjának lehetnek szabadságban megfogalmazott jogai. Mind a *homo oeconomicus*, mind pedig a *szabadság fogalma* egyenes következménye a polgárosodás folyamatának. Bár nem közvetlenül ezekből az értékekből következik, de a polgárosodásnak van egy *harmadik vetülete* is – a *mentalitás* –, amely ugyanakkor kapcsolódik az előbb említett értékekhez. Nyilvánvaló, hogy a polgári fejlődés, a polgári értékrendben való gondolkodás bizonyos dolgokat előtérbe helyez, fontossá tesz. Mivel a polgárosodott kultúra számára a már fentiekben is említett kis befektetéssel létrehozott haszon az érték, ebből következően létrejön egy történelmileg új kategória, a *szabadidő*, mely értékké válik. A minél tökéletesebb szabadidő megteremtése, a „lustaság” iránti vágy ösztönzi azoknak a technikai találmányoknak a megszületését – az óriási technikai fejlődés megindulását –, amelyek később biztosítják a szabadidő „eszményi” kihasználásának hátterét. Ez azonban ismét konfliktust eredményezett, mivel a polgárosodás diffúz folyamatának olyan elemét erősítette meg, amely az előző korszakban nem számított értéknek: egyre inkább az *egén teljesítménye* vált meghatározóvá.

A középkor *kollektívumokban* mozgott – gondoljunk például a kollektív jogokra –, ugyanakkor a *polgári fejlődés individualizálta* az embereket. Ennek mentális következményeként az emberek életében megjelent egy új kategória, a *privát szféra* fogalma. Bár elvontnak tűnhet, jól érzékelteti ezt az egészet a mellékhelyiségek példája, amely a privát értékrend egyik leképeződése volt: Erzsébet királyné – aki egy polgárosodott bajor családból került a kevésbé polgárosodott Burgba – kezdeményezte az első ottani mellékhelyiségek létesítését. Ugyanakkor – a polgárosodás diffúz folyamatát jól érzékelteti, hogy – a századelő pesti bérpalotáiban ekkor még sok helyen közös volt a WC, amely a folyosó végén került kialakításra, s csak később kezdődött meg a komfortosítás, azaz a lakásonkénti mellékhelyiségek kialakítása.

Egyre szélesebb társadalmi rétegek számára vált fontossá a privát élet megteremtése

függetlenül attól, hogy gazdaságilag kik teremtették meg ennek az alapjait. Még azok is, akiknek nincs szabad rendelkezésű termelő magántulajdona, mintának kezdik tekinteni ezeket az értékeket, és követni akarják. Ez az a pontja a folyamatnak, mellyel a 19. századi marxizmus nem tudott mit kezdeni, hiszen ezek az értékek nem lokalizálódtak. A társadalom gazdasági értelemben vett polgárságának számaránya 5-8%, vagyis elhanyagolható. Ugyanennek a társadalomnak van egy 25%-os agrárproletár rétege. Ha feltesszük azt a kérdést, hogy mit csinálna ez a réteg, ha tehetné, a válasz egyértelmű, megpróbálna kitörni, felemelkedni, hisz a követendő példa ott van előtte. Nem véletlen, hogy – nagy többségében – ez a réteg vándorol majd ki Amerikába – hátrahagyva hazát és vagyont –, hiszen célja, hogy megteremtse magának a *látott életkörülményeket*. A „követni kívánt” életmódra való törekvést profán példával – a kalap példájával – is jól lehet érzékeltetni. Kezdetben csak a polgár viselt kalapot, majd egyre inkább kezdett ez a viselet elterjedni, hisz mindenki azt akarván jelezni, hogy valamennyire is a polgársághoz tartozik, viselni kezdte. Ez Angliában vált teljessé, ahol ma már szinte minden alkalmazott – akik bár gazdasági értelemben nem polgárok, de társadalmilag polgárosultak – viseli. Ha megnézünk egy múlt századi Széchenyi-portrét, biztos, hogy a grófot csakis kalapban láthatjuk, ugyanakkor ez Kossuthnál már nem jellemző. Egy századfordulós gyárfotó alapján jól elkülöníthető, hogy ki a szakmunkás, ki a segédmunkás, hisz a szakmunkás a gép mellett is mindig kalapban áll.

A másik ilyen meghatározó férfikellék az ezüst óralánc volt, amely kezdetben a polgári státust jelképezte. A későbbiek folyamán az óraláncnak létrejöttek olcsóbb – nikkell – változatai, hisz minden, magát polgárnak tartó férfiember ekkor mellényben és óralánccal járt. Az már következő érdekessége a dolognak, hogy – a sajátos magyar társadalomfejlődés eredményeként – ezeket nem polgárnak, hanem úriembernek hívták.

A viseleten túl egy bizonyos magatartásforma is hozzátartozott ahhoz, hogy valaki polgárnak tűnjön. A magyar polgárosodás egyik sajátossága a köszönési forma volt. A 'kezit csókolom' köszönési forma a korábbi feudális kézcsók vazallusi fölé-alárendeltségét őrizte meg. A későbbiekben a férfiak közötti kézcsók megszűnt, és a nőkkel szembeni polgári férfimagatartás szimbólumára redukálódott. Azáltal pedig, hogy a nőkre lokalizálódott, homogén formává vált. A polgári értékrend a viseleti, viselkedési normákon keresztül megteremtette a maga *metakommunikatív konszenzusát*, vagyis a külsőségek alapján tudni lehetett, ki az igazi polgár. Fontos volt ez azért is, hiszen ismeretlenként senkiről sem lehetett tudni előre családi hovatartozását, hátterét, ezek a viselkedési formák viszont jól érzékeltették az összetartozást. Ennek jegyei voltak: a megszólítási formulák, a köznapi érintkezési formái, az öltözködés, a férfi-nő viszony megnyilvánulásainak különböző értékelései vagy a társasági élet szabályai. Pusztán egy névjeggyel, a különböző behajtások ismeretében nyolcféle üzenetet lehetett elküldeni.

De ugyanilyen, elismert üzenési forma volt a virágszimbolika, a virágnyelv, mely sok esetben tehermentesítette a kommunikációt.

Az eddig elmondottakban csupán felvázoltam, és néhány példával szemléltettem a polgárosodás diffúz folyamatának általam fontosnak tartott aspektusait. Mindezek kapcsán itt és most, természetesen az az alapvető kérdés, hogy a *mentalitástörténet* milyen módon vihető át az *oktatásba*. Ez a történelem „illanékony”, nehezen „megfogható” része, és valószínűleg ezért nem kapott eddig helyet a történelemtanításban és a tankönyvekben. Ugyanakkor fontosnak tartanám a tananyagba történő beemelését, mivel a történelemnek ez az aspektusa, amely valószínűleg minden diák számára érdeklődést felkeltő, izgalmas téma lehetne. Az oktatásban olyan forrásokat kellene alkalmazni, melyek erre is jól rávilágítanak, könnyen érthetők, s melyek nagyobb következtetésekre adnának lehetőséget. Ilyen típusú forrás lehet például egy század eleji illemtankönyv részlete, mely jól tükrözi adott korszak viselkedési normáit. De lehet forrás akár egy kispolgári lakásbelső leírása is, hisz ebből jól kibontható az *életmód*, melyet lakói éltek.

Még egy fontos pedagógiai hasznát látom az ilyen típusú óráknak, az efféle források használatának: egyfajta *önreflexivitásra* nevelheti az embert. Fontos az, hogy tisztában legyünk vele, hol állunk, azok a szabályok, melyek között élünk és amit csinálunk mit jelentenek. A lezajlott történelmen keresztül lehet igazán jól érzékelteni, hogy amit szilárdnak és megingathatatlannak tartunk, az nem biztos, hogy az. Ehhez pedig egyik oldalról az önreflexivitás, a józan szkepszis felkeltése, másik oldalról pedig a vállalt azonosság, az ehhez való tudatos kötődés adhat segítséget. Ezért gondolom azt, hogy egy mentalitástörténeti megközelítésnek nagy haszna lehetne a történelemtanításban, nem beszélve arról, hogy a történelemnek egy igen fontos és lényeges szeletéről van szó.

Hahner Péter: Izmusok és korszakhatárok (1992)*

Hölgyeim és uraim, tisztelt kollégák!

Előadásom címe: „Izmusok”és korszakhatárok. Ezeket az „izmusokat” természetesen csak idézőjelek között emlegetem, valójában a történelmi korszakok felosztásának és elnevezésének problémáiról szeretnék beszélni. Nem a saját magam által megalkotott elméleti konstrukciókat szándékozom kifejtetni, inkább javaslatot teszek egy korábbi gyakorlathoz – a hazánkban 1945 előtt alkalmazott, s külföldön mindmáig használatos korszakfelosztáshoz – való visszatérésre.

Arra a kérdésre, hogy egyáltalán vannak-e korszakhatárok a történelemben, csak azt felelhetjük, hogy a történelem természetesen megszakításoktól mentes, egységes folyamat, mindazonáltal az emberi megismerés jogán elkülöníthetünk belőle különböző szempontok alapján különböző időszakokat. A kérdés csak az, hogy hol jelöljük ki ezen időszakok határait, és meg tudjuk-e indokolni, hogy miért itt jelöltük ki ezeket a határokat. A marxista-leninista történetírás – itt a Marx egyes tanai követőinek különféle elképzelései, és főként a szovjet politika ideológiai szükségletei alapján kialakult történelem-szemléletet nevezem így, amelyet valamennyien jól ismerünk – arra törekedett, hogy a forradalmakat nyilvánítsa korszakhatároknak, az „ötfelvonásos” világtörténelem határköveinek, felvonásközeinek. E téren a marxisták hűen követték a korábbi, nagyobb forradalmak vezető rétegeinek az álláspontját, akik valamennyien azt állították, hogy hatalomra kerülésükkel új korszak kezdődött a világtörténelemben. A 17. századi angol radikális puritán szekták Isten földi országának az eljövételét hirdették, a francia forradalmárok új időszámítást vezettek be, a bolsevik forradalom vezetői pedig azt állították, hogy az ő forradalmuk nemcsak a kapitalizmus végét, hanem valamennyi korábbi, kizsákmányolásra épülő társadalmi rend lezárását képviseli. Úgy látszik, a különböző forradalmakban hatalomra kerülő, különböző politikai csoportosulások egyaránt szükségét érezték annak, hogy az új hatalom kétes legitimitását világtörténelmi érvekkel erősítsék meg. A forradalmak győztesei pedig, akárcsak azok a politikai csoportok, akik örökösüknek tekintették magukat, érthető okból hajlamosak voltak arra, hogy alaposan eltúlozzák e forradalmak történelmi jelentőségét. A történelem motorjaivá, az igazság ritka és kivételes pillanataivá nyilvánították a forradalmakat. Ha szó szerint vesszük állításait, úgy tűnhet, hogy a történelem afféle állóvíz, amelyet csak a forradalmak hullámverései kavarnak fel, vagy afféle statikus szerkezet, amelynek

* Elhangzott a Történelemtanárak (2.) Országos Konferenciáján.

szüksége van egy motorra, hogy továbbgördülhessen. A forradalmak lelkes hívei gyakran megfedkeznek arról, hogy az emberiség civilizációs fejlődése jórészt békés fejlődés eredménye volt. E fejlődés legnagyobb arányú felgyorsulását, az ipari forradalmat is egy békésebb korszak eredményének kell tekintenünk. A marxista-leninista ideológiai híveinek azonban az volt a legfőbb törekvésük, hogy a bolsevik forradalom világrengető nagyságát és korszakalkotó jelentőségét hangsúlyozzák, és ezt a szemléletet vetítették vissza a korábbi forradalmakra is. Ha az 1917-es forradalom új korszakot nyitott az emberiség történelmében, akkor minden bizonnyal a korábbi korszakokat is egy-egy hasonló jelentőségű, nagy forradalom nyitotta meg. /Ez inkább leninista, mint marxista nézet, hiszen Marx az objektív feltételekre, a társadalom saját mozgástörvényeire helyezte a hangsúlyt, és a leninizmus volt az, amely a társadalmi valóság helyett a forradalmi akaratot állította az előtérbe./

A marxista-leninista történészek csak azon vitakoztak, hogy vajon melyik forradalmat nevezhetik ki a feudalizmus és a kapitalizmus közötti korszakhatárnak. Általában az angol forradalmat nyilvánították ilyen határkőnek, de köztudott, hogy mind az 1789–99-es nagy francia forradalmat, mind az 1848-as forradalmakat megkísérelték – több-kevesebb sikerrel – a feudalizmust képviselő régi uralkodó osztály és a polgári érdekeket képviselő új osztályok hosszú távú, gazdasági megalapozottságú, antagonisztikus konfliktusai következményének feltüntetni. Sem az eddig, sem az ezután elmondottakkal nem akarom csökkenteni a forradalmak világtörténelmi jelentőségét. Minden bizonnyal igen nagy a szerepük a politikatörténet és az ideológiatörténet szempontjából. Az utóbbi húsz-harminc év történetírása azonban megkérdőjelezte gazdaság- és társadalomtörténeti jelentőségüket. Valóban oly nagy jelentőségű újdonságokat hoztak volna magukkal, hogy egy-egy új korszak megnyitójának kell tekintenünk valamennyit?

A brit történészek igen sok kérdésben vitakoznak egymással, abban azonban szinte teljesen egyetértenek, hogy nincs lényegi eltérés a 17. századi angol forradalmat megelőző és az azt követő ötven év gazdasági-társadalmi szerkezete között. A gazdasági-társadalmi átalakulást csak az ipari forradalom hozta meg, több mint száz évvel a politikai forradalom után. Cromwell halála és II. Károly restaurációja után ugyanazok a rétegek vezették az országot, mint I. Jakab és I. Károly uralkodása idején. A királyi hatalom jellege változott, de ez inkább politikai, mint társadalmi-gazdasági átalakulás volt. A nagy francia forradalom sem teremtett új világot a régi helyén, legfeljebb politikai-ideológiai téren vezetett be újdonságokat. Gazdaságilag viszont alaposan visszavetette Franciaország fejlődését. Az ipari forradalom csak 50–60 évvel a politikai után indult meg, s akkor is oly lassan, hogy egyes francia történészek szerint, országukban nem is lehet ipari forradalomról beszélni, csak lassú, több évtizedes átalakulásról. Társadalmi téren a forradalom mindössze tisztázta a korábban, a 18. században kialakult társadalmi átalakulást: *de jure* alapokra helyezte azt a *de facto* átrendeződést, mely szerint az országot

ezután nem a születés, hanem a vagyon arisztokráciája fogja kormányozni. A bolsevik forradalom pedig minden radikalizmusa ellenére is megőrizte az orosz történelem alapvető strukturális sajátosságait: az egyszemélyi hatalmat, az állam szolgálatában álló, kiváltságos elitet és a tömegek teljes jogfosztottságát.

Ha nem a nagy forradalmak idején, akkor vajon hol keressük a világtörténelem korszakhatárait? Úgy gondolom, célszerű lenne visszatérni ahhoz a felosztási rendszerhez, amelyet 1945 előtt alkalmaztak történészeink, s amely világszerte is elfogadott. De máris hangsúlyozni szeretném, hogy le kell mondanunk arról a gyakorlatról, hogy a világtörténelmi korszakokat egy-egy gazdasági-társadalmi renddel, egy-egy formációval, egy-egy termelési móddal azonosítsuk; ne emlegessük az ókor helyett a rabszolgatartó, a középkor helyett pedig a feudális rendszert. Nem azért kell elvetnünk e fogalmak hagyományos alkalmazását, mert eredetüket tekintve marxista szakkifejezések ezek, hanem azért, mert a történetírás nem erősítette meg azt az elképzelést, azt a koncepciót, hogy minden világtörténelmi korszakot egy-egy termelési mód, egy-egy formáció jellemez. Vegyük sorra az ellentmondásokat!

Nem vagyok szakértője az ókortudománynak, de olvasmányaim, és kollégáimmal való beszélgetéseim alapján úgy értesültem, hogy a rabszolgamunka sehol sem tette feleslegessé a szabadok munkáját az ókori társadalmakban, s bár a rabszolgák jelentősége egy-egy nagyobb hódító háború, rabszolgaszerző hadjárat után megnövekedett, a termelésben betöltött szerepük mindvégig másodlagos maradt a szabad szegények munkájához képest. A rabszolgaság már csak azért sem tekinthető az ókori társadalmak specifikus sajátosságának, mert jól tudjuk, hogy a középkor és az újkor idején is fennmaradt, sőt, két egészen különböző történelmi utat bejáró országban, az Amerikai Egyesült Államokban és a cári Oroszországban éppen a 18–19. században erősödött fel a jelentősége. /Az orosz jobbágy helyzete sok szempontból hasonlított az amerikai fekete rabszolgáéra./ Persze, elég történelmietlen dolog egy ókori és egy 19. századi társadalom összehasonlítása, mégis meg lehet kockáztatni azt az állítást, hogy az amerikai déli államok társadalmá még az ókori Athénnél és Rómánál is szorosabb függésben élt a rabszolgamunkától, hiszen még a háborút is vállalta a védelmében. Annyi bizonyos, hogy a rabszolgamunka az ókorban nem volt általános, jelentősége csekélyebb volt a szabadok munkájánál, egyes európai és amerikai országokban pedig az 1860-as évekig fennmaradt, tehát semmi okunk sincs arra, hogy az ókor fogalmát összekössük a rabszolgatartás fogalmával, és ezt a két elnevezést felváltva használjuk, ahogy azt eddig tettük.

Az ókor és a középkor közötti korszakhatár kérdésében a történészek meglehetősen egységes véleményt alakítottak ki. Az i. sz. 5–6. században a Római Birodalom felbomlásával, az új európai államok kialakulásával, az iszlám megjelenésével és a kereszténység elterjedésével minden bizonnyal új korszak vette kezdetét a világtörténelemben – pontosabban minden okunk megvan rá, hogy itt jelöljük ki az egyik

világtörténelmi korszakhatárt. Az első évezred közepe különben nem csak az európai, de az ázsiai történelemben is fordulópontot jelentett: Indiában megbukott a Gupta Birodalom, az arabok felszámolták a perzsa Szászánida Birodalmat, Kínában pedig hosszas anarchia követte a Han-dinasztia letűnését.

A marxista-leninista történetírás nemcsak az ókor fogalmát cserélte fel szívesen a rabszolgatartó társadalom elnevezéssel, hanem a középkort is feudalizmusnak, feudális társadalomnak nevezte el. A feudalizmus körül rendkívül nagy terminológiai zűrzavar uralkodik. Hadd idézzem itt Ormos Mária egyik kijelentését, amelyet ő a fasizmus kapcsán fogalmazott meg egyik cikkében: „A szavak terjeszkedő hajlama és a dolgok egyedisége között az ellentmondás mindig a szavak javára tűnik el. Születik egy szó, amely eredetileg egy bizonyos jelentéstartalommal bír, aztán expanzióba kezd, kalandokra indul, új tartalmakat vesz fel, és a régít esetleg el is hullatja.” A feudalizmus fogalmával pontosan ez történt. Eredetileg egy sajátos társadalmi kapcsolatot jelentett, szabad emberek alá-fölérendeltségi viszonyát, amelyben az egyik földet ad és védelmet ígér, a másik pedig katonai szolgálatra kötelezi magát ennek fejében. A 18. században a fogalom tágulni kezdett, a nagy francia forradalomban pedig már mindent feudálisnak neveztek, amit réginek, elavultnak, idejétmúltnak tartottak. Feudális jelenségnek nevezték például a papi tizedet, amelyet Nagy Károly törvényesített, s a vásárolt hivatalok örökölhetőségéért fizetendő adót is, amely kétszáz éves sem volt. A marxista-leninista történetírás tovább tágította e fogalmat, tankönyveink és szakkönyveink az elmúlt évtizedek folyamán a legkülönbélebb, s olykor egymással teljesen ellentétes történelmi jelenségeket, folyamatokat, társadalmi és politikai viszonyokat minősítették feudális jellegűnek. Olykor azt értették e jelző alatt, hogy valami a középkorban jött létre, máskor viszont csak az illető jelenség reakciós, elavult jellegét kívánták hangsúlyozni. A feudalizmust emlegetik a jobbágysárendszer, s ugyanakkor a földesúri rendszer szinonimájaként is /holott a kettő nem azonos egymással/, feudális társadalomnak nevezik a rendi társadalmat, s feudális jelenségnek szokás nyilvánítani mind a területi széttagolódást, mind pedig e széttagolódást felszámoló fejedelmi abszolutizmust. Feudális jelenségnek nevezzük mind az abszolutizmust, mind az abszolutizmussal szembeszegülő rendi erőket, s ezzel teljesen tággá, megfoghatatlanná válik e fogalom. Legtágabb értelemben pedig a feudalizmust olyan társadalmakkal szokták azonosítani, amelyben a parasztság által megtermelt javak egy részét az uralkodó rétegek kisajátítják. Ezzel a definícióval persze csak az a probléma, hogy eszerint az ókori társadalmaktól kezdve a kolhozrendszerig bármely társadalmat feudálisnak nevezhetnénk, hiszen a parasztság kizsákmányolása korántsem csak a középkorra jellemző. E fogalomtágítással csak azt érjük el, hogy /Engel Pált, a *Magyarok Európában* című, közismert sorozat kitűnő első kötetének a szerzőjét idézve/ „merőben különböző kultúrájú társadalmi rendszerek mosódnak egybe, egyetlen, és korántsem legfontosabb vonásuk alapján. A fő nehézség abban

mutatkozik, hogy a feudalizmus fogalma egyik formájában sem alkalmas az európai társadalomfejlődés leírására.”

Semmi okunk sincs rá, hogy ne használjunk konkrét és körülhatárolható fogalmakat, mint például: jobbágyrendszer, földesúri rendszer, rendi társadalom, fejedelmi abszolutizmus stb. Miért kellene mindezek helyett egy jóval szétfolyóbb, körülhatárolhatatlan fogalmat, a feudalizmust használnunk? Feudálisnak nevezték mind a kora-középkori, mind a 18. századi államokat, holott van köztük némi különbség. A magyar történészek egy része oly meggondolatlanul használja a feudalizmus elnevezést, hogy a történelemkönyveket olvasva úgy tűnhet: Koppány és Széchenyi egyaránt a feudalizmus ellen harcolt. Biztos, hogy azonos jelenségek ellen léptek fel? Ebből a terminológiai zűrzavarból csak akkor juthatunk ki, ha visszatérünk a feudalizmus eredeti, szűkebb jelentésű fogalmához: földért teljesített katonai szolgálat. E szűkebb értelemben vett feudális rendszer megtalálható egyes középkori nyugat-európai országokban, valamint a középkori Japánban, de hiába keresnénk a középkori Indiában, Kínában, Afrikában, Amerikában vagy éppen Kelet-Európában. Semmi okunk sincs rá, hogy egy egész világtörténelmi korszakra rásüssük a *feudális* jelzőt. Sajnos a történelmi publicisztikában gyakran mesélik, hogyha valakinek nem jut eszébe egy megfelelő jelző, akkor a *feudális*-t használja. Így olvashattam egy francia forradalomról szóló tanulmánykötetben „feudális várkastélyokról”, egy Széchenyi-életrajzból pedig megtudhattam, hogy Széchenyiné cigarettázott, modern szokásokat követett, tehát „nem volt afféle feudális dáma”. /Az előző esetben nyilván ódon, középkori várkastélyokról van szó, de hogy az utóbbi jelzős összetétel kikre vonatkozhat, fogalmam sincs./ Javaslom tehát, hogyha egy történelmi korszakot kívánunk megjelölni, használjuk a *középkor* elnevezést, a *feudalizmus*-t pedig egy ennél időben és térben egyaránt jóval korlátozottabb, szűkebb jelenségre, egy nyugat-európai és japán társadalmi viszonyrendszerre alkalmazzuk.

Hol húzódik vajon a középkor és az újkor korszakhatára? A marxista-leninista történetírás ezt /forradalom-központúsága miatt/ az angol forradalomnál jelölte ki. Azt hiszem, ésszerűbb volna e téren is visszatérni az 1945 előtti, Nyugat-Európában máig általános gyakorlathoz, mely szerint az újkor Amerika felfedezésével vette kezdetét. A 15. század végén és a 16. század elején ugyanis valóban olyan újdonságok követték egymást, amelyeket együttesen akár egy új korszak nyitányának is tekinthetünk. A felfedezésekkel ekkor épültek ki tartós kapcsolatok a kontinensek között, Európa gazdasági fejlődése ekkor gyorsult fel, s kontinensünk ekkor tört a civilizációs és technikai fejlődés élére. De ha a reneszánszra, a reformációra, a könyvnyomtatásra és az abszolút monarchiák megjelenésére gondolunk, nyilvánvalóvá válik, hogy ez a korszak a kulturális, vallási és politikai fejlődésnek is fontos vízválasztója. Valamikor ebben az időszakban szakadt el véglegesen Európa történeti fejlődése Ázsiától. Ázsiában ugyanis kialakultak az újkori nagy birodalmak, amelyek egy-egy egész civilizációs területi egységek foglaltak keretbe

/Oszmán Birodalom, Perzsa Birodalom, Mogul Birodalom, Ming-dinasztia/, Európában viszont a nemzetállamok irányába indult meg a fejlődés.

Hogy nevezzük viszont azt a három évszázadot, amely ugyanolyan élesen elválik az előbb felsoroltak alapján a középkortól, amilyen élesen elkülönül az ipari forradalom miatt a 19. és a 20. század világától? A 16., 17. és 18. századra gondolok. Ezt a kort nem írhatjuk le sem a feudalizmus, sem a kapitalizmus sajátosságaival – legjobban lesz tehát visszatérnünk az *újkor* fogalmához, ahhoz az elnevezéshez, amelyet világszerte használnak.

Ami pedig a *kapitalizmus* fogalmát illeti, természetesen ennek a fogalomnak a használata sem mentes a logikai problémáktól. Azt hiszem, ezt is inkább egy bizonyos fajta gazdasági-társadalmi rendszer leírására használhatnánk, mint egy egész történelmi korszak megjelölésére. A világtörténelmi korszakra, a 19. és a 20. századra én inkább a *jelenkor* vagy a *legújabb kor* fogalmait használnám, ezt teszi a nyugat-európai történetírás is. De természetesen más megoldás is elképzelhető.

Összefoglalva tehát az elmondottakat, azt javaslom, térjünk vissza ahhoz a régi, és külföldön mindmáig használatos gyakorlathoz, hogy ókorról, középkorról és újkorról, valamint legújabb korról, vagy jelenkorról beszélünk, s ne próbáljuk meg mindjárt egy-egy „-izmussal” jellemezni is az adott korszakot, ne próbáljuk meg vulgármarxista módon mindjárt alá is rendelni azt egy-egy gazdasági rendszernek. Ha szakítunk ezzel az alárendeléssel, ezzel egyben a politikai, ideológiai és társadalomtörténeti analízist is felszabadítjuk a gazdasági infrastruktúra gyámsága alól. Aki pedig valaha is beleolvasott, belekóstolt a világtörténelembe, az jól tudja, hogy minden korban különféle társadalmi és gazdasági rendszerek működnek egymás mellett, s az emberiség története jóval összetettebb, jóval sokszínűbb és változatosabb folyamat annál, hogy négy-öt társadalmi formáció egymást követő sorozatává egyszerűsítsük le.

Köszönöm szépen a figyelmüket!

Závodszy Géza:
A történészek demokráciája vagy a demokrácia története?
– A tananyagszerkesztés néhány dilemmája
a rendszerváltozás után (1993)*

Kortársként abban a kivételes élményben van részünk, hogy egy a történelemben szinte példa nélküli gyorsasággal végbement éles fordulat részesei vagyunk. Egy olyan fordulaté, amelynek olajozott dramaturgiáját mintha számítógéppel írták volna, s amely egyediségével, másfelől a földrajzi szintér országokat és kontinenseket átfogó méreteivel zavarba ejti a megfigyelőt. Minket történelemtanárokat, akik a történelmi analógiák javíthatatlan alkalmazói vagyunk, jobban, mint másokat. Vannak, akik úgy értékelik az eseményeket, nem történt más: megszűnt egy birodalom. Nem csak egy birodalom szűnt meg. Egy korszak ért véget. A most letűnt birodalom magja, a hatalmas ország viszont maradt. A francia forradalomban – ha már analógiákat emlegettünk – az „ancien régime” omlott össze. Franciaország idővel erősebb lett, mint valaha volt.

A sárkányfogvetemény és gyümölcssei, az ideologikus alapon szervezett totalitárius birodalmak az első világháború lövészárk és gránát szaggatta talaján sarjadtak. Megszakadtak a 20. század biztató tendenciái. Az új zsarnokság nem elégedett meg a hatalom minden szintjének birtoklásával, igényt tartott a lelkekre is. A 19. század vívmányait a 20. század technikájával és tömegesedési tendenciájával egyesítve a saját céljaira fordította. Így az általános olvasás- és írástudást, a kötelező népoktatást, a monopolizált sajtót, rádiót, televíziót, egy sajátosan fölfogott népművelés gondosan kimunkált – s persze kihasznált – rendszerét. A hol megbélyegzett, hol választott tudománnyá kikiáltott történelem szerepéről, mely történelem egyszerre volt – paradox módon – a múlt kiátkozásának eszköze, másfelől a jövő bizonyítéka, valamennyiünknek volna mondanivalója.

A totális rendszer összeomlott, az alkotmányos fordulat megtörtént, az alaptörvények megszülettek. Az új falak közé azonban – jobb híján – bevittük a régi holmit, hogy most már egészen konkrét legyek, a régi tanterveket, a régi tankönyveket, és a fejünket sem üríthetjük ki egyik napról a másikra. A tájékozott, szakmáját szerető, jó történelemtanárok – s itt a túlnyomó többségről van szó – a „rendszerváltozást” a történelemtanításban nem 1989–90-ben, hanem sokkal korábban kezdték meg. Az elmúlt évtizedeket a történelemtanárok szemszögéből úgy is ábrázolhatjuk, mint folyamatos, s a dolgok természeténél fogva mindig magányos küzdelmet az egyoldalúságok és vulgarizálások ellen.

* Elhangzott a Történelemtanárok (3.) Országos Konferenciáján.

Kérdés azonban, hogy elegendő-e a hétköznapi józan ész reflexe rendszerváltozás után, nevezetesen, elegendő-e a szitkozódó vagy tömjénező jelzők kicserélése? Jó megoldás-e, ha problematikus vagy fölpumpált, aktualizált anyagrészeket, indokolatlanul a középpontba állított személyiségeket egyszerűen kihagyunk, vagy ellenkezőleg, újabb információk beiktatásával, kritikus megjegyzésekkel a „helyére teszünk”? Nyilvánvalóan nem. Tapasztaljuk nap mint nap, hogy jó szándékú tankönyvi kísérletek voltaképpen a tananyag-kiválasztás régi logikáját követik, torz arányokat reprodukálnak, s olyan korábban önkényesen megjelölt csomópontokat járnak körbe, olyan problémákat vitatnak, amelyek friss szemű, jó hallású tanítványaink számára ma már teljességgel érdektelenek.

Márpedig a marxizmus, illetve nevezetes „alkotórészei”: a történelmi materializmus és a tudományos szocializmus mind az anyagkiválasztásban, mind a periodizációban a maguk arculatára formálták a különben – mint mondtuk – szívós utóvédharcot folytató iskolai történelemtanítást. „Minden eddigi társadalom története osztályharcok története” – állapította meg a Kommunista kiáltvány. „Szabad és rabszolga, patrícius és plebejus, báró és jobbágy, céhmester és céhlegény [...] szakadatlan, hol palástolt, hol nyílt harcot viseltek, olyan harcot, amely mindenkor az egész társadalom forradalmi átalakulásával vagy a harcban álló osztályok közös pusztulásával végződött” – olvashatjuk ugyanott. Így lett a történelem nemegyszer periférikus, kuriózumszámba menő eseményeiből törzsanyag és érettségi tétel, s a kimeríthetetlen történelem szövetéből egydimenziós, szűkített politikatörténet, vagy a formációelmélet Prokrusztész-ágyába tördelt vulgáris gazdaságtörténet. Az ember nembeli lényegéből következő együttműködési készség pozitív mintáinak tanulmányozása helyébe a „termelési viszonyok” absztrakciója vagy a gyűlölködés (az „osztálygyűlölet”) olykor nagyon is konkrét, s példává emelt megnyilatkozásai léptek.

Sajátos ellentmondásokat szült és igen színvonalatlan megoldásokat hozott az, hogy nemcsak a marxizmus monopóliuma bénította meg és torzította el a szellemi élet egészét, hanem a marxizmus mint önmagában koherens és tudományos rendszer is eltorzult a létrehozott totális államban, amely a szellem bármilyen megnyilatkozását a mindenható államérdek szolgálóanyagává züllesztette. A marxizmus ugyanis maga is a felvilágosodás értékrendjét elfogadó, nyitott, a demokrácia irányában tájékozódó világban született, és hivatalos világnézeté emelve nemcsak hitelét, hanem belső koherenciáját is elvesztette.

E körben nem szükséges a több mint három évtized alatt fölhalmozódott hamis vagy torzított beállítások példatárából hosszan idézni. A „barátok”, azaz az aktuális szovjet külpolitikai érdek változásai nyomán, a múltba visszavetített „átértékelések” egyikét-másikát a gyerek (azaz a jó szemű tanuló) is észrevette. Észrevette persze az értelmes diák azt is, hogy miközben középkori nagy királyaink a hódítás bűnében marasztaltattak el,

nem is beszélve mondjuk a német lovagokról „erről a csőcselékről”, IV. (azaz Rettenetes) Ivánról nemes egyszerűséggel a következőt jegyezte meg az adott tankönyv: „IV. Iván a tatár kánságokat (Kazányt és Asztrahányt) az orosz államhoz csatolta. Így biztosította Oroszország keleti (valójában inkább déli) határait”. A közép-ázsiai orosz terjeszkedés a későbbiekben is kulturális misszió, nem úgy, mint például a britek behatolása Indiába. Az orosz nagyhatalmi érdek és a romantikus nacionalizmus tehát tovább élt a kánonná emelt, azaz következmények nélkül meg nem kérdőjelezhető történeti sztenderdben. Ez a hatás még a francia forradalom történetében is érvényesült, amikor is Szuvorov, a „nagy orosz hadvezér” tudathasadásos módon voltaképpen ellenforradalmi seregeket vezetett a francia köztársaság ellen az orosz határoktól ezer kilométernyire. Mellesleg, csak győzelmeiről hallott a magyar gimnazista, vereségéről nem.

A tények nagyvonalú kezelésénél természetesen veszélyesebb volt – és valljuk be, maradandóbb nyomot hagyott – az erős, kontroll nélküli államhatalom önértékként történt elfogadása. A hazai történeti irodalomban, s annak nyomán tankönyveinkben ma is szinte teljes az egyetértés abban, hogy a koraújkori abszolutizmus s még inkább 18. századi változatai – amelyek a felvilágosodással találkozva modernizációs kísérletként is értelmezhetők –, nemcsak hogy feltétel nélkül előre mutatók, hanem egyenesen feltételei egy más és más módon meghatározott fejlődésnek. Anélkül, hogy a kérdéskör többfelé ágazó gyökereit akárcsak érintenénk, megjegyezhetjük, hogy a zsarnokság számos történeti megjelenési formája kanonizált szovjet mintájú történeti összefoglalásokban igen jó osztályzatot kap. A független egzisztenciák írmagját is kiírtó, Rettenes (célzatosan fordítva: Rettegett) Iván például „lépést tart” a fejlett Nyugattal. (A sztálini korszak tankönyvei szerint a „centralizációt” tekintve meg is előzi azt.) Megjegyzem, ha az utóbbi egy-két évtized angol nyelvű összefoglalásaiba belelapozunk, tapasztaljuk, a megközelítés sokkal differenciáltabb. Francia nyelven még a terminológia is más: felvilágosult abszolutizmus helyett felvilágosult despotizmust olvasunk. A kifejezés arra figyelmeztet, hogy a „felvilágosult” uralkodók nemcsak a rendi erők konzerváló szárnyával szemben léptek föl, hanem a társadalom bármiféle önszerveződését fölszámolni igyekeztek.

Mondanunk sem kell, hogy a polgári demokráciával s általában a hatalmat ellenőrző képviseleti intézményekkel szemben a szovjet ihletésű történelemtanítás különös erővel igyekezett gyanakvást ébreszteni. Mindnyájan tudjuk, hogy a 20. század történetének tanításában az arányokat illetően is mértéktelenül nagy helyet kapott Szovjet-Oroszország illetve a Szovjetunió története, s az egyetemes történeti megközelítés előbb a tengelyhatalmak, lényegében Németország, utóbb, a második világháborút követő időszak bemutatásában a Szovjetunió és az Egyesült Államok szembenállására szorítkozott.

A polgári demokrácia 20. századi európai útját még torzítva sem mutatták be a tankönyvek. Íme, egy példa arra, hogy a „hagyományos” sztenderdként kezelt anyag

„átértékelése” mennyire kétes megoldás. Ez okozta több tankönyvi kísérlet kudarcát, hiszen legújabb kori történetként a Szovjetunió „minden dolgozó hazájának” átmitizált története helyett a Szovjetunió többé-kevésbé kritikusan fogalmazott történetét adták.

Tanári-szakmai körökben is zavart okozhat viszont, amikor a kritika az antik demokráciára, és még inkább, ha a rendi szerveződés középkori, kora újkori megjelenési formáira irányul, hiszen a lejáratozó szándékú kritikának tárgyi alapja lehet, a sommás elutasításnak pedig polgári, polgári radikális párhuzamai vannak. Hogy egy szándékosan sarkított példára hivatkozzam: melyikünk nem siklik át egyetértőn a 17–18. századi lengyel anarchiáról, az általános hanyatlásról, a lengyel uralkodó osztályok (vagy finomabban szólva: a lengyel elit) bűneiről hallott sztereotip szövegeken? Pedig ezek abban a formában rögzültek, ahogy az 1940-es évek végén, ötvenes évek elején magyarra fordított szovjet egyetemi tankönyvek és kresztomátiák közvetítették. Benne van – ebben a parlamentarizmus lejáratozásának szándéka mellett – a II. Katalin korabeli, a hódítást igazoló orosz propaganda, az orosz nacionalizmus ádáz lengyelelленessége is, melyen az obligát internacionalizmus mit sem tompított, ellenkezőleg, a lengyel-szovjet háborúban elszenvedett megalázó vereség csak fölerősítette azt, másfelől alátámaszthatja a sommás ítélet hitelét a bőven idézhető és rendkívül éles hangú lengyel kortársi társadalomkritika. Igaz, ez utóbbi megléte a kutatót és a tanárt már sokkal inkább az adott társadalom fejlődőképességéről, az önkorrekciós mechanizmusok meglétéről győzik meg. Valójában a 17. századi lengyel gazdaság és társadalom, amint azt a lengyel viszonyokat jól ismerő erdélyiek némi testvéries irigységgel megállapítják, jobb állapotban van, mint a szétszabdalt, leszakadó magyar, s a 18. században a hanyatlás nyilvánvaló jeleivel együtt is a társadalom mobilabb, kevésbé arisztokratikus, a szellemi élet nyitottabb, nyugatiasabb, mint az újjáépülő, de a Habsburg-birodalomba integrálódó Magyarországon.

Az elmúlt évtizedek magyarországi történelemtanítása tehát a bonyolult kölcsönhatások miatt nem kezelhető vegytiszta anyagként, többek között azért sem, mert az osztályharcos szemlélettel azonosulni nem tudó történelemtanárok és tankönyvszerzők úgy alkalmazkodtak, „pártosságukat” úgy bizonyították, hogy szakmai ambícióik tárgyául az általuk is vállalható aufklárizmust, a polgári progressziót, a polgári forradalmat választották. Mellékesen szólva, még a szovjet-orosz főbiákhoz is lehetett magyar hagyományokat igazítani. A németességgel kapcsolatban például a függetlenségi hagyományok részeként élt bizonyos ellenszenv a magyar társadalom egy hányadában, s ezek fölerősödése a harmincas években és a második világháború idején pozitív szerepet játszott. Sokan a mindenkori német agresszivitás elítélésével bizonyították a „haladó hagyományok” melletti elkötelezettségüket. Utóbbi a szovjet-orosz történetírásnak is egyik alaptétele volt, a történetiség nem kis kárára.

A talán önkényesen kiragadott példákkal most jutottunk el mondanivalónk lényegéhez. A marxista társadalomtudomány a gazdasági-társadalmi formációk váltakozását – ami

maga lenne a haladás – önmaga beteljesülésének törvényszerű útjaként ábrázolta, hiszen ennek az útnak a végén, mint a történelem célja, a szocialista-kommunista formáció víziója jelent meg. E „legmagasabb rendű” formáció a hegeli megtartva-meghaladás logikáját követve, vállalta és ki is sajátította a „haladó” hagyományokat, amelyek jórészt a felvilágosodás gondolati örökségét, s a formációelmélet logikája szerint előzményként tételezett polgári progressziót jelentették. Valójában jól tudjuk, hogy a marxizmus eszméi nem a 19. századi klasszikus liberalizmust követően, hanem azzal párhuzamosan, versengve és vitatkozva bontakoztak ki.

A marxista történelemszemlélet és értékrend tehát a felvilágosodás gondolatrendszerének több meghatározó elemét magába építette, kisajátította és túlhajtotta. A legmeghökkenőbb a felvilágosodásnak nevet adó, a „józan észbe”, az ember szinte korlátlan nevelhetőségébe vetett hit elfajulása, aminek a marxista diktatúrákban (de nemcsak ott) az oktatás és a nevelés totális államosítása, az agymosás, az átnevelő táborok a következménye.

A legmeghatározóbb a haladás általános elmélete. E szerint minden jó, vagy jobb, ami új, és ami ma van, az holnapra még jobb lesz. A felvilágosodásnak ez a végtelenbe mutató fejlődésszéménye visszaköszön a kommunista társadalom utópiájában, amely szerint a határtalan gazdasági és technikai fejlődés majd lehetővé teszi, hogy mindenki szükséglete szerint részesedjék a javakból, miközben maguk a szükségletek is növekednek. A tudomány és technika mindenhatóságának hite (vagy dogmája) jelenik meg a természet „legyőzésére” szőtt gigantomániás tervekben csakúgy, mint az olyan nehezen értelmezhető jelszavakban, mint „az emberi agy kimeríthetetlen”. Egyes erős képzelettel megáldott tudománypropagandisták a „gyorsuló idő” örült paradoxonát is megfogalmazták.

Pedig, ha törvényként fogadjuk el, hogy a jelen s még inkább a jövő, minőségileg jobb, illetve tudatos, mérnöki munkánk nyomán jobbnak kell lennie, mint a múlt, ad abszurdum magát a történelmet szüntetjük meg, hiszen akkor nincs értelme a kontinuitások, a folyamatosságok számbavételének, fölértékelődik a minél gyökeresebb fordulat, a teljes diszkontinuitás. „A múltat végképp eltöröljük” – énekelték az osztályharcra terelt milliók. S valóban, a Szovjetunióban, a „hőskorszakban” magát a történelem tantárgyat is megszüntették.

Már utaltunk rá, hogy a marxizmus, valamint a polgári alkotmányosság legátfogóbb 19. századi programja, a liberalizmus egyaránt táplálkozott a felvilágosodás eszmerendszeréből, s utóbbi ugyancsak fönntartás nélkül magáévá tette a haladás általános elméletét, a máig ható olyan előítéletekkel együtt, mint hogy a fejlődés mozgás, amely a kicsitől a nagy, az egyszerűtől az összetett, a résztől az egész felé halad. A „sötét” középkort már a felvilágosodás írói megbélyegezték, és „eltemették”. A francia forradalmárok úgy vélték, velük kezdődik a történelem, még az időszámítást is megváltoztatták. A teljes diszkontinuitás szélsőséges esetben polgári részről is fölvethette a történelem, a történelemtanítás megszüntetését. Pikler Gyula, a Társadalomtudományi Társaság

elnöke például 1905-ben, a középiskola reformjáról rendezett vitaülésen kijelentette, a történelem tanítása káros, mert a tanulók figyelmét eltereli a jelen feladatokról. A természetén uralkodó ember néhány évtizede még a polgári progresszióknak is ideálképe volt, s a tudomány, azon belül a természettudomány az átlagpolgár tudatában még mintha a 20. század végén is panacea lenne minden gazdasági, társadalmi és lelki bajra. Wallerstein, ez a hallatlanul eredeti, ha nem félnék a szótól, azt mondanám, forradalmi elme a haladás általános elméletét illetően éppenséggel marxista-liberális közmegegyezést emleget egy magyarul is olvasható írásában. Nekünk, magyarországi történelemtanároknak, akik a demokrácia legújabb kori elméleteitől elzártan, de viszonylagos mozgástérrel védelmeztük a történelemtanítás pozícióit, a hirtelen szabadság egy sor kérdés föltevésének a kényszerét jelenti.

Nem egyszerűen arra kell felelnünk, hogy valóban reakció, „a történelem szemétdombjára” való volt-e, amit a marxista interpretáció annak állított, s haladó volt-e egy másik jelenségcsoport, intézmény vagy eszme – esetleg azzal együtt, hogy a marxisták is annak mondták –, hanem arra, hogy értelmezhető-e egyáltalán a haladás? Nem egyszerűen azt kell eldöntenünk, hogy elfogadható-e a tudományos szocializmus által megfogalmazott utópia, mint a történelem célja, hanem azt, hogy a történelem céljának megjelölése nem utópia-e minden esetben. Nemcsak arra kell válaszolnunk, hogy helytállóak-e a marxista társadalomtudomány törvényei és elfogadható-e az osztályszempontú értékrend, hanem arra is, hogy egyáltalán fölismerhetők-e törvényszerűségek és alkalmazható-e normatív értékrend a történelemben.

Van-e válasz ezekre a kérdésekre? Vagy az intellektuális kihívás elfogadása helyett fogadjuk el, hogy a vélemények megoszlanak, és a vélemények megoszlása – például az 1956-os magyar forradalom történelmi helyét illetően – természetes és végleges, hogy ad abszurdum annyi történelem van, ahány történész, tanár vagy éppenséggel ember (ami egyébként a megélt sorsot illetően még igaz is). Ha elfogadjuk, hogy a múlt megítélése nem emelkedhet az egyén illetve csoportok élményei, hajlama, ízlése, pártállása stb. fölé, ha elfogadjuk, hogy a történelem alapkérdéseiben is természetes állapot a pluralizmus, hogy a történészek, történelemtanárok demokráciájában szavazással dönthetünk vagy nem dönthetünk el bizonyos kérdéseket, megint csak magát a történelmet szüntetjük meg, mint tudományt és szakismeretet. Olyan földönjáró, bár egyáltalán nem elhanyagolható problémákat föl sem emlegetve, hogyan készülne így tanterv, tankönyv és taneszköz, vagy másképpen: jó volna-e, működné-e, ha így készülne?

Az időnk rövid, javaslataimat rövidre kell szabnom. Nemcsak a régi és új utópiák, pozitív és negatív előítéletek továbbéltetése ellen kell tiltakoznom, hanem az ellen is, hogy minden törvényt, minden rendezőelvet kiiktassunk, és szélsőségesen borúlátó álláspontot foglalkunk el, akár az emberiség útjának eredményeit, akár ezen eredmények megismerhetőségét illetően. Viszont azt is magától értetődőnek tartom, hogy az emberek

által cselekedett, vagy emberekkel megtörtént történelem nem függetleníti magát az emberi értelem és érzelem olyan önállósult gyermekétől, mint az erkölcs és az etika.

Az emberiség történetében az előremutató tendenciát legáltalánosabban fogalmazva az emberi lényeg kiteljesedésében, egyén és társadalom humanizálódásában határozhatjuk meg. Az embert méltóságától egyaránt megfoszthatja a törvény, a jog, a törvényes rend hiánya (az anarchia) és az ellenőrzés nélküli hatalom önkénye, de ugyanúgy a nélkülözés is. A rendelkezésre álló tudás, a közös tapasztalat alapján meggyőződéssel mondhatjuk, hogy az ember az ajándékba kapott létet teljességében csak szabadon, a politikai tudományok nyelvére lefordítva alkotmányos demokráciában és létbiztonságban élheti át. A történelmet tanulmányozva, tananyagot szerkesztve, tankönyvet írva az ember fölszabadításának, a tulajdon biztonsága megteremtésének állomásait és fordulatait joggal helyezzük középpontba. Mai tudásunk szerint ugyanis azt kell mondanunk, hogy a szociális biztonsághoz az út a társadalom általános gazdagodásán át vezet, utóbbi pedig csak a szilárd tulajdonon alapuló szabad vállalkozás viszonyai között lehetséges.

Az általános humanizálódás előbbiek szerint nem a jövőbe vetített utópia. Ismereteink alapján állíthatjuk, hogy ez a folyamat az újkőkorszaktól napjainkig – az új és új kockázatok ellenére – tart és kiteljesedőben van. Nemcsak a marxista tételeket kell tehát elvetnünk, szakítanunk kell a 18–19. századból ránk hagyományozott polgári előítéletekkel is. A fölmutatásra érdemes előzményeket nemcsak az antikvitásban, hanem a középkorban is, nemcsak a reformációban, hanem a katolicizmus egész történetében is, nemcsak az abszolutizmus szakszerűségében, hanem a rendiség képviselési intézményeiben is megtaláljuk.

A vázolt arkhimédészi pontok birtokában a „történészek parlamentjének” több parttalan vitája lezárható. Ezek közül csak egyet említek. Ilyen például a forradalmak megítélése általában és konkrétan a bolsevikok hatalomátvételének helye a történelemben. Megítélésem szerint vállalhatjuk az emberiség történetének nagy, bár sokszor véres színjátékait; mint egyes történelmi csomópontokon az áttörés elkerülhetetlen eszközét, de csak akkor, ha a személyi szabadság kibontakoztatása és a tulajdon szavatolása, és nem fölszámolása a cél. A nagy francia forradalom girondi szakaszát vagy a 48-as forradalmakat 1917 késő őszeinek oroszországi eseményeitől megkülönböztető elemzés tehát a „polgári progresszió” hagyományos és vállalható értékeinek védelmében történik. Tudomásul kell vennünk, hogy a klasszikus polgári forradalmaknak egyes felszíni jelenségek alapján történő megfeleltetése az „októberi forradalommal”, egyszerre szolgálja a forradalmakat formációelméleti alapon abszolutizáló, az ún. szocialista forradalmat a történelem beteljesüléseként interpretáló szélsőbal utópista programját, valamint a forradalmat (tulajdonképpen minden gyökeres változást) rendellenes, romboló, negatív jelenséggé meghatározó szélsőségesen konzervatív világképet.

Kockázatokat emlegettem. A korajkori vallásháborúk a 17. századdal együtt

véget értek, és a felekezetiesség, mint a jobbra törekvés egy lehetséges kisiklása, a polgári forradalmakban föloldódott. A szociális kockázatokat, bizakodva mondjuk, a szociáldemokrata-kereszténydemokrata ihletésű jóléti állam, úgy tűnik, minimálisra csökkentette. A 19. századi nemzetállami koncepciót meghaladva, a nemzetiségi kérdés megoldásának elméleti lehetősége adott a képviseleti-önkormányzati demokrácia keretei között.*

Vannak azonban új kockázatok. A környezet túlterhelését ehelyütt nem érintem. A jóléti társadalmakban jelentkező, és esetenként növekvő mértékű deviancia, pszichés megbetegedés, öngyilkosság, bűnözés, drog stb. új kockázatokat jelentenek, és ahogy arra többek között Molnár Tamás hívja föl a figyelmet, az ún. emberjogi demokrácia korlátait jelzik. Föltételezem, körünkben nincs számottevő tábora annak az álláspontnak, hogy például a kábítószerélvezet, összes következményével együtt választható életstílus.

Az embert nem lehet fölszabadítani, majd magára hagyni. Végképp katasztrófához vezet, ha az embert társadalmi-közösségi lény mivoltától akarják „megszabadítani”. A magány nemcsak azt jelenti, hogy valakinek nincsenek társas kapcsolatai, hanem azt, hogy nincsenek hagyományai és nincs jövőképe sem, mert *mindez csak az őt tápláló közösséggel harmóniában létezhet.*

Ez az összefüggés további szempontokat ad a tanítási anyag kiválasztásához és megszerkesztéséhez. *A homo politicus nem önmagában szabadul föl, hanem meghatározó jelentőségű közösségeivel (például a családdal, a nemzettel) együtt. A demokratikus tendenciákat úgy is meghatározhatjuk, mint az egyén és közössége harmóniájának minőségét az adott történelmi időszakban.*

Marxista szellemben az osztályharcok történetét tanították – tanítottuk. Egy lehetséges, emberközpontú változat: *szerkesszük meg és tanítsuk a demokrácia – e szerény előadásban értelmezett és kiterjesztett – történetét!*

* E két megjegyzés, tizenkét év távlatából túlságosan optimistának tetszik. Z.G.

Engel Pál: Luxemburgi Zsigmond és a történelem oktatása (1995)*

A következőkben nem annyira Luxemburgi Zsigmondról (1368–1437) lesz szó, mint az ő „örvén” a történelemtanításról. A jelenleg használatban lévő tankönyveket átnézve képet tudtam magamnak alkotni arról, hogy történt-e, és ha igen, milyen változás a történelemkönyvekben azóta, hogy én jártam iskolába. Ezeket a tapasztalatokat és a belőlük támadt gondolataimat kívánom megosztani az érdeklődőkkel – Luxemburgi Zsigmond kapcsán.

Először is le kell szögezni, hogy tartalmukat tekintve tankönyveink egészben véve korrektek. Mint ahogy korrektek voltak azok is, amelyekből én tanultam az ötvenes években. Korrektségen azt értem, hogy tárgyi tévedést végeredményben nem, vagy nemigen lehetett és ma sem lehet bennük felfedezni. Ami netán van, az szóra sem érdemes.

Találunk olyan feltűnő aránytalanságokat, amelyek meglepő módon még ma is őrzik az ötvenes évek nyomait, de ez kivétel. Meglepetés volt felfedezni, hogy a Budai Nagy Antal-parasztfelkelést (1437) az egyik tankönyv még ma is azonos terjedelemben tárgyalja Zsigmond korával, azt a benyomást keltve, hogy itt két egyforma súlyú, egyforma jelentőségű témáról van szó. Bizonyára maga a szerző sem tudta már, miért is osztotta be így az anyagot. Nyilván azért, mert így szokta meg. Az idősebbek viszont még jól emlékezhetnek, hogy a parasztfelkelések részletei 1950 táján öntötték el a tankönyveket, illusztráló anyagként ahhoz a tételhez, hogy a történelem az osztályharcok története. A tétel maga idővel elhalt, talán már a nyolcvanas években sem volt expressis verbis olvasható. Magukkal az eseményekkel azonban úgy jártunk, mint a barbárok a maguk rítusaival, amelyeket évezredekken keresztül ismételtetnek, noha már nem mindig tudják, mire való. Így maradt itt a nyakunkon az egyébként tiszteletre méltó erdélyi parasztfelkelés is, a Zsigmond kornak egy olyan epizódja, amelyről a kortársak persze tudtak, de hamar elfelejtették, és amely természetesen nem mérhető össze a Dózsa-féle parasztháborúval (1514), sem korabeli visszhangját, sem a következményeit tekintve. Egyszerűen azok a tankönyvszerzők jártak el helyesen, akik ezt az eseményt egy bekezdésbe szorították.

Tankönyveinkkel különben egyáltalán nem az a baj, hogy ami bennük van, nem helyes. Sőt, az adataik kifejezetten korszerűek. Olyan kutatási eredmények, amelyek tizenöt-húsz éve születtek, ma kötelező tananyagként szerepelnek. Ez bámulatos vívmány, hiszen általában több évtizedig szokott tartani, amíg egy-egy új tudományos eredmény

* Elhangzott a Történelemtanárok (5.) Országos Konferenciáján.

a középiskolában is lecsapódik. Nálunk ez, mint tapasztaljuk, sokkal gyorsabban megy végbe, a számomra pedig ez különös öröm, minthogy van a tananyagban olyan, amit személyes eredményemnek tekinthetek. Szóval még azt sem lehet mondani, hogy tartalmilag elavult tankönyvekről van szó. Mégis, amikor átolvastam őket, el kellett szomorodnom. Ha létezik olyan tárgy, amit érdekesen lehet tanítani, a történelem biztosan ilyen. Ez azonban az oktatásban nem nyilvánul meg. Ez a tantárgy bizony unalmas. Sőt, nagyon unalmas. Annyira, hogy az ember kénytelen eltöprengeni, mi ennek az oka. Luxemburgi Zsigmondot és korát, hogy a tárgyra térjek, igazán lehetne érdekesen tanítani, mert ő maga színes egyéniség volt, a korszak pedig a magyar történelemben roppant fontos. Az anyagból ez nem tűnik ki, ezért kézenfekvő elgondolkozni rajta, mi hiányzik belőle.

Hiányzik elsősorban a történelmi személyiség, ami ennek a konferenciának is a tárgya. Abból, ami ebben az országban Zsigmond korában történt, sok minden megtalálható az anyagban, nem is rosszul. Ami azonban Zsigmond személyében magában a legfontosabb, arról nem esik egy szó sem. Először is arról, hogy a császár – mert már Magyarországon is így hívták az utolsó évtizedekben – a korabeli Európa legismertebb, legnépszerűbb, legnagyobb formátumú uralkodója volt. És mint magyar király (1387–1437) volt ilyen, hiszen tudjuk, hogy a hatalmának bázisa még akkor is Magyarországon volt, amikor már a német-római birodalom uralkodója lett (1410). A székhelyét is itt tartotta, előbb Budán és később Pozsonyban, ahova még német birodalmi gyűlést is összehívott. (El lehet képzelni, mennyire fel lehettek háborodva a birodalmi rendek, hogy külföldre kell menniük gyűlésezni császáruk kedvéért. A birodalom történetében addig nem volt ilyesmire példa.)

Nem csak arról van azonban szó, hogy Magyarország volt a hátere Zsigmond császári tekintélyének. Amit a korabeli Európában véghez vitt, annak a későbbiek szempontjából van óriási jelentősége. Ez a korszak a konstanzi zsinat kora. Ebben az időben már közel negyven éve szakadás osztotta meg a nyugati egyházat, ami abban nyilvánult meg, hogy három pápa volt egyszerre. Mindegyiknek voltak saját hívei és „saját” országai, amelyek csak neki engedelmeskedtek. A kereszténység tehát a legjobb úton volt afelé, hogy darabokra hulljon, miközben az egyházi vezetés tekintélye folyamatosan csökkent. Ha ez az állapot állandósul, annak következményei felmérhetetlenek lettek volna a kereszténység szempontjából.

A konstanzi egyetemes zsinatot, amely meghozta a megoldást, Zsigmond hívatta össze az egyik pápával, megfenyegetve, hogy különben egy vetélytársához pártol. Azután ő elnökölt a zsinaton négy éven keresztül, és gyakorlatilag az ő fáradozásának, személyes tekintélyének köszönhető, hogy az egyházszakadás véget ért. Ez majdnem pontosan három évet vett igénybe. 1414. novemberben ült össze a zsinat, 1418-ig ülésezett, és a vége felé, 1417 novemberében választották meg az új pápát. A zsinat egyébként a legnagyobb szabású diplomáciai tárgyalás volt Európában a bécsi kongresszusig, 1814-ig.

Soha előtte és azután nem gyűlt össze egyszerre és egy helyen annyi nevezetes ember, mint a kicsiny Konstanzban 1414–18 között.

Zsigmondnak egy olyan Európát kellett tárgyalóasztalhoz ültetnie, amelyet mély ellentétek osztottak meg. Ez az az idő, amikor Franciaországot és Angliát a százéves háború állította szembe egymással. Épp a zsinat idejére esett az 1415. évi azincourt-i csata, amelyben V. Henrik tönkreverte a franciákat. Az angol és francia főpapokat, akik halálosan utálták egymást, rá kellett venni arra, hogy szóba álljanak egymással. De természetesen voltak más ellentétek is, elsősorban az, hogy mindegyik ország eleve más pápának hódolt. Ahhoz, hogy az egység helyre álljon, Zsigmondnak előbb egy hosszú utazást kellett tennie. Az egység legfőbb akadályai – az angol-francia ellentétén kívül – a Pireneusi-félsziget országai voltak, akik a korábbi avignoni pápát támogatták. Zsigmond mindezen okokból – fél évvel a zsinat megnyitása után – hosszú diplomáciai körútra szánta el magát.

1415 nyarán fölkerekedett Konstanzból, és először Narbonne-ba utazott, majd onnan a Pireneusok lábánál fekvő Perpignanba, hogy személyesen tárgyaljon az egyik legfontosabb hatalmi tényezővel, Aragónia királyával. A találkozón aztán mintegy személyes varázsával győzte meg, hogy nem érdemes ragaszkodnia a saját pápájához. Megmagyarázta neki, hogy a kereszténység egysége forog kockán, és végül rábírta, hogy ő is küldje el főpapjait a zsinatra. Minthogy akkor egyfelől Aragónia volt a félsziget legerősebb hatalma, másfelől a király a testvére volt a másik jelentős spanyol fejedelemnek, Kasztília királyának, az aragón példa döntött. A félsziget uralkodói sorra útnak indították főpapjaikat Konstanzba, így ez az akadály elhárult a zsinat feladatainak útjából.

Zsigmond innen egyenesen Párizsba utazott, és felajánlotta közvetítését a francia királynak a százéves háborúban. Onnan tovább ment Londonba, ahol V. Henrikkel tárgyalt. (Képzeld el, mekkora önbizalma lehetett, ha azt hitte, hogy néhány hónappal az azincourt-i csata után képes lesz a felek között békét szerezni!) Ez a vállalkozása végül megfeneklett a franciák makacsságán, ami persze nem csoda, hiszen az azincourt-i csorba olyan súlyos volt, hogy mindenképp ki akarták köszörsülni. Zsigmond tehát nem teljes sikerrel tért vissza Konstanzba közel másfél évi távollét után. Kudarcról azonban nem volt szó, sőt. A zsinatot sikerült mindvégig, a távolból is, egyben tartania, megérkeztek már a spanyol főpapok, sőt ott voltak az angolok és a franciák is. Sikerült nemsokára a szakadásnak is véget vetni, azaz a három pápát letenni illetve megfosztani a méltóságától, és helyettük megválasztani egy újat, akit ettől fogva az egész nyugati kereszténység osztatlanul elismert.

Ezért volt szükség az egyetemes zsinatra. Új pápát lehetett volna keríteni másképp is, de az az új egy negyedik pápa lett volna, vagyis csak súlyosbította volna a válságot. A zsinat más volt. Itt a jelenlévő főpapok konszenzusa biztosította azt, hogy a szakadásnak valóban vége legyen, és a letett három pápa egyike se léphessen fel a továbbiakban komoly

igénnyel. Az egyikük például egy spanyolországi várba zárkózott, ott élete végéig pápának tekintette magát, még az utódát is kijelölte. Ennek azonban már a zsinat után nem volt jelentősége, a spanyol pápával senki sem törődött, maguk a spanyolok sem.

Minderről egy szó nincs tankönyveinkben, holott e nélkül nem lehet megérteni Zsigmond történelmi szerepét. Ha valamit érdemes róla tudni, az az, hogy olyan magyar király volt, akire akkor egész Európa figyelt. Akinek az udvara ugyanakkor Budán és Pozsonyban volt. Budára jártak a német fejedelmek, hogy ügyes-bajos dolgaikat elintézhessék. Ott járt látogatóban Dánia, Svédország és Norvégia – a kalmari unió – királya is, és vele egy időben VIII. János bizánci társcsászár, aki a törökök ellen próbált segítyt kérni nála tehetősebb és erősebb nyugati fejedelmektől, köztük Zsigmondtól.

Buda tehát akkoriban bizonyos értelemben Európa központja volt. Ehhez mértek lehettek azok az építmények is, amelyeket Zsigmond teremtett itt. A budai Várhegy déli végén épült palota-együttesnek – amelynek kidobott szobrait húsz évvel ezelőtt fedezték fel – a csodájára jártak. Sajnos, alig valami látható belőle. Zsigmond, mialatt Itáliát és a nyugati udvarokat járta, folyvást figyelt, gyűjtötte a tapasztalatokat, szakembereket fogadott fel, és hazaküldte őket építkezni. Mire hazaért, az építkezések már feltehetőleg igen nagy mértékben előrehaladtak. Az 1420-as évek közepén a budai udvar már méltó rezidencia volt Európa legnevezetesebb és legismertebb uralkodója számára ahhoz, hogy nyugodtan fogadhasson benne császárokat és királyokat.

Ez az egyik, amit Zsigmondról érdemes megtanítani. A másik, hogy korát megelőző reformgondolkodó volt. A német-római birodalomban a halála után elterjedt egy röpirat, a *Reformatio Sigismundi*, „Zsigmond reformja.” (A *reformáció* szó ekkor még nem azt jelenti, amit később, hanem általában véve a reformot.) Az irat ismeretlen szerzője Zsigmondnak tulajdonította azokat a gondolatokat, amelyeket ő maga javasolt a német-római birodalom megreformálására. Arról volt szó, hogy egy több száz, gyakorlatilag független fejedelemségből álló politikai halmazt kellett volna valami módon működőképes országgá szervezni, és ennek kapcsán modernizálni. A tervezetet nem Zsigmond alkotta, de jellemző, hogy a szerző neki tulajdonította, bizonyára azért, mert közismert volt a császár vonzódása az újításokhoz, az átalakításhoz.

Zsigmond volt a vezéralakja annak a tábornak, amely az egyház reformját is, az egyházszakadás megszüntetésén kívül, a konstanzi zsinat fő feladatának tekintette. Ez az az idő, az avignoni pápák évszázada utáni időszak, amikor az egyházszakadás és az egyház elvilágiasodása következtében addig soha nem látott mélységbe zuhan a katolikus főpapság és pápaság tekintélye. Ez az az idő, amikor Husz János nyíltan prédikál Prágában eretnekgyanus gondolatokat; amikor már komolyan felvetődik, hogy az egész katolikus egyházat, úgy ahogy van, meg kellene szüntetni, illetve újjá kellene alapítani. Minden értelmes és gondolkodó ember előtt nyilvánvaló volt tehát, hogy tenni kellene valamit az egyházzal, mert a bajok egyre csak szaporodnak.

Zsigmond elég éles eszé volt ahhoz, hogy előre lássa: ha előbb választanak pápát, és aztán próbálnak reformokat hozni, akkor a reformból nem lesz semmi. Ennélfogva mind ő, mind a zsinat többi reformpárti résztvevője azon volt, hogy előbb kerüljön sor az egyház reformjára, és csak aztán az új pápa megválasztására. Ha már együtt van több száz főpap és fejedelem, egyetemi doktor és tudós, gondolták, akkor ez jó alkalom dönteni az egyház ügyeiről anélkül, hogy egy pápa beleszólhatna. Ezt azonban nem sikerült elérniük. Ezen, a pápaválasztás és a reform prioritásán folyt a legszívósabb kötélhúzás a zsinat pártjai között, és végül azok győztek – a konzervatívok –, akik a választás elsőbbsége mellett szavaztak. Úgy is történt minden, ahogy a reformpártiak megjósolták: a pápa megválasztása után a reform gyakorlatilag lekerült a napirendről, és következett, ami következett. Előbb a huszita háborúk, aztán mindenféle egyéb bajok, végül a lutheri reformáció.

Ez a reformelkötelezettség egy, a kor fogalmai szerint újfajta gondolkodásmódból fakadt, amely a 14. századi Európában jelentkezik először. Maga az a gondolat volt új, hogy intézményekhez, például a politikai rendszerekhez – amilyen az egyház hierarchikus rendje is volt a maga vagyonával és hatalmával – hozzá lehet nyúlni, és a célszerűség jegyében át lehet őket alakítani. Hogy egy intézmény, ha változtatunk rajta, jobb is lehet. A középkorban mindaddig, Magyarországon még ezen túl is, az volt a meggyőződés, hogy az a jó, ami régi. Nem szabad hozzányúlni, úgy kell hagyni, ha pedig változtatnak rajta, akkor a régihez kell visszatérni. Nem a célszerűség, hanem a régiség jegyében, mert ami új, az ártalmas. Ha mégis át kell alakítani, azért kell, hogy olyan legyen, amilyen eredetileg volt. Manapság Európában már több száz éve nyilvánvaló minden értelmes ember számára, legyen bármilyen hagyománytisztelő, hogy a meglévő intézményeket időnként muszáj tökéletesíteni ahhoz, hogy működőképesek maradjanak. Ebben egyetértés van, inkább a változtatás módját és tempóját illetően van különbség. Ez azonban a középkorban új gondolat volt, és aránylag kevesen képviselték. Zsigmond ennek a reformvonalnak volt meggyőződéses és nagy tekintélyű híve.

Ha mármost magáról a korról kellene, Zsigmond személyiségén túlmenően, valami fontosat elmondani, akkor két dolog kívánczik ide. Egyik sincs benne a tananyagban. Az első az, hogy az 1400 körüli egy-két évtized fordulópont Magyarország külpolitikai helyzetében. A magyar királyság háromszáz éven át, Szent Lászlótól Zsigmond trónra léptéig agresszív regionális nagyhatalom, amelyhez fogható nincs itt a térségben. Sem Lengyelország, sem Csehország, sem a Habsburgok, sem előttük az osztrák Babenbergerek, sem a balkáni fejedelemségek nem mérhetők össze vele sem erőben, sem politikai aktivitásban. Zsigmond idejében ez gyökeresen és végleg megváltozik.

A mongol invázió annak idején megmutatta ugyan, hogy akadhatnak Magyarországnál erősebb hatalmak is, de ez amolyan elemi csapás volt. Jött, elvonult, vége volt. Nem érintette a királyság nagyhatalmi helyzetét. Nem egészen harminc év múlva a nápolyi

követ már úgy látta, hogy a magyar király a leghatalmasabb a térségben, akitől minden szomszédja retteg. Ugyanígy látta ezt az észak-afrikai Abu Hámid száz évvel korábban, 1150 körül, amikor II. Géza udvarában járt. Valóban, aki részletesen ismeri a korszak történetét, tudja, hogy az Árpádok állandóan támadták valamelyik szomszédjukat. De ki hallott arról, hogy azok törtek volna rá Magyarországra? Egyszeri, egyedülálló esemény volt, amikor 1273-ban, a kezdődő zűrzavarok idején a cseh Ottokár Győrig előrenyomult, de ekkor már összeomlóban volt az Árpádok monarchiája. Az Anjouk alatt nem volt idegen betörés, a magyar királyok ellenben továbbra is szinte minden évben vezettek hadjáratot, még ha nem is mindig tudjuk, ki ellen. Ennek a hosszú, „dicsőséges” korszaknak szakad vége hirtelen Zsigmond trónra lépte után, 1389-ben, amikor a rigómezei csatával Szerbia török vazallus lesz, az oszmánok elérik Magyarország határát, és 1390-ben először törnek be a Temesközbe. Ettől kezdve évről-évre megjelennek majd, rabolnak, gyilkolnak és pusztítanak, ezáltal pedig Magyarország számára merőben új politikai helyzet áll elő, amit addig nem ismert: a fenyegetettség állapota.

Döbbenetesen új fejlemény lehetett ez a maga idejében. A királyság az első években nem is volt hajlandó – egyszerűen nem tudta – tudomásul venni. Ennek tudható be, hogy Zsigmond eleinte minden évben – 1389-ben, 1390-ben, 1391-ben, 1392-ben, 1394-ben, 1395-ben – hadat vezetett a törökök ellen Szerbiába vagy Havasalföldre, hogy megpróbálja helyreállítani a magyar szupremáciát. Amikor pedig kitűnt, hogy ezekkel az óvatos akciókkal nem jut semmire, eltökélte magát, hogy végleg leszámol az oszmán problémával, és nemzetközi összefogással nagyszabású háborút indított. Ez vezetett az 1396. évi ismert nikápolyi katasztrófához, és ettől kezdve már nyilvánvalónak kellett lennie minden világos fő előtt, hogy Magyarország védekező helyzetbe került. Világos fő persze kevés volt, és a nemesi tömegek csakugyan nem voltak hajlandók ebbe beletörődni. Folyvást a törökkel való leszámolást követelték, és Hunyadi nemcsak azért lett a bálványuk, mert először volt képes csatát nyerni az oszmánok ellen, hanem főképp azért, mert hajlandó volt támadó háborúkat indítani. Ezért azt is készek voltak neki elfelejteni, hogy minden nagy támadása – hogyan is lehetett volna másképp – kudarcba fulladt. Az egyik, mint tudjuk, Várnánál, a másik négy év múlva Rigómezőnél.

A másik dolog, amiről ez a kor nevezetes, az a nagyszabású és messzeható változás, amely 1400 táján végbe megy az ország birtokszerkezetében, ezáltal egész politikai rendszerében, sőt kultúrájának működésében. 1387-ig, Zsigmond trónra léptéig a királyi udvar és a királyi hatalom az egyedüli meghatározó tényező Magyarországon. Ez azon alapult, hogy az Anjou-korban az ország földjének nem kevesebb, mint egyharmada állt a király közvetlen ellenőrzése alatt. A föld 20%-a királyi váruadalmakhoz tartozott, a többit a király más népei: városok és mezővárosok, jászok, kunok és székelyek birtokolták. Ennek folytán az Anjouk hatalmi bázisa megingathatatlan volt, s így – ez egyformán tudható a művelődés- és a művészettörténetből – a kultúrában is szükségképp a királyi

udvar volt az egyetlen mintaadó intézmény. Nincsenek még ekkor az udvartól független főúri központok, mint később. Minden, ami fontos, az udvarban történik. Nemcsak az országot irányítják onnan, hanem a műveltségét is.

Zsigmond idején az udvar politikai és kulturális vezető szerepét még sikerül megőrizni, de uralma elején jelentős fordulat megy végbe, amitől utóbb minden megváltozik. Amikor trónra emelik, jutalmul szét kell osztogatnia a királyi váruradalmakat és mezővárosokat. Ami ekkor történik, több száz évre meghatározza Magyarország politikai és társadalmi szerkezetét. Eltűnik a királyi vagyon zöme, ezen túl a király csak egyike a nagy földbirtokosoknak, sőt hovatovább, a Jagellók alatt, már nem is az igazán nagyoknak. Egy földbirtokos lesz a sok közül. Megszületnek viszont a hatalmas mágnásvagyonok, amelyek urai – a főpapokkal együtt – ezentúl ugyanolyan mértékben alakítják az ország politikáját és kultúráját, mint tette korábban a királyi udvar. A 16. századra már azok a várak az ország hatalmi és kulturális centrumai, amelyekben a Thurzók, Nádasdyak, Bárhoryak, Perényiek, Drágffyak és mások székelnek. 1848-ig, és sok tekintetben azon túl is, a nagybirtokos arisztokrácia lesz az a csoport, amely az országot irányítja. Ez a váltás pedig Zsigmond uralkodásának idején következett be.

Mindeme részint érdekes, részint fontos dolgok helyett mit találunk a tankönyveinkben? Sivár szóözönt olyasmiről, ami nagyrészt mellőzhető volna. Egyáltalán nem szándékom, hogy a tankönyvek megbecsült szerzőit bántsam, itt ugyanis nem az ő hibáikról van szó, hanem egy koncepcióéről, amelyhez igazodnunk kellett és igazodnunk kell. A felfogásról magáról, hogy mit kell az iskolában tanítani, és milyennek kell lennie a tankönyvnek. A hagyományos gyakorlat szerint – ezt annak idején, mint diák magam is tapasztalhattam számos tárgyon – a középiskolában annak magvát tapasztaljuk meg, amit majd az egyetemen bővebben lesz alkalmuk megismerni. Ezért egy középiskolás tankönyv igazából nem más, mint egy egyetemi tankönyv kivonata, annak mintegy zanzásított változata. Értelemszerűen rövidebbnek kell lennie, mert kevesebb fér bele, de a gondolatmenete, a felépítése, a tartalma lehetőleg legyen ugyanolyan. Ennek aztán az a következménye, hogy a tananyagból a diákban nem marad meg semmi. Nem is maradhat, mert szakszerű, szakszerűségében pedig – unalmas.

A korszerű történelemoktatásnak, úgy vélem, az lenne a fő célja, hogy a diákat valami módon orientálja a jelenben és a múltban. Egyfelől adjon egy elképzelést arról, hogy hol volt a helye, és hol a helye most ennek az országnak és régióknak – és benne neki, a diáknak magának – a világban. Másfelől, és ez sem mellékes, adjon egy szilárd alapot az általános műveltséghez, ezen belül például úti- és olvasmányélmények feldolgozásához. Ehelyett a tankönyvekben „folyamatológiát” olvasunk. Osztályokról, rétegekről, alrétegekről szól a történet, nem emberekről. Velük történnek azok a dolgok, amelyeket a tudomány fontosnak tart, de ami a laikus számára általában érdektelen és felesleges.

Zsigmond koráról, ha belegondolunk, tulajdonképpen nincs is a tankönyveinkben

egyetlen mondat, amit érdemes volna megjegyezni. Igaz és helyes mind, ami ott van, csak épp semmi szükség rá. A laikusnak nem kell tudnia, mi a telekkatonaság, vagy hogy Zsigmond köznemesi és polgári származású tanácsosokat vont be a kormányzásba. Nem lesz tőle sem tájékozottabb, sem műveltebb. A történész számára ezek lehetnek fontosak, és a történettudomány talán valóban ilyesmikről szól, de az oktatásban, ha reális célokat tűz maga elé, nincs rájuk szükség.

Elkelne tehát valamiféle gondolati megújulás a történelem oktatásában. Jó volna elszakadni attól a megszokástól, hogy a középiskola minden tárgyban az egyetemi képzés előkészítése. Az egyetemen történészeket, történelemtanárokat, kutatókat képeznek ki, a középiskolában leendő orvosokat, mérnököket és sok mindenki mást. Egy leendő orvosnak nyilvánvalóan másfajta történelemismeretre van szüksége, mint egy leendő történelemtanárnak. Ehhez kellene igazodnia az oktatásnak is. Az általános műveltségi szint emelésére kellene irányulnia, annak alapelemeit kellene elsajátíttatnia. Az igazán fontos dolgokat, emellett lehetőleg minél több olyan történeti fogalmat, amivel valaki az élete során találkozhat. És úgy kellene beépíteni őket a tananyagba, hogy ne véletlenszerűen kerüljenek elő – ha egyáltalán sorra kerülnek –, például a magyar irodalomban egy vers kapcsán, hanem ott, ahol szóba kellene kerülniük: egy-egy kor történetének oktatásában.

Egészen másféle tankönyvekre volna szükség. Az aztán, hogy ezek a könyvek még szórakoztatóak is legyenek, már olyan fényűzés, amit az ember nem is mer kívánni.

Loránd Ferenc:
„Soha többé Auschwitzot!”
– A holokauszt-téma pedagógiai aktualitása (1996)*

Bizonyára sokakban megfogalmazódik a kérdés: miért kell az iskolákban a holokauszttal „foglalkozni”? Ez a feltételezés nem légből kapott. Álljon itt bizonyításul két egyetemi tanár kollégámmal való beszélgetésem rövid felidézése. A két jeles professzor két különböző egyetemen tanít és tölt be vezető pozíciót a neveléstudomány, illetve a szociológia oktatásában. Egyikükkel egy kezemben tartott s a magyarországi holokauszthoz kapcsolódó könyv kapcsán, a másikkal egy röpké, udvarias érdeklődés apropóján – hogy mi után is kutakodtam a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában – került sor lényegileg azonos tartalmú – és megdöbbenésemre, azonosan fojtott indulatú – véleménynyilvánításra: „Ugyan, mi mondanivaló van erről a témáról még? Hát nem volt elég az 50. évforduló kapcsán lezajlott megemlékezések és megjelent publikációk sora?” S mikor – már-már rám kényszerített mentegetőzéssel – mondtam, hogy pedagógusoknak készülök írni a témáról, mert úgy tapasztalom, nemigen ismerik (különösen a fiatalabbak) sem a történeket, sem a hozzájuk vezető utakat, válaszuk valahogy így hangzott: „Csak úgy nem, mint a többi történeti eseményét.” A holokauszt hát, jeles kollégáim tudatában, egy történelmi esemény a sok közül. A róla való tudás sem több, sem kevesebb, mint bármely más történelmi eseményről való tudásunk. Ha nincs – sajnálatos, ha van – örvendetes.

Így van-e valóban? Másként kérdezve: van-e a holokausztnak valami egyetemesebb érvényű jelentősége az emberiség, de mindenekelőtt hazánk történetében, ami feljogosít vagy egyenesen kötelez bennünket arra, hogy a felnövekvő ifjúságot *kapcsolatba*, méghozzá *személyes kapcsolatba* hozzuk vele, értvén ezen azt, hogy beépíteni segítsük a holokauszt történéseit és tanulságait azoknak a tudásoknak és élményeknek a sorába, amelyeket humanitásuk – tehát a többi emberhez való viszonyuk –, gondolat- és érzelmviláguk alakításában nélkülözhetetlennek tartunk. Tömörebben szólva: van-e a holokausztnak a „Jövő” (a nagybetűs Jövő) emberi berendezkedését formálók – így többek között a pedagógusok – számára mérvadó, alapvető fontosságú üzenete?

Theodor W. Adorno, az 1969-ben elhunyt neves német filozófus, esztéta és szociológus, akitől sokan és sokszor idézik azt a költői kérdést, hogy lehet-e vajon Auschwitz után még lírai költeményt írni, *Stichworte* (Címszavak) c., magyarra sajnos még le nem fordított, a szerző halálának évében megjelent kötetében közzé teszi 1966-ban *Nevelés Auschwitz után* címmel megtartott előadásának szövegét.

* Elhangzott a Történelemtanárok (6.) Országos Konferenciáján. Az előadásból készült tanulmány az Új Pedagógiai Szemle 1997. júniusi számában *A holocaust-téma pedagógiai dimenziói* címmel jelent meg.

Előadását a következő mondatokkal kezdte: „Az a követelés, hogy Auschwitz soha többé meg ne ismétlődhessék, a legeslegelső követelés a neveléssel szemben. Oly mértékben megelőz minden egyebet, hogy nem hiszem, hogy indokolnom szükséges, vagy akárcsak ajánlatos is volna.”

E megfogalmazásban *Auschwitz* nyilván szimbolikus fogalom, összefoglalója mind annak, amit a béke Nobel-díjas *Elie Wiesel* nyomán az „égő áldozat” jelentésű *holokauszt* szóval jelöl általában az irodalmi és köznyelv, de aminek megnevezésére többen a héber *soá* szót tartják kifejezőbbnek, mivel hogy – mint *Asher Cohen* *Soá* c. 1994-ben magyarra fordított könyvének bevezetőjében írja: „...egy nép megsemmisítése nem tekinthető »égő áldozatnak«.”

A „holokauszt” vagy „soá” kifejezés tehát összefoglalója annak a világtörténelmi mélypontnak, amit 6 millió zsidó, illetve a nürnbergi törvények alapján zsidónak minősített ember módszeres kiirtása jelentett a náciizmus gyilkolásra létrehozott „professzionista” gépezete és fanatikus náci „amatőr” ügybuzgalma által.

A nevelési célok és feladatok rendszerében a prioritást ilyen egyértelmű tömörítésben megfogalmazni logikailag is nyilván csak akkor jogosult, ha Auschwitzban, mint gyűjtőfogalomban, megtestesülni véljük mindazt, ami ellen a nevelésnek elsősorban irányulnia kell. A „*Soha többé Auschwitzot!*” követelés, illetve nevelési célkitűzés tehát *integratív*, mert mind azt felöleli, amit a barbárság és az emberi nem lealacsonyodása ellenében, ugyanakkor az emberi élet és az emberi méltóság védelmében a nevelés eszközeivel tenni lehet és kell.

A holokauszt-téma pedagógiai kezelésének a fentiekből következően két dimenziója van. Az első dimenzió közvetlenül az imént mondottakból adódik: *tanítványainknak meg kell tudniuk, hogy mi történt Auschwitzban és általában a holokauszt egész szörnyűségei folyamatában!* Minél több ténnyel, dokumentummal kell hát megismertetni a gyerekeket és a fiatalokat, amelyek érthetővé és elfogadhatóvá teszik a holokauszt ilyen egyetemes jelentőségű értelmezését. A holokauszt-téma pedagógiai kezelésének másik dimenziója az elsőhöz képest *közvetettnek* mondható, mivelhogy a gyerekek, fiatalok jellemének, személyiségének olyan formálására, befolyásolására vonatkozik, amely azt célozza, hogy soha ne válhassanak belőlük olyan gonosztevők, amilyenekké azok lettek, akik révén a holokauszt megvalósult.

A holokausztban megtestesült elembertelenedést, az emberi nemnek a holokausztban történt önleidegenülését azért kell ismernie mindenkinek, mert a holokauszt megmutatta, *mivé képes elfajulni az ember*. A nevelés számára ezért a holokauszt nem pusztán iszonyatos tanulságokkal terhes történelem, nem csak a jogos felháborodás vagy a jogos részvétel felkeltésének az eszköze, hanem – pszichológiai aspektusát tekintve – elsősorban *fenyegetés!* Mert a hihetetlen, de mégis megtörtént szörnyűségek elkövetésének *lehetősége* ott van nemcsak az objektív történelmi folyamatokban, hanem az emberekben, az

egyéneken is. Auschwitzot nem az absztrakt történelem csinálta, hanem konkrét emberek konkrét emberekkel! És az, ami erre vitte, illetve egyáltalán képessé tette őket, bennük-bennünk van. Pontosabban szólva: *nincs eleve kizárva* annak a lehetősége, hogy emberekben az elembertelenedésnek ez a mechanizmusa újra működésbe lépjen. Aki kételkedik ebben, vesse aggódó szemét a Balkánra, ahol iszonytató tömegsírokat tárnak fel napjainkban, vagy Csecsenföldre, vagy az izraeli városok utcáin felrobbantott, munkába és iskolába igyekvő emberekkel és gyerekekkel teli autóbuszokra, vagy olyan német városokra, amelyekben élnek fiatalok, akik képesek alvó családokra rágyújtani a tetőt csak azért, mert azok törökök vagy arabok! Iszonyú még csak rágondolni is, de bizony igaz, hogy mind annak *pszichikai lehetősége*, ami mint *beteljesült* lehetőség megvolt azokban, akik Aushwitzban és a többi haláltáborban szadistákká és hidegfejű gyilkosokká lettek, bennünk is megvan. Amikor Adorno azt kiáltja a pedagógiának: *Soha többé Auschwitzot!*, akkor azt kiáltja: neveljeteK úgy, hogy létrejöjjön a jövőendő generáció egyedeiben minden fontos eleme annak, hogy egyikükből se válhassék elembertelenedett gyilkos, bármely ideológia nevében másokat kiirtani hajlandó, más embereknek szenvedéseket okozni képes, mások könnyeivel szemben vak, és jajgatásával szemben süket és érzéketlen szörnnyeteg.

A személyi autonómia jelentősége

Mindebből pedig Adorno az alábbi következtetésre jut: „Mivel ma szerfölött korlátozottak annak a lehetőségei, hogy megváltoztassuk azokat az objektív előfeltételeket, amelyek az ilyen események melegágyai, a megismétlődésük ellen irányuló kísérletek szükségképpen a szubjektív oldalra szorultak. Ezen, lényegében azoknak a pszichológiáját értem, akik az ilyen tettek véghezvitelére képesek. Nem hiszem, hogy sokat segítene örök értékekre hivatkozni éppen azoknál, akik az ilyen rémtettekre hajlamosak, s akik csak a vállukat vonogatnák; azt sem hiszem, hogy sokat használna a felvilágosítás az üldözött kisebbségek pozitív kvalitásairól. A gyökereket az üldözőkben kell keresni, és nem a leghitványabb ürügyekkel meggyilkolt áldozatokban. *Meg kell ismerni azokat a mechanizmusokat, amelyek az embereket ilyen tettekre képessé teszik, fel kell mulatni nekik ezeket a mechanizmusokat, és e mechanizmusok általános tudatának életre hívásával kell annak megakadályozására törekedni, hogy emberek ismét ilyenekké válhassanak.*”

A gondolat merész és nagyon racionális: nem a ne ad’ isten lehetséges *áldozatokra*, hanem a ne ad’ isten lehetséges *tettesekre* kell koncentrálni. A nevelésnek elsősorban nem azokat a mechanizmusokat kell kutatnia és a fiatalokban kiépítenie, amelyek a „gonosszal” való aktív szembeszegülésre és harcra tesznek képessé. A forradalmi és némileg forradalmi-romantikus nevelés ezt az aspektust állította előtérbe. Hősökről tanultunk és tanítottunk, akik ellenálltak, és ha kellett, meg is haltak a „gonosszal” való harcban; arra koncentráltunk – már aki vette magának a fáradságot, és volt hozzá meg-

győződése –, hogy az ilyen magatartáshoz szükséges erőnyeket neveljük tanítványainkban: a bátorságot, elszántságot, kitartást, elvhűséget, stb. A holokaustt arra figyelmeztet, hogy *mind ez nagyon is szükséges!* De Adorno egy lépéssel korábban kezd: ott kíván beavatkozni a folyamatba, ahol azok az erők keletkeznek, amelyekkel majd szembe kell szállni, amelyeket majd le kell győzni, ha már létrejöttek. Nem racionálisabb-e – hogy ezúttal ilyen pragmatikusan tegyem fel a kérdést – inkább azt megakadályozni, hogy emberekből tömegesen gyilkosokat vagy cinikus közönyöseket csinálhasson bármilyen politika, bármilyen eszme, bármilyen ideológia?

Adorno, annak lehetőségén töprengve, hogy miként lehet megakadályozni emberek tömegeinek elembertelenedését, a neveléssel szemben azt a követelményt támasztja, hogy *autonóm személyiségek* kialakításához járuljon hozzá. Ezért véli, hogy „*a nevelés ... csak mint kritikus önreflektálás értelmes*”. „*Az egyetlen valóságos erő az Auschwitz-princípium ellen az autonómia... – írja –... az erő a reflexióra, az önmeghatározásra, a kollaboráció elutasítására.*” Rendkívül aktuális ma is, hogy hangsúlyozzuk: minden demagógia, gyűlöletkeltés, tömeghisztéria legfőbb akadály a egyének azon összetett (szellemi és karakterbeli) képessége, hogy a saját fejükkal ítéljenek, és erejük legyen a saját ítéleteik szerint élni és cselekedni. Ezért az iskolai nevelés legfőbb feladata éppen *ilyen* személyiségek nevelése.

Talán érdemes meggondolni: vajon az iskoláinkban még mindig túldimenzionált engedelmisségi és normakövetési ideál nem akadályozza-e önmeghatározásra képes, saját normáit kialakítani és folyamatosan karbantartani tudó, autonóm személyiségek kialakulását? A holokaustt kapcsán, de gyerekeink sokféle aktuális veszélyeztetettsége miatt is (és nem pusztán az Auschwitz-szindróma lappangó parazsának ki nem hunyta okán) gondolkodóba esik az ember: nem rejtezik-e a normakövetés abszolutizálására épített nevelési ideáljaink mélyén olyasmi, ami adott körülmények között megnehezítheti, hogy demagóg hívoszavakra és provokációkra növendékeink a *maguk meggyőződéséből* válaszoljanak elutasító magatartással?

Alkalmasint képesnek lenni az *elutasító* magatartásra – fontos princípiuma ez a személyiség autonómiájának. Az engedelmisség szinonimájaként értelmezett fegyelemzettség fogalmához szokott pedagógiai gyakorlatunk számára szokatlan kissé ez a megközelítés. Ami az engedelmisség és a jólneveltség jegyében történő *elfogadást* illeti, ennek polgárjoga van a mi pedagógiai gyakorlatunkban, de ami a meggyőződésből fakadó *elutasítást* illeti, ez jószerivel szóba sem kerül. Pedig az autonómia igenlése kapcsán megkerülhetetlen a kérdés: mennyire vagyunk toleránsak az elutasító magatartásokkal szemben, netán akkor is, ha magának az elutasításnak éppen adott tartalmával nem tudunk egyetérteni? Mennyire küzdötte már le a mai iskola az autoriter vonásokat; eljutott-e oda, hogy a tekintélyelvű pedagógia mögé legalább egy halvány kérdőjelet tegyen? És felrémlt-e egyáltalán jó szándékú és jóhiszemű autoriterjeinkben, hogy a

következmények bizonyos körülmények között messzebbre és olyasmikhez is elvezethetnek, ameddig és amikhez eljutni távolról sem állt szándékukban?

A fenti kérdések negatív oldalról közelítik meg a problémát. Pozitív oldalról közeledve az a kérdés, hogy melyek az autonómia nevelése szempontjából kiemelkedően fontos tényezők?

Adorno mindenekelőtt attól int óva, hogy az ember *vakon* váljék egy közösség tagjává. Elrettentő példái ennek – írja – azok a karaktertípusok, amelyeket Auschwitz kitermelt. „Ezeket egyrésről a közösséggel való vak identifikálódás jellemzi. Más oldalról arra vannak szabva, hogy tömegeket és közösségeket manipuláljanak, mint Höss, Himmler, Eichmann. Auschwitz megismétlődésének veszélye ellen *a legfontosabb, hogy fellépjünk bármely közösség vak hatalma ellen.* (Kiemelés L.F.) [...] Emberek, akik vakon besorolják magukat egy közösségbe, önként teszik magukat valaminő anyaghoz hasonlóvá, megszüntetvén önmagukat, mint öntörvényű lényeket. Ehhez társul aztán a hajlandóságuk arra, hogy másokat alaktalan tömegként kezeljenek.”

Adorno szerint a közösségnek való vak alárendelődés eredményezi, hogy valaki *manipulálható személyiséggé* válik. Pedagógusok számára különösen izgalmas, hogy a manipulatív személyiség kialakulásának és manifestálódásának veszélyére éppen a *közösséghez való tartozás* kapcsán hívja fel a figyelmet. Okkal. Hiszen minden fiatalban, a progresszív gondolkodásúakban is, szenvedélyes vágy él a másokkal való közös cselekvésre, a valakikhez tartozásra.

A másokkal való identifikálódás és az autonómia megőrzésének dialektikája a személyiség kialakulásának nagy problémája. Egyazon folyamat két összetartozó, ám ellentétes oldaláról van szó. „Másokkal azonosulni és magamra lenni” – elválaszthatatlanul összetartozó folyamatai ezek a felnövekvésnek, a személyiség kialakulásának, lévén, hogy az ember lényege másokhoz tartozásában és másokhoz való viszonyában (tömören szólva: társadalmiságában) van. A fiatalok társulási vágya is alapvetően társadalmiságukból fakad, de fakad életkoruk speciális igényeiből is: a felnőtté válás folyamata egyfelől érési, másfelől szocializációs folyamat, ez utóbbi viszont csak a társas kapcsolatok erőterében mehet végbe.

Mivel a társulási vágy esetében nem csupán ösztönről, hanem *tudatos* törekvéstről is szó van, a társulási vágy tudatosan keres magának *célt és tárgyat*: ügyet, amely összetart, amely együttműködést, társas cselekvést igényel. Ez a szükséglet aztán könnyen beszippantja mindazt, amit eléggé tetszetős köntösben ajánlanak neki. A pedagógia is hajlamos hamar kísértésbe esni, hogy célt és a tárgyat adjon a fiatalok társulási törekvéseinek. És ezzel máris letért arról az útról, hogy magukat a fiatalokat segítse képessé válni saját céljaik kivajúdására, saját útjuk megtalálására. Mivel pedig a manipulatív politikai célok – legyenek akár olyan barbárok és embertelenek, mint amilyenek a zsidók teljes elpusztítására vonatkozóak voltak – többnyire a másokért

(hazáért, pártért, osztályért, emberiségért, istenért) való cselekvés nemes köntösében jelennek meg, nehéz az ellenük való morális alapú védekezés.

Csak a *demokratikusan* szervezett és a *demokratikusan* működő közösség jelent alkalmas keretet egyfelől az identifikálódásra, másfelől a személyi autonómia kiépítésére. Valamely közösség céljaival és stílusával való azonosulás csak akkor nem jelenti azt, hogy manipuláció áldozatául estünk, ha magunk is részt vehettünk a célok és a stílus kialakításában, ha ezt nem egyszerűen megengedte nekünk az adott közösség írott és íratlan szabályrendszere, hanem egyenesen megkövetelte! A demokratikus közösség tehát az autonómia nevelésének egyik, mondhatni legelső feltétele.

A másokkal való azonosulás képességének jelentősége

A holokauszt létrejöttének pszichikai feltételeit firtatva Adorno ahhoz a felismeréshez jut, hogy a *másokkal való azonosulás iránti képtelenség* volt minden kétséget kizáróan a legfontosabb pszichológiai feltétel ahhoz, hogy olyasmi, mint Auschwitz többé-kevésbé művelt és ártatlan emberek között végbemehetett. Auschwitz éppen annyira köszönhető tehát a másokkal való kritikátlan azonosulásnak, a közösségben való vak feloldódásnak, mint a társas kapcsolatok elhidegülésének, az emberek képtelenségének arra, hogy másokkal azonosuljanak.

Ennek is fontos pedagógiai üzenete van. A holokauszt megismétlődésének elkerüléséhez meleg, megtartó emberi kapcsolatok kellenek, közösségek, amelyek védelmet nyújtanak az egyénnek, iskolák is többek között, amelyekben az *érzelmeknek*, a *barátságnak*, a *szolidaritásnak* nemcsak gyerek és gyerek, de gyerek és felnőtt között is legalább akkora jelentőséget tulajdonítanak, mint az értelem teljesítményeinek. Miközben tehát az egyéni autonómia és a manipulálhatatlan öazonosság a holokauszt és a holokauszt-szerű jelenségek megismétlődése ellenében elengedhetetlen előfeltétel, ugyanilyen elengedhetetlenek a *másokkal való azonosulás*, a mások sorsába való behelyezkedés képességei, és azok a társas kapcsolatok, közösségek, amelyek a védettség érzését biztosítják (ha már a védettséget de facto nem is mindig képesek biztosítani) az autonóm egyénnek.

Itt két dologról van szó: mindenekelőtt az *érzelmek* szerepéről ebben az elhidegülő és túlracionalizált világban. Arról, hogy általában mennyire merjük vállalni, hogy érzéseink is vannak, s hogy ezeknek életvezetési funkciójuk is van.

Továbbá arról, hogy mennyiben vált szinte a vérünkkel, személyiségünk integráns részévé a *szolidaritás* képessége. Mert a társadalmi harmónia csak politikai szinten teremthető meg – remélhetőleg! – érdekegyeztető csatározások kompromisszumaként, mélyebb emberi viszonylatokban aligha. A piaci mechanizmusok logikája nem érvényes az emberi viszonylatokra. Pontosabban: jaj nekünk, ha mégis ez a logika érvényesülne itt is. A holokauszt iszonyata arra is megrázó példákkal szolgált, hogy

az *áldozatok soraiban* is csak azok tudták mindvégig megtartani ember mivoltukat, akikben – mint többnyire a politikai foglyokban és az üldöztetést önként vállaló papokban vagy pedagógusokban – valami nemes, humánus ügy iránti *elkötelezettség* munkált, s ennek szerves részeként a *mások* iránti szolidaritás. Csak azok maradtak meg töretlen emberségükben, akikben mindvégig képes volt a másokkal való szolidaritás felülkerekedni a létfenntartás vagy az életben maradás ösztönei által diktált közvetlen egyéni érdekeken.

A holokauszthoz kapcsolódó nevelés céljairól és elveiről

Ido Abram, az amsterdami egyetem holokauszt-professzora – az egyetlen professzor a világon ebben a nemben – írja *A holokauszt téma. Könyv az iskolák számára* c. 1995-ben megjelent művében: „Auschwitz bizonyítja, milyen mélyre képes az ember süllyedni, és hogy milyen feneketlenül mély tud lenni a ’rossz’. Némelyek szerint ez a holokauszt quintesszenciája. Mások ezzel szemben úgy vélik, hogy a holokauszt ugyanilyen érvényességgel annak is a bizonyítéka, hogy milyen jó is tud lenni az ember, és hogy ’egészen normális’ emberek milyen tömegesen képesek önmaguk fölé nőni. Így jutottam végül is – írja – a következő két célkitűzéshez:

1. Lássák be a tanulók, hogy előítéletek (zsidók, cigányok, sintik, homoszexuálisok, fogyatékosok irányában) és ezen csoportok diszkriminálása meghatározott körülmények között tömeges megsemmisítésükhöz vezethet (vezethet – nem pedig automatikusan vezet).

2. Jussanak a tanulók arra a meggyőződésre, hogy az emberiség végső nyomai bizonyos feltételek között és nagyon ritka esetekben még a legextrémebb szituációkban sem irthatók ki az emberből. »Nagyon ritkát« kell mondani, mert ez inkább a kivétel, a nagyon ritka kivétel, semmint a szabály.

Pedagógiai szempontból ez azt jelenti, hogy a semmibe torkolló út, amelyet az első tanítási cél felvázolt, a második tanítási célnak köszönhetően mégiscsak megőriz némi pozitív perspektívát. Ezért hát nem szükségszerű, hogy a tanulók minden reményt elveszítsenek; ennek épp az ellenkezője érhető el.” Hogyan? Véleményem szerint az alábbi nevelési alapelvek mentén:

➤ A jelen- és jövőorientáltság elve

Ido Abram írja: „A reménytelenség és perspektívtalanság ellentétjét feltehetően csak akkor lehet elérni, ha a holokausztról szóló tanítást egy lényegesen szélesebb összefüggésrendszerbe ágyazzuk be, egy olyan kontextusba, amely a faji elvakultság és a fajgyűlölet »szelíd« és általánosított formáit tematizálja, amelyek nem halálban végződnek és nem okvetlenül kell, hogy a nevezett áldozat-csoportokkal valami kapcsolatuk is legyen: ilyenek a kis gonoszságok, az enyhe jogtalanság és a gyenge elnyomás. Mivel

ezek a »szelíd« változatok is károsak, a szélesen értelmezett kontextusokhoz hozzá kell tartoznia ezek elutasításának is: »az erőnek a meggondolásra, az önmeghatározásra, a kollaborálás elutasítására« (Adorno); a képességnek, hogy a tanuló magát mások helyzetébe képzelje, olyanokéba, akik másként gondolkodnak, másként éreznek és viselkednek (empátia); bele kell tartoznia az illendőség és illetlenség koronként s helyenként változó határai ismeretének; de az önuralomnak és a türelmességnek is; és el ne felejtünk olyan egészen mindennapi dolgokat, mint a segítőkészség, barátságosság és figyelmesség. Általánosan fogalmazva:

Ha arra szorítkozunk, hogy csak az emberben lévő rosszról beszéljünk, illetve, hogy ezt tegyük láthatóvá, a tanuló egészen bizonyosan nem tanulja meg, hogyan kerülje el mindezt. *Merő tévedés azt hinni, hogy az iszonyatos nem fog megisméltlődni, ha részletesen és aprólékosan ábrázoljuk.* (Kiemelés L.F.) A szörnyűségek nem hatnak okvetlenül elrettentően, sem a valóságban, sem az oktatásban.[...] A viszonylag túl sok figyelem az extrém szörnyűségek iránt érzéketlenséghez vezet a kisebb szörnyűségekkel szemben.

Ez különlegesen fontos pontnak tűnik fel a számomra. Ha az ember az extrémeket a norma rangjára emeli, azonnal megsérül az érzékenység épp úgy, mint az arányérzék. [...] »Vigyáznunk kell, hogy el ne veszítsük arányérzékünket azáltal, hogy mindent, ami velünk történik, a holokauszt mércéjével mérünk« – mondotta *Jehoshua*, és a többes szám első személy itt a zsidókat jelenti. [...] Ha az összefüggéseknek ezt a kiszélesítését elmulasztjuk, lehetetlen megtenni a lépést a holokausztól a ma létező előítélet, diszkrimináció és rasszizmus legyengített formáihoz. Ehhez túl nagy a távolság a jelenlegi, mindennapi megszokottságában létező jogtalanság és Auschwitz extrém szokatlansága között. Ha kiszélesítjük az összefüggéseket, és felvesszük közéjük a világító pontokat is, áthidalhatjuk ezt a távolságot. Ekkor a tanulók képesek lesznek a holokausztról tanultakat magukra és egyéni helyzetükre vonatkoztatni.» A fentiekből nyilvánvaló, hogy a holokauszttal kapcsolatos nevelés *jelenorientált* kell legyen. Elég a Balkánon mostanában folyt *népiirtásra* gondolni!

➤ A „személyes érintettség” elve

Elengedhetetlen pedagógiai feladat a holokauszt „lefordítása” emberi léptékre, tehát hozzáférhetővé tétele a képzelet, az értelem számára. Ez *csak konkrét történéseken, egyedi sorsok ábrázolásán, felmutatásán keresztül* lehetséges. Amikor Adorno amellet érvel, hogy Auschwitz megisméltlődése ellen a „tettessé” válás mechanizmusának feltárásán és átláthatóvá tételén keresztül vezet az út; amikor Ido Abram ehhez hozzáteszi, hogy ezzel egyenrangúan fontosnak tartja a „nézőkkel” (a „kibicekkel”) és az „áldozatokkal” való identifikálódás képességének kifejlesztését, tehát azt, hogy a gyerekek és fiatalok bele tudják helyezni magukat azokba a szerepekbe és sorsokba, amelyeket a holokauszt

mért az egyénekre (illetve, amelyet ők mértek magukra), akkor közvetve azt is ajánlják a pedagógiának, sőt „követelik” tőle, hogy létrehozza és felhasználja azokat az eszközöket és szituációkat, amelyek segítségével ez az azonosulás vagy „belehelyezkedés” gyakorlatilag lehetővé válik. A *személyes érintettség* érzésének és tudatának létrehozása itt a pedagógiai cél.

a) Ennek egyik eszköze lehet a *megszólítás* vagy a *beavatás*. Arról van szó, amit *Jancsó Miklós* filmje, amelyet az 1995-ben bezárt Holokauszt emlékkiállításról készített az MKM támogatásával (és amelyet itt ajánlok minden iskola szíves figyelmébe) már a címével tesz: megszólít, és ezzel – valljuk meg – némileg provokál is. „Elmondták-e....?” – kérdezi a film címe. És a rendező ezzel kezdi: „Elmondták már *nektek?*...”. Megszólítja a nézőket, s mert tegezi őket, kérdése célzottá válik, sejteni lehet, hogy nem felnőttekhez, nem kortársaihoz szól, hanem nála fiatalabbakhoz: gyerekekhez, ifjakhoz, akiket koránál fogva illetlenség és toladódás nélkül letegezhet. De a kérdés a megszólítottól kívül közvetve másokat is megszólít, azokat, akik vagy *elmondták, vagy nem*, de akiknek – már a kérdésfeltevésből is sejthetően – *el kellett volna mondaniuk* azt a valamit, amiről a film szól. A kérdésben tehát állásfoglalás is rejtezik, érezni lehet belőle, hogy nem pusztán kíváncsiságról van szó.

A „módszer” lényege: a tanuló fiataalt ki kell emelni az egyszerű és szokványos tanulói szerepből. A személyes megszólítottásban követelés rejlik: *erről neked tudnod kell!* Ez a követelés nem számon kérő, hanem megtisztelő. Fontosnak tartjuk, hogy tudj róla. Az, amiről szó van, a *te örökséged* is, jogod van hozzá, hogy magad döntsd el a hozzá való viszonyodat.

b) A személyes érintettség másik aspektusa a tanárra, „mesélőre”, a „beavatóra” vonatkozik.

A tanár, a „beszélő”, a „beavató” személyes megnyilatkozása rendkívül fontos pedagógiai mozzanat. Ha a beszélő engedi, hogy beléje lássunk, sőt azzal, *ahogyan* beszél, és azzal *amit mond* értésünkre is adja, hogy ezt kifejezetten fontosnak tartja, mert *ő is társat keres bennünk*, akkor ettől a személyes megérintettségtől mindaz, amit hallunk, sokkal intenzívebben hat ránk.

Erről azért fontos külön is szólni, mert alighanem többen vannak, akik nem értenek egyet ezzel az állásponttal. Akik attól félnek, hogy saját álláspontunk vagy érintettségünk kinyilvánítása, ne adj’ isten: az érzelmeink kimutatása, illetve a dolgokhoz való érzelmi viszonyulásunk árt a tudományosságnak vagy az elfogulatlanságnak. Sőt: nehezíti, hogy a gyerekek teljesen „szabadon” alakíthassák ki a véleményüket, hiszen érzelmi befolyásoltág alatt állnak, azaz manipulálva vannak. El kell ismerni: nagyon nehéz problémáról van szó. Nagyon nehéz megtalálni az önn nyilvánításnak azt a mértékét (pontosabban szólva: ráérezni arra a mértékre), amely a hitelességhez és a hatáshoz elengedhetetlen, de nem bűvöl el, nem gyakorol érzelmi terrort, nem fegyverzi le az

ellentmondani akaró szándékot. El kell ismerni: könnyű átcsúszni az érzelmességbe, a hiú önmutogatásba, öntetszelgésbe, könnyű engedni a csábításnak, hogy az érvelés tisztaságának, logikus voltának vagy tudásunknak és felkészültségünknek a hiányait hanghordozásunk dinamikai effektusaival és egyéb patetikus gesztusokkal pótoljuk. Aki fél, hogy beleeshet ezekbe a hibákba, legyen óvatos. De a pedagógus nem „közszolgálati” hírolvasó vagy TV-bemondó. Rá nem hogy nem kötelező a pártatlanság, hanem épp az ellenkezője a kötelező: nevezetesen az, hogy mindig tudni lehessen róla, hogy kicsoda, hol áll, mit gondol és érez. *A rejtőzködő pedagógus nem jó pedagógus!*

c) És végül, ahhoz, hogy a személyes érintettség érzése és tudata a holokauszt történéseivel kapcsolatban a gyerekekben-fiatalokban kialakulhasson, a holokauszt történéseinek is meg kell személyesülniük, csak így lesznek megérthetők és feldolgozhatók a gyerekek és a fiatalok számára. Az áldozatok emberek voltak, akiknek megvan a maguk élettörténete, akiknek arcuk és nevük van, és meghatározott összefüggések jellemzik őket. Sosem csak áldozatok. És a tettesek és a „nézők” is emberek voltak, sajátos sorssal és sajátos elő- és utóélettel.

A legjobb eszközök, amelyek segítségével a holokauszt szereplőinek személyes életútja megismerhető: *a naplók, önéletrajzok*. A gyerekekkel, fiatalokkal való feldolgozás számára a legalkalmasabbak és legizgalmasabbak a gyereknaplók. A holokauszt ideje alatt írott naplók vagy a túlélők által a holokauszt során velük történetekről írt regények, visszaemlékezések semmivel sem pótolható *képet* adnak a mindennapos tragédiákról, illetve a tragédia mindennapjairól. Ott, a mikrotörténetek szintjén, ahol a túlélésért folytatott szüntelen, reménytelen küzdelem percei ketyegnek, a párbeszédekben és belső monológokban, a kimondott és a csak gondolt szavakban, a gesztusokban, a kis ügyek nagy hőstetteiben és szégyellnivaló kis és a megbocsáthatatlan nagy árulásokban, a veszekedésekben és a simogatásokban, egyszóval a holokauszt „hétköznapijaiban” ragadható csak meg valami abból, ami valójában történt.

Ezek a könyvek könnyen túleszik magukat azon a dilemmán, amely a történelem-filozófusokat oly annyira izgatja, hogy ugyanis mennyire lehet hitelesen megírni az „igazságot” olyan dolgokról, amelyeknek természetüknél fogva nincs objektív tanújuk, hogy miként lehet áthidalni a *valóság* és az *igazság* közötti űrt, olykor ellentmondást. Mert ezek a könyvek nem az *igazságot* keresik, hanem a *valóságot* akarják elmondani, és ez óhatatlanul a *számukra való valóságot* jelenti, azt tehát, ahogyan *ők* látták, *ők* élték meg, *ők* gondolták, *ők* ítélték meg helyzeteiket, tetteiket és mások tetteit. Ezek a művek minden bizonnyal gyarlók, ha az *igazság* felől nézzük őket (csak meg ne kérdjük: mi is az az „igazság”?!), de világítótornyok, ha az embereket akarjuk megérteni abban a teljesen extrém és abszurd helyzetben, amelybe a holokauszt taszította őket. Az olyan írások nélkül, mint Semprun Nagy utazása, *Primo Levi* Ember ez?-je, *Elie Wiesel* Éjszakája, *Ember Mária* Hajtűkanyarja nem volna megközelíthető a holokauszt „igazsága” sem,

mármint az, hogy soha még a történelemben nem fordult elő az ember ilyen mélyre zuhanása, ilyen fokú elembertelenedése.

És nem volna megvalósítható az adornói követelés: hogy önreflexióra készítsük a tanulókat. „Csak ha a tanár abban a helyzetben van, hogy Auschwitz mérhetetlen szörnyűségét az iskolások tudatához hozzászabja, csak ha sikerült neki azt emberi mértékre kicsinyíteni, csak akkor lesz a tanuló abban a helyzetben, hogy a történeket »magához engedje« és ne »eltaszítsa« magától” – írja Ido Abram. És idézi *Aharon Appelfeld* írótól a következőket: „Évek hosszú sora óta probléma az emberekhez a holocaustot a maga mérhetetlen, embertelen dimenzióival közel hozni. Márpedig e nélkül messzire távolodott és láthatatlan lidérc maradna, eltolva az időben, amit könnyű volna elfelejteni. A holokaustt mindenekelőtt nagy zsidó tapasztalat, de egyúttal nem-zsidó tapasztalat is, amelyet ha nem sikerül a megfelelő formában asszimilálni, egy napon felnőtt gyerekekké válunk, akik elől az élet alapvető igazságait eltitkolták.

Sok és különböző okból a művészetek természetéhez tartozik, hogy a valóság leírása mindig bizonyos intenzifikálást és túlzást követel meg. A holocaustnál mégsem ez a helyzet. Itt minden olyan keresztül-kasul irreálisnak látszik, mintha nem is a mi generációnk tapasztalatához tartozott volna, hanem a mitológia birodalmába. Innen ered annak szükséglete, hogy az emberi világhoz redukáljuk. [...] Redukáláson nem azt értem, hogy le kellene egyszerűsíteni, el kellene lágyítani vagy ártatlanná kéne átfesteni a szörnyűséget, hanem a kísérletet arra, hogy az eseményeknek egyes személyeken keresztül és az ő nyelvükön adjunk kifejezést, a kísérletet arra, hogy oly sokak szenvedését megmentsük a szörnyűséges anonimitástól, hogy az »egyesekek« visszaadjuk teljes nevüket, és hogy a meggyötörtnek visszaadjuk újra emberi alakjukat, amelytől megfosztották őket.”

► A történetiség elve

És végül eljutunk, el kell jutnunk a kérdéshez: *hogyan jött, hogyan jöhetett létre egyáltalán Auschwitz? Törvényszerű volt-e, hogy bekövetkezzék, vagy – más oldalról kérdezve – elkerülhető lett volna-e?*

A gondolatmenet tehát – ha van bátorságunk végigkövetni – a *személyes emberi felelősség* firtatásába torkollik. A történetfilozófiai magaslatról szükségképpen kell alászállnunk a tettesek és a nézők felelősségének firtatásához, hogy végül eljussunk a magunkéhoz, nevezetesen: személyes felelősségünkhöz azért, hogy hasonló szakadékba ne zuhanhasson még egyszer az emberi történelem s vele az ember-mivolt.

Mit tehet ezért a ma pedagógusa? A válasz túlságosan is összetett ahhoz, hogy itt beszélhessünk róla. Mégis besűríthető talán abba a gondolatba, hogy *egy pillanatra se adja át senki magát annak az illúziónak, hogy azok a gyökerek, amelyekből a holokaustt iszonyatos fává terebélyesedett, kipusztultak már.* Fontolja meg, amit Hilberg *Az európai zsidók megsemmisítése. A holokaustt teljes története* c. grandiózus műve

nyomán Ido Abram ekként összegzett: „Noha a romboló folyamat egy világos séma szerint bontakozott ki, mégsem egy meghatározott terv szerint ment végbe. Egyetlen bürokrata sem láthatta előre 1933-ban, hogy milyen intézkedések történnek majd 1938-ban; épp így lehetetlen volt 1938-ban előre látni, hogy milyen formát ölt a gyakorlat 1942-ben. A megsemmisítés folyamata lépésenként haladt előre, és a bürokrata ritkán láthatott messzebb a következő lépésnél.” „A holokauszt paradigmáját – fűzi a fentiekhez Ido Abram – nem szabad úgy interpretálni, mintha minden lépésre automatikusan és elkerülhetetlenül be kellett volna következnie a következő lépésnek, noha minden lépésben benne volt már a következő.”

Hilberg fentiekben summázott paradigmájából nevelési paradigma is levonható: ha történetileg igaz, hogy *objektíve* minden lépésben benne volt már a következő lépés lehetősége, akkor *pedagógiai aspektusból* meg az igaz, hogy „életveszélyes” mindenféle, fajta és rangú előítélet, mert előítéletekből sarjadnak a diszkriminációk, ezekből pedig – a történelem minduntalan megismétlődő tanúsága szerint – kisajátítás, elkülönítés és elüldözés is válhat. Ha történetileg igaz, hogy „kis” tüzekből világtörténelmi méretű „égő áldozati” máglya is lángra lobbanhat, akkor pedagógiai értelemben nincsenek „kis tüzek”, mint ahogyan nincs kis árulás, csak árulás van, ha és ahol van, vagy hűség. *A nevelésben nem a már előállt következmények felől kell megítélni egyes cselekedeteket, hanem lehetséges következményeik felől! Ez a holokauszt-téma egyetemes pedagógia tanulsága. Ezért nem tarthatunk bocsánatosnak „kis” igazságtalanságokat, „kis” erőszakot, „kis” kiközösítéseket a gyerekek egymás közötti viszonyában.*

► A részvétel, a cselekvés elve

A holokauszt történelmi és morális jelentőségének megértéséhez mindenekelőtt *tudni* kell, hogy mi történt. *Ismerni* kell a tényeket, a történeteket. Tudni kell a tragikus történetek helyszíneiről országhatáron kívül és országhatáron belül, különös tekintettel az iskola szűkebb-tágabb körzetére, a szülőhely környékére, az adott megyére. Magyarán: a legprózaibb és a legkonzervatívabb értelemben vett „tanulásra” is szükség van.

De többre is! Közhely, hogy minden tanulási-elsajátítási folyamatban, különösen azokban, amelyek identifikálódási igényeket is hordoznak, döntő szerepe van az *alkotó* részvételnek. Tehát nem egyszerűen az *aktivitásnak*. Az aktivitás kevesebb, mint az alkotás. Az aktivitás megrekedhet a befogadás–reprodukálás paradigma keretében. Az identifikálódáshoz ennél több kell: a gyerekek, ifjak bevonása olyan *produktív* folyamatokba, amelyek során valami hasznos, valami mások számára is fontos keletkezhet, manifesztálódjék ez akár tárgyakban, akár élő produkciókban vagy humanitárius cselekedetekben. Döntő mozzanat itt, hogy a holokauszttal való foglalkozás olyan folyamatban való személyes részvétel legyen, amely folyamat nem egyszerűen a megismerést, az elsajátítást, tehát az önépítést szolgálja, hanem a kegyelet kifejezését

egyfelől, a holokauszt és a holokausztszerű történetek megakadályozását másfelől. Ez az elkötelezettség, a hasznosság, a valami „nemesért” való cselekvés jó érzését adja, ezért aztán a személyes ambíciók vívó erejére is támaszkodhat, arra az *örömré*, amelyet csak és kizárólag az ad az embernek, ha olyasmiben vesz részt, ami nem csak önnön primer szükségleteinek kielégítésére irányul, hanem valami közös emberi ügyre. Különösen fontos ez a pozitív, dinamizáló pszichikai töltés olyan téma esetében, mint amilyen a holokauszt, amely túlon túl sok „elmúlással”, irracionális halállal, és elképzelhetetlen, feldolgozhatatlan szenvedéssel hozza közelségbe a vele foglalkozót.

► Mi lehet a tárgya a holokauszt-témával kapcsolatos alkotó munkának?

Mindenekelőtt a *valóság feltárása*, még feltáratlan adatok, ismeretlen dokumentumok gyűjtése. *Helytörténeti kutatómunka* könyvtárakban, levéltárakban, múzeumokban, családi gyűjteményekben és – nem utolsósorban – a még életben lévő túlélők emlékeztetéseiben. Öröndöletesen szaporodnak azok a kiadványok, amelyek egy-egy város, tájegység zsidóságának történetét, speciálisan pedig a holokauszt alatti meghurcoltatásának történetét dolgozzák fel. Felbecsülhetetlenül fontos, hogy ezekhez az adatokhoz olyan megismerő munka társuljon, amelynek során „megszemélyesülhetnek” az adatok. Arcot adnak az elhurcoltaknak, ami megmentheti őket a feledéstől. Ez történetírás is, de több is annál!

Szeretnék utalni itt arra, hogy Jancsó Miklós beépíti a holokauszt-kiállításról szóló filmjébe más filmjeinek egy-egy részletét is; olyan filmekét, amelyek régi zsidó temetők és templomok maradványait kívánják megmenteni a feledéstől. Gyerekeket látunk félig romba dőlt templomban; pusztuló, már senkitől nem látogatott sírkövek látványa szomorít. Ezeknek a képeknek pedagógiai „üzenetük” is van: „Fiatalok, segítsetek megmenteni egykorvolt közösségeket a feledéstől!” Ez „történelemírás” is, de kegyeletes hazafiúi tett is. Hiszen az elhurcoltak a mi nemzetünk fiai voltak!

A *kutatómunka eredményeinek megjelenítése* fontos része a vállalkozásnak. Az erőfeszítések kézzelfogható, és nemcsak eszmei eredménnyel kell, hogy járjanak. Ezért szülessenek albumok, kiállítások, videofilmek, fényképek, kis kiadványok, cikkek, pályamunkák.

A valóság bemutatása azonban nem korlátozódhat csak a saját kutatási eredményekre. A tanulásnak és egymás tanításának, a holokauszt általános és helyi jellemzői megismerésének fontos módszere lehet az évente, a holokauszt valamilyen helyi évfordulója alkalmával rendezett *projekt-nap*. Ennek az a lényege, hogy egy napon az egész iskola, vagy csak egyes évfolyamai, előre meghatározott, a tanulókkal közösen összeállított programok szerint a holokauszttal foglalkoznak. Hogy mi tartozhat ebbe, azt a gyerekek és a tanárok együtt döntenek el. A módszer lényegi eleme éppen az, hogy a program kialakítása nem „felülről” történik, hanem diákok és tanárok együttes fejlődésének

eredményeként. A konkrét tevékenységek megajánlott listáját közléteszik. Mindenki tehet ajánlatot. Kereshet pl. valaki társat egy falfelület díszítéséhez, esetleg „freskó” készítéséhez; szindarab, kis jelenet előadásához; készülhet makett fénykép alapján az egykorvolt zsidó templomról, a gettóról; fényképezésben és fotótechnikában járatosabbak vállalkozhatnak arra, hogy szép kivitelű, drága könyvek fényképeiről vagy műalkotásokat ábrázoló képeiről diafelvételeket készítenek az iskola szertára számára. Lehet zsidó tárgyú meséket, dalokat gyűjteni és előadni, képeket festeni, szobrokat mintázni. És ahol nemcsak zsidók estek a holokauszt áldozatául, hanem a cigányok is, ott természetesen mind ez rájuk, az ő történetükre, kultúrájukra is vonatkozik.

Hirdethet az iskola különféle tárgyú, tematikájú *pályázatokat* irodalmi alkotásokra, képzőművészetiekre, zeneiekre, „tudományos” dolgozatokra, riportokra. Érdekes eredményeket hozhat, ha pl. egy fényképkiallítás képeiről, illetve képeihez kell kísérő vagy kiegészítő szöveget írni. A képek a holokausztot idézik. Emberek vannak rajtuk, akiknek nem tudjuk a nevét, nem tudjuk honnan jöttek, mi lehetett a foglalkozásuk, volt-e gyerekük, stb. Néznek maguk elé, vagy megdöbbenet épp arra, aki a képet készítette, akinek volt kedve vagy ereje őket nagy nyomorúságukban lefényképezni. Ki lehetett, aki a képet készítette? Megannyi kérdés. A válaszok életet adhatnak a képeknek, segíthetnek abban a műveletben, amely emberi léptékűvé teszi az anonimitásba burkolódzó tragédiát.

Végezetül – és talán feleslegesen – arra szeretném felhívni pedagógus kollégáim figyelmét, hogy legyenek visszafogottak a rémségek megmutatásában. Két okból is. Egyrészt, mert még a felnőtteknek is meg kell kérgesíteniük szívüket-lelküket az elképzelhetetlen szörnyűségek képi dokumentáltsága láttán. Mert nem bírnak belegendolni abba, hogy azok ott, akiknek csontbőrre fogyott hulláit úgy tolja maga előtt a dömper, mintha sose lettek volna emberek, bizony hogy épp olyan emberek voltak egykor, mint mi vagyunk ma. Nem szabad a gyerekeket sokkolni. Olvasgatás, képek forgatása közben úgys is a kezükbe akadnak rémítő felvételek. Hagyni kell, hogy ők maguk, szabadon „gazdálkodjanak” az ilyen élményekkel. A másik ok: a szadista tettekről készített képek vagy az ilyenekről szóló beszámolók egyedi hatásai kiszámíthatatlanok. Nem kizártak pszichológiailag a paradox reakciók. Nézhén sok gyermekeknek készült rajzfilmet, amelyekben percnként több szereplőt is palacsintává lapítanak, falra kennek, feldarabolnak, orrba vágnak, hogy szikrákat szór a szemük, és látva időnként, hogy mennyire tetszik az ilyesmi a gyerekeknek – nos, ez némileg elbizonytalanít. Hát még ha a szatellitadókön lefolyó vér mennyiségére gondolunk! És végül elgondolkodtató, hogy vajon magát a *hatást* kell-e létrehozunk, vagy sokkal inkább azokat a feltételeket, amelyek között a gyerekekben kérdések támadhatnak, tisztességes gondolatok születhetnek, és kételyek is persze, akár irántunk felnőttek iránt is, akiktől, lám, ilyesmi is kitellett.

Bácskai Vera: A régi városi polgár élete (1997)*

Elöljáróban a címben szereplő régi városi polgár fogalmát szeretném tisztázni. A nemzetközi és hazai társadalomtörténeti irodalom, amelynek egyik fontos tárgya a polgárosodás folyamata, a modern polgárságot – burzsoáziát –, mint osztályt elkülöníti a rendi polgárságtól, azaz azoktól a városlakóktól, akik polgárjogot nyerve személyi szabadsággal rendelkezve, kiváltságos rendet képeztek, átmenetet alkotva a nemesség és jobbágyság között. Ezt a rendi polgárságot nevezik – megkülönböztetve őket a burzsoáziától – régi polgárságnak. A korábbi irodalom eléggé élesen elválasztotta a polgárok e két rétegét. A rendi polgársággal keveset foglalkozott, mivel ennek csak kevés tagja vált a modern burzsoázia, főképp az elsősorban vizsgált vállalkozó nagypolgárság tagjává. Az volt az általános nézet, hogy a rendi polgárság utódai a modern társadalomban inkább a kispolgárság alkotóelemévé váltak. Ez kétségtelen tény, ám az újabb kutatások alapján ma már tudjuk, hogy a polgári mentalitás és értékrend tekintetében bizonyos folytonosság állapítható meg.

A rendi polgárság fogalma valóban csak a szabad városok polgárjoggal rendelkező tagjaira vonatkoztatható, s ezért nem véletlenül választottam címként a *régi polgárság* megjelölést. Ugyanis előadásom a 18. századi és a – forrásadottságok miatt főképpen – 19. század első felében, a reformkorban élt és tevékenykedő polgárok életével foglalkozik. Ez utóbbi korszak polgári szereplői nem szoríthatók a polgárjogúak ekkor már szűkké vált csoportjába. Két okból sem. Elsősorban azért, mert Magyarországon a város fogalma nem szűkíthető le a jogi városok, a királyi privilégiummal rendelkező szabad királyi városok körére, mivel az egyre gyarapodó, ilyen szabadságjoggal nem rendelkező – királyi, egyházi vagy világi nemesi tulajdonban levő földesúri – városok lakói (foglalkozásukat, tevékenységüket, mentalitásukat tekintve) nem különböztek a szabad királyi városokban működő társaiktól. (Sőt, vállalkozó szellemüket tekintve sokszor felül is múlták azokat, mint ezt többek között Szakály Ferenc legújabb könyve /Mezőváros és reformáció/ élesen bizonyította.) Ezeket tehát csak rendi állásuk alapján nem rekeszthetjük ki a vizsgálandó polgárság köréből. A második ok az, hogy a vizsgált korszakban alapvetően megváltozott a szabad királyi városok társadalma és ezen belül a polgárjoggal rendelkezők szerepe, súlya, presztízse is. Mennél nagyobb a város, annál inkább érvényes ez a megállapítás.

A középkorban és a kora-újkor első századaiban a szabad királyi városokban a polgárjogúak csoportja nagyjából lefedte az önálló iparúzókat és kereskedőket, a házzal, földdel rendelkező tulajdonosi réteget. Annál is inkább, mert a polgárjog elnyerésének előfeltétele a legtöbb helyen az ingatlanulajdon volt: polgárjog és mesterjog vagy kereskedés

* Elhangzott a Történelemtanárak (7.) Országos Konferenciáján.

nyitása összefüggött. A polgárjog megszerzését ösztönözte, hogy a városi szabadságjogok élvezői e csoportból kerültek ki. A városlakók privilégiummal nem rendelkező csoportját alkották a tulajdonnal nem rendelkező, nem önálló, alkalmazásban állók vagy alkalmi munkát végzők, a polgárjogúak arányát mindig is meghaladó csoportja.

A 19. század elejére azonban megváltozott a helyzet, különösképpen a nagyobb, jelentősebb városokban. Ekkor már a polgárjog megszerzése nem volt előfeltétele az ipar és kereskedelem folytatásának, nem jelentett különösebb gazdasági előnyöket (leginkább a borméresi jog maradt meg a régi privilégiumok közül), ugyanakkor mivel megszerzése költséges volt (nemcsak felvételi taksa és egyéb illetékek, de a polgárőrségi egyenruha készíttetése miatt is), a polgári foglalkozást űző, ingatlantulajdonos réteg jelentős része nem folyamadt elnyeréséért. Sok esetben éppen az újfajta gazdasági tevékenységet folytatók nem. Polgár és önálló, tulajdonos, vagyonos már nem voltak szinonim fogalmak. Előadásomban tehát nemcsak a klasszikus rendi polgárság, hanem a polgári foglalkozást űzők, tehát tágabb értelemben vett régi polgárság életmódját próbálom felvázolni.

Itt előre kell bocsátani, hogy a polgárjoggal bírók, vagy a polgári foglalkozást űzők jövedelmük, vagyonuk, presztízszük szempontjából rendkívül heterogén csoportot alkottak. Mint a továbbiakban kiderül, egységes polgárságról, egységes polgári kultúráról, polgári életmódról nem beszélhetünk. Hogy e különféle csoportok és rétegek hogyan alakították ki környezetüket, életüket, ez nemcsak foglalkozásuktól, képzettségüktől vagy csupán vagyoni helyzetüktől függött, de nagy szerepet játszott benne az egyes családok társadalmi aspirációja, felemelkedni vágyása, vagy csupán szinten maradási törekvése is.

Néhány szót a forrásokról, amelyek alapján betekintést nyerhetünk e korai polgárság életviszonyaiba. A tágabb értelemben vett életmódra – azaz nem csak a lakásviszonyokra, öltözködésre, ékszerekre, mindennapi szükségletekre, hanem az igényekre, mentalitásra, gondolkodásra, társas életre vonatkozóan is – felvilágosítást adó források (naplók, memoárok) stb. csak igen kevés számban maradtak fenn a vizsgált korszakból polgárok tollából. Ha igen, általában magas állású, értelmiségi hivatású rétegekből származók hagytak ilyeneket ránk igen gyér számban. (Ez is valamit elárul polgáraink mentalitásáról, íráskészségéről is, hiszen pl. Angliában már a 17. századtól kezdődően nagy gazdagságban maradtak vissza polgári visszaemlékezések, naplók, levelek, a 18. századtól pedig szinte minden kisvárosnak van saját újságja, mely beszámol a társas életről, szórakozási szokásokról, a kíváncsatos viselkedési szabályokról, a mindennapi életről.)

Többet tudunk azonban arról a tárgyi környezetről, amely polgárainkat körülvette: ingatlanairól és ingóságairól, lakásaikról, és lakberendezésükről, ruházkodásukról, ékszereikről, konyhafelszerelésükről, a szerszámokról, amelyekkel dolgoztak. Ezekről elsősorban a hagyatéki iratok: a végrendeletek és hagyatéki leltárak szolgáltatnak információkat, néhol ház- és lakásösszeírások segítik ezeknek az adatoknak a pontosítását. A végrendeletek egyébként családi kapcsolataikra is fényt vetnek, s néha – különösképpen a magasabb körökben, a későbbi nagypolgárság előfutárainak tekinthető kereskedő-

bankárok és vagyonos iparosok esetében – mentalitásukról, etikájukról is valami fogódzót adnak. Itt azonban meg kell jegyezni azt, hogy a magyar városokban többnyire a polgárok vagyonosabb felső és középrétegéről maradtak fenn hagyatéki iratok, főleg azoknál a családoknál, ahol kiskorú örökösök maradtak. Akiknek nem volt vagyona, azok többnyire nem is végrendelkeztek, róluk csak véletlenszerűen – ha mindkét szülő elhalt kiskorú örökösöket hagyva hátra – maradtak fenn szórványadatok, főleg a járványok idejéből.

Idézzük fel tehát azt a világot, amelynek keretei között e polgárok éltek. Az időbeli korlát nem teszi lehetővé, hogy tágabb környezetükre – a városra, annak utcáira is kiterjék, így mondanivalómat elsősorban házaikra, lakásaikra kell korlátozni.

Házak, lakások nagysága

Köztudott, hogy a magyar városok többsége „földszintes” volt, domináltak a földszintes házak, és legfeljebb néhány emeletes fordult elő a város központjában. Még Pesten is, az ország legnagyobb városában 1832-ben az épületek 80%-a földszintes, 14% egyemeletes volt. Budán, a század elején az 1-2 emeletes épületek aránya 15% (ezeknek is a fele a Várban). A kisebb városok többségében kis földszintes, családi házakban éltek: Sopronban a 18. század végén a házakban átlag 5, Budán átlag 3,5 szoba volt. Természetesen nagy különbség mutatkozott az elsősorban polgári foglalkozású, vagyonosabbak által lakott belvárosok és az erősen falusias jellegű külvárosok között: Sopronban 7,5 szoba a külvárosi 4,4 szobás átlag ellenében, Budán 4,4 a külvárosi 2,7 szobával szemben, a Várbéli épületek átlaga 8,8 szoba. A házak zömében 1-2 lakás volt, a tulajdonoson kívül tehát többnyire még egy háztartás található bennük, de gyakori volt, hogy a háztulajdonos csupán egy szabad vagy felesleges szobáját adta bérbe. Csak a nagyobb városokban jelentek meg – főképp a 19. század elején – nagyobb, többlakásos bérpaloták és bérházak. Az előbbieket főleg az előkelőbb negyedekben emelték a reformkorban, ezekben különböző nagyságú lakások találhatók. Az alacsonyabb szinteken az utcára nyíló 4-6 szobás, néha ennél is nagyobb lakásokat többnyire a módosabbak lakták, míg a felsőbb emeleteken és az udvari traktusokban 2-3, sőt egyszobás lakások a szegényebbeknek adtak otthont. Bár kétségtelenül különböző társadalmi rétegek lakták a külváros és belváros épületeit, a lakosság elkülönülése nem volt merev: bizonyos szegényebb csoportoknak – a városon belüli közlekedés megoldatlansága miatt – munkaadók közelében kellett élnie. Így nemcsak az egyes városrészekben belül, de a házakon belül is különböző társadalmi réteghez, vagyoni csoportokhoz tartozó családok éltek együtt. Együtt éltek, de nem keveredtek: a szerényebb, udvari lakások nem az elegáns főlépcsőn, hanem a hátsó lépcsőn voltak megközelíthetők. A kisebb házakban ez az együttélés még hangsúlyosabb volt, habár az előkelő bérpaloták lakói – a módosabbak cselédségének pletykálgatása révén (erre pl. kiváló alkalmat adott, hogy a vízellátást többnyire az udvari kutak biztosították) – sok mindent tudtak egymásról. Bérkaszárnnyak ekkor még nem igen épültek, de néhány már a 18. század végén is megjelent Sopronban, Budán is: ezek több tucat egyszobás lakása

elsősorban a szegényebbeknek nyújtott otthont, és többnyire nemes vagy kereskedő tulajdonosaiknak nem csekély házbérjövödelmet. A házak túlnyomó többsége tehát elég kicsi volt, és ennek megfelelően, különösen a gyorsan népesedő nagyobb városokban elég zsúfoltak. Sopronban a 18. század közepének átlagosan 16 (a belvárosban 15, a külvárosokban 15-19) személy lakott egy házban. A 19. század elején Budán, a Várnegyedben 5, a Vízivárosban 10-11, a külvárosokban átlag 7 személy lakott egy házban. Pesten a 19. század elején a belső negyedekben 11-12, a külvárosokban 6-7 lakó jutott egy házra, az 1838. évi árvízvet követő nagyszabású építkezés következtében az érték 26-29-re, illetve 10-11-re emelkedett.

A polgárság zömét kitevő kézművesek a 19. század első felében általában 1-2 szobás lakásban éltek (jó kétharmaduk egy szobásban). Jóval nagyobbak voltak a kereskedők és tisztviselők-értelmiségiek lakásai: ezek egyharmada három vagy annál is több szobás lakást lakott. A városban élő nemesség saját tulajdonú vagy bérelt lakásai (úgynevezett úri lakosztályok) 8-10 szobásak, vagy annál is nagyobbak voltak.

Lakberendezés

A lakberendezések leírásánál elsősorban a pesti hagyatéki leltárak adataira támaszkodhatom. A polgárság túlnyomó többségének lakásviszonyai, mint láttuk, elég szűkösek voltak, és csak egy – vagyonos – töredékük lakásai emlékeztethetnek a múzeumokban bemutatott biedermeier polgári szobák idilli hangulatára. Az 1-2 szobás lakások (amelyek a lakások túlnyomó többségét tették ki polgári körökben is) nem tették lehetővé a szobák funkcionális megosztását, fényűző berendezését. A mezővárosokban, vagy a dominánsan agrártermelésből élő városokban – elsősorban a külvárosokban – a lakberendezés nem sokban különbözött a falusiakétól.

Ezek a lakások sem a családtagok elkülönülésére, sem a leírások vagy múzeumi kiállításokban bemutatott szalonok sugallta reprezentációra nem voltak alkalmasak: sőt, sok esetben, – amennyiben a konyhát kénytelenek voltak más családokkal megosztani, vagy még albérlőt is tartottak – még az idegenektől való elkülönülést sem tették lehetővé. Noha, mint ez a továbbiakból kiderül, a lakberendezés minősége nem csupán a vagyoni helyzettől függött, úgy tűnik, a lakások nagysága és berendezése bizonyos vagyoni határokon belül azonos volt: gazdagabb bútort, külön fogadószoba, a lakás reprezentativitását növelő dísz tárgyak nagyobb száma általában a 20 000 forintot meghaladó vagyonnal rendelkezők lakásait jellemezte. Merev határok azonban nem határozhatók meg: a berendezés mennyiségi és minőségi szempontból jóformán semmiben nem különbözött a 2000 forintot hátrahagyó háztulajdonos ácslegény és a 800 forint vagyonnal rendelkező vincellér-lakó között. A hagyatéki iratok vizsgálata azt bizonyította, hogy az életkörülmények nem csak és nem annyira az anyagi helyzettől, mint a családfő foglalkozásától és ebből következő társadalmi státuszától, igényességétől, valamint társadalmi aspirációitól függött.

A vagyonok nagy hányadát az ingatlanok értéke tette ki, az ingóságok – bútorok, háztartási felszerelések, a ruhák és fehérneműk összértéke az összvagyonnak átlagosan mindössze 2-3%-ra rúgott. Pesten az ingóságok átlagértéke az 1840-es években 300 forint körül mozgott, de igen nagy különbség mutatkozott a különböző foglalkozáscsoportok között: az őstermelőknél az ingóságok átlagosan 40, a bérből élőknel 140, a kézműveseknél 320, a kereskedőknél 450 forint volt, a tisztviselőknél és értelmiségieknél viszont az 1000 forintot is meghaladta.

Az alacsonyabb státuszúak többnyire egyszobás lakásai csupán a legszükségesebb, többnyire kevésbé értékes, puhafából készült, többnyire festett bútorokkal voltak bebútorozva: a lakberendezés általában néhány ágyból (sok esetben jóval kevesebből, mint a család tagjainak száma) asztalból, néhány nád- vagy puhafa székből, egy szekrényből állott. Dísz tárgyak nem fordultak elő (esetleg egy olajnyomat szentkép függött a falon). Kevés és általában viseletes, kopott ruha- és ágyneműt vettek leltárba, néhány ón- és faedényt a konyhában.

A jobb módú polgárok bútorai politúrozottak voltak, legalább egy részük kemény fából készült, legalább az egyik szoba falait képek, tükör és falióra díszítette (néhol kettő is). A szekrény mellett megjelenik a fiókos szekrény, a sublót, a kereskedők lakásaiban az írópult vagy írószekrényke (szekreter) is. Ezek a lakások többnyire két, néha csak egy szobából álltak, a szűk terület korlátozta a berendezési tárgyak számát. Ilyen, szinte azonos lakáskörülmények jellemezték a 62 000 forintnyi vagyonú Mayer József sertés-kereskedő, vagy az 50 000 forintot hátrahagyó Trittner szabómester és a csupán 4000 forintot hátrahagyó Czogler Antal sertéskereskedő otthonát. Sőt, kisebb számban ugyan, de hasonló jellegű és minőségű bútorokat sorolt fel egy 400 forintot hátrahagyó szatócs egyszobás lakásáról készült leltár is. Mayer József és Trittner szabómester 1840–42-ben a tíz legnagyobb vagyont hátrahagyók közé tartozott (utóbbi 7 legényt foglalkoztatott!), vagyoni helyzetük tágasabb lakást, fényűzőbb környezetet is megengedtek volna. Nyilván igényeik voltak szerényebbek, s talán az is közrejátszott szerény körülményeiben, hogy mindkettő frissen bevándorolt volt, akik a megtelepedésüket követő első évtizedekben egzisztenciájuk megalapozását, vagyonuk értékálló ingatlanokkal való biztosítását tartották legfontosabb céljuknak.

A bidermeier polgári otthon kialakítására csak a polgárok töredékének, a háromnál több szobás lakásban élő módosabb kisebbségnek nyílt lehetősége. Ez a lakásnagyság már lehetővé tette különböző funkciójú szobák kialakítását, bár a legtöbb esetben – még a gazdagabb polgárok esetében – sem történt meg tiszta formájában: az alap berendezési tárgyak alapján meghatározható funkciójú szobákba (ebédlő, nappali/fogadószoba, dolgozószoba) is gyakran kerültek ágyak, éjjeliszekrények, sublótok és szekrények. (Megjegyzendő, hogy hasonló jelenség tapasztalható a bidermeier-kori Bécsben is. Nem is beszélve arról, hogy a már reprezentációra alkalmas /és valóban használt/ lakásokban is a hátsó vagy udvarra nyíló szobák kiselejteztet, avult bútorok raktáraivá váltak.) Mindezen zűrzavar ellenére megállapítható, hogy egy vagyonos felső réteg (jómódú,

túlnyomóan többgenerációs pesti családokból származó kézművesek, nagy- és szakosodott kereskedők, s főleg az értelmiségiek és tisztviselők) lakásai nemcsak nagyságban, de berendezésüket tekintve is elütöttek az átlagos polgári szinttől. Ezekben többnyire megkülönböztethető a hálószoba, ebédlő, nappali vagy fogadószoba (ezekből néha több is előfordult), és helyenként a dolgozószoba. Ez utóbbi azonban igen ritka volt, gyakoribb, hogy a nappali/szalonban helyeztek el egy-egy íróasztalt, szekretert, írópultot.

E lakásokban, főleg a reprezentatív helyiségekben értékes keményfa és intarziás, de legalábbis politúrozott bútorok találhatók: a hálószobában (vagy háló alkovban) álló ágyak és éjjeliszekrények általában tölgy- vagy diófából készültek (a többi szobában azonban e lakásokban is gyakran akadtak puhafa ágyak), de matracot már csak ritkán említenek: derék polgáraink szalmazsákokon aludtak. A hálószobában a ruhákat, fehérneműket szekrényekben, szublódokban tárolták, előfordult itt is egy-egy asztal, vagy néhány szék, néha mosdó- vagy toalett asztal is. (A mosdóasztalok hiánya a hálószobában arra utal, hogy a tisztálkodást inkább a konyhában végezték: fürdőszoba ez időben nem fordult elő.)

Az ebédlő nem csak az étkezés, de a társas élet, családi együttlétek színtere is volt, ezt jelzi, hogy a tálalószekrényeken, a többnyire kihúzható és szintén keményfából készült ebédlőasztal és az azt körülvevő székeken kívül néha itt állt a háziasszony varrőasztalkája, esetleg kártya- vagy másfajta játékasztal is. Nem ritka az ebédlőben álló heverő vagy ágy, éjjeliszekrény (esetleg mosdóasztal) kíséretében, jelezve, hogy az ebédlő egyúttal valamelyik családtag hálóhelyeül is szolgált.

Gyerekszobát egyetlen esetben sem találtam, de még gyerekbútor (bölcső, járóka-féle, gyerekágy) is csak elvétve fordult elő.

A nappali szoba (amely inkább a fogadószobaként szolgált, hiszen a nappali funkcióját sok esetben az ebédlő tölthette be) legjellegzetesebb bútor-együttese az ülgarnitúra volt: kanapé és 4-6 textillal vagy bőrrel bevont karos- vagy támlásszék elrendezve egy többnyire ovális asztalka körül. Fontos tartozéka volt a vitrin is: itt helyezték el (vagy pontosabban állították ki) a porcelán és ezüstdísz tárgyakat. A nappali tartozéka volt még a tükör (ha a lakásban több volt, a legértékesebb, általában aranyozott keretbe foglalt került ide), valamint az álló vagy falióra, ritkán egy-egy csillár (többnyire azonban gyertyatartókban álló gyertyák világították meg a helyiséget). A tükör alatt kis asztalkák, trümók álltak. A falak szinte ki voltak tapétázva képekkel (egyébként a többi szobában is), egy-egy szobában a leltározók néha két tucatot is összeírtak. Többnyire szentképek, vagy történeti személyiségeket, illetve az uralkodót ábrázoló nyomatok: a keretek értéke sokszor jócskán meghaladta a képekét. (Fel is sorolják: aranyozott, fa stb.) Nagyon ritka a tájkép, vagy portré, többnyire értelmiségieknél fordul elő. E szobában állt a zongora (ha egyáltalán volt): a bidermeier polgár zeneélvezetéről alkotott elképzelések realitását megkérdőjelezi, hogy a bécsi és pesti polgárlakásokban milyen kevés helyen tartottak hangszert.

Könyveket csak igen kevés helyen írtak össze, a hangszerekhez hasonlóan főképp az értelmiségi-tisztviselő családok egy részének otthonában, vagy a dolgozószobában (ha volt) vagy a nappaliban. Függönyöket néha említenek, de szőnyeget szinte soha, ha igen, asztalterítőként. Ezzel szemben szinte minden szoba elengedhetetlen tartozéka volt a köpöcsésze (vagy több is), többnyire politúrozott fából. A legigényesebb lakókörnyezetet az értelmiségi- és hivatalnok-családok korántsem tágas, többnyire két-három szobás lakásaiban találjuk. Itt említettek egyedül pl. mahagóniból készült bútordarabokat, sok – és értékükből ítélve színvonalas – dísztárgyat. Így pl. egy pesti seborvos értékes festmény-gyűjteménnyel rendelkezett, a falakon lógó 19 kép – többnyire portrék és tájképek – összértéke 294 forintra rúgott, ami a többi lakásban összeírt 2-3 forintra értékelt képekkel összehasonlítva szokatlanul magas érték. Számba vették többnyire szakmunkákból álló könyvtárát is. Egy kamarai számvevőtiszt lakása is értékes bútorokkal volt ízlésesen berendezve, kulturális igényeit egy zongora és egy brácsa jelenléte is jelzi.

E két említett személynél elsősorban státuszukból vagy egyéni hajlamaikból következő magasabb igényeiknek és tulajdonítható az átlagosból kiemelkedő lakberendezés. Vagyoni helyzetüknek ugyanis aligha: a seborvos hagyatéka ugyanis mindössze 20 000 forintra rúgott, adósságai viszont 33 000 forintot tettek ki, a számvevőtiszt 10 000 forintos hagyatékából a tartozások kiegyenlítése után mindössze 532 forint maradt.

Konyhafelszerelés

A módosabb családok konyháiban sokkal több és nemesebb anyagból készült edényt írtak össze, mint a szegények hajlékaiban. Porcelán edény ritkán fordul elő (főleg a kávé-s-teáskészletek készültek porcelánból, ezeket a nappaliban, a vitrin tartozékaiként írták össze, csakúgy, mint az ezüst evőeszközöket, többnyire 3-6 kávéskanalat, néha 3-4 egyéb evőeszközt is). Az edények általában kőedények (cin is előfordul), de gyakoriak a rézüstök, rézedények, gyakran említenek kávé-, néhány helyen csokoládé-főző edényeket is. A konyha szolgált többnyire a cselédek hálólhelyéül, a leltározók itt jegyzik fel a cselédágyat. Cselédszoba csak a leggazdagabbaknál fordult elő, néha a konyha alkovszerűen elkülönített része szolgált a szolgálok hálólhelyéül. Pedig szolgálok tartása a polgárok körében elég általános volt: minden ötödik (Pesten minden második) kézműves család, csaknem minden második kereskedő, vagy értelmiségi-hivatalnok háztartás alkalmazott nőcselédet.

Ruházkodás

Sajnos a hagyatéki leltáraknak csak egy töredéke sorol fel ruhaneműket, s ott is hiányosnak tűnnek, ahol megemlítik őket. Feltehetően ezeket – és a készpénzt – vették magukhoz az örökösök, még a leltározás előtt. A kevés adat alapján megállapítható, hogy eléggé követték a bécsi divatot (a női és férfi öltözetek, anyaguk, színük eléggé megegyezik a bécsi leltárakban bővebben felsoroltakkal). Talán darabszámra kevesebb volt, mint a

bécsi háztartásokban, különösen fehérműből, bár a készlet nagysága és állapota az elhalt korától is függött: a fiatalon elhalt asszonyoknak a staffirung előírást tucat (2 tucat) fehérműje, asztal és ágyneműje általában megvolt, míg az idősebbeknél jóval kevesebbet jegyeztek fel, többnyire megemlítve kopott, rossz állapotukat is.

A ruhatár, csakúgy, mint a lakberendezés korántsem volt csupán az anyagi helyzet függvénye. Ezt tanúsítja az itt elhalálozott vándorló legények kis számú leltára is. Ezek – nem lévén eltartást igénylő családjuk – ruházkodás tekintetében nagyobb „fényűzést” mutattak, mint a mesterek jó része: több frakk, színes mellény, nyakkendő maradt utánuk, néha sétatálcá is, és szinte elengedhetetlen tartozékként az ezüst zsebóra. Feltehető, hogy keresetük jelentős részét fordították ruházkodásukra, arra törekedtek, hogy szabad napjaikon többnek, igazi polgároknak mutassák magukat.

Hogy kinek-kinek milyen volt lakberendezése, ruhatára, ékszere és ezüstműje tehát csak részben függött vagyoni állapotától. Természetesen bizonyos jövedelem, bizonyos vagyon nélkül csak néhány szerény bútorra és a legszükségesebb ruha- és fehérműre telt: de egy bizonyos vagyoni szinten felül a társadalmi aspirációk, vagy a presztízs fenntartásának szükségessége határozta meg életvitelük ez oldalát. Ezt az állítást szeretném befejezésül egy vagyonos pesti polgár példájával bizonyítani.

Az 1840–42-es években Pesten a legnagyobb, 300 ezer forintos vagyont Unger Ferenc kovácsmester elhalt felesége hagyta hátra. Az Unger házaspár mindkét tagja többgenerációs vagyonos pesti család sarja volt, a városi vagyoni elit tagjainak számítottak. Felmenőik, oldalági rokonaik kereskedők, építészek voltak. A vagyon 90%-át az ingatlanok tették ki, de ingóságaik értéke is tetemes volt. Az átlagnál több ékszer – láncok, briliánsokkal díszített és egyszerűbb fülbevalók, gyűrűk, arany- és ezüstórák és a jelentős mennyiségű ezüstdíszek értéke meghaladta a 4000 forintot. Ungerék lakásában három szobában is megtalálható a „szalంగarnitúra”, az egyikben egy zongora kíséretében. Szinte minden szobában tükrök, órák, képek díszítették a falakat. Az átlagnál nagyobb reprezentációs igény célja azonban nem a vagyon fitogtatása volt. (Ez ellentmondott volna a régi polgároknak a végrendeleteikben is gyakran megfogalmazott moráljával: a vagyont kell nagy szorgalommal, tisztos teljesítménnyel gyarapítani, és szerényebben kell élni, mint azt pénzük engedné.) Az Unger lakás a családi stratégia szerves részéül szolgált, amennyiben a házastársak által szerzett, illetve felmenőiktől örökölt vagyon az utódok társadalmi emelkedését kellett, hogy szolgálja. Az Unger család egyik fia sem folytatta az apai mesterséget, vagy választotta a kereskedői pályát. Az idősebbik katonatiszti (hadügyészi), az ifjabbik ügyvédi pályára lépett, a lányok Erkel Ferenc testvéreihez mentek férjhez.

R. Várkonyi Ágnes: Környezet és történelem (1998)*

Előadásom a társadalom és a természet párbeszédével foglalkozik. Öröm és felelősség, hogy történelemtanárok között szólhatok róla. Nyilvánvaló, hogy a jövő a környezet nyelvezetén lesz megírva. Kérdés azonban, hogy melyik nyelven. A pusztítás, a kiszolgáltatottság nyelvezetén? Vagy ellenkezőleg, a megőrzés, az együttélés nyelvezetén? Kilátásaink alternatívák.

A 80-as évek közepén a Global 2000, az Egyesült Államok Környezeti Tanácsa jelezte: századunk végén a Föld természeti erőforrásainak kimerülése, a biodiverzitás pusztulása miatt riasztó méretű problémák várhatók. Az 1970. évi árvíz után a szakemberek már jelezték, hogy az árvizek természete megváltozott. Valóban valamennyien emlékszünk 1997 riasztó tudósításaira: soha nem látott árvizek pusztítottak Németországban, Csehországban és Lengyelországban. S az előrejelzések folytathatók.

Ugyanakkor világszerte a tudomány különböző ágazataiban óriási erőfeszítések történnek, hogy a rövid távú gazdasági haszonra tekintő szemlélet helyett a hosszú távú prognózisokkal számolva, a természeti erőforrások megőrzése kerüljön az első helyre. Ez azt jelentené, hogy folytatódhat, ami valamikor megszakadt: az ember és a természet párbeszéde. Az évezredek együttélését fenntartó együttműködés. Vajon ennek a múltnak lesz valóban jövője? Nagymértékben a következő generációkon múlik. Vagyis a tanárokon. Hiszen az iskolapadokban a jövő évezred generációi ülnek. A felelősség alig felmérhető.

Előadásomban nem idilli világról fogok beszélni. Nem ábrándokról, nem nosztalgiaikról és nem vádokról. A párbeszégeket szeretném felidézni az ember és a környezete között. Ez mindig is kölcsönösen többszólamú volt: együttélés, alkalmazkodás, tapasztalat, kutatás, küzdelem. És a természet? Tanít, pusztít, visszavág, felnevel, megnyugtat, és magába fogad évszázadokon át. Kimeríthetetlenül adományozott: örömet, élményt, bizalmat, gyümölcsöket és orvosságokat. A párbeszéd természetesen hangnemében és hangsúlyaiban korszakonként különböző. A tapasztalat alapján, a tudomány felismerései szerint és a kultúra sokféle megfogalmazásában. Az ember és a természet között a párbeszéd nem tegnap kezdődött. Létezik több ezer éve, a világ minden nyelvén. Dimenziói érzékeltetésére néhány kiragadott mondatot idézek: „Nem győzők csodálkozni azon, hogy egyes fák ismerete teljesen kiesett az emlékezetből, sőt még a nevüket is eltörölte a feledés.” Senki nem tiltakozna, ha mai viszonyainkról szólva írná valaki. Valójában az ókor nagy természettudósa, Caius Plinius Secundus (i. sz. 23-79.) írta. A Kárpát-medencében magyarul hangzó szövegekből néhány sor, hogy érzékeljük a folyamatosságot:

* Elhangzott a Történelemtanárok (8.) Országos Konferenciáján.

„Nem tudom, mit csodáljak jobban: a Duna és a Dráva összefolyásánál a természeti látvány gyönyörűségét, vagy a várat, Nándorfehérvár történetét, jó apánk, Hunyady János emlékét?” – Rozsnyay Dávid, török íródeák jegyezte fel 1664 nyarának végén, egybekapcsolva a reneszánsz természetélményét és a múlt emlékezetét.

„A Csallóközben vannak árnyas gesztenyeligetek, magas öreg fákkal... őseink előrelátását abból is tudjuk, hogy a Duna szigeteit, főként Pozsony környékét válogatott fákkal ültették be.” – Bél Mátyás (1749), a 18. századi Magyarország tudósa a fák megbecsüléséről, értékéről és az elődök előrelátásáról ír így.

„Rendbe hozni a Kárpát-medence természeti csapásoknak kitett tájait, a Tisza völgyét, amely ma köztudomás szerint mindinkább sorvadásnak indul elébe” – Széchenyi fogalmazta meg ily módon 1846-ban a reformkor egyik nagy feladatát.

Ismerős gondolat valamennyi. Írhatták volna akár ma is. Valójában, elfelejtett üzenetek.

A természet és a társadalom évezredes együttélésének, kölcsönhatásának történetéből előadásom időbeli keretei között három témakört tekintünk át:

Ismertetem röviden, hogy az ezt a párbeszédet feltáró tudomány, a történeti ökológia milyen módszerekkel dolgozik, milyen elméleti megfontolások alapján értelmezi a történelem és a környezet sokrétű kölcsönhatásait.

Vázolom a nagyobb témaköröket: a természet, mint a történeti vizsgálatok tárgya, mint a történelem újonnan vagy újra felfedezett szereplője s mint a társadalom történeti jelentőségű döntéseit meghatározó tényező.

Befejezésül néhány szóban arról beszélek, hogy a kultúra hogyan tárolta a természetkezelés tapasztalatait – mítoszok, vallások, viselkedési szabályok s a művészetek nyelvezetén.

1.) A történeti ökológia (Environmental History) 1986 óta világszerte dinamikusan fejlődő tudomány. A természet és a társadalom évezredes együttélésének, kölcsönhatásának hosszú távú folyamatait vizsgálja. Hogyan befolyásolták a természeti adottságok a történelmet, és hogyan alakította az évszázadok folyamán az ember a környezetét? A történeti ökológia az interdiszciplináris módszer adta lehetőséggel dolgozik. A társadalomtudományok, az élettudományok és a természettudományok ökológiai szemléletű eredményeit a különböző korokra vonatkozóan történeti elvek szerint rendszerezi és értelmezi. Célja, hogy rekonstruálja az ember és a természet évezredes kölcsönhatásait. Azt, hogy a különböző korszakokban a társadalmak milyen természetkezelési gyakorlattal éltek, hogyan halmozták fel tapasztalataikat, miként biztosították környezetük önmegújító képességét. Hogyan éltek a vallásokban, hitvilágokban, szokásrendekben a megszerzett ismeretek? És hogyan adták át azt a kultúrába kódolva egymásnak az évszázadok? Vagyis a kultúrákban továbbadott természetvédelmi rendszereket szerves működésükben tárja fel. Az ellenőrizhető tudás szintjén adja át évszázadok tapasztalatait. Célja többek között, hogy fejlessze az „egységben látás” képességét. Tudatosítsa: alapvető emberi jog, hogy az élet feltételét, környezetünket

megóvjuk. A testi-lelki higiénia követelménye, hogy legyen az embernek vize, levegője, érezze magát otthon a tájban.

A történeti ökológia természeti és társadalmi folyamatokat vizsgál, s mint minden tudomány, egyetemes jellegű, nem ismer országhatárokat. Azonban a természet és a társadalom együttélésének megjelenési formái, az ember és a természet együttműködésnek tapasztalatai, az egyes korszakok természetkultúrája országos keretek között formálódik, az anyanyelvek, nemzetgazdaságok, tudományok, irodalmak és művészetek közegében nyert megfogalmazást. Ebben az értelemben a történeti ökológia egyetemes nemzeti tudomány. Ugyanakkor a természeti értékek, mint nemzeti értékek mindig egyetemes kategóriákban kapják meg általános értelmezésüket.

Pályám nagy részét a 16–18. század történetének kutatásával töltöttem el. Könyveim, tanulmányaim jelentős része Rákóczi korával, Zrínyi mozgalmával, a művelődés, az Erdélyi Fejedelemség történetével foglalkozik. Miért kezdtem el egy évtizeddel ezelőtt a történeti ökológia tanulmányozását? Hegyek és erdők között nőttem fel, a nyarakat a Sajó partján töltöttem, iskoláimban tanítóim és tanárain nagyon komolyan vették a minden tavasszal megrendezett *Madarak és fák napját*. Mint nagy levéltári forrásfeltárás alapján dolgozó történésznek, nagyon nagy anyag ment át a kezemen. Nem kis meglepetéssel ismertem fel ezekben a 16–18. századi emberek természetismeretét, okos és célszerű természetkezelési eljárásait. Mindemellett behatóan foglalkoztam a 19–20. századi magyar történetírás társadalomtörténeti irányzatával, és sok elfelejtett, eltagadott, vagy félreismerett, esetleg kisajátított tudós művében fedeztem fel az akkor úttörő ökológiai gondolkodás eredményeit. Nincs ebben semmi különös: a Kárpát-medence természeti változatossága, katasztrófális viszonyai, a 19. századi vízsabályozási munkálatok, majd a trianoni határok következtében merőben új kezelést kívánó környezeti problémák szükségszerű következménye volt a különleges ökológiai érzékenység. Hunfalvy János, Rómer Flóris, Pesty Frigyes, Tagányi Károly, Herman Ottó, Takáts Sándor, Rapaics Raymund, Hajnal István, Kaán Károly, hogy csupán néhány nevet említsek, értékes forrásanyagot tártak fel, megfigyeléseikkel, terveikkel úgyszólván előre dolgoztak. S akkor még nem is szóltam a botanikus, földrajztudós professzorokról, a turisztika, a szervezett természetvédelem úttörőiről, a vízrendező mérnökökről. Külön fejezet illeti meg az erdőmérnököket és a kertészeket.

2.) Általában a természeti viszonyok meghatározó voltáról három elmélet mentén alakultak ki a vizsgálatok.

Rendkívül fontos eredményeket hozott a *globális természeti körülmények döntő hatásáról* kialakult elmélet. Eszerint a napfolttevékenység, az éghajlat, a geológiai mozgások, a vulkánkitörések alkalmával a levegőbe kerülő vulkáni por hosszú távon, a társadalom beavatkozásától függetlenül szabják meg a természeti viszonyok alakulását. A klímátörténetek mérhetően, hosszú adatsorok alapján tájékoztatnak a változásokról,

a felmelegedés és a lehűlés ingadozásairól. Ennek történeti hatását lehetetlen figyelmen kívül hagyni. Történelemtanároknak talán nem is kell külön hangsúlyoznom, hogy Magyarország 16–17. századi története az ún. „kis jégkorszak” ideje volt, rövid, hűvös nyarak, korai hideg, esős ősök jellemezték ezt a korszakot. 1684 augusztusában például havazott, és a Buda ostromára vonuló Esterházy Pál nádor rézmelegítőt és meleg ruhát kellett hogy vigyen magával.

Más összefüggéseket világít meg az az elmélet, amely a társadalom természeti viszonyait az *energiaáramlás típusai szerint* vizsgálja. Eszerint, a szoláris rendszer megfelelője a vadászó, a gyűjtögető társadalom. A módosított szoláris rendszer, vagyis a fa és a víz energiájának használata az agrártársadalomra jellemző. A fosszilis energiára, a szénre alapozott rendszer az ipari társadalom. Továbbiakat mellőzve csupán annyit jegyzek meg, hogy az adott társadalmi együttes lélekszáma és az adott terület eltartó képessége között az egyensúlyt igen nagy mértékben az energiaforrás határa szabja meg. Így például a korai ipari társadalomban nyilvánvaló lett, hogy az úgynevezett népességgrobbanás energiaváltást követel, és lezajlott Fernand Braudel szavaival a „szénforradalom”.

Leginkább átfogónak azt az elméletet látom, és ezzel magam is sokat foglalkoztam, amely a társadalom természethasználatát az anyagi és a szellemi kultúra működésében, egyensúlyt tartó megoldásai összefüggésében vizsgálja. A társadalomnak szüksége van élelemre, energiára, önmaga megújítására stb. Ennek érdekében különböző akciókba kezd, például kivágja a fákat. Ekkor azonban működésbe lép annak tudata, hogy ez milyen kockázatokkal jár, és következik a visszakapcsolás, ami lehet egyszerű önkorlátozás: eddig és ne tovább! Lehet az önkorlátozásnak olyan módja is, hogy új megoldásokat, kímélő eljárásokat kell keresni. Leegyszerűsített működési modellje a következő: szükséglet-akció-kockázat-visszakapcsolás. Ősidőktől fogva kimutatható, hogy minden kultúrában működtek az önkorlátozás kódjai. Minden népnek vannak famítoszai. Sok változatban a lényeg ugyanaz: „ha kivágod a fákat, megharagszanak az esőistenek és nem lesz eső.” Ezek a mítoszok az adott civilizációs szinten a fa védelmét szolgálják. A „faanya”, az „életfa” képzete, a kereszténység keresztfája, a humanisták hársfája különböző gondolatrendszerekben, de egyaránt az élet megőrzésének, folytathatóságának szimbólumai.

Összefoglalva az elméletek rövid áttekintését hangsúlyozom, hogy a történeti ökológia a különböző korszakokat vizsgálva mindhárom elmélet eredményeit igyekszik felhasználni.

Vizsgáljuk meg ezután, mit is jelent, hogy a természet a történelem szereplője. Ki tagadná, hogy vannak objektív tényezők: éghajlati viszonyok, árvizek, áradások, aszályos évek. Sok írott forrás – rendelet, napló, levél, vers, visszaemlékezés – tájékoztat róla, hogyan szólt bele a természet az emberek terveibe. Miként döntötte el egy hadjárat kimenetelét, hogy a meder fenekéig befagytak a folyók, vagy az esőzések miatt feláztak az utak. A fertőzött víz jobban tönkretelheti a hadsereget, mint egy csatavesztés. Vannak

olyan módszerek, amelyek akkor is tájékoztatnak például az éghajlati viszonyokról, ha nincsenek írott feljegyzések. Ilyenek például: a dendrológia – a fa évgyűrűinek vizsgálata –, a gleccserek kiterjedésének vizsgálata. Az eltűnt növénytakarókról tudósít a pollenanalízis. Vizek, erdők, növénytársulások egykori létét őrzik a földrajzi nevek. A honfoglaló magyarság megtelepedéséről tudósító helynevek etnogeobotanikai kiértékelése még sok újat hozhat.

Ma már sok olyan módszert ismer a történettudomány, amellyel a természeti körülmények valóságának addig el nem ért rétegeit tárhatja fel. Abból, hogy mikor kezdődött a szüret, következtethetünk a korai vagy a késői őszre. A középkori határjárások a fafajtákról, a régészeti feltárások a kutak, szemétködrök aljáról botanikai anyagról tudósítanak: gabona magvak, dióhéjtöredék, meggy-, cseresznye-, szilva- és más magvak, eltűnt fajták emlékei. A települések szerkezete őrzi azt, hogy eredetileg milyen domborzati viszonyok szabták meg lakóházaik rendjét és a határháználát rendszerét. Magyarország földrajzi viszonyai lényegesen befolyásolták a 16. században a török hatalom terjeszkedését. A síkságon nem lehetett feltartóztatni a törököket, rendszerjellegű végvári övezetet csak a hegyvidék lábánál, a vizek védelmében, az erdők eltartó képességére építve lehetett kialakítani.

A társadalom mindig válaszolt környezetének viszonyaira. A lényegét Hajnal István még 1939-ben tömören összefoglalta. „A ’letelepedés’ sem ’gazdasági kérdés’, oka mélyebben rejlik. A tagozott együttes nem a pillanat ingerei szerint igazodik a természethez, vagy ’szokja meg’ környezetét, hanem formákkal fejezi ki viszonyulását hozzá. Már nem a földet, fát, virágot látja, hanem bennük önmaga s mások élményeit. Ezért érzi magát otthon a környezetben. Az alkalmi búvóhely keresése helyett a természet rendjében az emberi lét tényeire ismer rá. Kapcsolódik hozzájuk, de már emberi függetlenséggel; sajátos eljárás módokat fejleszt ki ennek szolgálatára, beleértve a hasznos megmunkálást is. A településnek a környezetre rávéssett formája a társadalomstruktúrájának egyik legszilárdabb, legtartósabb hordozója.”

A társadalom válaszai különbözőek. A középkori Magyarországon, a Duna partján élők fokos vízgazdálkodással alkalmazkodtak a folyó változó vízszinti viszonyaihoz. A folyó partján kialakított fokokon – faalkotmányokkal nyitható és zárható nyílásokon – az árvizek idején kiengedik és szétterítik az áradásokat. A víz megöntözi a réteket, és gyorsan visszafolyik, a fokot elzáró fa szerkezet nyílásain a kishalak átjutnak, a nagyobbak pedig fönnakadnak. A part menti lakosság virágzó ártéri gazdálkodásból élt, s még Bécs városát is ellátta hallal.

Érdekes az a válasz, ami akkor következett be, amikor kiderült, hogy az adott környezet már nem tudja eltartani a megnövekedett népességet. A legegyszerűbb mód, hogy erdőirtással gyarapították a termőterületet, az erdőkből kiszakított területeken létesítettek új telephelyeket. A helynevek, az erdőtelkes irtásfalvak arra utalnak, hogy művelt terület

az erdők rovására növekedett. Hamarosan kiderült azonban, hogy az adott civilizációs szinten az erdők irtásának vannak határai. Így a megnövekedett számú népesség eltartására új eljárást kellett kialakítani. A 12. század folyamán ezért térnek át Európában az ún. nehézeke és annak aszimmetrikus ekevassal ellátott változatának, az úgynevezett fordítóékeének a használatára. A nehézeke a talaj intenzívebb és mélyebb megforgatását, tápértékének jobb kinyerését tette lehetővé. Feltételeit a szügyhám alkalmazása, a háziasított állattartás hosszabb idejű fejlődése és a nehézeke szerkezetének technikai tökéletesítése teremtette meg. Röviden: a természet nem ismert erőforrását sikerült megnyitniuk. Összességében ezt más, itt nem említhető körülményével együtt találóan nevezik Európa középkorában lezajlott „agrárforradalom”-nak. További mikrokutatások talán arra is választ adnak majd, hogy ez az új eljárás mennyiben adott közvetett védelmet az erdőknek. Ez a gyakorlat Magyarországon először a nyugati tájakon jelent meg, és a 13. század közepétől kezdve különböző vidékeken elterjedve alakult ki.

A kritikus korszak a 16–18. század. A korai ipar, a távolsági kereskedelem, a hadügyi forradalom, az elhúzódozó háborúk minden addiginál jobban vették igénybe a természetet. A természettudományok és a technikai tudományok eredményei alapján másként mérlegelhették a kockázatokat és alakíthattak ki új eljárásokat is. Jól követhető, hogy az erdők fokozott igénybevételéről tanúskodó változásokat védelmi intézkedések kísérik. Miksa császár és magyar király 1565-ben kiadott erdőrendtartása és 1573-ban kibocsájtott bányarendtartása a bányakerdők védelmét írta elő. A bányavárosok az egész korszakban különböző rendelkezésekkel védték érdeiket. Előírták a fajta szerinti fahasználatot, és például megtiltották, hogy a szénégetők kecskéket tartsanak. Középkori erdővédelmi hagyományaiknak megfelelően a városok szabályrendeletekkel védték érdeiket, mint Sopron (1541), Kassa (1563), Rozsnyó (1574), Nagybánya (1592), Máramarossziget (1652). Debrecen ugyancsak még szabad királyi városi kiváltságának elnyerése előtt, 1642-ben kiadott erdővédő rendelkezést. Jellemző, hogy a 17. század közepén egy ismeretlen kamarai tanácsos a kincstári gazdálkodásról összefoglalt tapasztalatai között a fák védelméről is megemlékezik. Mivel a sószállítási utak mentén pusztulnak a fák, utódja gondoskodik a megelőzésről. Ezekből az időkből ránk maradt bérleti szerződésekben az erdővédelmi részletek jelzik, hogy tisztában voltak a növényzet óvásának szükségével. A bányavárosok faszénégetőinek rendszeresen tiltották, vagy korlátok közé igyekeztek szorítani a kecskéket tartását. A hadiipar a fajta szerinti és minőségi kiválasztásával a racionális felhasználást segítette. A vármegyék többször hoztak részleges erdővédő és a fa-kereskedést szabályozó határozatokat. A szász nemzet 1546-ban adott ki erdeit védő intézkedést.

A székely falutörvények több évszázadon át működő, folyamatos közösségi erdővédelemről adnak tájékoztatást. A székely közösségek ősi szokásrendi tapasztalataikra hivatkozva 1561–1848 között folyamatosan írásba foglalt falutörvényeik tanúsága szerint, magas színvonalú gazdálkodási rendszerrel biztosították hatalmas közösségi erdősegeik

védelmét és regenerációs képességét. A növendékerdőket – eresztvényeket – és az értékes szálerdőket, az avasokat kivették a használatból. Kemény szankciókkal tiltották az erdők rongálását, a falopást, a faaszalást, az erdőégetés veszélyével járó tűzgyújtást. Ugyanakkor a különböző fajfajtaikat értékük szerint hasznosítva biztosították az ipar, az állattartás és a népességnövekedésből következő közösségi és egyéni igények kielégítését. Felelősséggel jelentették ki generációról generációra, hogy erdővagyonukat elődeiktől kapták megőrzésre unokáik, utódaik számára.

A székely falutörvények erdőgazdálkodása komplex környezetvédelmi rendszerbe illeszkedett. Védtek vizeik tisztaságát, előírták a falvakon átfolyó patakok rendszeres tisztítását. Szigorúan óvták vizeiket az ipari szennyezés ellen, a tímárok, mészárosok, festékesek, kenderáztatók sokaságának kemény büntetés tiltotta, hogy használt vizeiket élővizekbe eresszék. „Folyóvizünk, amelyből élünk...” – indokolták meg a vizeket óvó szigorú rendelkezésüket.

Ezek a regionális, helyi erdővédő rendelkezések 18. század folyamán azonban egyre inkább elégtelennek bizonyultak. Bekövetkezett a Kárpát-medence első visszafordíthatatlan ökológiai katasztrófája: az erdélyi Mezőség a hirtelen túlnépesedés, a termelési váltás, vagyis a juhtenyésztés monokultúrája, s a különben is gyér erdő teljes kipusztítása miatt változott kopár, holdbéli tájjá.

A 18. század második felében a vármegyék, egyes városok és nagybirtokosok jelezték a szembetűnő erdőpusztulás riasztó tüneteit, és központi intézkedéseket kívántak. Hadik András az erdélyi erdők védelmét kérte memorandumában (1768). Európa nyugatabbra fekvő országaiban a demográfiai robbanás és az ipar, kereskedelem megnövekedett igényei miatt pusztuló erdők fenntartható fejlődését két úton igyekeztek elérni. Egyrészt új energiaforrást tártak fel, új technikát vezettek be. A szén és a gőzgép erdők sokaságát mentette meg. Másrészt kialakították a racionális erdőgazdálkodás rendszerét. Magyarországon az energiaváltás elmaradt. A racionális erdőgazdálkodás bevezetésére megkésve és visszafogott hatékonysággal került sor. Mária Terézia visszaadta a bányaerdőket a bányavárosoknak (1747), majd 1769 végén kiadta az erdőgazdálkodást országosan szabályozó erdőrendtartását. Helyi viszonyokhoz igazítva Erdélyben 1781-gyel vezetik be a központi erdőrendtartást, s 1791-ben a felvilágosult abszolutizmus szellemében létrejön a központi erdőtörvény, majd több törvény is igyekezett biztosítani az erdők felmérésével, az országos erdőfelügyelet rendszerével az erdők hosszú távon történő használatát. Hatékonyabban érvényesíteni ezeket a követelményeket csak megfelelő szakembergárda kiképzésével és a kincstári erdőkben lehetett. A határőrvidék erdősítésére nagy költséggel és óriási veszteségekkel történtek kísérletek. A század végére kezdi meg hódító útját az új faj, az akác.

A 18. században a központi kormányzat nagyszabású terveket dolgozott ki a folyók szabályozására és csatornarendszerek kiépítésére. A munkálatokat nagyrészt jól

felkészült mérnökök tervei szerint indították meg, de véghezvitelére hiányzott a pénz. Felszámolták a fokos vízgazdálkodási rendszert. A folyók szabályozásával, a mocsarak lecsapolásával termőterületet kívántak nyerni és a vízi szállítás biztonságát kívánták megteremteni. Olyan fantasztikus elképzelések is születtek, mint a Balaton és Velencei-tó lecsapolási terve. A legnagyobb gondot nem tudták megoldani. A népességszám a 18. század folyamán nyolc évtized alatt több mint kétszeresére ugrott, az ipar és a bányászat teljesítménye három-négyszeres lett. Az energiaváltás azonban elmaradt. Mivel pedig a letarolt hegyoldalokon lezúduló vizet nem fogta vissza az erdők természetes vízfenntartó rendszere, az átgondolatlan, helyi érdekekhez igazodó folyószabályozásokkal együtt ez oda vezetett, hogy a 18. század utolsó harmadában egyre gyakoribbá váltak az árvizek, és országos aszályok pusztítottak.

A reformkor nemzedékére hárult a polgári átalakulás nagy feladatával együtt a Kárpát-medence természeti viszonyainak rendezése is. Hogy ez mennyire összetett feladat, arra Széchenyi egyik kijelentését idézem. Tömör megfogalmazása némileg érzékelteti, amit előadásomnak ebben a részében próbáltam hangsúlyozni: a párbeszéd a természettel bonyolult összefüggéseket sűrít magába. „Hadd éljenek a fák, hadd jöjjön napvilágra a kőszén.”

3.) Befejezésül néhány szó arról, hogy a kultúrába kódolva, miként őrizte meg az emberiség természeti tapasztalatait, és hogyan adták át egymásnak a következő nemzedékek. Az ősi mítoszok, mitológiák tudósítanak róla, hogy a fákat és a vizeket megkülönböztetett tisztelet övezi. Az antik mitológia egyik szép mítoszt Ovidius leírásából ismerjük. Drüopé, Andraimon felesége, csecsemő kisfiával a víz partján sétálva letépett egy lótoszvirágot. Büntetésből fává változtatták az istenek. Miközben a törzs teste köré nő és lombjai sarjadnak, Drüopé még elmondja intelmeit: bimbót sohase tépjen a gyermek a fáról, higgye, istennők laknak valamennyi növényben. Férje, apja, nővérei pedig lombjait óvják a késtől és a barom harapásától. Az önkorlátozásnak ez a modellje a történelem előtti népek famítoszaiban is megtalálható: a fának lelke van, sikolt, ha kivágják, aki a fát pusztítja, olyan bűnt követ el, mint az anyagyilkos, veszedelmet hoz a közösségre, nem lesz több eső, nem születik több gyermek.

Minden nép kultúrájában megtalálható változatos képzetvilágban az a gyönyörű gondolat, hogy a fa magára veszi az ember gondjait. Itt most csupán a régi magyar népdal ismert sorát idézem: „az hol én elmegyek, még az fák es sírnak”. Magyarország története a kertekkel és a hozzájuk fűzött képzetekkel is leírható. Korszakonként változó kertépítkezések emlékei nálunk is megtalálhatók. Igaz, hogy a kolostorkertek, várkertek sokasága pusztult el. Mátyás király visegrádi reneszánsz kertjének rekonstrukciója a legjobb nemzetközi színvonalon folyik. A polgárkertnek – a fogalom eredeti értelmében – kevés és töredékes emlékei maradtak fenn. Kastélykertek, gyönyörű tájkertek és a budai hegyvidék 19–20. századi épített polgárkertjei sorában alig felmérhető pusztításokat okozott a háború, a közöny, a rövid távú gazdasági hasznosítás és

a megfelelő szakértelem hiánya. Viszonylag mégis sok minden megmaradt, és megőrzésére ma már több gondot fordítanak. Írott emlékeinkben a kert szimbolikus jelentése ugyanúgy végigkísérhető, mint másutt Európában. Gyöngyösi István Márssal társalkodó murányi Vénuszs című verses művében (1664) a gazzal felvert, kiszáradt, elhanyagolt táj a háború képe. A gondozott kert, a lombos, termő fák, virágok, éneklő madarak otthona a béke szimbóluma.

A középkor és a reneszánsz kertkultúrája, virágszimbolikája gazdag változatokban fejezi ki az élet értékeit, a termékenység, a lelkierő, a béke, a bátorság, a megújulási képesség képzeteit. A magyar kultúra, mint minden más nép kultúrája, a felhalmozott ökológiai tapasztalatok kincsestára. A természet szimbólumai, a víz, a tűz, a virág több értelmet hordoz. A Szigeti veszedelem (Bécs 1651) strófaiban a virág az ifjúság, a bátorság szimbóluma. Az eposz seregszemléjében mutatja be Deli Videt, és így jellemzi: „...ő volt Szigeti Leventáknak virágia” (V /62) Ugyanebben a részben a virág az önmérséklet szimbóluma is, a túlélés érdekében. Zrínyi, a költő, ebbe az ötödik részbe nagyon érdekes jelenetet iktatott be: a várkapitány és fia hevesen vitatkozik. A fiú meg akarja várni az ostromot. Az apa tudja, hogy meg fognak halni, és kiküldi a fiát a várból: „El ragat tégedet vakmerő bátorság...// Nem jó üdötlenül virágot szaggatni, / Nem dicséretes néked halált kívánni // Tarch meg fiam magadat nagyobb szükségre, / S szegény romlott hazánknak iob üdejére” (V/ 94,95)

Nagyot lépve az időben, idézzük fel Petőfi ostromozó versét: A magyar ifjakhoz (Pest, 1847) „Lesz e gyümölcs a fán, melynek nincs virága? Avvagy virág vagy te, hazám ifjúsága?” Babits – Petőfi koszorúi (1923) – mottóként idézi az ifjúság-virág képzet sorait, s nem egyszerűen a továbbélés képzetét viszi tovább: „Avagy virág vagy te?... légy virág, légy vigasz! Legyen lelked szabad, legyen hangod igaz...”

Előadásomban talán sikerült némileg érzékeltetnem, hogy a történeti ökológia, a történelem és a környezet párbeszédét lekottázni próbáló tudomány olyasmivel szolgál, amit „a túlélés stratégiájá”-nak neveznek. Vagy egyszerűbben, ahogy székely falutörvényekben olvasható: „megmaradásunkra való.”

Sokszor elhangzott, hogy a kultúra felhalmozott ökológiai tapasztalatot hordoz magában, az ember és a természet együttélésének kódjait. Értéke egyetemes és nemzeti érték. Ma már az ország számos egyetemén tanítanak történeti ökológiát, és szép programokat indítottak el. Természeti környezetünk védelme érdekében sok minden történt, még több szó hangzott és hangzik el. Szükségleteinket tekintve messze elmaradásban vagyunk. S olyan szakaszba értünk, amikor a természet kihívásai korszerű választ követelnek. A kultúra, a magyar irodalom és történelem kincsei nincsenek kihasználva. Fontos lenne a történeti ökológiát módszeresen beépíteni a tanárképzésbe. Jó tankönyvek kellenének és szöveggyűjtemények. A korosztályok igényei szerint összeállítva. S mindenekelőtt a tanárokon múlik, milyen múltat visz át a jövő évezred Európájába a magyar ifjúság.

Köszönöm a figyelmet!

Oborni Teréz:
Gondolatok a történettudományról
– átalakulások Erdély kormányzatában és
államiságában a 16. század közepén (2000)*

A 20. század végén munkálkodó történészek szemben találják magukat a történetírás és történetfilozófia évszázados kérdésével: hol helyezkedik el tudományunk az emberi megismerés ismeretelméleti rendszerében? Sok helyütt olvashattuk: a történettudomány egyszerre dolgozik intuitív és analitikus módszerekkel, ám sok esetben az előbbi van túlsúlyban, s ezért a történelmi megállapítások igazsága nem mérhető le oly egzakt módon, mint a kísérleti tudományok területén megalkotott eredmények. Így aztán a történettudomány alkotásai – bizonyos nézetek szerint – közelebb állnak a művészeti alkotásokhoz, vagy legalábbis ismeretelméletileg egy közbülső terepen, a művészet és a tudomány között mozognak. Választásra kényszerül tehát a mai történész – ha ismeri a magunk és az angolszász történeti irodalom újabb alkotásait – egyfajta szándékos módszertani naivitással követi az évszázados utat, amelynek segítségével egy szűken meghatározott szakterület tekintélyévé léphet elő, vagy tájékozódni igyekszik a művészetek és távolabb eső tudományok módszereiről és eredményeiről. (Burckhardt, Huizinga, Carlo Cipolla, La Durie).

Szembe kell néznünk azzal a kérdéssel is, amit mai világunk egyre nyilvánvalóbban fogalmaz meg a történettudománnyal szemben, és amely évről évre egyre megfoghatóbban jelenik meg az egyetemi hallgatóság körében is: mi a szerepe és feladata a történetírásnak a tudományágak között, és betagozódhat-e egy magasabb rendű szellemi megismerésformába, amely a művészet és tudomány hasonlóságának, nem pedig különbözőségének tudatán alapul? Bizonyos 20. századi történetfilozófiai irányzat (újkantianus) különbséget tett a tudomány és a történelem között, egyfajta művészetnek vélte a történelmet, a történelemírást, amely a társadalmi változások törvényeit nem tudja ugyan megfogalmazni, mégis sok értékes felismerést nyújthat a lehetséges emberi tapasztalatok egészében. Benedetto Croce szerint a történelem olyan művészet, amely egyben a tudományok királya is, mert az emberi társadalom bölcsességének egyedüli lehetséges alapját adja – és ez egyben a modern civilizáció alapszüksége. Hayden White szigorúan ítéli meg a történész szakma helyzetét: a mai történész nem kereshet menedéket a tágabb értelmiségi közösségtől érkező bírálatok elől a műveltebb laikusok részéről megnyilvánuló megbecsülésben. Mert az ilyesfajta

* Elhangzott a Történelemtanárak (10.) Országos Konferenciáján.

megbecsülés bármely tevékenységet igazolhat, akár káros, akár jótékony hatással van az emberiségre nézve. Szerinte: ha a történészek egy olyan értelmiségi közösséghez tartoznak, amely különbözik az általában vett művelt nagyközönségtől, akkor az előbbivel szembeni kötelezettségeik megelőzik az utóbbival szembenieket. Ezzel nem biztos, hogy egyet kell értenünk, a kérdés azonban pontosan jelzi a történetírás korunkbeli válságát, amely nem is annyira a hazai, mint inkább a nyugati irodalomban érzékelhető. És itt van a sokat emlegetett módszertan kérdése is.

Miféle módszereket kell elsajátítania egy történésznek? Ez a kérdés gyakran fölmerül az egyetemi hallgatók részéről is. A forrásokhoz való „hozzájutáshoz” szükséges ismeretek elsajátítása a legfontosabb számunkra, ami sokszor éveken át folytatott, kitartó munkát igényel. Emellett szüksége van a több nyelven való olvasásra, hogy szakterülete alkotásait megismerhesse. S mi többre még? Az emberi természet, az emberi ügyek általános ismeretére, önfegyelemre és szorgalomra, valamint kiegészítő területeken való olvasottságra. Lehet-e azt mondani, hogy egyedül a történész alkalmas arra, hogy megszabja azokat a kérdéseket, amiket egy történelmi dokumentummal – ebből következően egy történeti helyzettel – kapcsolatban föl lehet tenni, és egyedül ő képes eldönteni, melyek a megfelelő válaszok a feltett kérdésekre? Persze e kérdés elől könnyedén el lehet menekülni a hagyományokhoz való fordulással. De ez nem megoldás. A múlt önmagáért való tanulmányozása milyen segítséget nyújthat a jelen korunkra jellemző problémák esetében? Úgy gondolom, ha ténylegesen részt akarunk venni abban a párbeszédben, amelyre korunk mindinkább rákényszeríti a történettudományt, meg kell keresni azokat az új utakat, amelyeket a modern tudomány és művészet kínál számunkra. Úgy érzem, White kritikája tökéletesen helytálló, amikor azt mondja, hogy megrögzötten követjük a 19. századi történetírói formákat, ragaszkodunk a kronológia fonalához, az általunk feltalált tények objektív(?) elbeszéléséhez, mint a 19. századi angol regényekben, ahol a művészi kifejeződés, ha nem is egyedül lehetséges, de legfőbb eszköze a történet elbeszélése volt. Holott századunk megteremtette az új, kísérletező formákat is: (egy példa a sok közül) *Jakob Burckhardt A reneszánsz műveltség* c. könyve, amelyben Burckhardt nem szándékozott a teljes igazságot elmondani az olasz reneszánszról, csak egyfajta igazságot, nem konstruált cselekményt, elrugaszkodott a korábbi történetírói formáktól. Megfelelő módszere és ábrázolása-e ez a múltnak? A történész feladata, hogy ismerje föl, hogy nem létezik tárgya tanulmányozásának egyetlen helyes nézete, ehelyett sok helyes nézet van, és mindegyik megteremti a maga sajátos ábrázolási stílusát, azaz a történész kiválasztja művében az alkalmazott metaforát, amely által elrendezi az általa leírandó világot.

White szerint a történésznek korunk szellemi és művészi életének aktív részesévé kell válnia, mert a történetírás módszertani kétértelmősége olyan alkotó jellegű megnyilvánulásokra adhat alkalmat, amelyek egyetlen más tudományágban sem

képzeltetők el. De ma sem tekinthetünk el a következő dilemmától: a források hiányossága olyan spekulatív képzelőerő bevetését igényli, amely alkalmazásától rögtön el is bátortalanít minket a félelem, hogy hiszen csakis azokhoz a tényekhez tarthatjuk magunkat, amelyekről tudomást szereztünk.

Végül feltehetjük a kérdést: hogyan érdemes tehát tanulmányozni a múltat? A kérdésre a választ nehéz megadni, nem is tekintem feladatommak, de megint csak White gondolataival érthetek egyet leginkább, aki a 19. század első felének gondolkodóihoz tért vissza a kérdés megválaszolásában: a történetírás feladata, hogy sajátos módon dimenziót adjon az emberiség öntudatának, hogy tudatosítsa az emberekben: jelenünk és múltunk sajátosan emberi döntések és választások produktuma, amely újabb választásokkal módosítható is. A 16. század közepén meglepően hasonlóan érzekelte a történetírásban rejlő kihívásokat Verancsics Antal, aki Fráter György életéről szóló munkájában így ír: „Minden író tanúsítja, mi pedig magától a gyakorlattól és természetes észjárásunktól tanuljuk, naponta tapasztaljuk, hogy írni valamit, ami akár az emberek közös hasznára, akár fejedelmek, nemzetek, híres férfiak emlékezetének az utókor előtt való hirdetésére szolgál, minden időben kedves, dicséretes, szokásos, igen-igen hasznos volt, és éppen így azt is, hogy elsősorban azoknak kell erre vállalkozniuk, akiknek tehetségük kiválóbb, akiket úgy ítélnek meg, hogy áradó ékesszólással, szerencsés stílussal rendelkeznek. Ha tudniillik az emberiség hajdani történelme feledésbe merül, kétségtelen, hogy tapasztalatunk is tökéletlenebb lesz, meg a jelenben és a jövőben is kevésbé gyönyörködünk, nem tudván, hogy a világon ez is maradandó, és kevesebb ösztönzést kapunk akár a bűnök kerülésére, akár az erények gyakorlására, ha egyikre sem áll előttünk példa...”

Az emberi döntések és választások imént említett szerepe különösen nagy jelentőségre tett szert a Mohács utáni magyar történelemben. Érdemes tehát elgondolkodni a döntéseken, amelyeket a magyar társadalom adott a kor kihívásaira. S e döntések meghozatalánál nem kérhetjük számon azokat az ismereteket, amelyekkel ma rendelkezünk, legfőljebb csak értékelhetjük több évszázad távolából. Közismert, hogy a két nagyhatalom ütközőzónájába került magyarság számára sorskérdést jelentett az elszakítottság megélése és az újraegyesülés mindenáron való akarása. S a kérdés nyugvópontja jutásához, tehát ahhoz, hogy kialakuljon az önálló Erdélyi Fejedelemség, és létezésébe belenyugodjon a nyugati és keleti országrészben élő társadalom, számtalan egymást követő, ellentétes értelmű döntés meghozására volt szükség. És mivel magam is vallom, hogy a történeti megismerésnek nincs egyetlen helyes nézete, így most csak egy bizonyosfajta nézőpontból szeretném bemutatni az általam kutatott korszak döntéseinek hátterét. Ez pedig a kormányzattörténeti szempontú megközelítés, amely azonban egyben magában foglalja az erdélyi állam kezdeti fejlődési fázisainak végigkísérését is.

Milyen átalakulási lehetőségek álltak e tekintetben a magyar királyság keleti területei előtt a Mohács utáni évtizedekben? A két nagyhatalom egymásnak feszülő ereje között

egyrésről felrémllett az Oszmán Birodalomba szandzsákként vagy vilájetként való betagozódásának lehetősége, különösen így volt ez az 1552. évi hadjárat után, de már korábban is több alkalommal, másik lehetőség a Habsburg Birodalomhoz és a nyugati országrészhez való csatlakozás, annak kormányzati kereteibe való integrálódás. Végül harmadik lehetőség az volt, hogy Erdély és a hozzá kapcsolódó tiszántúli vármegyék külön utat, mintegy sajátos fejlődést járjanak végig és megteremtsék saját döntéseik révén a saját kormányzati berendezkedésüket.

1.) Az első lehetőség vizsgálatát – nem lévén turkológus – nem tudom kimerítő alapossággal megvalósítani, csak néhány szempontra hívnám föl a figyelmet. Szulejmán szultán már 1541-ben kíméletlenül felszámolta Szapolyai János királyságát, és a területet szandzsákként adományozta János Zsigmondnak és Petrovics Péternek, azzal az utasítással, hogy a keleti területeken is készítsék elő a közvetlen oszmán megszállást – amelyre akkor kerülne sor, ha a szultán végső győzelmet arat Ferdinándon. A közvetlen beolvasás veszélye tehát a század negyvenes éveiben élők számára egészen közelinek tűnt, nem tudhatták pontosan, mi lesz a Porta további szándéka Erdéllyel, vajon vazallus államot akar-e létrehozni, Moldvához és Havasalföldhöz hasonlóan, vagy balkáni államok mintájára szorosabb függésbe vonja a területet. Erre tehát nem is került sor, és ebben nagy része volt azoknak az oszmán politikai-katonai döntéseknek, amelyek meghozatalánál nem a magyar érdekek játszották a meghatározó szerepet. Fráter György éppen e veszély elhárításán buzgólkodott ebben az évtizedben, és reálpolitikus lévén tudatosan kereste az utat, új alternatívát a továbbélésre A kor ellentmondásosságának volt vesztese a Mohács utáni évtizedek legnagyobb formátumú politikusa, Fráter György, akinek meghatározó szerepe volt abban, hogy a Magyar Királyság elszakított részei 1551 nyarán egyesülhettek Habsburg Ferdinánd kezén.

2.) A következő lehetőséget a Habsburg Birodalomhoz, annak kormányzati struktúrájához való kapcsolódás jelentette. A kor politikusai közül sokan remélték, hogy a Fráter György által tető alá hozott egyesülés végleges lesz, de hamarosan csalódniuk kellett, hiszen a címben jelzett időszak Erdély történetében csak egy átmeneti kor volt, egy fájdalmas tanulságokkal járó lépés az önálló államiság felé vezető úton. I. Ferdinánd azt követően, hogy a katonai hatalomátvételt biztosította, vagy legalábbis biztosítani vélte a Castaldo tábornok vezette seregek Erdélybe küldésével, rögtön hozzákezdett ahhoz, hogy az új tartományt bekapcsolja a birodalom kormányzati áramkörébe. Ennek legelső lépéseként itt is mindenekelőtt megkísérelte bevezetni azokat a pénzügyi kormányzati módszereket és intézményi rendet, amelyek a birodalom más tartományaiban, köztük a királyi Magyarországon mintegy két évtizede már működtek. A pénzügyi kormányzat gyors átszervezésének célkitűzése mögött az új országrész védelmének és katonai ellátásának szempontjai játszottak meghatározó szerepet. Az teljesen nyilvánvaló volt számára, hogy a pénzügyi hatékonyság fokozásához kormányzati átszervezésekre lesz

szükség A tartományban állomásoztatott haderő finanszírozásának és ezáltal a terület megvédelmezésének érdekében a király első lépésben szeretne volna mielőbb tudni, hogy milyen kincstári jövedelemforrásokra számíthat Erdélyből.

Ez a törekvés vezette, amikor 1552 március-áprilisában Erdélybe küldte biztosait a kincstári jövedelmek helyzetének felmérésére, valamint annak megvizsgálására, hogy vajon lehetséges volna-e Erdélyben is bevezetni a kamarai pénzügyigazgatási rendszert. Minthogy fontos, a kormányzat és a tartomány megvédelmezése szempontjából sürgető és komoly kérdésről volt szó, a két legalkalmasabb embert jelölte ki a felmérés elvégzésére és az alapján az átszervezésre vonatkozó javaslatok megtételére. Egyikük Werner György sárosi prefektus, kamarai tanácsos volt, aki az 1552 előtti másfél évtizedben jelentős szerepet kapott a felső-magyarországi kincstári jövedelmek kezelésében és ellenőrzésében, és akinek munkája eredményeképpen néhány esztendő múltán létre is jött ezen a területen nagy önállósággal rendelkező, de formailag a pozsonyi Magyar Kamara alá rendelt Szepesi Kamara. Werner a kamarai gazdasági és pénzügyek elismert szakembereként utazott Erdélybe, társa a küldetésben Bornemissza Pál veszprémi püspök, korábban királyi titkár volt, aki korábban már számos esetben járt Erdélyben a király megbízottjaként. (Kettejük erdélyi útjának eredményeképpen született meg az a kimerítően részletes jelentés, amelynek páratlan és egyedülálló leírása, mintegy pillanatfelvételt adjon a 16. századi Erdély gazdasági-pénzügyi helyzetének.)

I. Ferdinánd, tanácsosai – köztük a pénzügyi kérdésekben különösen nagy tekintélynek örvendő Werner György – javaslatait figyelembe véve egy átmeneti kormányzati megoldás megvalósítására tett kísérletet. A tartomány élére a királyi jövedelmek igazgatójának és kincstartónak nevezte ki a szász nagykereskedőt és a szászszág vezető politikusát, Haller Péter szebeni polgármestert. Noha már a kinevezésekor megígérte Hallernek, hogy két segítőtársat ad mellé a legfontosabb jövedelmi ágak, a sóbányászat és a nemesfém-bányászat szakértőjeként, a segítőtársak kijelölése sokáig húzódott, s a király 1553 nyarán mindössze egy embert, Gyalui Vas Lászlót ajánlotta az erdélyi sókamarák igazgatásának felügyeletére. Haller Péter a főigazgatói és kincstartói tisztség elvállalásakor már jó néhány kereskedelmi és üzleti vállalkozáson túl volt, és jelentős tapasztalattal vette kézbe az országrész pénzügyigazgatását. Haller egy esztendőig, 1552 októbertől 1553 októberéig töltötte be ezt a tisztséget.

Itt kell először megállnunk, és elgondolkodnunk Ferdinánd döntésén. Kormányzattörténeti szempontból átmenetinek, mintegy félmegoldásnak értékelhetjük azt, hogy ugyan kinevezett egy kincstartót és jövedelemigazgatót (thesaurarius et administrator proventuum), de nem szervezett mellé testületet, holott olyan mennyiségű feladatot rótt ki rá 1553 nyarán kiadott instrukcióban, amelynek teljesítése egy komoly hivatali apparátusnak is becsületére vált volna. Kinevezése után nem csupán a segítőtársakat kellett nélkülöznie, de mintegy nyolc hónapig sem a királytól, sem pedig a Magyar Kamarától nem kapott elvi

iránymutatást az erdélyi pénzügyek kezelésére vonatkozóan. Gyakorlatilag mindazokat az átszervezéseket meg kellett volna valósítania, amelyeket a biztosok jelentése alapján a központi kormányzat a jövedelmek hathatósabb adminisztrálása és beszedése terén szükségesnek ítélt meg. Mindemellett olyan hatalmi eszközöket sem kapott, amelyre a kor viszonyai közepette feltétlenül szüksége lett volna az új gazdaságirányítási rend bevezetéséhez. (Ez a kormányzati kísérlet úgy vélem, már emiatt is eleve kudarcra volt ítélve, de természetesen más tényezők is hozzájárultak a bukáshoz – de erről később.)

Így aztán nem csoda, hogy Haller Péter kincstartó egy évvel kinevezése után lemondott tisztségéről. Lemondásában része volt annak is, hogy Castaldo császári generális, főhadparancsnok itt állomásozó csapatainak ellátása érdekében folyamatosan zaklatta újabb és újabb összegekért, de Erdély ekkor nem tudta produkálni a hadsereg ellátásához szükséges összeget. (A jövedelmi ágak lehangoló állapotáról pontosan értesít minket a Bornemissza-Werner-féle jelentés.) Ez még akkor sem sikerült volna, ha Haller szabad kezét kap a pénzügyigazgatás terén. Lemondása nem keltett jó visszhangot Bécsben, azzal a váddal illették, hogy hanyagul, pontatlanul bánt a pénzzel. Ezért I. Ferdinánd vizsgálóbiztosokat küldött Erdélybe, Haller pénzügyi elszámolásának ellenőrzésére. Az újabb bizottság tagjainak, Werner György és Francisci Tamás királyi tanácsosok jelentéséből kiderült, hogy a vádak hamisnak bizonyultak, néhány kis összegtől eltekintve a kincstartó mindenről pontosan elszámolt. Lemondásával igen nehéz helyzetbe került a központi igazgatás, hiszen nem könnyen találtak Erdélyben megfelelő embert a pénzügyek kormányzatának élére. Nem véletlenül írták – Bornemissza Pál és Werner György – az erdélyi állapotokról szóló jelentésükben: „Tanta est hic hominum penuria!” – Nagy hiány mutatkozik (alkalmas) emberekben!

Hosszas keresés és rábeszélés után találták meg Haller utódját Gyalui Vas László személyében, aki a Dési Sókamara korábbi vezetője volt, és most mint főigazgató (supremus administrator) vette át a pénzügyi kormányzatot. 1553 december végétől pontosan egy esztendeig viselte tisztségét. Az ő kinevezésekor már szó sem volt a thesaurariusi elnevezés megtartásáról, már egyértelműen királyi kormányzati hivatalnokként kezdte meg munkáját. Vas László főigazgatósága idején teljesen összeomlott Erdély Habsburg-kormányzata. A tőle fennmaradt íráskorok érzékletes képet festenek Erdély korabeli állapotáról: a sókamarak alig működtek, a bányák elhanyagoltan, műveletlenül álltak. Nem véletlenül van ilyen nagy jelentősége a kormányzati átalakulás, azaz a középkoriból az újkori felé haladó kormányzati fejlődés területén a pénzügyek igazgatásának. Általános európai jelenség ugyanis, hogy az egyes országok, tartományok államigazgatásának újkori típusúvá alakítása során a belügyi kormányzati ágak közül a pénzügyigazgatás válik ki elsőként, és ennek nyomán mindig a központi pénzügyigazgatási kormány szerv felállítására kerül sor. Így történt ez a Ferdinánd hatalmában álló nyugati országrészben azzal, hogy 1531-ben megalakult a

pozsonyi Magyar Kamara. A Kamarának, amint azt későbbi történeti szerepe bizonyította, nagyobb jelentősége volt, mint ami elsődleges funkciójából következhetett volna, hiszen nem lévén más újkori, testületi módon felállított központi kormányszerv, sok esetben a belügyi kormányzat többi ágában is szerepet kellett vállalnia.

Továbbá ne feledjük, amikor azt mondjuk, hogy Erdély Habsburg-kormányzata teljesen összeomlott, túl vagyunk az 1551–52. évi török megtorló hadjáraton, amelynek egyértelmű kiváltója volt Erdély elszakadása a Portától és az általa kijelölt uralkodótól. Igen hamar nyilvánvalóvá vált tehát, hogy a Habsburg kormányzati berendezkedés állandósulásának legfőbb akadálya maga a török. Az Oszmán Birodalom fegyveres jelenléte ugyanis egyértelműen lehetetlenné tette Ferdinánd hatalmának megszilárdítását. A kormányzati átalakítás sikertelenségének okait elemezve azonban nem mehetünk el még egy, az erdélyi kormányzati hagyományokból eredeztethető tényező mellett, ez pedig maga az erdélyi vajdai intézmény. Az erdélyi vajda évszázadokon át a leghatalmasabb, megfellebbezhetetlen ura volt az országrésznek, tekintélye sokszor a királyéval vetekedett. 1553-ban, Vas László főigazgatósa idején Dobó István és Kendy Ferenc volt Erdély vajdája. Bár az, hogy Ferdinánd számukra is instrukciót adott ki, és ebben szabályozta hatáskörüket, felhatalmazásaikat, azt jelzi, hogy szerepük immár közelített egy, a király által kijelölt kormányzati hivatalnoki szerephez, ők maguk ezt semmibe vették. A korábbi évszázadokból átörökölt tekintélyük és a társadalom szemében megingathatatlanul legnagyobbnak tekintett rangjuk sok esetben a királyi jövedelmek elleni hatalmaskodásra indította őket. A nagyhatalmú főurak ellen egy ily „kisdéd” renden való királyi tisztségviselő semmit sem tudott tenni, a vajdák nem viselték el egy, a király által melléjük állított, holmi *supremus administratornak* nevezett ügyefogyott kisember buzgó sürgölődését.

Vas Lászlót egyébként úgyszintén elhanyagolta a központi kormányzat és reménye sem lehetett arra, hogy feladatait véghezvigye. Munkatársait elvesztette, és hónapokig nem kapott újakat. A királyhoz és a kamarához írott leveleire késve, vagy egyáltalán nem kapott választ. A vajdák nevében eljáró, katonákkal támogatott szolgák ellen nem tudott mit tenni, s azt ő maga is nagyon jól látta, hogy alacsony sorból származva, senki sem tisztelte és fogadta el hatalmát. A székelyek közé még embereit sem tudta beküldeni, a megyék ispánjai mit sem törődtek vele. Ez igen hamar, már 1554 közepére nyilvánvalóvá vált számára, és ezért is kérte folyamatosan leváltását, ami azonban csak egy esztendőre vállalt hivatalának letelte után, 1554. december legvégén következhetett be. Az erdélyi kincstári jövedelmek kormányzati modernizálására tett Habsburg kormányzati kísérlet tehát 1554-ben végérvényesen elbukott. I. Ferdinánd nem volt képes kormányzati téren tartományaihoz kapcsolni Erdélyt, megszilárdítani politikai hatalmát. Az erdélyi rendek már 1552-től kezdődően folyamatosan kinyilvánították ama véleményüket, hogy ha a Habsburg uralkodó nem tudja őket megvédeni a török támadásától, akkor a béke érdekében inkább hódolnak a szultánnak, elfogadják Izabella és János Zsigmond uralkodását.

Mit mondhatunk mármost összegzősképpen, ha kormányzattörténeti megközelítésben tekintünk vissza arra az ütközőzónára, amely a középkori magyar királyság területén létrejött? A Habsburgok nem tudták bekapcsolni Erdélyt saját kormányzati hálózatukba, mert nem voltak nagyobb gazdasági-katonai potenciál birtokában, mint ellenfeleik, a Porta pedig ugyan függésébe vonta Erdélyt, kormányzati szempontból azonban sohasem tagolta be és sohasem gyakorolt nyomást Erdély belső kormányzatára oly módon, ahogyan ezt megtette a két román fejedelemséggel. Milyen út maradt tehát harmadik lehetőségként Erdély és a hozzá kapcsolódó tiszántúli területek számára?

3.) Miért nem Erdély lett a királyi Magyarország? Az erdélyi rendeknek, mivel nem akartak szandzsákként elsülyedni az Oszmán Birodalomban, és világossá vált számukra 1552 után, hogy nem tudnak a Habsburg országrészhez sem kapcsolódni, meg kellett találniuk az utat egy saját állam megteremtése felé. A középkorban Erdély nem volt az ún. anyaország része, és már csak földrajzi elkülönültsége miatt is rendelkezett bizonyos fokú tartományi különállással. (Ehhez hasonló volt a Horvát-Szlavón Bánság külön kormányzata.) A tartomány élén az erdélyi vajda, a király kormányzati, igazságszolgáltatási és katonai hatalmának képviselőjében állott, és a középkor végére ez a vajdai kormányzat kialakította a sajátos erdélyi viszonyokhoz, rendiséghez alkalmazott igazgatási módszereket, a vajda külön kancelláriával is rendelkezett. Ennek ellenére Erdély a Magyar Királyság integráns részét alkotta meg nem kérdőjelezhető módon, s állami különállásnak vagy ilyen irányba mutató fejlődési tendenciáknak még akkor sem találjuk nyomát, ha tudjuk, hogy Erdélyt sokszor *regnumnak* nevezték a középkori forrásokban. A *regnum* fogalom nem egységes használatát azonban az is bizonyítja, hogy kisebb, de valamely szempontból elkülönülő területi egységekre is alkalmazták. Ennél gyakoribb volt azonban, hogy a Királyerdőn túli területet Magyarország „erdélyi részei”-nek (partes Regni Hungariae Transilvanicae) nevezték. Ma már elfogadott nézet a hazai történettudományban az is, hogy a Mohács utáni átalakulások során az az ország, amely a 16. század végére már az Erdélyi Fejedelemség nevet viselte nem a korábbi erdélyi vajdai kormányzat hagyományait követte, hanem valójában a középkori Magyar Királyság örökösének tekinthető, hiszen annak kormányzati rendszerét vette át, és őrizte meg, mintegy zárványként a későbbiekben is. Továbbá, az erdélyi fejedelmek sem tekinthetők a középkori vajdák utódainak, még akkor sem, ha tudjuk, hogy a középkorban néhány vajda rendkívüli hatalmat mondhatott magáénak. Erdély – és vele az ország ide csatlakozott része – sajátos utat járt be, hiszen miközben a Magyar Királyság hagyományait követte, elveszítette királyság-jellegét, és ezt az örökséget a nyugati Habsburg-hatalom alá került országrész őrizte tovább.

E jelenség okait döntően a kettévált ország-terület rendi gyűléseinek eltérő fejlődésében kereshetjük. Az egységes középkori Magyar Királyságban „a mindig az ország testében”, tehát az anyaországban tartott országgyűlések (generalis congregatio, generalis conventus)

olyan jogokkal rendelkeztek, amelyekkel a Horvátország és Szlavónia vagy Erdély számára meghirdetett tartományi gyűlések vagy rész-országgyűlések (*congregatio particularis*) nem. Ezek közé tartozott a királyválasztás joga, az ország egész területére érvényes törvények meghozatalának joga, és az ország egész területére kivetett adó megszavazásának joga. A tartományi gyűléseket Erdélyben a király által kinevezett vajda, vagy az alvajda hívhatta össze, a király utasítására, de bizonyos esetekben önálló kezdeményezéssel is. Az így, az erdélyi rendek számára összehívott gyűléseket szintén generalisnak, azaz általánosnak, közönségesnek nevezték. Ezen azonban azt értjük, hogy itt az erdélyi rendiséget alkotó három nemzet (*barones et nobiles necnon potiores septem sedium siculicarum et Saxones*) vett részt. Mohács után azonban e téren is megváltozott a helyzet. A tartományi gyűlések továbbra is megmaradtak és az is nyilvánvaló volt, hogy Erdély nemzetei számára elsősorban a területet birtokló János király, Szlavónia és Horvátország számára I. Ferdinánd hívhatta össze ezeket a gyűléseket.

Az országgyűlések esetében viszont már bonyolultabb a kép. Fontos tényező lesz a későbbiekben, hogy az a terület, amelyre évszázados hagyományok szerint egész Magyarország országgyűlését szokták összehívni, Ferdinánd kezére jutott. Egyelőre azonban a Mohács és János király halála közötti időszakot vizsgálva azt a megállapítást tehetjük, hogy miként a politikai köztudatban, úgy közjogi értelemben sem létezett két Magyarország, egyetlen *Regnum Hungariae* volt csupán, azonban területileg két király között megosztva. Egy országnak viszont csak egy országgyűlése lehet, így a két király mindegyike az egész ország rendiségét hívhatta országgyűlésbe. A változás, a két országrész határozottabb elkülönülésének folyamata a váradi béke következtében indult meg, ami közjogi értelemben először osztotta meg az országot a két király között, majd Buda elfoglalásával, és János Zsigmond országrészének kijelölésével nyert egyértelmű kifejeződést.

I. Ferdinánd most már nemcsak az anyaország nagy részét birtokolta, de János halála után ő maradt az egyetlen, országgyűlés által választott és a Szent Koronával megkoronázott magyar király, aki ezt követően is a magyarországi hagyományoknak megfelelő formulákkal hívta össze és működtette mind az országgyűlést, mind pedig a Szlavónia és Horvátország számára összehívott tartományi gyűlést. Tehát egyfajta közjogi jogfolytonosság mutatkozott meg a Ferdinánd uralta országrészben az országgyűlések összehívása területén, s ekkor már az sem volt meglepő, hogy az országgyűléseken nem vett részt az ország teljes rendisége, hiszen a megelőző évtizedekben a politikai megosztottság miatt már ez vált gyakorlattá.

A Szapolyai-kézen maradó Erdélyben másként alakult az országgyűlések története. A csecsemőként királlyá választott János Zsigmond megkoronázására nem került sor, holott 1551-ig Izabella királyné kezében volt a magyar korona. Ennek több oka lehetett, de maga a tény világosan jelzi, hogy a kortársak tudatában csak egy királyság

létezhetett. 1541 után ezen a területen nem került sor többé országgyűlés összehívására, bár a János Zsigmond birtokában lévő országrészhez is csatlakoztak az anyaországnak nevezett terület töredékrészei. Egy 1542. évi megfogalmazás szerint: „regio et pars regni Hungariae ultra Tyciam et regnum Transilvanicum” tartozott János Zsigmond és Izabella királyné uralma alá. Bár 1541–1544 között is a tartományi gyűlések meghívó formuláit alkalmazták Erdély rendjeinek összehívására, ám ez idő alatt a tartományi gyűlés fokozatosan megváltoztatta funkcióját, elkezdett országgyűlést megillető jogokat gyakorolni, tehát Erdély rendisége mintegy belülről kezdte kiformálni – nyilvánvalóan a külső kényszerítő erők hatása alatt – önálló országát. Ezek a gyűlések már adót vetettek ki, törvényeket hoztak, nemcsak Erdély, hanem a János Zsigmond uralma alatt álló területek egészére nézve, és e gyűlések összehívását nem a vajda rendelte el – ilyen tisztségviselő nem is volt ekkor –, hanem maga az uralkodó. Az erdélyi országgyűlés szerkezete akkor alakult ki teljességében, amikor 1544. augusztusában a tiszántúli vármegyék rendisége – amely már nem először vett részt az erdélyiek gyűlésén –, kijelentette, hogy elfogadja János Zsigmond és Izabella uralmát, a továbbiakban ehhez az országrészhez, és annak gyűléséhez kíván tartozni. Ezek a vármegyék Arad, Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Külső-Szolnok, Temes és Zaránd voltak. Ezzel a lépéssel történt meg Erdély és a tiszántúli területek közjogi egyesülése. A Szapolyai-ház hatalmába jutottak ezáltal az oszmánok által elfoglalt hódoltsági részek és Erdély közé zárult, gazdasági szempontból igen értékes területek. A század közepére állandósult az az elnevezés, ahogyan egészen 1690-ig nevezte magát a fejedelemség rendi gyűlése: Erdélyország három nemzetének és Magyarország hozzákapcsolt részeinek karai és rendjei (status et ordines trium nationum regni Transilvaniae partiumque Hungariae eidem annexarum). A fentebbiek nyomán az nyilvánvaló, hogy bár Erdély kormányzati téren sok vonatkozásban továbbvitte a középkori Magyar Királyság hagyományait, országgyűlése azonban a korábbi erdélyi tartományi gyűlésből fejlődött ki. A középkori Erdélynek – mint tartománynak – a sajátosságai tehát rányomták bélyegüket a későbbiekben immár véglegesen kiformálódó új államalakulatra, de ez nem meglepő, hiszen az anyaország „testéből” ide tartozó kicsinyke rész ezekben az átalakulásokban nem játszhatott döntő szerepet. Hogy pedig a koronás királlyal és a birtokában lévő anyaországi területek súlyával szemben az oszmán szultán jóakaratából a keleti részeket birtokló gyermek János Zsigmond nem lehetett egyenrangú versenytárs, az egészen nyilvánvaló volt.

Az állam kormányzatának megszervezésére azonban 1556–1557-ben, Izabella és János Zsigmond visszatérte után került sor. Ekkor Erdély és az átszervezést irányító Izabella királyné visszatér a magyar királyság hagyományos intézményi rendjéhez, annak mintájára rendezi be saját országát. A pénzügyek kormányzatában, de általában véve az egész formálódó állam kormányzati berendezkedésének kialakításában visszatértek a középkorias formákhoz, amennyiben a belügyek minden ágának irányítására kancelláriát

szerveztek meg, a Mátyás-kori magyar királyi kancellária felépítését véve alapul. A későbbi fejedelmek némelykor kincstartót neveztek ki, de sok esetben maguk tartották kézben a pénzügyeket, a kancellária segítségét véve igénybe. Izabella már személyében is a magyar királyság jogfolytonosságát jelképezte az erdélyi rendek számára, akik a nekik adatott meglehetősen szűk mozgástérben a középkori magyar királyság kormányzati berendezkedésének megtartásával is próbálták visszaidézni egy önálló magyar királyság múltbeli képét. Számukra ez is, az elveszett és megtalált magyar nemzeti identitást jelképezte. Helytállónak érzem tehát Benczédi László észrevételét, amelyben megjegyzi, hogy a két birodalom peremvidékén létező régióban, az egymással szembeesülő hatalmi illetve terjeszkedési törekvések kölcsönösen semlegesítették, ha úgy tetszik, kioltották egymást, s hogy ez mennyi vérrel és áldozattal járt, az mindenki számára ismert. De egyúttal ez a helyzet nyújtott bizonyosfajta, rejtett vagy nem is annyira rejtett esélyeket is! A teljes ország-területet sem egyik, sem másik fél nem tudta bekebelezni, integrálni saját politikai, kormányzati struktúrájába, s ez a helyzet bizonyos mozgásteret engedett az önálló magyar politikának mindkét országrészben. De folytatva a gondolatmenetet: ennek révén jöhetett létre maga az Erdélyi Fejedelemség is. Ez a mozgástér nyújtott lehetőséget arra, hogy az erdélyi rendek, ragaszkodva a középkori magyar királyság hagyományaihoz, az általuk választott módon rendezzék be az ország kormányzatát.

A fejedelemségkori Erdély erős központi kormányzata egy középkori alapokon nyugvó és középkori jellegzetességeket mutató központi kormányzat volt, még akkor is, ha bizonyos időszakokban, általában a nagy fejedelmek alatt a gyorsan és hatékonyan működő hivatalszervezet igen komoly szervezőképességet és pénzügyi ütőképességet tudott produkálni. De tegyük hozzá, erre rá is volt kényszerítve. Az állandó fenyegetettség miatt a hadsereg és a végvárak készenlétben tartása a legfontosabb feladat volt a kis ország számára. Ehhez pedig kiapadhatatlan kincstárra, de legalábbis a jövedelmek megfelelően szervezett behajtására volt szükség. Az a tény, hogy a fejedelemséget két nagyhatalom egymással vívott harca hívta életre, és a két birodalom közötti periférián létezett, meghatározó módon hatott a későbbi állam működésére. Az állandó katonai veszélyeztetettség és békeidőkben az állam egyszerű fennmaradásáért folytatott küzdelem kényszerű hatalmi és kormányzati centralizációt vont maga után. Erősebbet, mint amekkora az ország gazdasági-társadalmi fejlettségéből következett volna. Ez magyarázhatja, hogy a fejedelemség végül is működtetni tudta önálló államiságát, meg tudta teremteni az ehhez szükséges gazdasági erőt. Ennek ellenére Erdély a középkori magyar állam örököséként még másfél évszázadon keresztül hurcolta magával azokat a rendi és kormányzati sajátosságokat, amelyeken a korabeli Nyugat-Európa már régebben, a királyi Magyarország pedig éppen ez idő tájt lépett túl.

Rainer M. János: Magyarország és a világ – 1956 (2001)*

Magyarország képét, a magyarokkal kapcsolatos képzeteket ma is világszerte nem kis mértékben 1956 határozza meg. Ha a magyar szó asszociációit vizsgálánk világszerte, azok között 1956 igen előkelő helyen szerepelne. Magyarország történetéből pedig talán az első helyen (esetleg 1848-cal holtversenyben). E jelenség okai véleményem szerint a következők:

- ♦ a belátható, személyes, vagy részben személyes emlékezetben ez az egyetlen nemzetközi viszonylatban jelentős (világtörténelmi jelentőségű) magyar vonatkozású esemény,
- ♦ a magyar forradalom beilleszthető egy globális tendenciába, amely az emberi szabadságjogok, a demokratikus politikai rendszerek világméretű elterjedése (ilyen módon az 1989–91-es közép- és kelet-európai változások előfutára volt, legalábbis így rendeződött egy „nagyobb történetbe”), ezért
- ♦ „pozitív kimenetel”, következményei megmaradtak, közvetlen és közvetett negatív következményei rejtve maradtak (maradnak), illetve feledésbe merültek (merülnek).

1. Magyarország és a világ - előzmények

Magyarország 1944-ben a Szovjetunió érdekszférájába került, s 1990-ig abban is maradt. A vesztes háború, majd az azt követő szovjet katonai megszállás 1944-től egészen a nyolcvanas évtized végéig alapvetően határozta meg a magyar bel- és külpolitikát, a hazai társadalom- és gazdaságfejlődést. A szovjet politikai akarat érvényesült minden olyan kérdésben, melyet Moszkvában úgy ítéltek meg, hogy az a Szovjetunió katonai-biztonsági érdekeit, illetve rövidebb vagy hosszabb távú politikai szempontjait érinti. A magyar politika mozgástere annyiban létezett, amennyiben törekvései ezen a viszonyrendszeren belül, azzal összhangban, esetleg azok mellett érvényesülhettek. A kettő közötti konfliktus esetén abszolút prioritása volt a szovjet érdekeknek. A világ Magyarország számára 1945-ben (de pár évvel később feltétlenül) kettéhasadt. „Mi, itt”, illetve ők (mások) „odaát” (Arkagyij Rajkin). A világ másik fele 1945 után egy-két évig megközelíthető – mire megváltozna és alakot öltene, kiemelkedne a romokból, addigra már elérhetetlen.

Ideát a magyar társadalom 1944–45-ben az ország területére behatoló szovjet csapatok képében találkozott először az eljövendő rendszer valóságával. A megszállók garázdálkodása valóságos nemzeti sokkot jelentett. A nagyon bizonytalan átmeneti évek (átmeneti zóna időben és térben) után a hidegháború kibontakozásával következett az elkerülhetetlen, a szovjet rendszer bevezetésének időszaka. Még a berendezkedő

* Elhangzott a Történelemtanárok (11.) Országos Konferenciáján.

rendszer nem túl nagyszámú hívét és lekötelezettjét is erősen irritálta az a szolgalelkű utánzás és nemzeti megaláztatás, mely a szovjet mintakövetés első éveit jellemezte. Ezt mutatták az 1956-os forradalomban felszínre került elemi indulatok.

Odaát a reménység földje húzódott – a magyar társadalom számára. Ahogyan az idő előrehaladt, egyre inkább. De nem tényleges tapasztalatként, hiszen évente pár százan utaztak külföldre, többnyire sportolók, üzletkötők. Ők hoztak híreket, emblémákat (zsilettpengét, színes képeslapokat, egy távoli világ lenyomatát). Egyébként e világ hírei a zavaró-állomások keltette recsegésen át szűrődtek be halkan és alig érthetően.

Mi jött be? Némi zene és a felszabadítási propaganda. Az nem, hogy a világ másik fele nem sokat törődik Magyarországgal, s beletörődött az 1945 utáni *status quo*-ba. A magyarok „image”-e nem volt túl hízelgő: Hitler szövetségesei voltak a háborúban, aztán a szovjetek szállták meg őket, a nyugati tulajdont elrabolták, békés üzletembereket is letartóztattak, s fogva tartották őket (Standard-per, Maort-per) – nagyjából ennyi.

2. Magyarország és a világ 1956-ban

1956. október 23-án Magyarország a világ figyelmének középpontjába került, sokan egyenesen nyugati segítségben bíztak. Október 29-én a szuezi háború kitörése megosztotta ezt a figyelmet, és a magyar forradalom sorsa még inkább a szuperhatalmak hallgatólagos alkufolyamatainak alakulásán múlott, mint előtte. Az Egyesült Államok vezetői eleve nem láttak beavatkozási lehetőséget világháborús kockázat nélkül (ez akkor nukleáris összecsapást jelentett volna), a szuezi válság pedig – ellentétben a magyarral – stratégiai érdekeiket érintette. Eisenhower elnök leszerelési tanácsadója, Harold E. Stassen ugyan megfogalmazott egy tervezetet, amely valamifajta amerikai-szovjet politikai alku lehetőségét villantotta fel. Ennek értelmében a független Magyarország nem vált volna a nyugati katonai szövetség tagjává, a szovjet csapatok kivonásáért cserében pedig az Egyesült Államok is kivont volna csapatokat Nyugat-Európából. Ezt azonban az amerikai döntéshozók a maguk részéről túl nagy engedménynek vélték, s nem is foglalkoztak vele érdemben. Arra szorítottak tehát, hogy biztosítsák Moszkvát: a szovjet tömbtől eltávolodó Magyarországot nem szándékoznak a nyugati szövetségi rendszerbe integrálni.

Ami a szovjet vezetést illeti, noha október 28-án Hruscsov felvázolta a későbbi november 4-ki „megoldás” forgatókönyvét, a következő két napon az ún. „liberálisok” oldalára állt, akik bizonyos feltételekkel hajlandónak mutatkoztak kivonni Magyarországról a szovjet erőket, és mélyrehatóan átértékelni a csatlós országok és a Szovjetunió kapcsolatait. A szovjet Politbüro üléseiről készült, 1996-ban napvilágra került tanúsága szerint, a szovjet vezetés jóval zavartabb, megosztottabb, egyes képviselői, mindenekelőtt Hruscsov „kétlelkűbbek” voltak, mint azt sokan korábban hitték. A magyar forradalom „jelensége” mindenekelőtt új kihívást jelentett, egy olyan helyzetet, amelyre nem léteztek előre kidolgozott „forgatókönyvek”, azokat menet közben kellett kitalálni. A posztsztálini szovjet

rendszer lehetőséget biztosított csoportképződésekre a vezetésben, ami vitákat indukált, egy-egy döntés premisszái sokszínűbbé és kimondhatóvá, esetenként képviselhetővé váltak. A desztalinizációs folyamat kételyt, bizonytalanságot, revízióra való hajlamot gerjesztett a vezetésben, s ez kihatott a külpolitikára is. Ebben az értelmezésben nem csupán a bevált előfeltevéseket alkalmazták Magyarországra, hanem a magyar események is formálták a szovjetek előfeltevéseit. Elég bizonytalanul, de felsorakozott egy „liberális” tábor, amely ugyan nem fogadta el a forradalom követeléseit, de viszonylag önálló szubjektumokként próbálta kezelni a szövetséges országokat. Amikor azonban Moszkva azt tapasztalta, hogy a politikai megoldás eredményeképpen a magyar bel- és külpolitika egyaránt eltávolodik a birodalmi normáktól, a számukra létfontosságú intézményrendszerek (pártvezetés és apparátus, államvédelem, hadsereg) összeomlanak vagy megbízhatatlanná válnak, október 31-én egy újabb katonai beavatkozás mellett döntött. Moszkvában az amerikai üzenetet úgy értelmezték, hogy a Nyugat nem tervez semmiféle érdemi lépést. Az újabb szovjet invázió első jeleire Nagy Imre kinyilvánította a Varsói Szerződésből való kilépést és a semlegességet, ám a lépés nem keltett különösebb visszhangot Nyugaton. Ezt követően Budapesten konszolidáció jelei mutatkoztak, de ez nem befolyásolta többé a szovjet döntéshozókat.

3. A világ és Magyarország, 1956 után

1956. november 4-én, majd azt követően néhány hétig Magyarország a szó szoros értelmében gyarmati sorba süllyedt: vezetőit Moszkvában nevezték ki, az országot egy darabig szovjet párt- és állami vezetők irányították kézi vezérléssel. 1956 mégis új felismeréseket indukált a determináció intézményrendszerében és „filozófiájában”. A Szovjetunió legalább annyira igyekezett elkerülni az 1956-os magyar válság megismétlődését, mint ahogy Kádár János és vezetőtársai minden döntésében is jelen volt ez a meggondolás. Az 1945–89-es időszakban az 1956-os magyar forradalom volt a legnagyobb kihívás, amely a Szovjetunió kelet-európai berendezkedését érte. 1956 összekapcsolódott a szovjet térség desztalinizációs folyamatának 1953–56-os, valamint 1961–1964-es, legdinamikusabb szakaszaival. Amennyiben Moszkvában nem kívántak teljes resztalinizációt végrehajtani – márpedig ilyesmit a legbefolyásosabb csoportok soha nem terveztek – akkor a magyar forradalom elleni fegyveres intervenciót politikai „engedményeknek” is követniük kellett.

A forradalom és a pacifikáció periódusa után leépültek a szovjet befolyásolás és kontroll leglátványosabb intézményei. Az állambiztonság és a hadseregevezetés kivételével visszahívták a tanácsadókat, „szabályos” államközi egyezményt kötöttek a megszálló csapatokról. 1956 után Moszkva birodalmi övezetének biztonságát a katonai erőn túl a hozzá mindenekfelett lojális, ám egyben a helyi sajátosságokat ismerő, azokat értő és bizonyos fokig képviselni is tudó helyi vezetőkben és vezetéseikben látta. Kádár János

ennek az elvárásnak kiválóan megfelelt. A szovjet befolyásolásnak többé nemigen voltak offenzív céljai Magyarországon, a meglévő megtartására rendezkedtek be. Kádár János rendkívüli módon ügyelt arra, hogy jó benyomást keltsen a szovjet Politbüro előtt, és valóban sok mindent „be tudott adni” nekik. A kapcsolattartást igyekezett ugyanúgy monopolizálni, mint ahogyan Rákosi tette. A Kádár keltette jó benyomás többek között abban állt, hogy viszonylag szűk mozgásterét is „önkorlátozón” használta ki. Nemhogy nem szegült szembe a nyílt szovjet intenciókkal, hanem többnyire sikerrel „találta ki”, hogy mi gerjeszthet feszültséget, netán konfliktust – s azt nem is tette szóvá (elsősorban a magyar kisebbségek kérdését). Hangsúlyozott, sőt túlhangsúlyozott jelszava Magyarország belpolitikai stabilitása volt, ami előnyösen különböztette meg a „kezdeményező”, a társadalom-átalakításban a kommunista ideológiai tisztaságot kalandorsággal vegyítő Rákositól. „Cserében” Kádár és munkatársai igyekeztek minél több előnyt kicsikarni a magyar gazdaság számára, s szerényen visszautasították, ha az SZKP ideológiai titkársága számon kérte a magyar „elhajlásokat”.

Ez az egyensúlyi állapot bomlott meg a nyolcvanas évek utolsó harmadát követően (Gorbacsov). Minden kiszámíthatatlanná vált. Gorbacsov nem igyekezett felszámolni a patrónus-kliens viszonyt. A magyarok sem, de megpróbálták kissé oldani a kádárizmus évtizedeiben érinthetetlen tabukat, s így csökkenteni a magyar párt hagyományos nemzeti deficitjeit. (1956 újraértékelése, a magyar-román viszony és az erdélyi magyar kisebbségek kérdése, valamint a Magyarországról történő szovjet csapatkivonás.) 1956 emléke ismét elevenné vált. Nyugaton 1956 „megkülönböztette” Magyarországot. „Kezelésében” meghatározó szerepet játszott a friss, majd távoli emlék – a magyar nép felkelt szabadságáért. Lelkiismeret-furdalás a realitásokba való belenyugvás miatt. Ahogyan a The New York Times írta Nagy Imre kivégzését követően: „Valószínűleg kevés szabad ember hullat könnyeket a meggyilkoltakért, akik mint kommunisták, saját embertelen dogmáik áldozataivá váltak. De minden szabad ember tiszteli és gyászolja bennük a hazafit és a mártírt, akik a válság idején e dogmák fölé emelkedtek, és hazájuk szabadságát és függetlenségét védték egy barbár idegen hatalommal szemben. A szabad nemzetek pedig, különösen az ENSZ, ahová Nagy utolsó kétségbeesett segélykiáltását intézte, nem szabadulhatnak a szégyen érzésétől, amiért képtelenek voltak segíteni.”

Magyarország képe megváltozott, e században soha nem volt olyan magas morális ázsiónk, mint akkor. Az év embere a magyar szabadságharcos lett (igaz, a következő évben az ellenlábasait kiakolbólító, az ürbe rakétát küldő Hruscsov). A „liberalizálódó”, gulyás-kommunista Magyarországról nem lehetett úgy írni, hogy 56-ot meg ne említették volna. Kerek évfordulókon Magyarország címlap-sztori lett. A tragikus történet azonban az évek során, apránként a „konszolidálódó” Kádár-rendszer siker-sztorijává alakult át. A vereség – Molnár Miklós hatvanas években a magyar forradalomról írott könyvének címét kölcsönvéve – diadalt ült. Kádár véres keze bölcs intésre lendült, ami volt, azt

elfelejtettük. A nyolcvanas évek válságaiban is 1956 miatt lehetett, kellett sikert és kibontakozási lehetőséget látni. Ez a nép mert cselekedni, tehát most sem elveszett... 1956 kinyitotta Magyarországot. Kétszázezer ember egyszerre helyezkedett el egy új (a másik világban), s erről rendszeresen hírt adott. Új dimenzióként lehetett tömeges élmény a másik világ hétköznapijai – eleinte közvetett beszámolók tükrében, majd mindinkább személyesen. A nemzetközi lelkiismeret-furdalás kiváltotta segítőkészségnek, a kivándoroltak összetételének köszönhetően ez a tapasztalat többnyire sikertörténeteket közvetített. A hatvanas évektől jönnek és – először csak egyedül, 70 dollárral, két-három évente – menni is lehet. Magyarország számára összeér a két világ (Siófokon, Füreden), mindkettő németül beszél. Itt többet nem lehet összehasonlító tanulmányokat „eladni”, vagy nagyon kell vigyázni vele.

Végül – amikor a változtatás jön, a világ számára a magyar változtatás „emblémája” megint csak 1956. Összehasonlítás, szimbolika, retorika, hivatkozási pont. A Nyugat vezetőinek egyik első személyes (gyermekkori) politikai élménye a szovjet blokkal kapcsolatban – 1956. Médiakorszak nyitánya volt – megmaradt, fakuló-sercegő képei 1989-ben párhuzamba álltak az akkori digitamos színes képekkel – tüntetésekével, kerekasztalokéval, a Nagy Temetésével. Magyarország és a világ közös története új fejezetben folytatódik. Az előző, négy és fél évtizedes szakasz örök emblémája, s valószínűleg legmélyebben bevésett emléke 1956 marad. Akkor is, ha e szakasznak csak villanásnyi ideje volt, akkor is, ha jelentése az idő előrehaladtával mind számosabb lesz.

Németh György: Mire jó egy felirat? (2002)*

A feliratállítás szokása a görög és római világban, a Földközi-tenger szinte egész medencéjében az írásbeliséggel együtt jelent meg Kr. e. 8-6. században. A három legkorábbi görög felirat lelőhelye és keletkezésének színhelye önmagában is árulkodik róla, milyen robbanásszerűen terjedt el az új vívmány: az első, ismert görög felirat az itáliai Gabiiból került elő (Kr. e. 770 k.), a másik kettő Athénból és az itáliai Cumae-ból (Kr. e. 750 k.).

A feliratállításra utal a felirattan tudományának, az *epigraphikának* a neve, hiszen a *graphó* „írók” kifejezést a „valamire” jelentésű *epi* praepositíóval látták el. A legkorábbi időktől kezdve alkalmazott feliratos, többnyire sírversek emlékét őrzi az epigramma versformájának neve. A görög és latin nyelvű feliratok az ókortörténet, a nyelvtudomány, a filológia számára jelentenek felbecsülhetetlen forrást, de tömeges feltárásuk egészen új tudománysszakok kialakulását is lehetővé tették. A hatalmas, ismertté vált névanyag nem pusztán a névadási szokásokat és azok társadalmi beágyazottságát tette kutathatóvá, hanem a római birodalom egészen átívelő karrierrek rekonstruálását is. A feliratokon és egyéb forrásokban szereplő nevek és személyek azonosításával foglalkozik a *prosopographia* tudománya, amely vaskos kötetekben tette és teszi közzé a görög világ és a római birodalom teljes névanyagát. Csak hogy e munka méretét érzékeltessem, a római császárkor első három évszázadából mintegy 15.000 (*Prosopographia Imperii Romani*), a kevésbé kutatott közép-bizánci korból (Kr. u. 641–1025) pedig jó 20.000 személyt sikerült azonosítani (*Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit*). Az újabb leletek iránti felfokozott érdeklődés annak köszönhető, hogy míg az ismert antik irodalmi és történeti művek száma ma már nem gyarapodik, a rendszeres ásatások során feltárt feliratok mennyisége évről évre nő. Nem csoda, hogy a 2002 szeptemberében Barcelonában rendezett XII. Epigraphical Világkongresszus (XII Congressus Internationalis Epigraphiae Graecae et Latinae) résztvevőinek száma több mint 560 volt.

Ha belegondolunk, milyen jelentős feliratokat ismertünk meg az elmúlt évtizedekben, és ezek milyen mértékben gyarapították ismereteinket, vagy rajzolták át alapvetően korábbi történelemképünket, nem véletlen ez az érdeklődés. Augustus császár politikai végrendeletét, a *Res gestae divi Augusti* egy hatalmas ankarai felirat őrítte meg számunkra (Németh 1998, 218–226). A drakóni emberölési törvény kivételesen modern jogi szemlélete megkérdőjelezte a „drákói szigor” legendáját (Németh 2002, 70-76). Előkerült több gyarmatváros alapító felirata, így jobban értjük a görög gyarmatosítás okait és technikáit. Az Újszövetségből ismert Pontius Pilatus alakjának történetiségét Jézus Krisztusával együtt az elmúlt öt évtizedben többen megkérdőjelezték. Ma már

* Elhangzott a Történelemtanárók (12.) Országos Konferenciáján.

Pilatus caesareai felirata igazolja e feltevések tarthatatlanságát (Grüll 2002, 99–108). Egy spártai felirat a vagyoni egyenlőség mítoszát rombolja le (Németh 1999, 116. dok.). Az athéni cserépszavazás intézményének nem is sejtett új dimenzióit (pl. manipulálhatóságát) tárja fel a több mint 10.000 ismertté vált athéni *ostrakon* (Németh 1999, 255–269). Azt hiszem, ezzel a néhány példával is sikerült bemutatnom, mire jó számunkra egy antik felirat, illetve mi olvasható ki akár a legjelentéktelenebbnek tűnő sírfeliratról vagy szavazási cserépből is, ha tömegesen kerül elő. De előadásomnak nem ez a célja, hanem az, hogy megvizsgáljuk, mi tett fontossá egy feliratot annak a közösségnek a számára, amely állította. Vagyis mire volt használható a felirat akkor és ott, amikor még nem történelmi forrásértéke miatt becsülték? A kérdés tehát arra vonatkozik: miért állítottak egyáltalán feliratokat a görögök és a rómaiak?

A legkorábbi görög feliratok, bármilyen meglepő, többnyire versben íródtak, és valakinek a dicsőségét, vagy emlékét örökítették meg. A görögök nem valamilyen praktikus – pl. gazdasági okokból vették át a főnőcsei betűírást –, hanem azért, mert kereskedelmi útjaik során megismerkedtek vele, és megtetszett nekik. Vagyis az újonnan átvett betűírás kereste a funkcióját, és eleinte abban találta meg, hogy fenntartsa olyan személyek emlékét, akik nevét soha, senki se fűzte volna homérosi eposzokba, de akik megengedhették maguknak, hogy egy márványtábla biztosítson számukra törekeny örökkévalóságot. Az egyik első görög feliratot egy athéni vázára karcolták, és tulajdonosával együtt temették el. A verses feliratról megtudjuk, hogy az illető egy tréfás táncverseny győztese volt (Németh 2003, 61. dok.). Bármily különös is, ez az út vezet el a háromszáz spártai harcos emlékét megőrző, világhírű sírfelirathoz (amely azonban nem követ, hanem Hérodotos művében maradt fenn napjainkig, 7, 228). A család és a polisközösség tagjainak emléket állító monumentális kőfeliratok mellett viszonylag későn, a Kr. e. 7/6. század fordulóján jutottak el először a görögök oda, hogy törvényeiket is monumentális kőfeliraton tegyék közzé. A görög ugyanis ekkoriban még alapvetően orális társadalom volt. A viszonylag kis közösségek tagjai szóban állapodtak meg a követendő szabályokról, és ezek mennyisége még nem haladta meg azt a mértéket, amit fejben lehetett tartani. Amikor Kr. e. 650 körül a kis kelet-krétai Drérosban ákombákom betűkkel fölvették az első ma is ismert, mindössze öt soros törvényfeliratot, korántsem magától értetődő dolgot tettek. A felirat azt szabályozta, hogy a várost vezető tisztségviselőt, a *kosmost* szolgálati idejének lejártával tíz évig nem volt szabad újra kosmosszá választani. Ha valaki mégis újból kosmos lenne, veszítse el polgárjogát, fizessen büntetést és tekintsék érvénytelennek valamennyi intézkedését (Németh 2003, 66. dok.). A feliratot a városka *agoráján* lévő *ciszternába* hullva találták meg. A ciszterna azonban csak a hellénisztikus korban keletkezett. A feliratot eredetileg az Apollón-templom talapzatára vésték föl nagyjából szemmagasságban, vagyis az agorán, ahol a népgyűlést is tartották, mindenki láthatta e fontos törvényt. Az agora nemcsak piactér volt, hanem hozzá csatlakozott a *polis* egyik jelentős szentélykörzete is. A felirat így egyenesen Apollón védelme alá helyezte a polis törvényét a szakrális és a profán/

politikai tér határvonalán (Hölkeskamp 1999, 88-89.). A felirat így többet jelentett, mint pusztán vett szövege. Ezért is kell a feliratokat a felirathordozóval, és ha lehet, az eredeti elhelyezésüket szolgáló épülettel együtt tanulmányozni. Még nagyszerűbb példát találunk erre a közép-krétai Gortynben (Németh 2003, 109. dok.). A görög világ leghosszabb ismert törvényszövegét egy római *odeon* félkör alakú falára vésve találták meg. A felirat azonban jóval korábbi, mint maga az odeon. Ez úgy lehetséges, hogy a színházat egy korábbi, Kr. e. 450 k. keletkezett köralakú épület maradványaira építették rá. E korábbi, 33,3 m átmérőjű épület a gortyni népgyűlés ülés helyéül szolgált. A fal belső felületére vésték fel a város legfontosabb törvényeit. A felirat 9 méter hosszú, másfél méter magas és mintegy hatszáz sorból áll. Amikor a gortyniak összehívták a népgyűlést, e kör alakú téren gyülekeztek, és körülvette őket a város valamennyi törvénye. A törvényhozó és a törvények betartását kontrolláló testület tehát a város törvényeinek gyűjtőpontjában, a polis szimbolikus politikai központjában tartotta gyűléseit. A feliratnak tehát nemcsak az volt a funkciója, hogy bárki ellenőrizhesse, a népgyűlés törvényesen jár-e el, hanem az is, hogy a polispolgárok közösségét egy, az állam törvényei által körülölelt téren lehessen összehívni.

A törvények és nemzetközi szerződések írásban rögzítése, valamint feliratokon történő közzététele különösen a demokratikus Athénra jellemző Kr. e. 462-t, az ephialtési reformot követően (Lewis 1996, 139.). Oligarchiák – mint Korinthos vagy Spárta – nem, vagy csak ritkán készítettek ilyen feliratokat. Spártában a politikai jogokkal rendelkező réteg (*homoiosok*) igen szűk volt és gyakorlatilag együtt élt, étkezett és aludt, így minden fontos döntésről szóban értesítették őket. Nemzetközi szerződéseket ugyan írásban rögzítettek, az aitolokkal kötött elő is került. Thukydidész (5.18.10) írja, hogy a Kr. e. 421-es, Athénnal kötött békét tartalmazó kótáblát fel kellett állítani mindkét államban, de ez Lakedaimónban nem Spárta központja volt (vagyis az Athéné Chalkioikos szentély), hanem Amyklai. A fontos szerződéseket magánszemélyek másolatban őrizték otthon, vagyis nem volt hivatalos irattár (Plutarchos: *Lysandros*. 30. 3). Amikor Agésilaosnak szüksége volt egy szerződés szövegére, Lysandros házába ment, hogy elkérje tőle. A spártai törvényeket Plutarchos szerint tilos volt írásban rögzíteni, hanem a gyerekeknek fejből meg kellett tanulniuk őket, amiket aztán kórusban énekeltek el (Plutarchos: *Lykurgos*. 13.). Ugyanígy dalba foglalták és énekeltek a krétai és dél-itáliai törvényeket is.

A hírek megszerzése és az információcsere kulcsszerepet játszott a társadalmi státus és a hatalom megszerzésében. Kis attikai *démosok* (falvak) is közzétették egyes határozataikat feliraton, hogy „örök időkre érvényesek legyenek” a szabályok, amiket pl. Chologargos démos a Thesmophoria ünnep lebonyolítására hozott. Aixóné Kr. e. 326/5-ben két *chorégos*, vagyis karvezető kitüntetését állította fel a színházban, hogy ezzel hívja fel későbbi potenciális chorégosok figyelmét: érdemes kitenniük magukért, mert a démos hálás lesz érte (IG II2 1184.). A kis-ázsiai Erythrai Kr. e. 334/332 körül Phanésnak, Mnésitheos fiának mondott köszönetet azért, mert kamat nélkül pénzt

kölcsönzött városának, hogy annak segítségével lefizessék a perzsa helyőrséget, és azok elhagyják a várost, valamint azért, hogy az Akropolis védőfalait lebontsák, és így ne lehessen odaültetni más megszálló csapatokat. Ezért 50 philipposi aranyat kapott Phanés, és ezt ki kellett hirdetni a Dionysiákon. Továbbá nyilvános étkezési jogot kapott a *prytaneionban*, a határozatot pedig két példányban fel kellett írni és egyet az Athénaionban, egyet pedig a Hérakleionban kellett felállítani (*Inscripfen von Erythrai und Klazomenai*, Bonn, 1972, 21. 21-24. sor), „hogy mindenki lássa, hogy a nép ki tudja mutatni méltó háláját a számára nyújtott jótételekért”. Ez esetben tehát a felirat nem annyira Phanés vagy a város hétköznapi polgárai számára készült, hanem okulásul a tehetősékeknek: ha ők is hajlandók lesznek áldozni hazájukért, ők is hasonló elismerésben fognak részesülni.

Van olyan információ, amit nem egyes feliratokból, hanem azok tömegéből, statisztikai kiértékeléséből nyerhetünk. Míg az a megállapítás helyesnek bizonyult, hogy egy polisban a demokrácia bevezetése kedvez a felirat állítási gyakorlatnak, azt váránk, hogy a hellénisztikus monarchiák éppen ellenkezőleg hatnak. Csakhogy ez nem teljesen így volt. A birodalmak kialakulása a városi önkormányzatok belső demokratizmusára gyakran élenkítőleg hatott. A világpolitikailag fontos döntéseket ugyan a várostól távol levő központokban hozták, az egyes polgárok számára érzékelhetőbb ügyekben azonban az egyre aktívabb népgyűlés vagy tanács szavazott. Krzysztof Nawotka hívta fel rá a figyelmet, hogy miként alakult a kis-ázsiai görög polisok városi dekrétumainak (tehát népgyűlési és tanácsi határozatainak) száma a Kr. e. 5. században, a Kr. e. 4. század elején és Nagy Sándor uralomra jutása után. A feliratok számának megötszöröződése nem lehet a véletlen műve, de annak következménye sem, hogy egyes feliratok fennmaradtak, mások pedig nem. A városi önkormányzatok feliratokon is megörökített határozatainak száma kimutathatóan megnövekedett, a mi feladatunk, hogy megpróbáljuk értelmezni ezt a jelenséget.

Terület	Kr. e. 5. sz.	Kr. e. 4. sz.	Kr. e. 323–300
Ephesos	0-2	1	44
Miléto	3	2	5-6
IÓNIA	9-11	8-10	66-71
Kymé=AIOLIA	0	0	1
lasos	3	2	13
Kolophon	0	0	5-6
KARIA	4	16-22	18-24
Kis-Ázsia összesen:	13-15	24-32	85-96

Egy birodalom életében meghatározó volt, hogy egy információ mennyi idő alatt jutott el céljához és vált – többnyire feliratos formában – közkinccsé. Claudius császár

haláláról és Nero hatalomra jutásáról 35 nappal később már tudtak a szinte világ végén fekvő egyiptomi Oxyrhynchosban (*Oxyrhynchus Papyri* 1021, Eck 1995, 71). Claudius október 13-án halt meg. Pertinax császár halálát (193. március 28.) azonban több mint 2 hónap késéssel jelentették be Egyiptomban. Ez függhetett az időjárástól is, mert a viharos tengeren a hajók nem közlekedhettek. Tacitus (*Évkönyvek* 4. 27. 1) szerint a flottát rendszeresen igénybe vették hírek és állami tisztviselők célhoz juttatására. Rómából Tarracoba (a mai spanyolországi Tarragonába) a hírvívő felszabadított rabszolga 7, T. Vinus senator 9 nap alatt jutott el, ami akkoriban nagyon gyorsnak számított (Eck 1995, 64.). Az állami posta (*cursus publicus*) napi átlagsebessége szárazföldön, többnyire sík terepen nagyjából 75 km volt. Ez a sebesség a jól karbantartott úthálózatnak volt köszönhető. A Kr. u. 4. századtól azonban az úthálózat minősége s vele együtt az állami posta sebessége egyre romlott. A rendszeres szolgálati híreket a *tabellariusok* (tabellarii) szállították (akik legnagyobb részt *servi publici*, vagyis állami rabszolgák voltak, Plutarchos: *Galba* 8.4), míg a rendkívülieket *cursores*, a futárszolgálatra beosztott katonák, a *speculatores* és elsősorban a *frumentarii* juttatták célba (Eck 1995. 70). Ők a *castra peregrinában* állomásoztak, és elsősorban futárszolgálatot láttak el. Ifj. Plinius bithyniai helytartóként két év alatt 61 levelet írt Traianus császárnak, aki 48 alkalommal válaszolt. Ez havonta minimum két levélváltást jelentett Róma és Bithynia között. Ezenfelül, minden provincia helytartóját és az összes várost értesíteni kellett az új *consulokról* és *consul suffectusokról*, hiszen valamennyi hivatalos iratot, katonai diplomát, feliratot az ő nevükkel kellett keltezni.

A görög és a római kultúra nagymértékben feliratos kultúra volt, amelynek emlékét több mint 500.000 görög és latin feliratos köemlék őrzi, s ezeknek a száma évenként legalább ezer görög és legalább ugyanannyi latin felirattal gyarapodik. A túlnyomórészt kő- és bronzfeliratokat tartalmazó hatalmas gyűjtemény, a több mint száz éve monumentális kötetekben megjelenő *Corpus Inscriptionum Latinarum* mintegy 140.000 feliratot tartalmaz, a heidelbergi számítógépes feliratos adatbank – ezt kiegészítőleg – mintegy 40.000 tételt. Mégis félrevezető, ha azt hisszük, az ókori ember csupán vagy legfőképp a kő- és bronzfeliratok alapján tájékozódott. Természetesen olvastak papiruszokat is, amelyek a nedves európai éghajlaton nem maradtak fenn (hacsak el nem szenesedtek, mint a herculaneumi vagy derveni papiruszok), s így a mintegy 400.000 ismert görög nyelvű papirusz javarészt Egyiptom homokjából származik. A könyvek és hivatalos iratok papirusztekercsre írva jutottak el olvasóikhoz. A mindennapi élet rövid feljegyzéseit és a fontosabb fogalmazványok piszkozatait azonban viaszostáblákra vetették, mivel ezek viaszrétegét a stílus laposabbik végével el lehetett simítani, és újabb feljegyzéseket lehetett a lesimított viaszfelületre írni. Ilyen táblák azonban csak ritkán kerülnek elő, és ha mégis, viaszrétegük vagy megsemmisült, vagy csak a legutolsó feljegyzés emlékét őrzi. Van persze olyan eset is, amikor valaki olyan erővel vésett a viasztáblára, hogy a viasz alatti fafelületen is fennmaradt a nyoma. Egy egyiptomi rosszcsonst görög nebulónak

többször le kellett írni táblácskájára tanára intelmeit: „Szorgalmas legyél, fiú, különben megnyúznak!” A nagy igyekezetben a gyerek szinte a deszkát is átvészte, így e pedagógiai emlék a mai napig tanulmányozható Berlinben. Az eredeti feliratot megőrzött viasztáblák száma is növekszik, gondoljunk csak a daciai (Pólay 1972) vagy pompeii viaszostáblákra (Caecilius Iucundus archívuma, CIL IV Suppl. 1.) vagy a Sulpiciusok 127 táblából álló gazdasági archívumára (Camodeca 1999). Egyedül a britanniai Vindolandából mintegy ezer viaszostáblát ismerünk (Eck 1998. 210.).

Pompeiiből 975 kőfelirat került elő (CIL X+Supplementum), de a *graffitik*, *dipintik* (bekarcolt és festett feliratok) száma több mint 10.000 (CIL IV., Eck 1999. 57). A házak vakolatára festett feliratok jórészt az önkormányzati választások (városi magistratusok) politikai reklámját és a cirkuszi játékok hirdetményeit tartalmazták (Németh 2005, 7-9). A választások vagy a meghirdetett játékok elmúltával e feliratok természetesen elvesztették minden információértéküket, és átfestették őket – míg csak a várost el nem nyelte a Vezúv hamuja. Voltak természetesen erotikus tartalmú, többek között nyilvánosházakat hirdető feliratok is. Amik viszont még Pompeiiből sem maradtak fenn, azok a *tabulae dealbatae*, a fehérre festett fatáblák, amelyeken a hivatalos hirdetmények szerepeltek. Augustus elrendelte, hogy az új törvényeket és rendeleteket fehérre festett fatáblákon azonnal közzé kell tenni a *senátorok* számára (Cassius Dio 55. 4. 1.). A *Lex repetundarum* szerint a *praetor peregrinus*nak 450 lovag nevét kellett közzétennie *in tabula in albo*, feltüntetve atyjuk nevét *tribusukat* és *cognomenüket*. A Lex Irnitana előírása szerint (85. szakasz) a városi *magistratusoknak* in albo kell közzétenniük a provincia helytartójának rendeleteit, valamint az az évi esküdtek névsorát (JRS 76, 1986, 147-243.). A Lex Irnitana 1981-ben került elő Spanyolországban, Sevilla tartományban. A tíz hatalmas (57/58x90/91cm) bronztábla a Flavius-kor *municipális* (városi önkormányzati) törvényeit tartalmazta, mintegy 1500 sor terjedelemben. Az épület falát, amelyben felállították, 9 m hosszan borította be a törvény. A törvények szövegét nyilvánvalóan papiruszon vagy fatáblákra írva továbbították a provinciákba, ahol vagy kőre, vagy – a kőben szegény, de fémben gazdag vidékeken (mint Hispania) – bronzba vésve, esetleg fehérre festett (görögül *leukóma*, latinul *album*, *tabula dealbata*) fatáblákra festve tették közzé. Josephus Flavius szerint (A zsidók története, 19, 291) a Rómából érkező rendeleteket a helytartónak vagy a városi hatóságoknak 30 napon át nyilvános helyen hozzáférhetővé kellett tenniük. Ez feltehetőleg fehérre festett fatáblákon történt meg. A fatáblákon tehát politikai, adminisztratív, jogi és sporteseményekre vonatkozó szövegeket tettek gyorsan és olcsón közzé (Eck 1998. 215.). A már elavult hirdetményeket egyszerűen fehérrel átfestették, és a táblát újra felhasználták.

Milyen arányban őrizték meg a kőfeliratok a fontos dokumentumokat? Erről Egyiptom esetében lehet némi fogalmunk. Augustus korától a Kr. u. 4. századig 60-nál több *edictumot* ismerünk, amelyeket a provincia *praefectusai* tettek közzé. Ezek közül mindössze négy maradt fenn kővön, az összes többi papiruszon (Eck 1999. 63.).

A papiruszról ismert szövegeket annak idején feltehetőleg nem kövön, hanem fatáblákon tárták a nyilvánosság elé.

A fentiek alapján jól látható, hogy az antik világban hogyan alakult át az alapvetően verbális kommunikáció legalább részben írásossá. A mindennapi embert hatalmas tömegű felirat vette körül, amit nyilván csak az tudott értelmezni, aki tudott olvasni (ehhez írni még nem feltétlenül kellett). A tízezernyi athéni szavazócserép mindenesetre kiváló áttekintést ad a Kr. e. 5. század polgárainak írástudásáról (és annak korlátairól). A kőfeliratok többnyire reprezentatív funkciót töltöttek be. Arányuk a romlékony anyagra írt szövegekhez képest, mint ahogy Pompeii példáján láttuk, a 10%-ot sem érte el. Ha az ókor feliratos kultúrájáról beszélünk, ezt is feltétlenül figyelembe kell vennünk. Így biztosabb választ adhatunk arra a kérdésre, mire is jó egy felirat. E válasz azonban árnyalt kell hogy legyen, attól függően, hogy ki, mikor, hol és milyen anyagra írta föl, és természetesen attól is, hogy mit tartalmazott. Bár, mint láttuk, végső soron a tartalom és a megcélzott olvasóközönség volt az, ami a felírás helyét, időpontját és a felirathordozó anyagát meghatározta. Egy biztos, a feliratok keletkezésük idején alapvetően más célt szolgáltak, mint amire ma használjuk őket.

IRODALOM:

Camodeca, Giuseppe: *Tabulae Pompeianae Sulpiciorum Edizione critica dell'archivio puteolano dei Sulpicii*. I–II. Roma 1999.

CIL=*Corpus Inscriptionum Latinarum*.

Eck, Werner: Zur Durchsetzung von Anordnungen und Entscheidungen in der hohen Kaiserzeit: die administrative Informationsstruktur. In: uő: *Die Verwaltung des Römischen Reiches in der Hohen Kaiserzeit. Ausgewählte und erweiterte Beiträge 1. Band*. Basel 1995. 55–79.=*Akten des FIEC-Kongresses zu Pisa 1989. Studi italiani di filologia classica*, 10. Firenze 1992, 915–939.

Eck, Werner: Inschriften auf Holz. Ein unterschätztes Phänomen der epigraphischen Kultur Roms. In: Kneissl, Peter–Losemann, Volker: *Imperium Romanum. Studien zu Geschichte und Rezeption. Festschrift für Karl Christ zum 75. Geburtstag*. Stuttgart 1998, 203–217.

Eck, Werner: Öffentlichkeit, Monument und Inschrift. In: *XI Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina. Atti II*. Roma 1999. 55–75.

Grüll Tibor: *Pontius Pilatus. Egy karrier története*. Budapest 2002.

Hölkeskamp, K.-J.: *Schiedsrichter, Gesetzgeber und Gesetzgebung im archaischen Griechenland*. Stuttgart 1999.

IG=*Inscriptiones Graecae*.

JRS=*Journal of Roman Studies*.

Lewis, Sian: *News and Society in the Greek Polis*. Chapel Hill 1996.

- Németh György: A görög epigraphika. In: *Bevezetés az Ókortudományba*. I. AGATHA, II. Szerk. Havas L. – Tegye I. Debrecen, 1996, 129–146.
- Németh György (szerk.): *Ércnél maradóbb. A görög és római történelem forrásai*. Bp., 1998.
- Németh György: *A polisok világa*. Budapest 1999.
- Németh György: *Karthágó és a só. Az ókortörténet babonái*. Budapest, 2002.
- Németh György (szerk.): *Görög történelem. Szöveggyűjtemény*. Második, javított kiadás. Bp., 2003.
- Németh György: Hogyan nyerjük meg a választásokat. Politikai propaganda a köztársaságkori Rómában. *Médiakutató*, 2005/2. 7-18.
- Pólay Elemér: *A daciai viaszostáblák szerződései*. Budapest, 1972.

Maróth Miklós: Az iszlám kultúrájának sokszínűsége (2003)*

I. Az iszlám mint a nomád arab és sémi törzsi hagyományok örököse

Az iszlám Allah kinyilatkoztatásával kezdődött. Ennek következtében az iszlám, időben a júdaizmus és a kereszténység után, a harmadik kinyilatkoztatott vallásként jött létre. Ez azt jelenti, hogy a világ egyetlen más vallása sem tartozik ehhez a típushoz, amelyben a vallás igazságát maga a megnyilatkozó Isten igazolja hívei szemében, csakis ez a három azonos területen (a Földközi-tenger medencéjében) létrejött, genetikusan egymáshoz kapcsolódó vallás. A kinyilatkoztatást a Korán tanúsága szerint Mohamed kapta magától az Istentől (az 'Isten' arabul 'Allah'). Mohamed elkezdte szülővárosában, Mekkában hirdetni az új vallást, de ezzel sok ellenséget szerzett magának. A város kereskedői ugyanis féltették a 'tudatlanság korának' (arabul: dzsáhilijja) pogány *politheista* vallásosságát és a vele összefüggő évi zarándoklatot, amelyek rendszeres nagy bevételt biztosítottak nekik. Mohamed 622-ben szorult helyzetében menekülni kényszerült a Mekkától északra fekvő Jathrib városába, ahová az egymással háborúskodó törzsek meghívták békebírónak.

Mohamed – és vele gyér számú társai – kiszakadva törzsének kötelékeiből elvesztette életképességét. Akkoriban a törzs gondoskodott elesett tagjairól, a meghalt szülők gyermekeinek fölneveléséről; ha a törzs valamelyik tagja külső emberrel került konfliktusba, akkor a törzs védelmezte meg, illetve a belső konfliktusokat a törzs rendezte saját keretein belül. A törzsi kötelékeken kívül mindenki életképtelen volt: nem volt, aki szükség esetén gyámolítsa, aki életét védelmezze. Helyzete tehát ahhoz lett hasonló, ami a bibliai Káinnak jutott osztályrészül testvére meggyilkolása után, amikor az Úr megátkozta mondván: „Kóbor bujdosó légy a földön!” (Teremtés könyve, 4, 12.)

Mohamednek tehát első dolga az volt, hogy *Jathribban*, azaz a 'városában' ('város' arabul 'madinat'), tehát Medinában, egy új közösséget alakítson ki híveiből. Ez az új közösség, az 'umma' a hívek számára átvette a törzs életfontosságú funkcióit, a hívőkre ruházva a törzs tagjainak jogait és rájuk róva a törzs tagjainak kötelességeit. Így a medinai alkotmány kilencedik paragrafusa a következőket mondja ki: A muszlimok nem hagynak maguk közt egyetlen szűkölködőt sem anélkül, hogy ne adnának neki segítséget illő módon, hogy megfizethesse a váltságdíjat vagy a vérdíjat.

Azaz ettől kezdve nem a vérségi kötelékek alapján álló törzs, hanem az umma látja el egyes tagjainak védelmét kifelé, illetve az umma támogatja a szűkölködőket.

A tizenegyedik paragrafus szerint: Az Istent félő hívők, ha valaki közülük eltér az

* Elhangzott a Történelemtanárók (13.) Országos Konferenciáján.

igazságtól, vagy nagy igazságtalanságot, bűnt, ellenséges vagy züllött cselekedetet készül megtenni a hívők között, akkor mindannyian együttesen lépnek föl ellene, még ha egyiküknek gyermeke is lenne.

Tehát már nem a törzs, hanem az umma intézi el, családon belül, a fegyelemsértőket. Ezt a fontos funkcióját nem adja át más, 'törzsen kívüli' személynek. Az ummán belül sértetlenül él tovább a törzsi, vérségen alapuló szolidaritás gondolata is (tizenkettedik és tizenötödik paragrafus): Hívő hitetlen miatt hívót nem öl meg, hitetlent hívővel szemben nem segít meg.

A hívők bosszút állnak egymásért, ha valaki vérét ontja Allahért. Az Istent félő hívők a legjobb és legegyszerűbb úton vannak vezetve.

A törzsi viszonyokhoz képest újítást is találhatunk az alkotmány szövegében. Az umma védőernyője alá tartoznak ugyanis a muszlimokkal együtt élő nem muszlimok (ebben az esetben a Medinában élő zsidók) is. Ezzel Mohamed tulajdonképpen az iszlám egész jövő történelmére megalkotta a 'könyv birtokosai' (azaz a keresztények és a zsidók) számára a *dzimmi* státusát. A dzimmik megtarthatták vallásukat, saját belső törvényeiket, a muszlim többség védelme alatt álltak, de cserébe nekik is ki kellett venniük részüket a küzdelemből, ha a muszlimokat külső veszély fenyegette. A közösség közös céljaihoz mindezért egy speciális adóval járultak hozzá, de cserébe mentesültek a muszlimokra kirótt (egyébként kisebb) adótól. A tizennegyedik és tizenharmadik paragrafusok a következőket tartalmazzák: A hívők békéje egy és ugyanaz. Allahért harcolva egy hívő sem köt békét a többitől külön, csakis a köztük levő egyenlőség és igazságosság alapján. Minden velünk megvívott hadjáratban csakis együttesen fordulhatnak vissza. Allah biztonsága mindenki számára egy és ugyanaz, a szomszédot megillető védelem jogát követelheti (a hívőktől a nem hívők) legkisebbike is. A hívők egymás kliensei, más népek ebből ki vannak zárva. A minket követő zsidókat támogatás és segítség illeti meg, amíg nem követnek el ellenséges cselekedetet és nem támogatnak velünk szemben másokat.

Tulajdonképpen ezek a paragrafusok sokban magyarázzák például a mindannyiunk emlékezetében élő Öbölháború során tapasztalt jelenségeket. Egyes muszlim országok ugyanis hajlandók voltak részt vállalni az amerikaiak vezette nemzetközi koalícióban Irak ellen. Ennek oka vezető politikusaik felelős döntése volt: az USA államuk hatalmas adósságának elengedését ígérte. Ezzel szemben a muszlim tömegek úgy gondolták a fenti paragrafusok szellemében, hogy Irak és Kuvait konfliktusát 'családon belül' kell rendezni, ez a muszlim államok, az umma földadata. Továbbá az amerikaiak vezette koalíció tagjaiként muszlim katonák kerülhettek szembe muszlim katonákkal, márpedig 'hitetlen miatt hívót nem öl meg', stb.

A régi törzsi hagyományok szerint a törzsfőnök, a szajjid, első volt az egyenlők között. A bíraskodást a törzsi köteléken kívül álló tiszteletreméltó személyek (hákimok) látták el.

A tizenkilencedik paragrafus: Bármilyen ellentétet Allah és az ő prófétája elé kell vinni, azonban ezt a funkciót is az umma vezetőjére ruházta. Ez is új volt a korábbi törzsi viszonyokhoz képest.

A huszonkettedik paragrafus szerint: Közülük [a szerződő felek közül] senki sem száll táborba Mohamed engedélye nélkül. Senki sem szorítkozik a sebesülés megbosszulására, és a megfontolatlan vakmerő ember saját maga és családjá számlájára vakmerősködik, hacsak nem követett el bűnt. „Allah e dokumentum legfőbb őre.”

Korábban a törzset a sáirok (költők) vezették a harcba. E paragrafus alapján azonban Mohamedet, az umma vezetőjét illette meg ez a funkció is. Mohamed tehát az umma vezetőjeként egy törzs vezetését látta el, de a szajjid funkcióját egyesítette a hákimével és a sáiréval. A vallási közösség vezetőjeként egyszersmind tehát a politikai vezető funkcióját is ellátta. A vallási közösség és a politikai közösség azonos volt. Ezzel megszületett a muszlim állam későbbi vezetőjének, a kalifának prototípusa, és létrejött a mind a mai napig érvényes elv: az iszlám vallás és állam (al-iszlám dín wa daula).

Mivel mindez isteni inspirációra, isteni parancsra történt, ezért egy olyan, a mi politikai hagyományainktól eltérő modell keletkezett, amelynek gyökerei a törzsi hagyományokban keresendők, de legitimációját isteni akarat biztosítja. Ezen az elven emberek vezette politikai mozgalmak nem változtathatnak.

Az iszlám általában véve szentesítette a korábbi szokásokat. Erre jó példa a nők elfátyolozott viselete, amit manapság a nyugati országokban sokan kifogásolnak. Már az iszlám előtti korból, a Római Birodalomhoz tartozó Palmyrából is maradt fenn kép, amely elfátyolozott nőket ábrázol. Az iszlám ezt a területen századok óta élő hagyományt vette át és építette be saját rendszerébe.

Ugyancsak sok kritika éri az iszlámot bizonyos büntetések miatt. Ilyen a házasságtörő nők megkövezése. Azt a Bibliából tudhatjuk („Az vesse rá az első követ, aki maga is nem vétkezett...”), hogy ez a zsidók közt is élő szokás volt. A magyar történelemből ismeretes, hogy a tolvaj kezét Szt. István törvényei szerint is le kellett vágni. Az iszlám ugyanezeket az akkor érvényes hagyományokat isteni törvény rangjára emelve változtathatatlaná tette.

Ugyanakkor azt is látni kell, hogy ezekhez a szigorú törvényekhez képest a korábbi hagyományok általános elfogadása mellett egy ponton változtatott sokat: a nők helyzetét könnyebbé tette. Megtiltotta a leánygyermek eltemetését (Spártában a görögök is kitették gyöngének ítélt gyermekeiket), a korábbi helyzettel szemben előírta, hogy a lányok is örökölhettek, stb.

Összességében tehát az iszlám átvette a nomád arab törzsek szokásait és életrendjét, és csak kevés ponton módosította azt.

Ebből fakadóan a muszlim politikai közösség vezetőjének helyzete még ma is inkább csak akkor érthető meg, ha törzsfőnek nézzük. Ha nem, akkor nem érthetjük meg,

hogy egyes arab (és más muszlim) országokban hogyan öröklődhet a miniszterelnöki poszt, illetve hogyan lehet, hogy más arab országban választják a királyt, ill. bizonyos feltételek megléte esetén akár le is válthatják. Az öröklődést kizárja a miniszterelnöki poszt európai fogalma, a választást és leváltást kizárja a király fogalma. Csakhogy ezek a nevek az iszlám világában inkább analogikusan értendők, nem pedig a mi fogalmaink pontos fordításaként.

Ugyanígy vagyunk a demokrácia fogalmával is. Gondoljunk csak még az iszlám világában is elítélt afganisztáni *tálib* rendszerre. Amikor az USA elleni háború kérdéséről kellett dönten, összehívtak 1 000 szakértőt, azaz vallástudóst, hogy azok döntsenek. Hasonló helyzetben Magyarországon az országgyűlés határozná, azaz mindössze kb. 400 ember, nagy része azoknak sem szakértő a kérdésben. Mondhatjuk ezen után minden fönntartás nélkül, hogy a mi rendszerünk demokratikus, a táliboké nem? Csak azt mondhatjuk, hogy a mi parlamentáris demokráciánk a görög-római demokrácia örököse, a muszlim országok viszont egy, a törzsi hagyományokból és a medinai alkotmányból levezethető demokráciát örököltek. Az is demokrácia, csak másképp működik, mint a miénk. A különbség azonban nem jogosítja föl a nyugati országokat arra, hogy háború révén (saját képükre) „demokratizálják” valamelyik, erre a célra kiszemelt muszlim országot.

Az iszlámnak ez a törzsi jellege igen megfelel például az afrikai népeknek, akik mind a mai napig őrzik a törzsi hagyományokat. Többek közt ez is magyarázza, miért terjed az afrikai kontinensen olyan gyorsan az iszlám, szemben az afrikai hagyományok szempontjából idegennek számító kereszténységgel.

II. Az iszlám mint a környező nagy kultúrák örököse

A.) Az ókori városépítő kultúrák és az iszlám találkozása

Az Arab-félszigetről kiáramló muszlim hódítók ezt, az eredetében a sémi népek hagyományaiból táplálkozó és a nomád törzsi társadalmakra jellemző kultúrát vitték magukkal, amikor az iszlám terjesztésébe kezdtek. Az első két meghódított terület, Szíria és Irak, két nagy hagyományokkal rendelkező, ókori városi kultúra területe volt. A hódító arab törzsek rátelepedvén e területek őslakosságára sok mindent eltanultak és átvettek tőlük.

Csak néhány példát említek. Damaszkuszban, az Omajjád kalifátus székhelyén még évtizedekig megmaradt a görög a birodalom adminisztrációjában hivatalos nyelvnek, és tovább verték, eleinte görög, majd utóbb már arab fölirattal a görög dénárokat. A szó mind a mai napig él az arab nyelvben *dinár* formában. A perzsa birodalomban ezzel szemben a pénzt hagyományosan ezüsből verték. Ezt a hagyományt folytatták

ezen a területen (Irakban) az arab hódítás után is. Az ezüstpénz – *dirhem* – dinárral szembeni váltási arányát már akkor 1:20-ban határozták meg. Amikor 1964–65-ben Irakban tanultam, ösztöndíjunkat dínárban kaptuk. Egy dinárban volt ezer filsz. Az ötven filszes – ezüst – pénzérme neve dirhem volt. Bárki kiszámíthatja, hogy a dinár és a dirhem aránya még 1300 év múltán is pontosan 1:20 volt! Ha figyelembe vesszük azt is, hogy akkor még elvileg lehetséges volt a dinárt bevinni a bankba, és kérésre a dinár ellenében meghatározott mennyiségű aranyat kaphatott bárki, akkor azt is megállapíthatjuk, hogy a görög és a perzsa örökség részeként még mindig élt az aranydinár és ezüstdirhem kettőssége.

Ha megnézzük a mecseteket, akkor láthatjuk, hogy az iszlám világában számos helyen épült olyan mecset, mint amilyen az első, medinai volt. A medinai mecset tulajdonképpen Mohamed házának szögletes kertje volt, ahol a falak mentén fa oszlopokat állítottak föl, majd a fal és az oszlopok közét pálmalevelekkel borították, hogy így egy árnyas sávot kapjanak a kerítés mellett körben. Ilyen elrendezésű az Ibn Tulun vagy az Omar ibn al-Ász mecset Kairóban, de ilyen volt a szamarrai mecset Irakban, stb.

Ha ettől az iszlám közös örökségének tekinthető típustól eltekintünk, akkor észre kell vennünk, hogy a volt iráni területeken (tehát Irakban is) a mecsetek hatalmas boltozatú kapuja a perzsa királyok fogadótermét idézi. Ilyen épület maradt fenn Ktésziphónban (ma: Selmán Pák) Bagdadtól kb. 20 kilométerre. Az iráni-iraki mecsetek a perzsa építészeti hagyományt folytatják. Szíriában ezzel szemben „szobamecseteket” találhatunk, a keresztény templom és kápolnaépítészet folytatásaként.

Az iszlám tehát rátelepedve különböző, más kultúrájú népekre, átvette és beépítette azok hagyományait is. Így az iszlám is és e területek lakossága is kettős örökség birtokosává vált: részben örökösei a sivatagi nomád arabok kultúrájának, részben tovább vitték saját, iszlám előtti kultúrájukat is. Voltaképpen az arab országok lakossága mindenütt a betelepült hódító arabok és a terület őslakosságának keveredéséből jött létre.

B.) A korábbi vallások és az iszlám

A hódító muszlim seregek minden pogányt az iszlám hitére térítettek, de meghagyták a 'könyv birtokosainak' a szabadságát. Ennek többek közt az volt az oka, hogy az iszlám tanítása szerint a júdaizmus és a kereszténység az Ábrahámnak adott kinyilatkoztatás talaján jött létre, csak ez az üzenet e két vallás hagyományában eltorzult. Az iszlám tulajdonképpen nem más, mint az eredeti ábrahámi kinyilatkoztatás tiszta formájához való visszatérés. Ennek következtében az iszlám hitvallásainak különböző vallástudósoktól származó rövid foglalatjai (akáid) semmi olyasmit sem tartalmaznak, amit egy zsidó vagy keresztény ne vallana. Ezt a muszlim nézetet erősíti az egyházatyák némelyikének álláspontja, miszerint az iszlám nem más, mint egy keresztény szekta.

A hódításokat követően a korábbi bizánci területek keresztény lakossága tömegesen

tért át az új vallásra, de magával hozta keresztény vallási problémáit (bűn és szabad akarat viszonya, Isten természete és tulajdonságai, stb.) és azok görög filozófia eszközeivel történő boncolásának módszertanát. Így lassanként kifejlődött az addig egyértelműen csak szabályokat tartalmazó muszlim jog mellett a muszlim racionális teológia is. Jellemző az, hogy az iszlám vallásának négy hivatalos forrása (Korán; prófétai hagyomány, azaz a szunna; konszentus; analogikus következtetés) tulajdonképpen megegyezik a már korábban rögzített keresztény tanítással a hit fő forrásairól (Biblia; apostoli hagyomány; konszenzus; következtetések).

Az iszlámban azonban ezeken kívül van egy ötödik is, mégpedig az 'urf', azaz a helyi hagyomány. A helyi hagyomány minden muszlim országban a vallás legitim forrása. Mindez igen komoly következménnyel jár az iszlámra nézve. Ha minden terület saját szokása a vallás forrása, akkor az iszlám mindenütt a helyi hagyományokhoz alkalmazkodik.

Erre említek egy példát: Kairóban láttam egy misztikus – szúfi – rend ünnepi fölvonulását. Az ünnepi menetben zászlókat vittek, rajta kegyes szövegekkel, amelyekben Allahot, Mohamedet, a szúfi rend alapítóját és más kiemelkedő muszlim személyeket említettek. A kiemelkedő személyek neve keretbe (*kartus*) volt írva, miként az ókorban a fáraóké. A régi egyiptomi szokás tehát él mind a mai napig, beépülve az iszlámba. A helyi hagyományokhoz alkalmazkodó iszlám azonban szükségszerűen el fog ütni a más vidékek más hagyományaihoz alkalmazkodó iszlámjától. Ennek folyományaként tetemes különbség van pl. Marokkó és Indonézia iszlámja között. Nem beszélhetünk tehát „az iszlám”-ról, mert az ebben a tekintetben pusztá absztrakció. Az iszlámnak csak a különböző változatairól beszélhetünk. Ez biztosítja azt, hogy az iszlám vallását fölvevő minden nép saját szokásait megőrizve kényelmesen érezheti magát a vallásában.

Másrészt a hódító arab törzsek hozta eredeti (a sémi törzsek hagyományaiból kifejlődő) iszlám, a vallás lényegét kifejező magja, mégis mindenütt közös. Ez jelenti az egységesítő tényezőt a hatalmas távolságokban elterjedt iszlám világában. Ebben a tekintetben tehát az iszlám mégis egy jól körülírható és jól definiálható egység.

Az új kultúrák beáramlásával tehát új szokások is beszüremkedtek az iszlámba. Ez a hagyományos, törzsi társadalomból származó prófétai hagyomány pozícióit gyengítő folyamat ismert a „szunna elhalása” (imádat al-szunna) néven. Azaz az idegen elemek következtében az iszlámnak az arab törzsi társadalom hagyományaira épülő normái idővel elhalványodtak, a közösség eltávolodott az iszlám eredeti formájától.

Erre ellenhatásként jelent meg a történelemben többször is a „szunna föltámasztására” (ihjá al-szunna) megfogalmazott igény. Ez azt jelenti, hogy a társadalom kegyes hajlamoktól vezetve vissza akar térni az eredeti vallási előírásokhoz, pontosabban akarja azokat betartani, mint a föllazulás korszakában.

Voltaképpen napjainkban is megfigyelhetjük e két folyamat egyidejű jelenlétét

a muszlim világban és a két ellentétes folyamat küzdelméből kialakuló dinamikus egyensúlyt. Az iráni és az afganisztáni forradalom az ihjá al-szunna fogalma alá rendelhető, de ezzel egyidőben más muszlim országok (Szíria, Törökország, Tunisz, stb.) szekularizációja az imátat al-szunna szemléltetésére alkalmas. Biztosak lehetünk benne, hogy előbb-utóbb ezekben és azokban az országokban is elkövetkezik a másik folyamat periódusa, amikor például Törökország lép rá a hagyományokhoz vezető útra és Irán fog szekularizálódni.

Ehhez a folyamathoz társul még maga a változó élet is a saját kényszerével. Ez azt jelenti, hogy a szunnát ma nem lehet változatlan formában, ugyanúgy megvalósítani, mint a hetedik század arabiai nomád társadalmában lehetett. A vallástudósok ezért a szunnát, a vallás törvényeit a kor változásainak megfelelően mindig újra és újra értelmezik. Mégis, az újraértelmezések ellenére is, a muszlim világ nagyfokú állandóságot mutat, kényesen vigyáz saját hagyományaira, azokon kívülről nem lehet változtatni. Ez okozza azt, hogy, jóllehet az iszlám világa is lépést tart a világ változásaival, mégis az angolokét megszégyenítő konzervativizmust mutat. Ez a muszlim konzervativizmus lehet a záloga annak, hogy az amerikanizálás egész világot elöntő folyamatának az éle az iszlám világán ki fog csorbulni. Ha netán ideiglenesen valamelyik országban az amerikanizálási folyamat sikerrel is járna, annak nyomait a soron következő ihjá al-szunna periódusa biztosan el fogja söpörni.

Amíg bizánci kereszténységgel való találkozás tehát fejlődésre ösztönözte az iszlámot, addig ez nem mondható el az iráni vallásról. Az iráni vallás híveinek neve (zindik) az 'eretnek' szinonimájává vált. A zindikeket az iszlám területén mindig is üldözték.

C.) Az iszlám és a görög tudományok

Az idegen kultúrák iszlámra tett hatásai közül elsősorban a görög tudományokkal kialakult kapcsolatokat kell kiemelni. Elsősorban a bagdadi *abbászida* kalifátus korai korszakában készült fordítások révén váltak ismertté a görög tudományok az iszlám országaiban. Galénoszt és az orvostudományi, valamint Arisztotelészt és a filozófiai műveket fordították arabra. Abban az időben a filozófia részét képezte pl. a matematika és a fizika is. Ugyanakkor azt sem felejtethetjük el, hogy Galénosz példáját követve az orvosok művelték a filozófiát is. Al-Rázi, Ibn Szína, Averroës, hogy csak a legismertebbeket említssem, mindannyian egyaránt írtak filozófiai és orvostudományi műveket.

A görög tudományoknak az eredményeit az arabok sok tekintetben továbbfejlesztették, majd néhány évszázad múltán a tizenkettedik és tizennegyedik század között latinra fordították. Latinra fordították részben az általuk közvetített görög műveket (pl. Arisztotelész *Metafizikáját*), részben az ezek nyomán keletkezett arab műveket. Európa Szt. Ágoston révén a középkor első felében csak Platón filozófiáját ismerte, de arab közvetítéssel eljutott Európába Galénosz és az orvostudomány, valamint Arisztotelész

és a természettudomány. Ez magyarázza, miért voltak a középkorban olyan híresek az arab, valamint a muszlim területről jött zsidó orvosok (gondoljunk a W. Scott Ivanhoe c. regényében leírtakra). Az arabok tudományos műveivel megismerkedvén gyökeresen megváltozott Európa kulturális arculata: megkezdődtek a természettudományos kutatások. Ehhez a tudományos fellendüléshez viszonyítva nevezték a korábbi korszakot „sötét” középkornak.

D.) Az iszlám és a kereszténység

Az iszlám hódításait követően sokat gazdagodott a kereszténységgel való kapcsolata révén, de a középkor e második szakaszában már a kereszténység vett át sok mindent az iszlámtól. A tizenharmadik századtól ugyanis – épp arab hatásra – a keresztény teológia középpontjába került Arisztotelész. Utóbb az arisztotelészi filozófia segítségével racionális bizonyításokra épülő keresztény teológia ellenérzést váltott ki a platóni hagyományokat ápoló pietista körökben, ez magyarázza részben azt a tényt, hogy miért (a platóni hagyományokat tisztelő) augusztinusok rendjéből jött az az ember, aki ezt a hittől a ráció felé elmozduló vallásosságot meg akarta „reformálni”. Az araboktól jött vallási inspirációk nyomán szakadt a kereszténység egy racionális és egy pietista táborra.

A legvitatottabb kérdés ebben az időben a világ teremtett vagy örökkévaló volta körül folyt. Az arisztotelészi filozófiában ugyanis a Mozdulatlan Mozgató egyszerű, szellemi természetű, örökkévaló lény volt. (Ezt a lényt mind a muszlimok, mind pedig később a keresztények Istennel azonosították.) Ha azonban a Mozdulatlan Mozgató örökkévaló volt és örökké mozgott, akkor az anyagi világnak, amelyet mozgatót, úgyszintén örökkévalónak kellett lennie. Az örökkévaló anyagi világ tétele azonban ellentmondott a semmiből való teremtés tanának, következésképp eretnekségnek számított. Ezeket az arisztotelészi tételeket, valamint az arab filozófusok (al-Kindi, al-Fárabi/Alfarabius, Ibn Szína/Avicenna, Ibn Rusd/Averroës, stb.) ezekkel összhangban levő tanításait a tizenharmadik században elítélte E. Tempier, Paris püspöke. Amikor néhány évszázaddal később a keresztény királyok kiszorították az Ibériai-félszigetről a muszlim hódítókat és helyreállították a keresztény királyságot, akkor az esetleg rejtve maradt muszlim műveltségű és muszlimokkal szimpatizáló, tehát potenciálisan ellenséges elemek leleplezésére a spanyol királyság „vizsgálóbizottságot” (latinul: inquisitio) állított föl. Ezek Tempier püspök tételeivel a kézben azt vizsgálták, ki állít olyasmit, ami az arab filozófusok tanításával vág egybe és mond ellent a teremtés kinyilatkoztatott tanának.

Az inkvizíció tehát muszlim elemek leleplezésére szolgáló politikai tevékenységet folytató szervezet volt, vizsgálódásának középpontjában az arab filozófia jól ismert tételei álltak.

Ugyanakkor azt sem felejtethetjük el, hogy ugyanezek a tételek az iszlámmal sem voltak összeegyeztethetők, mivel az iszlám szerint is Allah semmiből teremtette a világot. A muszlim teológusok al-Ghazzáli (megh. 1111-ben) nyomán Philoponosnak,

Alexandria hatodik századi *monofizita* (tehát szakadár) püspökének, az alexandriai *újplatonikus* iskola tanárának az érveivel cáfolták az arisztotelészi és újplatonikus filozófia talaján álló filozófiai nézeteket. Al-Ghazzálítól és muszlim teológus társaitól vette át ezeket az érveket a zsidó Jehuda Hallévi is a *Kuzári* című, vallásos zsidók számára mind a mai napig kiemelkedő fontosságú művében, de később Aquinói Szt. Tamás is, aki a skolasztikus filozófia alapvető személyének számít. Ezek az érvek még Schütz Antalnak a *Bölcsélet elemei* című könyvében, 1947-ben is szerepeltek. Ez a könyv akkor a budapesti egyetem hivatalos filozófiai tankönyve volt. Nem érdektelen megjegyezni, hogy időnként Aquinói Szt. Tamás szóhasználatát, de művének fölépítését önmagában véve is azt mutatja, hogy ismerte a muszlim teológusok munkáit és érveit, saját művében azok példáját követte, sok esetben azok érveit is átvéve.

Az iszlám indirekt és direkt módon is befolyásolta a kereszténység alakulását, jóllehet erről az európai közvélemény szinte semmit sem tud.

III. A modern kor

A modern kor kihívásaival minden vallásnak szembe kell néznie. Ezt azonban sajátos történelmük és belső viszonyaik következtében eltérő módon teszik meg. Ez áll az iszlámra is.

A mongol hódítás, a kereskedelmi utak megszűnése és egyéb körülmények miatt hosszan stagnáltak a muszlim országok. A tizennyolcadik század elejére azonban megérték a változás előfeltételei, és egy új fejlődési irány bontakozott ki. Ennek egyik összetevője az arab nemzetnek a muszlim öntudaton belül és annak alárendelve végbement arab öntudatra való ébredése volt. Ezzel – mivel nem a kultúrák találkozásának témakörébe tartozik – itt nem foglalkozhatunk. Pusztán annyit kell megjegyezni, hogy ennek az újjáébredésnek kísérő jelensége volt a hagyománytisztelő muszlim irányzatok (pl. a hanbalita jogi iskola) megerősödése és ezek talaján újabb hagyománytisztelő irányzatok (wahhábizmus) megszületése ill. korábbi hasonló mozgalma (pl. a szalafiták) új formában való színrelépése. Ezeket a mozgalmakat sokan szeretik konzervatívnak nevezni, ez a terminus azonban az iszlámra alkalmazva épp oly félrevezető és helytelen, mint ahogyan ezt az első szakaszban említett többi terminus esetében láthattuk. Ezekhez a mozgalmakhoz, mindenekelőtt az ősök tiszta vallásosságához történő visszatérés programját hirdető *szalafita* mozgalomhoz kapcsolódik az a törekvés, hogy ismét fölélesszék a vallásosság szellemét a társadalomban, és e cél érdekében nagy iskolaalapítási mozgalomba kezdtek. Ez a tevékenység erősen fölpezsdítette az oktatást, de általában véve a kultúra ügyét is.

Ezzel párhuzamosan a muszlim világ akkori központjában, Isztanbulban is fölismerték, hogy a török hadsereg többé már nem versenyképes az európai hadseregekkel szemben. Ez arra ösztönözte a török vezetést, hogy francia tisztet hívtak meg előadni az

isztanbuli katonai akadémiaira. Az azonban hamar világossá vált, hogy ezek a tisztek egy elavult fegyverzetű hadsereggel nem fognak tudni jó eredményt elérni, ezért francia mérnököket is hívtak tanítani. E folyamat eredményeként a francia tudományos és kulturális hatás egyre növekedett, egyelőre Isztanbulra korlátozódva. A folyamat azonban megállíthatatlan volt, és a tizenkilencedik század első felétől egyre több muszlim fiatal jutott el Párizsba.

Ott azonban kettős hatásnak voltak kitéve. Az egyik azt sugallta nekik, hogy a jól rendezett európai országokban a parlamentarizmus sokkal hatékonyabb politikai rendszer, mint a saját országuké, amely fölött általában véve a kalifai méltóságot is viselő török szultán gyakorolta a főhatalmat; másrészt viszont fölismerték a saját erkölcsi hagyományaik értékét szemben az egyre inkább elhidegülő európai emberi kapcsolatokkal és az egyre gyöngülő erkölcsökkel szemben. Ennek nyomán egyszerre fogalmazták annak igényét, hogy egyrészt saját országukat nemzeti öntudatában és politikai intézményrendszerében meg kell újítani, a nyugat-európai parlamentáris demokráciák mintájára modernizálni kell, másrésztől mindezt az iszlám kereteinek megőrzésével egy időben kell végrehajtani. Azaz: egyrészt nemzeti és politikai, másrészt vallási újjászületésre van szükség.

Az arab világ politikai rendje és számos pártja (pl. a nasszerizmus, Baath, stb.) ma ismert formájában tulajdonképpen ezekből a mozgalmakból nőtt ki. Ezt a fejlődést részben módosította, részben kiteljesítette mindaz, ami a második világháború után történt. Kiteljesítették az ún. „nemzeti fölszabadító mozgalmak”, amelyek eredményeként a nyugat-európai országoknak alárendelt arab országok elnyerték függetlenségüket, módosította viszont a kelet-európai szocialista országok „haladást” hirdető politikája.

Az arab országok ugyanis fölismerték, hogy ők nagyjából Japánnal együtt fogtak hozzá a modernizációhoz, de attól mégis elmaradtak. Többen úgy gondolták, hogy a haladást hirdető új ideológia hozhatja el számukra a régóta várt megoldást. Ugyanakkor a nagyhatalmi törekvéseket tápláló Szovjetunió is úgy vélte, hogy a korábbi függőségi viszonyukat fölszámoló muszlim országok pusztán elszakadásukkal is ez imperialista táborot gyöngítik, de a „haladást” választva már a szocialista táborot fogják erősíteni. A Szovjetunió nem értette meg, hogy a „haladó” ideológiát valló muszlim országok minden körülmények közt megmaradnak muszlimoknak, számukra a „haladás” jelszava – ismét emlékeztetni kell az azonos terminusok különböző jelentésére az európai és a muszlim országokban – csak az iszlámmal összeegyeztetve volt lehetséges, és semmiképp sem terjedhetett ki a marxizmus elfogadására.

Amint az eseményekből tudjuk, a muszlim országoknak a nyugat-európai liberalizmus után a kelet-európai haladásban is csatlódnuk kellett, mert a várt fölzárkózás a világ élvonalához elmaradt. Ilyen körülmények közt sokan úgy gondolták, hogy a bajokra gyógyírt csak az iszlám hagyományaihoz visszatérve lehet találni. Ez vezetett el az iszlám

újabb föllendüléséhez, ezen belül akár az iszlám nevével *visszaélő* politikai terrorizmus megszületéséhez (vö. Algéria belpolitikájának utóbbi tíz évét, Dél-Egyiptom bizonyos eseményeit) vagy az ún. fundamentalista mozgalmak létrejöttéhez. (Fundamentalistának nem azokat a mozgalmakat kell tartanunk, amelyek az iszlámot komolyan veszik, vagy azokat, amelyek a nevével visszaélnek, hanem azokat, amelyek a szent szövegeket és a hagyományt szó szerint értelmezik.)

E szavaink illusztrálására jó példa a sokat emlegetett muszlim többnejűség. Tudjuk azt, hogy az iszlám tanítása szerint egy férfinak egyidejűleg legföljebb négy felesége lehet. Ez a hivatalos tanítás. A gyakorlat azonban valójában az egynejűség, százalékos arányban kifejezhetetlen csekély kivételtől eltekintve. A szövegeket szó szerint értelmező (fundamentalista) mozgalom a parancsot: nősüljetek, vegyetek el kettőt, hármat, négyet – nem a többséghez hasonlóan értelmezi (nősüljetek [egyszer], vagy vegyetek el kettőt, vagy hármat, vagy négyet), hanem szó szerint, azaz kapcsolatosan. Így összeadva a kettőt, a hármat és a négyet, kilencet kapnak eredményül, és azt tanítják, hogy a muszlimnak kilenc feleség jár. A kereszténységben hasonló módon gondolkodó és éppen ezért fundamentalistának nevezett protestáns szektákhoz hasonlóan csakis az így gondolkodók érdemlik ki ezt a jelzőt.

A szélsőséges politikai terrorizmus és a vallási fundamentalizmus megjelenése az iszlámon belül természetesnek tekinthető, ha csak saját magyar viszonyainkra gondolunk. A rendszerváltás után nálunk is, miután negyven év alatt kiábrándultak a szocializmusból, sokan hamar kiábrándultak a nálunk harácsolókként megjelenő nyugati kapitalistákból is. E kétirányú csalódás birtokában ők is egy harmadik utat kerestek, de nem a régi vallásossághoz, hanem a nemzeti hagyományokhoz, egy sajátos magyar úthoz való visszatérésben találták meg ezt a harmadik utat. Ezek a csoportok nálunk is a radikalizmus irányába mozdultak el a többségtől eltérően.

Ahogy azonban a radikális csoportok nálunk is kisebbséget jelentettek, ugyanúgy a muszlim világban is a többség a racionalitás és a mértéktartás talaján áll. Ezeknek a csoportoknak természetesen szembe kell nézniük a modern kor kihívásaival, választ kell találniuk a modern élettel együtt járó számos új jelenségre (géntechnológia, lombikbébi, stb.) és a válaszok kidolgozása során az iszlám hagyományaiból kell meríteniük, az iszlám lényegét jelentő tanításokkal összhangban kell maradniuk.

Ennek a tevékenységnek azonban két székhelye is van, mégpedig egy Mekkában, egy Medinában. Mindkét helyen olyan vallástudósokból álló tanács működik, amelyik az iszlám világának mértéktartó és mértékadó konszenzusát jeleníti meg.

Lőrinc László: Kórház a tananyag szélén avagy mit érdemes tanítani a betegség és orvoslás újkori történetéből (2004)*

Mi történt az újkorban (első morgolódás)? Bevezetőül néhány adat:

A születéskor várható átlagos életkor, amely a történelem korábbi évezredeiben lényegében változatlanul 20-30 év körül mozgott, a 18. századtól fokozatosan emelkedni kezdett Európában; ma már a fejlett országokban 65-70 év körül van.

Míg a kora újkorban az emberek 97%-a halt meg külső okoknak (háború, járvány, egyéb fertőző betegség stb.) köszönhetően (és ez minden valószínűség szerint a korábbi évezredekben is így volt), addig ma a fejlett országokban ez 20%-ra csökkent; a többiek a szervezet „elfáradása” „elromlása” miatt hunynak el.

A 15. századtól a 18. végéig az átlagos testmagasság némileg csökkent, 1800 körül lassan – ezt követően egyre gyorsabban – nőni kezdett; a következő két évszázad alatt a sorköteles férfiak testmagasságának átlaga 17 cm-rel, vagyis majdnem egy fejjel nőtt.

Fontos változások-e ezek? Nem éppen az emberiség történetének egyik legfontosabb fordulatát tükrözik ezek az adatok? Van-e egyáltalán bármilyen területen, bárhol és bármikor a történelemben olyan fordulat, amely ennél jelentősebb? Ami itt történik, az legfeljebb a neolitikus fordulathoz és a civilizációk kialakulásához fogható. Akkor az állattenyésztéssel (állítólág minden kórokozó mikrobánkat a háziállatoktól „kaptuk”) és a városok kialakulásával, vagyis nagy tömegek összezártságával jelentek meg a fertőző betegségek, járványok. Ha ez a fordulat valóban ilyen jelentős, akkor nem illeti-e meg a tananyagban középponti hely mindazokat a jelenségeket, melyek előidézői voltak?

Az „egészségügyi” szekcióban /Hogyan tanítsuk az egészségügy történetét? – a szerk./, mint hallom felvetődött: „Helyes, ha a betegségekről szólnunk, de mit hagyjunk ki helyette”? Két gyermekem jár jelenleg különböző fővárosi gimnáziumokba. Az egyikük tavaly ilyenkor a hettitákat és Mitannit tanulta, jelenleg a háromféle római népgyűlés felépítését, latin nevét és feladatait, úgyszintén a főtisztviselők nevét és funkcióit „biflázza”. A másikuk, tavaly a bizánci kék és zöld cirkuszi párt küzdelmét tanulta, meg a képromboló mozgalmakat, majd vagy tucatnyi (!) német-római császár, ugyanennyi francia és angol király történetét a 11-14. századból. Az ókor és középkor nagy kedvelőjeként hadd kérdezzem meg: nem fontosabb-e (amellett, hogy kevésbé időigényes) a most tárgyalt újkori fordulat hátterének megértése egy mai diákkal, mint

* Elhangzott a Történelemtanárok (14.) Országos Konferenciáján.

a fentebb említettek? Mi 25-30 évvel ezelőtt kevesebbet tanultunk az ókorról, mint a gyerekeink. Vajon azóta ókori évszázadokkal gazdagodott az emberiség történelme, avagy 20. századi évtizedekkel, benne a késő Kádár-korral, az olajválságot követő világméretű gazdasági-társadalmi átalakulásokkal és a rendszerváltással? Biztos vagyok benne, hogy az ókori politikátörténet [pl. néppárt és szenatori párt küzdelme; Gracchusok], valamint a középkori egyetemes politikátörténet jelentősen karcsúsítható; sem a középkor sem az újkor tárgyalásánál nem elkerülhetetlen minden nyugat-európai ország (és uralkodó!) történetének aprólékoskodó tanítása. Ezzel együtt nem tagadom, az idő kevés. (Mindig is az lesz, bármekkora a tananyag.)

Az emberi társadalmak fejlődéstörténetében, az életkörülmények alakulásában, a gazdasági viszonyokban általában is ugyanazok a nagy fordulópontok, mint az egészség terén: 1. neolitikum, 2. civilizáció, 3. modernizáció. Vajon helyes-e, hogy az érettségi, amely éppen a fenti témákat és szempontokat kívánta előtérbe helyezni, e három nagy fordulat egyikét, az elsőt kívül helyezte az érettségi tematikán, míg mondjuk az Oszmán birodalom hadseregszervezete annak részét képezi? Nyilván mindenkinek van valami „siráma”, mit hagyna ki, mit venne be – az enyém ez. Mentségemül szolgál, hogy éppen a szerkesztők prioritásait tartom szem előtt. (Ezzel együtt az új érettségit nagyon pozitív elmozdulásnak gondolom, mind a tematikát, mind a készségfejlesztést illetően.)

Milyen jelenségek vezettek hát a nagy újkori demográfiai fordulathoz?

A 18. században még alapvetően az élelmezés átalakulásáról van szó, új növények elterjedéséről (kukorica, burgonya) intenzívebb termelésről (vetésforgók, trágya, istállózás stb.), jobban szervezett kereskedelemről, elosztásról. Ez is kapcsolatban van persze a betegségekkel, és nem csak azért, mert a hiánybetegségeket megszünteti (pl. skorbut, angolkór, pellagra) – hiszen ekkor a nagy tömegek nem ilyen betegségekben halnak meg –, hanem elsősorban azért, mert ellenállóbbakká teszik az emberek szervezetét a többi betegséggel szemben is. Ha kevesebb az éhínség, kevesebb a járvány. A demográfiai fordulatban szerepet játszik az államhatalom tudatosabb fellépése, pl. a vesztégzárak jobb megszervezése. Mindezekről hagyományos módon szót szoktunk ejteni.

A 19. század második felétől lesz fontos szerepe az európaiak egészségének javulásában az orvostudomány fejlődésének: ekkorra érnek be régebbi felismerések, és jelennek meg nagy hatású újak. A járványok visszaszorulnak, a halálokok között átadják helyüket azoknak a betegségeknek, amelyek inkább időskorban jelentkezhetnek, így korábban kevésbé voltak jellemzőek (szív- és érrendszeri betegségek, rák), illetve a modern kényelmes, valamint a dohányos életvitellel is kapcsolatban lehetnek.

„Hol” tanítsuk az újkori ember küzdelmét a betegségekkel? A magyar történelemtanítás hagyományosan szereti a kis földrajzi térségek (értsd: országok) és kis időszakok tárgyalását; a szélesebb ívű, lassú folyamatokkal, „hosszú időtartamokkal” („longue durée”, ahogy Braudel nyomán emlegetni szokták) nem igazán tudunk mit kezdeni.

Szerintem kétféle megoldás adódik.

I. Az ún. „kis ablakos” megoldás

Az egyik megoldás a különféle szokásos témákhoz adagolja kisebb „dózisokban” a „morbidityásokat”, mégpedig úgy, hogy nyit egy kis ablakot, amelyen kitekint az egészségügy valamely szeletére. Néhány példa:

1. Amerika felfedezése: az őslakók nagy részét kipusztítják az európaiak által behurcolt kórokozók. A Mississippi völgyében a fehérek már kipusztult falvakba érkeznek. Feltehető a kérdés: az európaiak miért nem kaptak betegséget (kivéve talán a szifilisz) az indiánoktól a két kultúra találkozásakor? Fordítva miért nem hatott a folyamat? (Ráadásul ez a betegség is hamar megszélidült.) J. Diamond arra jutott, hogy az indiánok nem tartottak nagy testű állatokat, így nem szereztek immunitást olyan kórokozókkal szemben, amelyek ezekről az állatokról eredtek. Ugyanakkor, ez az európaiakról nem mondható el. És a feketékről sem; ők részben éppen azért voltak jók rabszolgának, mert bizonyos betegségekkel szemben ellenállóbbak, immunisabbak voltak, miután korábban már találkoztak velük. Így lett – eszerint – a mikrobáknak hála Amerika angol és spanyol; fehér és fekete. Az európaiak túlélésének kérdése szerintem Diamond érdekesen és szellemesen előadott okfejtésével még nincs megnyugtatóan megmagyarázva, de az egész téma utalhat a csoportos immunitás, illetve a migráció által behozott ismeretlen betegségek témakörére; a betegségek meghatározó szerepére a világtörténelmi folyamatok alakulásában.

2. Ferdinánd seregei 1542-ben azért nem tudták visszafoglalni Budát, mert a sereg szinte kipusztult a kiütéses tífusz miatt. Ezt a betegséget hívták akkoriban „*morbus hungaricus*nak” (csak a 19. században kerül át ez a név a TBC-re). Ennek kapcsán lehet beszélni a tífuszról, mint a 19–20. században is pusztító betegségről, amelynek kórokozói rafinált módon állatról állatra, illetve állatról emberre bolhán „utaznak”, de már emberről emberre a tetűt választják, mint alkalmasabb közlekedési eszközt. A tetű székletével jutnak a bőrre, és vakarózásra készítetik áldozatukat, aki így maga kaparja be bőre alá a veszélyes „oltóanyagot”. A tífusz különben bélfertőzés, így a bűnös baktérium a hasmenéses emberi székleten keresztül is közlekedik az egyedek között. Ferdinánd esete ismét arra példa, amikor a politikus tervez, de a betegség végez.

3. A Rákóczi szabadságharc kapcsán megemlíthető a harcok végén terjedő pestis: a fegyveres küzdelmeknek kb. 85 ezer, a pestisnek 600 ezer (!) áldozata volt. Mikszáth Fekete városa illetve az ebből készült tévéfilm részletei alapján bemutatatható, mit jelentett a pestis akkoriban a mindennapokban, és hogyan próbáltak ellene védekezni. Nyugaton ez az időszak már a pestis végórája, keleten (pl. Erdélyben) még 1811-ben is felüti a fejét.

4. A francia forradalmat tárgyalva feltűnhet Mirabeau és Danton egyes portréin a kissé puffadt, „ragyás” arc. Egy olyan betegség nyomait viselik, amely a 19. század

legpusztítóbb fertőző betegsége volt, pusztítóbb a nagyobb pánikot keltő koleránál is. Ez a himlő. Az arcon (és persze máshol is a testen) sebeket okoz, majd mikor ezek kifakadnak, a kórokozó a távozó váladékkal utazik a következő „delikvensre”. Aki túléli a himlőt, egész életében hordozza a himlőhelyeket az arcán.

5. Közismert, hogy a reformokért és függetlenségért harcoló magyar liberálisoknak némileg szövetségesévé szegődött az 1831-es illetve 1848–49-es kolera; előbbi (a koleralázadás miatt) az örökváltság elfogadása irányában hatott, utóbbi pedig főleg az orosz sereget tizedelte. (Ezer orosz halt meg csatában, 20 ezer kolerában; közismert, hogy Paszkijevics már a kivonulást fontolgatta, amikor Dembinski Temesvárra tévedt). Az 1848-as koleráról Fazekas Csaba (a TTE egyik frissen megválasztott bizottmányi tagja) írt érdekes tanulmányt, amelyben kimutatja, hogy tévedés az a kézikönyvekben előforduló állítás, miszerint a kolerát 1849-ben az oroszok hozták volna be: itt volt már 1848-ban is, a Batthyány kormánynak is gondot okozva. Az áldozatok számáról országos becslés nem született. Balla Ferenc és Hegedűs Antal délföldi kutatásai azt mutatják, hogy ebben a térségben 1848-ban és 1849-ben 18 ezren haltak meg kolerában. Tekintve, hogy ez egy átlagos lélekszámú és hadseregmozgást megtapasztaló térségnek tekinthető, az adat talán kivetíthető az egész országra, ebben az esetben pedig még óvatos számítás esetén is 100 ezer feletti adatot kapunk; talán a 200 ezer felettit is. (Ezzel szemben a fegyveres harc áldozatainak a számát 50 ezerre becsülik.)

6. Az első világháborút követő spanyolnátha már szóba került a konferencián; ha igaz a 60 milliós becslés, akkor a kór ezzel nem csak az első, de a második világháború emberi pusztítását is felülmúlja. A két világháború kapcsán megemlíthető, hogy a 2. világháborúban éri el egyfelől az emberi pusztítás technikája, másfelől az embermentés technikája azt a szintet, hogy már több embert ölnek meg embertársai, mint a kórokozók. Ebben szerepe lehetett a később környezetkárosító szerként átkozott DDT-nek, amellyel az amerikaiak a tífuszt terjesztő tetveket irtották. Szakemberek úgy vélik, ezzel egy nagy európai járvány útját állták. (Kérdés, hogy így történt-e, hiszen a szintén fertőző, és jóval nagyobb lélekszámú orosz seregben ezt nem alkalmazták.) A DDT-s szúnyogirtással különben még a hatvanas években is milliókat (talán tízmilliókat) mentettek meg a maláriától Indiában.

7. Nyitható „kisablak” más háborúk esetében is. Részben azért, mert ezek kimenetelére is hatással volt némely járvány (pl. Napóleon oroszországi hadjárata). Azért is, mert számos orvosi felfedezés kapcsolható egy-egy gyilkos háborúhoz, az időbeli egybeesés okán, de „ellenpontként” is.

II. Az ún. „nagy ablakos” megoldás

Nem lehet ugyanakkor megtakarítani egy „nagy ablakot” valahol az újkori tananyagban. Ennek legkézenfekvőbb „helye” az a pillanat, mikor az 1850-nel kezdődő egyetemes történetet kezdjük taglalni. Érdemes itt az 1850 és 1914 közötti korszak lényeges európai

demográfiai, társadalom- és gazdaságtörténeti folyamatait összefüggően, nagy ívűen bemutatni, és ezen belül persze az európaiak egészségi állapotának nem jelentéktelen alakulását is. Ha kapkodva, sok adatot, nevet, betegséget és gyógymódot szeretnénk belezsúfolni felsorolásszerűen, akkor nem érünk célt. Érdemes inkább vagy egy-két gondolatmeneten végigmenni, és ezekhez kapcsolni egy-egy érdekes példát, vagy egy-egy életrajzon keresztül megvilágítani magát a folyamatot. Néhány gondolatmenet.

► 1. Ember és kórokozók harca az újkorban – sikertelen próbálkozások

A mikrobák (vírus, rickettsia, baktérium, gomba, alga, protozoon stb.) rendkívül „intelligensen” küzdenek a fennmaradásukért. Olyan tüneteket és magatartást „programoznak” áldozataikba, amellyel lehetővé teszik terjedésüket. „Taktikáznak”, mint a bűnözők. Egyesek közülük a kellő időben óvatosan visszahúzódnak, hogy nehegy teljesen kipusztítsák az általuk elérhető populációt, és ezzel saját „életterüket” is megsemmisítsék – ami különben számos kórokozóval megtörtént; ezek a „mohó” és „ügyetlen” bajkeverők azelőtt pusztultak ki, mielőtt az orvostudomány vagy a hatóságok bármilyen óvintézkedést tettek volna ellenük. Máskor alakot változtatnak, kikerülendő, hogy a szervezet védekező mechanizmusa felismerje őket; az AIDS vírus már egyetlen emberi szervezeten belül is olyan ügyesen változtatja ismertetőjegyeit, hogy a szervezet képtelen „követni”. E küzdelemben nem egyszer a kórokozó marad alul; az emberek immunissá válnak, kipusztulnak az adott térségben vagy megfelelő óvintézkedéseket hoznak, mígnem az orvostudomány is beszáll a harcba és némi tevélyég után a legtöbb kórokozón felülkerekedik. Persze nem mindegyiken; a tuberkulózis kórokozója például az orvostörténetek szerint már bizonyíthatóan jelen volt az ókorban is, és fenyeget még ma is, miként sok kórokozó, mely eltűnni látszott, „visszatért”. Az ember sokszor olyan késlekedve ered a nyomukba, mint a bűnüldözés a bűnnek. És ahogy a detektív történetekben is szokásos, sokszor rossz helyen és rossz „személyben” keresi a gyilkost, vagy rossz módszert eszel ki az elfogására.

Az újkor egyik első nagy járványa a szifilisz volt. A nemi úton terjedő betegséget megkapta Bakócz Tamás esztergomi érsek is, akinek orvosa azt javasolta, ha ki akar gyógyulni, naponta szeretkezzen. Ha ehhez a nőtlenséget fogadó egyházi vezető mindig más partnert is keresett, akkor nem csak az egyház erkölcsi állapotát rombolta tovább anélkül, hogy egyetlen lépést tett volna a gyógyulás felé, de bizonyosan a járvány terjedéséhez is hozzájárult.

Később gyanakodni kezdtek, hogy a fürdőkben fellelhető léha hölgyeknek közük lehet a szifilisz terjedéséhez. Ez szerepet játszott a fürdőházak bezárásában és az európai higiénés kultúra visszaszorulásában. Bár a fürdők valóban lehettek fertőzők, de például a pestis visszaszorítására nem volt megfelelő eszköz a fürdésnek a megtagadása. Az utolsó nyugat-európai pestis ellen a jól megszervezett vesztégzár hozott eredményt 1720-ban Marseilles-ben.

Ez a módszer azonban már nem volt alkalmas a kolera visszaszorítására, már csak azért sem, mert a vasutak és jó utak kiépülésével, a rendszeres és sűrűsödő postajáratokkal, a kereskedelem 19. századi fellendülésével olyan mértékű közlekedés, embermozgás indult be, amelyet nem lehetett féken tartani. A kolera különben egyfajta belfertőzés, egészen híg székletet „produkált”, és ezen keresztül jut el az ivóvízbe, majd az új áldozat szervezetébe. Az emésztőkből a földön keresztül a kutakba szivárog, de a folyóvizekbe is. Márpedig a vesztégár, ha megoldható lenne, akkor sem tudná megakadályozni, hogy a fertőzött folyó az egyik településből a másikba haladjon. (Az emberek közvetlenül a folyókból is vettek ivóvizet.) Sok téves próbálkozás volt itt is, sőt éppen ez idő tájt terjedt Priessnitz úr vízgógykúrájának divatja (nevét a rémületes lázcsillapító hidegvizes lepedő, a priznic őrizte meg a magyarban), amely a fürdészel és a vízzel próbált gyógyítani (nem tudva annak gyakori fertőzöttségéről), sőt, divatos volt a fekáliaorvoslás is, ami szintén kontraproduktív lehetett a kolerával szemben. A kolera éreztette az emberekkel, hogy a baj a higiéniaiával lehet. Azonban az első lépések, akárcsak a gyakoribb fürdés, vízkúra, éppúgy az angol WC elterjedése vagy a csatornázás önmagában még nem oldottak meg semmit, sőt, még súlyosbíthatják is a bajt, hiszen közvetlenül juttatják a fertőző fekáliát a folyóba, ahonnan sokan az ivóvizet veszik. A pánikszerűen kiépített londoni csatornahálózat azért lehetett eredményes, mert a szennyvizet kivezette a tengeröbölbe, de azért is, mert közben tisztító vízműveket és artézi kutakat is építettek. Pesten is az első jelentősebb ideiglenes vízművet 1866-ban kezdték építeni a mai Kossuth Lajos téren, az akkori kolerajárvány hatására, amely feltehetően több embert tartott izgalomban, mint a húsvéti cikk. (De e vízmű által a városba juttatott víznek csak egy részét vették kútból, vagy szűrték át kavicsrétegen, más része szűretlen Duna-víz volt!) A kolera hatása volt mindenestre, hogy a higiénia, a tisztaság és az egészség közötti összefüggésre (újra) ráébresztette az európaiakat, lökést ad a szappangyártásnak, a fürdőszobák elterjedésének. A sport modernkori divatja is innen ered.

A tüdőbaj szintén vészes betegsége a kornak. Nem a vízzel terjed, hanem a köhögéssel, a levegőben. Ezzel szemben hiábavalók voltak a kolera tapasztalatai, a tiszta víz. Sokáig tartott, míg rájöttek, hogy e gyilkos elleni legjobb módszer, ha ablakot nyitnak, szellőztetni kell és persze egészségesebb, kevésbé zsúfolt házakban kéne lakni, amit a legveszélyeztetettebb városi nyomorgók nem tudtak egykönnyen megtenni.

A szellőztetés azonban teljesen hiábavaló a gyermekágyi láz ellen. Hiába gondolták, hogy ennek kórokozói is a levegőben terjedő „miazmák”, és hiába sértődtek meg az orvosok, amikor Semmelweis azzal vádolta őket, hogy személyesen hurcolják kezeikkel a betegséget a boncteremből a szülőszobába, addig nem értek el eredményt, míg igazat nem adtak a magyar orvosnak. Kezdetben tehát, ahogy az angol WC, a kórház is többet ártott, mint használt azzal, hogy a fertőző betegeket egyetlen épületbe zsúfolta, miközben halvány fogalmuk sem volt az orvosi higiéniairól. Ebben az esetben a történelem azzal a – lapos

de igaz – tanulással is szolgál, hogy a történelem nem szolgál tanulással. Legalábbis nem úgy, hogy mechanikusan másoljuk a korábbi hasonló (de más) helyzetekben bevált megoldásokat – legyenek azok gyógyászatiak, vagy politikaiak. (Gondoljunk csak arra, hogy az iraki háború kapcsán dúló vitában mennyiféleképpen idézték meg tanúként a történelmet; többnyire ugyanazokat a régmúlt eseményeket mindkét oldal.)

► 2. Ember és kórokozók harca az újkorban – sikeres „hadítottak”, hősi történetek (második morgolódás)

A fenti gondolatmenet önmagában nem áll meg, csak ha mellé lehet tenni a sikertörténeteket is. Ennek számottevő a „pedagógiai” hozama is. Gondoljuk meg, hogy a sokat emlegetett „rejtett tanterv” mit közvetít a 20. századról! Hitlerről, Mussoliniról, Sztálinról, Rákosiról, Szálasiról tanulnak a gyerekek órák hosszú során, orvosokról alig. Mintha a világ menetét csakis tömeggyilkosok határoznák meg, ők lennének a „fejek”, és nem lenne befolyásuk arra olyan embereknek, akik tömegek megmentésével foglalkoztak. Ők csak „apróbetűsök”, az „érdekes, ámbar nem fontosak”, a „kiegészítő anyagba tartozók”, a „ha jut rá idő” emberek. Miféle vérszomjas értékrend működik itt voltaképpen? Öntudatlanul és komolykodó arccal úgy viselkedik a történelemtematika (persze nem csak az oktatásban), mintha a legkomolytalanabb szenzációhajhász bulvársajtó volna. (Ugyanez a helyzet különben akkor, amikor a háborús évekre nagyobb hangsúlyt fektet a hagyomány, mint a békeidőszakok változásaira. Hozzáteszem, én is ebben az értékrendben nőttem fel, és ezt követem az órákon – amikor „nem figyelek oda”). Néhány összefűzhető, de esetleg elszórtan is taglalható hősi esetre utalok, jelezve egyúttal, hogy mely ismert háborús konfliktussal egy időben fejtették ki „békés” tevékenységüket. A történeteket elmondhatja a tanár, de feldolgozhatják diákok és diákcsoportok is. Egy-egy személy kapcsán tágabb folyamatokra is ki lehet tekinteni.

2.1. *Leeuwenhoek*. A latinul nem tudó, képzetlen holland ember, a delfti városháza gondnokának hobbija a lencsecsiszolás volt. A lencsék csiszolásánál és összeillesztésénél nem állt meg, gyermeki érdeklődéssel nézegetett mindenfélét a mikroszkópjában. Ténykedését az angol-holland háború kirobbanásakor kezdte (1654), és évtizedek múlva barátja ösztönzésére éppen a londoni akadémiának küldte el észrevételét, miszerint egy köpésben többen laknak, mint Londonban. Leeuwenhoek volt az első, aki sejtet, vörösvérsejtet és mikrobákat látott. Még nem tudta, hogy utóbbiaknak közül van a betegségekhez.

2.2. *Appert*. Ő sem orvos, sőt, még kevesebb közvetlen köze van a gyógyításhoz, mint a fenti hollandnak, annál több a 19. századi emberek egészségi állapotához. Ez a francia cukrász a direktórium pályázatára tartós élelmiszert állít elő a harcoló seregeknek: felforralja és légmentesen parafa dugóval lezárja az üvegbe öntött élelmiszert. A konzerv feltalálója szegényen halt meg. Ezzel szemben a franciákkal hadakozó angolok (részben Appert fia nyomán haladva, aki már Papin-féle „kuktaedényt” használt) egész konzervipart

hoznak létre, fémdobozokkal, majd a konzervnyitót is kieszelik. A konzerv sokat javít az európai élelmezési viszonyokon, így az emberek jobban tápláltak, egészségesebbek lesznek, és ellenállóbbak a járványokkal szemben. Megkezdődik – ettől nem függetlenül, de persze nem csak emiatt – az átlagmagasság növekedése. (Utalhatunk arra, hogy a cowboyok nem mások, mint a keleti városok konzervgyárai számára szarvasmarhákat tenyésztő és terelő „hajdúk” – az állatok tömegeit vasúton vitték tovább a gyárakhoz, ahonnan konzerv formájában, hajókon utaztak az európai asztalok közelébe. Nem árt erre is gondolni a vadnyugati filmek kapcsán. A „romantikus” társaság az istállózás elterjedésével tűnik el.)

2.3. *Jenner*. Szintén a napóleoni háborúk idején vagyunk, de a „túloldalon”. Ez a sokoldalú angol felcser (hőlégballont készít, kakukkokról ír tudományos munkát, őshüllő-maradványt talál és elemez, felfedi a szívinfarktus okát stb.) nem lehetett orvos, mert nem voltak elég jók a tanulmányi eredményei... A himlőoltás „feltalálásával” azonban a történelem egyik legnagyobb hatású orvosává válik. Drámái az egész történet, ahogy egy korábbi gyakorlatból (sokan emberi himlővel „valiorizáltatták” magukat, de ez a keleti módszer – amely Magyarországon előbb volt ismert mint Angliában: örmény kereskedők hozták be – igen veszélyes volt), illetve egy ismert, de figyelemre nem méltatott megfigyelésből (a tehénhimlő védettséget biztosít az embernek), egy hajléktalan munkás gyermekén, majd saját fián kísérletezte ki a „vakcinát”, a tehénhimlőből vett oltóanyagot (késsel vagy varrótűvel lehetett a bőr alá vinni; az injekciós tű későbbi). Ahogy a francia Appert találmányát az angolok karolták fel, az angol Jennerét ezúttal a franciák: Napóleon már elrendeli a védőoltást. (Az angolok egy része sokáig ellenáll, egészen addig, mígnem a biztosító társaságok nem lesznek hajlandók biztosítást kötni a be nem oltott gyerekekre.) Világosan kell látni, hogy hatalmas jelentőségű lépés a védőoltás elvének feltalálása. Mindössze annyiról van szó, hogy az orvos kívülről aktivizálja az ember öngyógyító, védekező mechanizmusát, de ezzel az aprósággal a „gyermek” orvostudomány először kezd beleavatkozni a „felnőtt” demográfia dolgaiba. A téma tágítható a közegészségügy megteremtése felé (államilag kötelező oltások), de a többi oltásra való utalás irányában is egészen a Sabin cseppekig (mindvégig megőrzik az oltóanyagok a tehén latin nevéből eredő vakcina elnevezést).

2.4. *Semmelweis*. Ha van drámái történet, az övé az. Miközben a magyar reformellenzék az utolsó rendi országgyűlésen vívja küzdelmeit Béccsel, a császárvárosban egy magyar orvos a saját küzdelmét verekszi orvostársaival: elrendeli a szülészeti klinikán a klórral történő kézmosást, amit kortársai nagy része kuruzslásnak tart. Még ő sem tudja a delfti gondnok lényecskéi és a betegség közti összefüggést pontosan, de később bebizonyosodik, hogy tapasztalati úton (ahogy Appert és Jenner is) helyes következtetésre jutott. Mikor Bécsben kirobban a forradalom, ő is belép a Nemzeti Gárdába (a bécsi nemzetőrségbe), de igazi küzdő terepe persze a kórház és a szakmai közélet marad; 1851-től a pesti Rókus.

Halálát ugyanolyan sebfertőzés okozta, mint a gyermekágyi lázt. A téma a kórházak nagy fordulatához, az antiszepszis (Lister) és a ma is alkalmazott aszepszis megjelenéséhez visz el, vagyis ahhoz, hogy az újkorban gyógyintézeté váló ispotályok az akaratlan gyilkolás helyszíneiből valóban a gyógyítás terepévé váljanak.

2.5. *Pasteur és Koch.* Egy német és egy francia név a német-francia hatalmi vetélkedés korszakából. Pasteurt, aki nem orvos, hanem vegyész volt, jó franciához méltóan, eredetileg nem is a betegségek, hanem a bor romlása izgatta. Koch kutatási eredményei, a lépfene kórokozójának, szaporodásának megfigyelése irányították a figyelmét a baktériumokra. (A lépfenét okozó anthrax az egyetlen súlyos fertőzést okozó bacillus; a többi embert nyomorító kórokozó valójában másféle baktérium vagy egyéb mikroba.) Maga is gyógyítani kezd. A lépfenét is, de legdrámaibb mégis a veszettség elleni küzdelme, melynek kórokozóját – egy parányi vírust – nem lehetett mikroszkóppal látni, de „akikről” sejtette, hogy a gerincvelőben gyülekeznek, ezért veszett nyulak gerincvelőjéből vett mintákat tárolással gyengített le. Izgalmas végigkövetni azt a drámai tizenhárom napot, amikor ezek segítségével megment egy gyereket úgy, hogy testébe egyre virulensebb, vagyis egyre rövidebb ideig tárolt anyagot fecskendezett. A kezeléssel sikerült megelőznie a korábbi harapás következtében bejutott kórokozók szokásosan késleltetett, meglepetésszerű és nagy erejű támadását.

A két tudós munkájának jelentősége (különösen a lépfene, a TBC és a kolera esetében, mely utóbbiak kórokozóját Koch szintén felfedezte) nyilvánvaló: mostantól az orvostudomány tudván tudva harcol és gyárt újabb és újabb oltóanyagokat.

2.6. *Fleming és Florey.* A mikroorganizmusok ellen nemcsak szervesen anyagokat, de más mikroorganizmusokat is be lehetett vetni, melyek nem az emberekkel, hanem társaikkal szemben ellenségesek. Kiderítették, hogy egy bizonyos gombafajta, a *Penicillium* gátolja a baktériumok növekedését. A németek bombázzák Londont, ahol a tudósok a légiriadók szüneteiben, lázas igyekezettel, harci feladatként tenyésztik és menekítik a gombákat, és végül 1941-re elkészítik az első „bevethető” antibiotikumot, a penicillint.

2.7. *Eijkman és Szent-Györgyi.* A holland az első, aki a jávai beriberi nevű hiánybetegség gyógyítása közben felfedezi, hogy a táplálékban a zsírok, szénhidrátok mellett egészen apró mennyiségű, de az egészséghöz elengedhetetlen anyagok is vannak. Kiderítette ugyanis, hogy a rosszindulatú börtönparancsnok volt a jótevő, mikor hántolatlanul adta a raboknak a rizst és ezzel akaratlanul is hozzájuttatta őket a szükséges kis „plusszhoz”. Az első világháború kirobbanásának tájékán vonta ki ezt az anyagot a rizsből a lengyel születésű amerikai C. Funk és nevezte el vitaminnak. (Később a B1 „keresztnevet” kapta.) A háborúban a másik oldalon harcoló Szent-Györgyi története közismert, lebilincselő 60-as évekbeli televíziós interjúja is felhasználható.

Az ilyen történeteket kiegészítheti, ha a gyerekeknek az internetről, esetleg *Az első krónikájából* vagy *A medicina krónikájából* ki kell gyűjteniük az első injekciós tűt,

az első tükrözést, fogorvosi fúrót, sztetoszkópot, érzéstelenítést, vérnyomásmérőt stb. A dátumok a 19. század derekára-második felére fognak esni; megjelenik az orvos és a kórház ma ismert képe. Csehov, Flaubert és mások írásaiból gyűjthetnek irodalmi alakokat is, attól függően, hogy éppen mi a kötelező olvasmányuk. (Érdekes, hogy a fenti orvosi attribútumok közül a fehér köpeny jelenik meg utoljára; a kórházi higiénia áttörése viszonylag kései.) Az első felleléséhez segítséget fog nyújtani a Történelemtanárok Egyletének honlapján hamarosan megjelenő kronológia is.

Az itt bemutatott folyamat bővíthető persze a szervátültetésekkel, a DNS felfedezésével, a géntérképpel és egyebekkel, de ez utóbbiak már külön, a 20. század második feléhez kapcsolhatók, sőt – minthogy a népesedésre nem hatnak egyelőre – megmaradhatnak az említés szintjén. Annál fontosabb „üres mező” ebben a „periódusos rendszerben” az Afrikában pusztító AIDS gyógy módjának jövőbeli megeléje.

► 3. Beteg – orvos – kórház – állam. Professzionizmus és személytelenség

Egy külön történet lehet a beteg és orvos, illetve kórház viszonya. Röviden a folyamat elején a beteg otthon, családj köreiben, egy őt jól ismerő, baráti orvos kezelése alatt áll, az orvos pedig gyakorlatilag – mai szemmel nézve – kuruzsló. A folyamat közepén (20. század dereka) a beteget a kórházban idegenek között, családjától elkülönítve, néha elzárva látjuk, őt nem ismerő de jól képzett szakorvosok sokasága között. Az orvosok nem a beteget gyógyítják, hanem a betegséget: számukra a beteg személyisége nem érdekes, mindegyiket ugyanúgy kell gyógyítani, ha ugyanaz a betegsége. Voltaképpen a kórház is egy gyár, melyben a beteg szabványosított és csereszabatos munkadarab (sokszor csak számmal jelölik), vagyis ugyanaz a folyamat játszódik le a gyógyításban, mint az iparban. A beteg ebben a környezetben elesettnek érzi magát, nem tudja, hogy hogyan és mivel gyógyítják, ezért sokszor nem hisz benne. A folyamat jelenkori „vége”: az orvostudomány nem ad alább a tudományosságból, de a betegségek lelki hátterét, a család bevonásának, a beteg együttműködésének fontosságát egyre inkább felismerik. (A homeopátia, a természetgyógyászat nagy népszerűsége részben a gyárias orvoslással szembeni bizalmatlansággal magyarázható.)

Ezzel párhuzamosan a beteg betegsége egyre kevésbé magánügy; az állam felügyelete alá vonja a kórházakat, laboratóriumokat, klinikákat, orvosképzést, oltást és szűrést sőt, tágabban egy sor területet, mely a társadalom egészségével kapcsolatban van. Megszületik a közegészségügy tudománya. Ezzel kapcsolatban fontos Fodor József neve, aki e tudományág megalapítójánál, Pettenkofernél tanult, és mint szakértőnek nagy szerepe volt abban, hogy a Tisza kormány idején Európa legkorszerűbb, legrészletesebb és leelőretekintőbb közegészségügyi törvényét hozzák meg Magyarországon (1876). Erre tényleg büszkék lehetünk, mégis kevesebb szó esik róla, mint a pilisi csakráról. A törvényszöveg részletei érdekes, órán feldolgozható forrást jelentenek.

► 4. Az újkori higiénia

Ez is külön történet, pontosabban történetként is bemutatható, de „hőstörténethez” is kapcsolható. A folyamat – amelynek itt már csak néhány mozzanatára lehet utalni – ezúttal is a 19. század második felénél „van a helyén”, hiszen e téren is ekkor történnek a nagy változások. Visszatekintve említhető – ha nem volt róla szó pl. Versailles kapcsán – hogy a higiénia hogyan romlik nyugaton a korábbi évszázadokban, majd miként kezd javulni a 19. században, előzetekintve egészen a 21. századi túlhajtásig a fejlett világ módosai körében. Ezúttal csak néhány érdekesebb részletre, forrásra hívom fel a figyelmet.

Ennek a történetnek egyik szereplője a fiatal Medici Katalin, aki a reneszánsz Itáliából az első női alsó bugyogót viszi Franciaországba, amivel persze nem ellensúlyozhatja a Szent Bertalan éjszakájának megszervezésében játszott későbbi gyászos szerepét. A fehérnemű fokozatosan terjed el Európában, a női bugyogó csak a 19. században. Ekkoriban térnek át az éjjeli ruha viselésére is. Magyarországon a 20. század negyvenes éveitől terjed el a parasztok körében a hálóing. A könnyebben mosható és váltható alsóruha, fehérnemű elősegíti a szenny visszaszorítását, a rüh, az ótvar, a tetvek megrendszabályozását. Ugyanakkor – mint szó volt róla – a tiszta alsónemű kezdetben a test piszkosságát volt hivatva feledtetni.

Érdekes forrás a higiéniai szokásokkal kapcsolatban a hazai Csíziók (kalendáriumok) szövege, amelyek a 19. századig alig változnak; hirdetik a kézmosást, de étkezés után javasolják; vagy ajánlják a fogak tisztítását, de a szép megnyerő mosoly kedvéért (fogporok is voltak forgalomban). A „fogmanókról” még nem tudtak. De hát mit várunk a kalendáriumtól, ha az orvosok is a csizmaszárukba törölték a sebészkezt a 19. század végéig?

Érdekes forrás az önéletírás. Sokat hivatkozott ezek közül Bethlen Miklósé, aki közismert büszkeséggel számol be szurtoosságáról. Ezzel ellentétben állnak a hagyatéki leltárak, melyek a módos urak örökségében rengeteg mosdóedényt, törülközőt sorolnak fel.

Jellemző forrás a későbbi állapotokhoz a Hyppolit a lakáj c. film híres párbeszéde Schneider úr és Hyppolit között: kiderül, hogy a gróf úr már naponta fürdik, míg a középosztálybeli, hetenként fürdő Schneider úrnak ez éppúgy szokatlan, mint feleségének a fogyókúra és almaevés, a modern „egészséges életmód”.

Magyarország a piszkos nyugat és a fürdőző kelet között félúton helyezkedett el a kora újkor századaiban, a 19–20. században pedig követi a kolera hatására felbuzdult nyugatot a nagyobb tisztaság felé. A történet korunkban sem ért véget; a bidé elterjedőben van a középosztály lakásaiban. A higiénia ebben a körben néha már olyan aggályos, hogy az orvosok arról írnak, talán a túl steril körülmények veszélyekkel járnak, hiszen nem engedik megerősödni az immunrendszert. Akárhogy is, mindeközben bőven vannak még olyanok a fejlett Európa szegényebb városi negyedeiben – a többi kontinensről nem is beszélve –, ahol az elemi higiénia még elérendő cél.

A történethez kapcsolható hősi név a francia Leblanc-é, aki eljárást eszelt ki a lúg vegyi úton történő előállítására. Szappangyártól azonban a francia forradalom idején megfosztották; öngyilkosságba menekült. Nyomában azonban fellendül a szappangyártás, fokozatosan olcsó tömegcikk lesz belőle. (Korábban nagyon sok fát kellett elégetni ahhoz, hogy egy szűk réteg szappanigényéhez hamut állítsanak elő. A hamuból főzték ugyanis mész és egyéb anyagok hozzáadásával azt a masszát, ami azután fadobozokban szárítva valami szappannak nevezhető dolog lett. A nyugat-európai erdők kipusztítása után óriási jelentősége lett Leblanc találmányának, és a követők újításainak.)

A magyar Görgey Artúr is hozzátett vegyész korában egy apróságot a modern szappangyártás technológiájához (kókusztejből állított elő különböző anyagokat, pl. laurinsavat, és ez felhasználható volt a gyártás során). Megemlíthető, hogy Görgey mestere annak a nagy Liebignek tanítványa volt, akit kicsaptak az iskolából, mert megátalkodottan robbantgatott, így apja kénytelen volt beleegyezni, hogy vegyész legyen – mint ilyen a kor legnagyobbja. Liebig feltárta a növénytermesztés, a táplálkozás és az emésztés biokémiai hátterét; egyebek között először állított elő húsleveskockát és műtrágyát, amelyek megintcsak hozzájárultak a demográfiai változásokhoz, a közegészségi állapotának javulásához – ha a 20. századi jólétből már másképpen is ítéljük meg a műtrágyákat úgy általában.

Nem kell mindezek után megmagyarázni azt, hogy mit gondolok a címben jelzett helyzetről, arról, hogy a „kórház” a történelem tananyag szélén foglal helyet, ha egyáltalán fellelhető benne. Azt hiszem, itt az ideje annak, hogy (a lakószobával, a konyhával és mindennapi élet egyéb színtereivel együtt) elkezdjen araszolgatni a közepe felé.

AJÁNLOTT IRODALOM A TÉMA TANÍTÁSÁHOZ

A magyar egészség történetéhez a leghasználhatóbb könyv szerintem Balla Ferenc és Hegedűs Antal *Az egészség szolgálatában* – A Bácska és Bánát egészségügye 900-1918. (Forum, Újvidék 1990) c. kötete, mely ugyan csak a Délvidék területét dolgozza fel, de azt érzékletesen, sok országos vonatkozású forrás közlésével, melyeket az órán felhasználhatunk. Számos egyetemes orvostörténet jelent meg (elég ismert pl. Benedek István *A tudás útja* c. könyve, vagy Heinz Schott: *A medicina krónikája* Officina Nova, Budapest, 1993); újabban Roy Porter *Vér és virtus* c. könyve (HVG könyvek, Bp. 2003) kapható is még, de sok kiváló hasonló kiadványt rejtene a könyvtárak. A hősi történetekhez olvasmányos, érdekes könyv Meyer Friedman – Gerald W. Friedland: *A tíz legnagyobb orvosi felfedezés*. (Kossuth. Bp. 2001) Gondolatébresztő, szellemes és nem csak az orvoslás és a betegségek tanítása miatt érdekes Jared Diamond *Háborúk, járványok, technikák – A társadalmak fátumai* c. könyve (Typotex, Bp. 2000) és James Burke: *Billiárdeffektus – Utazás az emberi tudás hálóján* c. kötete (Alexandra, é. n.).

A Történelemtanárok
Országos Konferenciájának programja
és a konferenciák ajánlásai
(1991–2004)

TÖRTÉNELEMTANÁROK (1.) ORSZÁGOS KONFERENCIÁJA

Cím: Történelemtanítás és rendszerváltás

IDŐPONT: 1991. szeptember 28–29.

HELYSZÍN: Gólyavár/ELTE TFK

MEGNYITÓ: Hanák Péter: A történettudomány szerepe a rendszerváltásban

ELŐADÁSOK: A tártudományok szerepe a történelemtanításban ■ Frölich Ida: Vallástörténet ■ Gerő András: Mentalitástörténet ■ Katus László: Társadalomstatisztika ■ Körmöczy Katalin: Újkori történeti muzeológia ■ Laszlovszky József: Közép- és újkori régészet ■ Rázsó Gyula: Hadtörténet ■ Szögi László: Történeti földrajz

A TÖRTÉNELEMTANÍTÁS IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI: Andrásfalvy Bertalan művelődési és közoktatási miniszter: Az oktatásirányítás időszerű problémái ■ Zsolnai József, az Országos Közoktatási Intézet igazgatója: Egy intézet a fejlesztés szolgálatában ■ Diószegi István, a Magyar Történelmi Társulat elnöke: A Társulat és a történelemtanítás

TALÁLKOZÁS A RUBICON KÉPES TÖRTÉNELMI MAGAZIN SZERZŐIVEL, SZERKESZTŐIVEL (Téma: Korok – életminőségek)

TÖRTÉNELEMTANÁROK (2.) ORSZÁGOS KONFERENCIÁJA

Cím: Minden? Másképpen? Volt? Avagy: Vannak-e fix pontok a történelemtanításban?

IDŐPONT: 1992. október 10–11.

HELYSZÍN: Gólyavár/ELTE TTK

ELŐADÁSOK: Gerő András: Polgárosodás és posztfeudalizmus ■ Szilágyi Ákos: Számháború – avagy: számszerűsíthető-e a történelem? ■ Salamon Konrád: Forradalmak vagy puccsok 1917–1919 ■ Juhász Gyula: Forradalom és ellenforradalom megítélése a két világháború közötti magyar szellemi életben ■ Hahner Péter: Izmusok és korszakhatárok
SZEKCIÓÜLÉSEK: Politikatörténet, művelődéstörténet, gazdaságtörténet, esztétikátörténet...? ■ Felkészülés, óravezetés ■ Tanári önállóság ■ Tolerancia a tanításban és a tananyagban
HAJÓKIRÁNDULÁS A DUNÁN: Beszélgetés tankönyvszerzőkkel és –szerkesztőkkel

A Történelemtanárok (2.) Országos Konferenciájának ajánlásai

Az általános és középiskolákban feltétlenül tanítani kell az 1945 utáni időszak történelmét is. A felsőoktatási intézmények a jelenlegi helyzetre való tekintettel (pl. a IV. osztályos gimnáziumi tankönyv hiánya) ne kérdezzék az adott időszakot – sem szóban, sem írásban – a felvételi vizsgákon.

Valamennyi – a szakma által jónak, taníthatónak tartott – kézirat egyenlő eséllyel kerüljön fel a tankönyvjegyzékre, így kaphasson anyagi támogatást; a kiválasztásban ne érvényesülhessenek a szakmától idegen szempontok. Ugyanez vonatkozik a forrásanyag gyűjteményekre is. (Megjegyezzük, hogy az első kérdésben majdnem egyhangúlag, a harmadikban egyhangúlag, míg a másodikban egyszerű szótöbbséggel született meg a döntés.)

Budapest, 1992. október 11. Történelemtanárok Országos Konferenciája

TÖRTÉNELEMTANÁROK (3.) ORSZÁGOS KONFERENCIÁJA

IDŐPONT: 1993. október 16–17.

HELYSZÍN: Gólyavár/ELTE TTK

MEGNYITÓ: Király Béla, a Magyar Történészek Világszövetségének tiszteletbeli elnöke

ELŐADÁSOK: Závodszy Géza: A történészek demokráciája vagy a demokrácia története? (A tananyagszerkesztés néhány dilemmája a rendszerváltás után) ■ Fodor István: A magyarság születése ■ Kristó Gyula: Lépésváltások az Árpád-korban ■ Poór János: Konfliktusok és kompromisszumok a 18. században ■ L. Nagy Zsuzsa: Két világháború között ■ Rév István: Miért győzhetett oly elviselhetetlenül könnyen a kommunizmus Magyarországon?

SZEKCIÓÜLÉSEK: 6 és 8 osztályos gimnázium ■ 4 osztályos gimnázium és szakközépiskola ■ szakmunkásképző iskola ■ 8 osztályos általános iskola

RENDSZERVÁLTÁS – A DOKUMENTUMFILM TÜKRÉBEN: A Fekete Doboz Alapítvány filmjeinek megtekintése, beszélgetés Elbert Márta szerkesztővel. Magyar változások (1988–1990) ■ Kiskameras történelem (1992)

A Történelemtanárok (3.) Országos Konferenciájának ajánlásai

A KONFERENCIA AJÁNLÁSAI A 6 ÉS 8 OSZTÁLYOS GIMNÁZIUMOKKAL KAPCSOLATBAN | Úgy ítéljük meg, hogy az ilyen típusú iskolák megjelenése számos előnnyel járhat a történelemtanítás korszerűsítése szempontjából. A tapasztalatok szerint a már működő 6 és 8 osztályos gimnáziumok inspiráló közeget jelentenek a tanárok és a diákok számára egyaránt. Sok régóta megoldásra váró pedagógiai probléma, mint például a tantárgyi koncentrációk és integrációk ügye, az új szerkezetek keretei között újragondolható és a régi megszokásoktól mentesebb új tanítási tartalmak és formák alakíthatók ki. A történelemtanítás terén lehetőség nyílhat a felesleges ismétlések elkerülésére, ezáltal a szűk óraszámok gazdaságosabb kihasználására. Megjelenhetnek a hazai gyakorlatunkban olyan újdonságok, mint például a problémaorientált vagy a spirálisan visszatérő tananyag elrendezés. A hosszabb egységes képzési idő előtérbe állíthatja a képességfejlesztés feladatait: önálló ismeretszerzés, térképhasználat, forrásfeldolgozás, szövegértés, szövegelemzés, önálló történelmi gondolkodás, pontos és készség szintű fogalomhasználat stb. Mindezek ma még azonban inkább csak lehetőségek, a 6 és 8 osztályos gimnáziumokkal kapcsolatos fejlesztő munkák egymástól elszigetelten, bizonytalan szakmai és anyagi feltételek között folynak. Sokféle probléma vetődött fel a már létrejött 6 és 8 osztályos gimnáziumok működése során. E tapasztalatok alapján a következő javaslatokat fogadtuk el a kérdéssel foglalkozó szekció vitája során.

1. Az iskolafenntartó önkormányzatok gondosan készítsék elő azokat a döntéseiket, amelyek 6 és 8 osztályos iskolák vagy osztályok indításával kapcsolatosak. Igyekezzenek összhangot teremteni a különböző intézményi érdekek között. Az adott település (város, kerület) egész iskolahálózatának hatékony működését tekintsék a legfontosabb szempontnak. Mielőtt döntenének, győződjenek meg az új típusú oktatás tantervi, taneszközbeli és személyi feltételeinek biztosíthatóságáról, pontosan mérjék fel azokat a többletköltségeket, amelyeket a 6 és 8 osztályos képzés fog igényelni a következő években.

2. Az új szerkezet csak akkor lesz valóban sikeres, ha új, korszerű történelemtanítási szemlélettel párosul.

3. Fontos, hogy a tanárképzés figyelembe vegye ezeknek az új típusú iskoláknak a létét. Intézményes keretek között kell biztosítani, hogy az iskolák olyan pedagógusokat vehessenek fel, akik képesek 10 vagy 18 éves diákokkal egyaránt hatékonyan dolgozni, és akik ismerik a 6 és 8 osztályos gimnáziumokban futó programokat is.

4. A készülő NAT, illetve az annak alapján készülő kerettantervek vegyék figyelembe és használják fel azokat a tapasztalatokat és eredményeket, amelyek a már évek óta működő 6 és 8 osztályos gimnáziumokban összegyűltek. Érdemes lenne e munkákba közvetlenül is bevonni ezeknek az iskoláknak a pedagógusait.

5. A fejlesztési munkákkal párhuzamosan, azokat segítve szükség lenne felmérni, hogy melyek voltak a hajdani 8 osztályos gimnáziumok azon pedagógiai értékei és eredményei a történelemtanítás terén, amelyeket még ma is érdemes lenne feleleveníteni. Ugyanígy fontos lenne a nemzetközi tapasztalatokat is megismerni és felhasználni.

6. Ma még nagyon nagy gondot jelent a megfelelő tankönyvek, oktatási eszközök biztosítása a 6 és 8 osztályos gimnáziumok számára. Sürgősen lépni kell a Művelődési és Oktatási Minisztériumnak ez ügyben. Szakmai értékelések alapján dönteni kell arról, hogy a ma piacon lévő taneszközök közül melyek ajánlhatók az iskolák számára. A kerettantervek elkészülése után pedig minden rendelkezésre álló szakember bevonásával minél előbb el kell készíttetni az új tankönyvsorozatot és az egyéb szükséges taneszközöket.

7. A pedagógiai intézetek igyekezzenek segítséget nyújtani a már működő 6 és 8 osztályos gimnáziumoknak azzal, hogy közös szakmai megbeszéléseket, vitákat szerveznek a számukra. Ezek során megismerhetnék egymást a hasonló feladatokat végző tanárok, illetve mód lenne egy szakmai értékrend kialakítására a 6 és 8 osztályos gimnáziumokban folyó történelemtanítással kapcsolatban.

A GIMNÁZIUMI SZEKCIÓ AJÁNLÁSAI | 1. Megfontolandónak tartjuk az OKTV olyan átalakítását, hogy a verseny egy szűrő jellegű teszttel kezdődjék, és csak a sikeres résztvevők írják meg a pályamunkát. Felmerült az a javaslat is, hogy a versenyzők zárthelyi esszét írjanak a pályamunka helyett.

2. A konferencia résztvevői felkérlik az OKTV Bizottságot, hogy a jövőben ideológiai szempontból kevésbé érzékeny témákat jelöljenek ki. Vegyék figyelembe a vidéki résztvevők és a vidéki könyvtárak lehetőségeit is.

3. Javasoljuk, hogy kapjanak valamiféle elismerést pályamunkájukért azok is, akik nem jutottak tovább.

4. Rendkívül sajnálatosnak tartjuk, hogy az 1994. évi történelem érettségi központi szabályozásával kapcsolatban, októberben még nem áll a tanárok rendelkezésére megbízható, hivatalosan megerősített információ.

5. Az érettségi és felvételi követelmények, valamint a szűkös órakeret – különösen a szakközépiskolákban – nincsenek összhangban. Feltétlenül szükséges vagy az óraszámok növelése vagy a követelmények összehangolt csökkentése.

6. Hovatovább tarthatatlan, hogy a 20. század történelméről nincs hivatalos és valóban tankönyvnek nevezhető taneszköz. Ez rendkívül megnehezíti az érettségit és különösen az egyetemi és főiskolai felvételiket.

7. Javasoljuk, hogy az MKM könnyítse meg – elsősorban a vidéki iskolák számára – az alternatív tankönyvek és tankönyvként használható könyvek beszerzését.

8. A tankönyvek egyre szélesebb rétegek számára megfizethetetlenek. Az esélyegyenlőség biztosításának elengedhetetlen feltétele a tankönyvvásárlás kiterjedt állami támogatása.

9. Javasoljuk, hogy az MKM könnyítse meg – elsősorban a vidéki iskolák számára – az alternatív tankönyvek és tankönyvként használható könyvek beszerzését.

10. A kerettantervek készítésébe vonják be a főiskolák és egyetemek képviselőit is, hogy a tantervek és a felvételi követelmények összhangja biztosítva legyen.

Budapest, 1993. október 17. Történelemtanárok Országos Konferenciája

TÖRTÉNELEMTANÁROK (4.) ORSZÁGOS KONFERENCIÁJA

Cím: Birodalmak tündöklése és bukása

IDŐPONT: 1994. október 15–16.

HELYSZÍN: Gólyavár/ELTE TTK 1994.

MEGNYITÓ: Göncz Árpád, a Magyar Köztársaság elnöke levélben köszönti a konferenciát

ELŐADÁSOK: Kertész István: Birodalmak alkotása és pusztulása a görög-római világban

■ Ivanics Mária: Nomád birodalmak – a mongolok ■ Hegyi Klára: Egy birodalom három

világrész határán: az oszmán-török birodalom ■ Fodor Gábor művelődési és közoktatási

miniszter: Miért fontosak Önök? ■ Hanák Péter: Az Osztrák-Magyar Monarchia fénykora

és alkonya ■ Gereben Ágnes: A szovjet birodalom múltja és jövője

SZEKCIÓULÉSEK: Ezeréves a magyar iskola... ■ A NAT és a történelemtanítás ■ A múzeum

és a könyvtár mint a történelemtanítás eszköze ■ A tankönyvek és a történelemtanítás

A Történelemtanárok (4.) Országos Konferenciájának ajánlásai

A TANKÖNYVEKRŐL | Valamennyi tankönyvnek minősített könyvet vegyenek figyelembe a felsőoktatási intézményekbe való jelentkezéshez szükséges (írásbeli) felvételi vizsgák anyagának összeállításakor.

Célszerű lenne, ha a főiskolákon, illetve az egyetemeken tankönyvelemző szemináriumok, speciális kollégiumok is indulnának, amelyek felkészíthetnék a hallgatókat a szakszerű tankönyvbírálatra, illetve tankönyvírásra.

A Konferencia támogatta a TTE azon kezdeményezését, tevékenységét, hogy szakmai-társadalmi bíráló bizottságok ajánlják az arra érdemes tankönyvek használatát.

A NEMZETI ALAPTANTERVÉRŐL | A Nemzeti Alaptanterv további munkálatainál – különös tekintettel a követelményrendszerre – nélkülözhetetlen a nyilvánosság, a szakmai vita, az egyeztetés.

AZ ISKOLATÖRTÉNET KÉRDÉSÉRŐL | A Konferencia csatlakozik az 1000 Éves a Magyarországi Iskola Alapítvány korábbi felhívásához; arra buzdítja a kollégákat, az iskolákat: kutassák, majd írják meg iskolájuk történetét a magyar iskolaügy közelgő ezeréves évfordulója alkalmából.

Budapest, 1994. október 16. Történelemtanárok Országos Konferenciája

TÖRTÉNELEMTANÁROK (5.) ORSZÁGOS KONFERENCIÁJA

Cím: Az egyéniség szerepe a történelemben

IDŐPONT: 1995. október 14–15.

HELYSZÍN: Gólyavár/ELTE TTK

ELŐADÁSOK: Engel Pál: Luxemburgi Zsigmond ■ Tóth István György: Törökverő császár vagy a labancok vezére – I. Lipót kettős arca ■ Szabad György: Mit akart Kossuth? ■ Somogyi Éva: Ferenc József és magyar alattvalói ■ Tilkovszky Lóránt: A tragikus sorsú tudós-politikus, Teleki Pál ■ Gergely Jenő: Mártír vagy áldozat? Mindszenty József hercegprímás közéleti szerepe Magyarországon, 1945–1956

SZEKCIÓÜLÉSEK: A NAT történelem részének megvalósítása ■ Az új érettségi koncepció megvitatása ■ A jelenleg használatos történelemtankönyvek tipológiája ■ Az életmódtörténet tanítása az AKG tankönyveinek segítségével

A Történelemtanárok (5.) Országos Konferenciájának ajánlásai

NAT | A NAT további munkálatai során fontos szerepet kell juttatni a szakmai szervezeteknek, különösen: az iskoláktól, a kollégáktól érkező vélemények összegyűjtésében, a mintatervek, a tankönyvek és más taneszközök minősítésében, az alapvizsga követelményeinek meghatározásában.

Garantálni kell a tovább- és átképzések megfelelő időben való tervezését, szervezését – az iskolák számára is –; a NAT bevezetéséhez szükséges anyagi fedezetet – időarányos elosztásban –; a helyi tanterv készítését vállaló kollégák megfelelő díjazását.

A Konferencia egyetért azzal, hogy megfelelő teret kell adni a múltismeret mellett a jelenismeret tanításának is.

Mivel az érettségi követelményrendszer mindeddig nem készült el, a Konferencia aggodalmát fejezi ki: elegendő-e a törvényben biztosított 3 év felkészülési idő a NAT bevezetésére?

ÉRETTSÉGI | A Történelemtanárok Országos Konferenciája elfogadhatatlannak tartja azt a lehetőséget, hogy a történelem ne szerepeljen a kötelező vizsgatárgyak között.

KÖTELEZŐ ÓRASZÁM | A Történelemtanárok Országos Konferenciája szakmai szempontból károsnak tartja a tanárok kötelező óraszámának esetleges emelését, tiltakozik ez ellen.

Budapest, 1995. október 15. Történelemtanárok Országos Konferenciája

TÖRTÉNELEMTANÁROK (6.) ORSZÁGOS KONFERENCIÁJA

Cím: Kirekesztés és befogadás a történelemben

IDŐPONT: 1996. október 12–13.

HELYSZÍN: Villányi Úti Konferenciaközpont

ELŐADÁSOK: Zsigó Jenő: A rendszerváltozások és a cigányság ■ Knausz Imre: A közoktatás strukturális reformja és a történelemtanítás ■ Edwin van Dessel Európa Mozgalom, Hollandia: Az európai integráció és a történelemtanítás – egy európai intézményeket bemutató tankönyv

ismertetése ■ Péter Katalin: A reformáció ■ Dr. Loránd Ferenc: A holokauszt-téma pedagógiai aktualitása ■ Révész T. Mihály: Tolerancia a magyar jogalkotás századaiban
 SZEKCIÓÜLÉSEK: NAT – Az Ember és társadalom c. műveltségi terület helyi tanterve(i) ■ Alapvizsga – A történelem érettségi egyik lehetséges koncepciója ■ Az európai intézményeket bemutató program megismerése

A Történelemtanárok (6.) Országos Konferenciájának ajánlásai

I.1. A Konferencia megítélése szerint a NAT zavartalan bevezetésének számos feltétele van:

- ♦ a közoktatási intézmények működőképességének fenntartása – az egységesülő követelményeknek megfelelően,
- ♦ a pedagógusok egzisztenciális helyzetének stabilizálása, a NAT bevezetéséből adódó többletfeladatok és -munkák finanszírozásának garantálása,
- ♦ a NAT-kompatibilis tanárképzés beindítása a felsőoktatás intézmények nappali tagozatain,
- ♦ a pályán lévő pedagógusok – térítésmentes – posztgraduális átképzésének gyorsítása,
- ♦ valamint a NAT-konform tankönyvek, taneszközök egy évvel a bevezetés előtt álljanak a pedagógusok rendelkezésére.

I.2. A NAT részletes követelményrendszerének évfolyamonkénti értelmezése országsszerte vitákat vált ki a pedagógusok körében. Nem egyértelmű ugyanis, hogy az adott kimeneti pontokhoz kapcsolódó tanítási tartalmak taníthatóak-e korábban, mint a NAT-ban megjelölt életkori szakasz. Foglaljon állást a Tárcá: lehet-e 7. osztály előtt (5–6. évfolyamon) elkezdni a kronologikus történelemtanítást!

I.3. Gondot okoz a NAT bevezetésének folyamata során, hogy (éveken keresztül) az érintett 5–6. évfolyamok tanulói kétszer tanulják ugyanazt a történelmi korszakot (őskor, ókor, középkor). Tegyen javaslatot a Tárcá a probléma feloldására.

II.1. Legyen összehangolva a NAT, az alapvizsga és az érettségi vizsga követelményrendszere.

II.2. Alapvizsga | A történelem vizsga részeként szerepeljen a társadalomismeret is; a vizsgán a történelemnek legyen meghatározó szerepe. Az alapvizsga legyen szóban és írásban is letehető; a választás a tanuló joga legyen.

II.3. Érettségi vizsga | Foglaljon állást a Tárcá: azonos tananyagot kell-e tanulnia a közép illetve emelt szintű érettségi vizsgát tevő diáknak. A történelem érettségi tematikájában szerepeljenek társadalomismereti kérdések, feladatok is.

II.4. Szükséges, hogy a Tárcá tisztázza az érettségi vizsgák és az egyetemi-főiskolai felvétel(i) vizsgák) szakmai, jogi és egyéb összefüggéseit; s tegyen lépéseket a felsőoktatási intézményekkel történő egyeztetés érdekében.

III. A pedagógus szakmai szervezeteket vonják be a közoktatási törvény végrehajtási utasításának és más jogszabályoknak az előkészítésébe, elkészítésének folyamatába. A Konferencia szervezője, a Történelemtanárok Egylete készen áll a további egyeztetésre, az együttműködésre.

Budapest, 1996. október 13. Történelemtanárok Országos Konferenciája

TÖRTÉNELEMTANÁROK (7.) ORSZÁGOS KONFERENCIÁJA

Cím: Életmód és történelemtanítás

IDŐPONT: 1997. október 11–12.

HELYSZÍN: Villányi Úti Konferenciaközpont

MEGNYITÓ: Engel Pál akadémikus

ELŐADÁSOK: Katus László: Az egyházak mindennapjai a középkorban ■ Csukovits Enikő: A lovagkor Magyarországon ■ Poór János: Születés és halál a korai újkorban ■ Bácskai Vera: A régi városi polgár ■ Gergely András: Élet a nemesi kúriában ■ Kemény István: Munkáséletmódok a szocialista Magyarországon

SZEKCIÓÜLÉSEK: Az átmenet problémái az általános iskolákban (NAT) ■ Milyen a jó tankönyv? ■ Hogyan tanítsuk az életmódot?

A Történelemtanárok (7.) Országos Konferenciájának ajánlásai

A TÖRTÉNELEMTANÁROK ORSZÁGOS KONFERENCIÁJÁNAK ÁLLÁSFOGLALÁSA | A Történelemtanárok Országos Konferenciája súlyos aggodalmát fejezi ki az 1998. szeptember 1-jén életbe léptetni kívánt NAT megvalósíthatóságát illetően. Jelenleg kidolgozatlan, egymással össze nem hangolt mentőprogramok próbálják ellensúlyozni a szakmai konszenzus, a hatékony kormányzati eszközök és források, a személyi és technikai feltételek hiányát, miközben az oktatásügyet tartós bizonytalanságban tartják – milliárdokat pazarolva el az adófizetők pénzéből. Ebből következően a Konferencia a NAT bevezetésére irányuló kormányzati és tárcaszintű intézkedések felfüggesztését javasolja mindaddig, amíg a fentebb jelzett kidolgozatlan és összehangolatlan programok nem kerülnek olyan állapotba, hogy a NAT valóban a magyar közoktatás megújítását, modernizálását szolgáló program lehessen. (Megjegyezzük, hogy a Konferencia ellenszavazat nélkül, 6 tartózkodással fogadta el az állásfoglalást.)

I. „AZ ÁTMENET PROBLÉMÁI AZ ÁLTALÁNOS ISKOLÁBAN (NAT)” SZEKCIÓ AJÁNLÁSAI | 1. A szekció álláspontja szerint a már megismert megoldási javaslatok mellett a NAT-ra történő átmenet az alábbi megoldásokkal is megtörténhet:

Az átmeneti időszakban a már 5. évfolyamon megkezdett, jelenleg kötelező kronologikus történelemtanítás a NAT 8. évfolyama követelményeinek szigorú betartásával tovább folytatható legyen. Ötödik évfolyamtól legyen lehetőség a NAT bevezetésére az Ember és társadalom műveltségi területen. Ajánljuk, hogy az MKM a Művelődési Közlönyben tegyen közzé ajánlást vagy közleményt erről.

► Egyéb javaslatok: 2. A TTE-t kapcsolja be az MKM az Internet hálózatba, a Sulinetbe. Ezáltal az Egylet az oktatást érintő lényeges információkhoz igen gyorsan juthatna hozzá, s természetesen a TTE is információkat juttathatna az érdeklődők, érintettek számára. Ennek révén a Történelemtanárok Egylete új információs bázis is létrehozható. 3. Fontosnak tartjuk a pedagógiai szakmódszertan fejlesztését; a magas szakmai színvonalú pedagógiai innovációt.

II. A „MILYEN A JÓ TANKÖNYV?” SZEKCIÓ AJÁNLÁSAI:

1. Meg kell teremteni a minőségi tankönyvkiadás feltételeit:

- ◆ az MKM adja ki a kimeneti pontok (alapképzettség vizsga, kétszintű érettségi vizsga) részletes követelményrendszerét,
- ◆ az előbbi alapján akkreditált tankönyv- és taneszközlístára van szükség (minden tankönyvnek – többek között az átjárhatóság miatt – a minimális követelményeket tartalmaznia kell),
- ◆ a fentieket figyelembe kell venni a tanárképzésben, az át- és továbbképzésben is,
- ◆ újra kell gondolni, hogy kit kíván finanszírozni a központi költségvetés: a kiadót, az adott tankönyv kiadását, a szülőt, a gyereket vagy a fenntartót,
- ◆ a felvételi vizsgákon, tanulmányi versenyeken nem lehet egy-egy ad hoc módon kiválasztott tankönyv az etalon.

2. Mindezek alapján szükségesnek tartjuk, hogy a szakmai szervezetekkel folytatott viták után a parlamenti pártok alakítsanak ki politikai és szakmai konszenzust a közoktatás alapelveiről, célrendszeréről és a szintek szerinti követelményekről.

III. A „HOGYAN TANÍTSUK AZ ÉLETMÓDOT?” SZEKCIÓ AJÁNLÁSA

Fontosnak tartjuk az életmódtörténet-tanítás lehetőségeinek kiszélesítését, az ehhez szükséges tantervek, taneszközök választékának bővítését.

Budapest, 1997. október 12. Történelemtanárok Országos Konferenciája

TÖRTÉNELEMTANÁROK (8.) ORSZÁGOS KONFERENCIÁJA

Cím: Természet és történelem – Élet a folyók mentén

IDŐPONT: 1998. október 3–4.

HELYSZÍN: Villányi Úti Konferenciaközpont

MEGNYITÓ: Pokorni Zoltán oktatási miniszter levele a konferenciához ■ Hámori József miniszter, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

ELŐADÁSOK: R. Várkonyi Ágnes: Környezet és történelem ■ Balázs György: A víz, az élet forrása – A vízenergia hasznosítása ■ Szilágyi Miklós: Áradások és a gazdálkodás összefüggése az ármentesítések előtt ■ Komoróczy Géza: Euphrates, az ország élete

SZEKCIÓÜLÉSEK: 1. Hogyan tovább? (NAT) ■ 2. Történelem CD-n ■ 3. Életmódtanítás az új tankönyvek tükrében

A Történelemtanárok (8.) Országos Konferenciájának ajánlásai

1. A konferencia szükségesnek tartja a közoktatási rendszer stabilitásának megteremtését. Ezt úgy véli megvalósíthatónak, hogy az oktatás strukturális és tartalmi csomópontjai – a szakmai szervezetek véleményének figyelembevételével – a parlamenti pártok konszenzusán alapuljanak. (Egyhangúlag elfogadva.)

2. A konferencia résztvevői állást foglalnak a 8+4-es iskolaszervezet megerősítése mellett azzal, hogy az utóbbi években kialakult alternatív modellek létjogosultságát nem vonják kétségbe. (2 tartózkodással, ellenszavazat nélkül elfogadva.)

3. A NAT eredményes korrekciója csak akkor lehetséges, ha a kormányzat és az iskola-fenntartók biztosítják a szükséges technikai, személyi, pénzügyi feltételeket. (2 tartózkodással, ellenszavazat nélkül elfogadva.)

4. A korrekció szakmai feltételei:

- ♦ a NAT-ban rögzített tartalmi modernizációs elemek figyelembevételével világos és érthető kimeneti követelményrendszer kidolgozása,
- ♦ ezeken alapuló – tantárgyakra adaptált – kerettantervek, tankönyvek, és taneszközök elkészítése (A „tantárgyakra adaptált” kitétel 8 tartózkodással, ellenszavazat nélkül elfogadva.); mindezeknek megfelelő pedagógusképzési és -továbbképzési rendszer elfogadása. (Az egész 4. pont 2 tartózkodással, ellenszavazat nélkül elfogadva.)

5. Meg kell őrizni a Nemzeti alaptanterv szakmai értékeit, különös tekintettel:

- a) az életmód-, gazdaság-, mentalitástörténet,
- b) valamint a jelenismeret, társadalomismeret tanításának megjelenésére, megfelelő arányára,

c) a képesség- és készségfejlesztés fontosságára. (Az 5.a–c pontok: ellenszavazat nélkül, 6 tartózkodással elfogadva.)

d) Az új ismeretek bevezetése miatt a történelem óraszámja ne csökkenjen. (Az 5.d pont: 5 ellenszavazattal, 13 tartózkodás mellett elfogadva.)

6. A korrekció és a kidolgozandó kerettantervek tegyék lehetővé:

- a) a helyi innovációt, a tantárgyi integrációt,
- b) valamint azt, hogy az oktatás alkalmazkodjék a helyi sajátosságokhoz és a tanítandó tanulócsoporthoz összetételéhez. (Ellenszavazat nélkül, 2 tartózkodással elfogadva.)

7. A korrekció során a NAT újragondolását a 18 éves tankötelezettségi korhatár figyelembevételével kell megvalósítani. (Igen: 89, nem: 1, tartózkodás: 16.)

8. A korrekció arra irányuljon, hogy a történelemtanítás 5. osztálytól kronologikus legyen. (Igen: 89, nem: 22, tartózkodás: 5.)

9. Az 1998/99. tanévben 7. osztályba járó tanulók a gyakorlatban megkezdett módon folytassák tanulmányaikat. (Ellenszavazat nélkül, 4 tartózkodással elfogadva.)

10. A konferencia támogatja, hogy – a kormányzati szándéknak megfelelően – a pedagógus szakmai szervezeteket már a döntés-előkészítés korai fázisában vonják be a lényeges kérdések végiggondolásába. A nyilvános szakmai viták eredményének figyelembevételével szülessenek meg a döntések. Mielőbb ki kell alakítani a szükséges

munkaformát. (Ellenszavazat nélkül, 2 tartózkodással elfogadva.)

Budapest, 1998. október 4. Történelemtanárok Országos Konferenciája

TÖRTÉNELEMTANÁROK (9.) ORSZÁGOS KONFERENCIÁJA

Cím: A vár és környezete

IDŐPONT: 1999. szeptember 25–26.

HELYSZÍN: Villányi Úti Konferenciaközpont

MEGNYITÓ: Glatz Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke

ELŐADÁSOK: Engel Pál: Vár és uradalom ■ Hegyi Klára: Török várak Magyarországon ■

Marossy Endre: Várépítés és honvédelem ■ Péter Katalin: Kanizsai Orsika és Sárvár

SZEKCIÓÜLÉSEK: Számítógép a történelemtanításban ■ A tankönyvek szerepe a történelemtanítás megújításában ■ Beszélgetés a tanulmányi versenyekről

A Történelemtanárok (9.) Országos Konferenciájának ajánlásai

A TANULMÁNYI VERSENYEKKEK FOGLALKOZÓ SZEKCIÓ | A szekció hallgatósága az élénk részvétellel is kifejezésre juttatta, hogy milyen fontosságot tulajdonít a tehetséggondozás és a történelem megszerettetésében a tanulmányi versenyeknek. Vita elsősorban az OKTV-vel kapcsolatban bontakozott ki. A szekció úgy látja, hogy az OKTV jelenlegi rendszere reformra szorul. A javasolt változtatások azonban sokszor egymással ellentétes megoldásokat vagy újabb problémákat vetnek fel. Ezért a szekció javasolja, hogy a TTE-n belül alakuljon egy műhely, amely összegyűjti a formálódó javaslatokat, összegzi és véleményezi azokat. Állítson össze a kérdés fő területeire – a pályamű kérdése, a verseny tisztaságának kérdése, a verseny feltételeinek javítása, a verseny díjazásának reformja – vonatkozó kérdőívet, s azt továbbítsa a történelemtanárok minél szélesebb körének megvitatásra, s a véleményeket juttassa el az OKTV-bizottságnak és az Oktatási Minisztériumnak.

1999. szeptember 25. Száray Miklós szekcióvezető

SZÁMÍTÓGÉP ÉS TÖRTÉNELEMTANÍTÁS SZEKCIÓ | A Történelemtanárok Országos Konferenciája számítástechnikai szekciója egyetért a Sulinet tartalmi és technikai továbbfejlesztésével. Az esélyegyenlőség fokozott biztosítása érdekében – az Oktatási Minisztérium rendelkezésére álló felmérések és statisztikák figyelembevételével – folytassák az iskolák hálózati kapcsolattal és informatikai eszközökkel való ellátását.

1. A Történelemtanárok Országos Konferenciája számítástechnikai szekciója egyetért a Sulinet tartalmi és technikai továbbfejlesztésével. Az esélyegyenlőség fokozott biztosítása érdekében – az Oktatási Minisztérium rendelkezésére álló felmérések és statisztikák figyelembevételével – folytassák az iskolák hálózati kapcsolattal és informatikai eszközökkel való ellátását.

2. Az OM körütekintően járjon el a hálózatba már bekapcsolt iskolák hálózati finanszírozását illetően.

3. Kíváncsnak tartjuk, hogy az iskolák kedvezményesen vagy térítésmentesen juthassanak informatikai hordozókhoz (CD, flopi, internet stb.), tankönyvekhez, segédanyagokhoz.

4. Legyen olyan civilszervezeti (nonprofit jellegű, reklámmentes) web-oldal, ahol „számítógépet keres-kínál” rovat segítheti az iskolák, tanárok számítógéphez jutását.

5. A TTE-ben a diákok és tanárok közös, aktív részvételével alakuljon egy műhely, amely összegyűjti és rendszerezi a történelemtanárok által eddig készített anyagokat, illetve új, szakmailag és technikailag igényes anyagokat, segédeszközöket, feladatokat, egyéb programokat készít, s megtalálja a közkinccsé tétel lehetőségét.

6. A történelemtanárok informatikai továbbképzésére a továbbiakban is nagy igény van. A tanárok ingyenesen vagy jelentős támogatással vehessenek részt az informatikai továbbképzéseken. Az OM folytassa eddigi hathatós támogatását, s a szakmai szervezetek is segítsék ezt a munkát.

1999. szeptember 25. Farkas Zoltán szekcióvezető

A TANKÖNYVEK SZEREPE A TÖRTÉNELEMTANÍTÁS MEGÚJÍTÁSÁBAN SZEKCIÓ | A tankönyvek szerepe a történelemtanítás megújításában szekció munkája Fischerné Dr. Dárdai Ágnes vitaindító előadásával kezdődött. A tankönyvkutatás történeti háttérének rövid felvázolása után a részt vevő mintegy 50 kolléga átfogó képet kapott a tankönyv szűkebb és tágabb fogalmáról, a tankönyv különböző funkcióiról (társadalmi, oktatási, szocializációs és perszonalizációs), a tankönyvvé válás alapelveiről és céljairól, a tankönyvek szerkezetéről, valamint a tankönyvek tartalmi elemeiről. Alaptézisként megfogalmazódott, hogy a tankönyveknek jelentős szerepe volt, van és lesz a történelemtanításban. Ennek érdekében érdemes a tudományos ismeretek redukcióját, a pedagógiai transzferációt és a tanulási szempontok szerinti struktúrát görcső alá venni. A gondolatébresztő elemzés után, a Műszaki Kiadó képviselőjében Eszterág Ildikó szerkesztő öt alapvető ellentmondást fogalmazott meg. Ezek az alábbiak voltak: a tankönyvkiadás üzleti és állami funkciója, az új tudományos eredmények és a hagyomány, a módszertani eszközök és a pedagógusok módszertani apparátusa, a tankönyv a diáknak szól és a pedagógus választ, a tankönyvből a diák tanul és a tanár tanít problémaköre. Ezt követően Pálkás Mihály, a Nemzeti Tankönyvkiadó szerkesztője további öt alapvető tartott említésre méltónak. A tartalmi korszerűsítés igényét nem pusztán az új tudományos eredmények nyomásként értelmezte, hanem felvetette az új tények közötti szelektálás és kiemelés problémáját is. Kiemelte a tankönyvekben megjelenített és közvetített módszertani kultúra, a tantervi követelményekhez és a tanulók életkori sajátosságaihoz való illeszkedés, valamint a perifériákkal (forrásgyűjtemény, munkafüzet, tanári kézikönyv, térképek) ellátott tankönyvek szerepét. A három bevezető, téziszjellegű előadás után a szekció résztvevői alapos és sokrétű vitát folytattak. A hozzászólások elsősorban a szakmaiság, az igényesség, a használhatóság és a minőség oldaláról jártak körül a tankönyvek szerepét a történelemtanítás megújításában. Számos érdekes vélemény, együttgondolkodásra serkentő kérdés hangzott el többek között a tankönyvválasztás fonákosságairól, a tartalmi integráció szükségességéről, a tankönyvekben megjelenő térképek

minőségéről, a fakultációs órák lehetőségeiről, a tankönyvekhez csatolt mellékletek szerepéről, a tanári kézikönyvek hasznosságáról, a tankönyvek áráról és külleméről, valamint a tankönyvek tartósságáról. Mindezek alapján a szekció az alábbi ajánlásokat fogadta el:

Javasolja a tankönyvek tartósságára vonatkozó elképzelések újbóli átgondolását, az egész kérdéskör megfontolt kezelését, az igények felmérését.

Olyan tankönyvek megjelentetését szorgalmazza, amelyek a szaktudományos, a szakdidaktikai szempontokat és a tanulók életkori sajátosságait egyaránt figyelembe veszik, a tanítási-tanulási folyamat hatékonyságát és minőséget egyaránt segítő szakapparátussal (tárgymutató, fogalomgyűjtemény, névmutató, ábrák, térképek, tanári kézikönyv stb.) rendelkeznek, valamint a kötelező és a választható tananyag egyensúlyára törekcsenek.

Kellő figyelmet fordítanak a történelem korszerű bemutatására: az életmódtanításra, a társadalmi, állampolgári és gazdasági ismeretekre, az ember és természet viszonyára.

A szakmaiság és igényesség szempontjából fontosnak tartja, hogy a tankönyvek bírálatában, lektorálásában, jóváhagyatásában a Történelemtanárok Egylete nagyobb szerepet töltsön be.

Javasolja, hogy a készülő kerettantervek fokozott figyelmet fordítsanak a tantárgyak közötti integrációra.

1999. szeptember 25. Vass Vilmos szekcióvezető

TÖRTÉNELEMTANÁROK (10.) ORSZÁGOS KONFERENCIÁJA

Cím: Erdély, a sokféleség hona

IDŐPONT: 2000. október 7–8.

HELYSZÍN: Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium

ELŐADÁSOK: Szász Zoltán: A nemzetiségek együttélése Erdélyben ■ Oborni Teréz: Az önálló Erdély sokszínű kultúrája ■ Egyed Ákos: Erdély '48-a ■ Filep Antal: Erdély: tájak és emberek

SEKCIÓÜLÉSEK: 1. Hogyan tovább: Kerettanterv? ■ 2. Élményt adó gyakorlati foglalkozások lehetősége a történelemtanításban ■ 3. Az európai dimenzió a történelemtanításban

A Történelemtanárok (10.) Országos Konferenciájának ajánlása

1. Egyet értünk azzal, hogy a kerettanterv kiemeli a készség- és képességfejlesztés fontosságát. Ugyanakkor – különösen a 9. évfolyamtól kezdődően – olyan mennyiségű ismeretanyag elsajátítását írja elő, hogy a rendelkezésre álló időben ezek együttes teljesítése lehetetlen. Ebben a helyzetben valószínűsíthető, hogy a képességfejlesztés háttérbe szorul, s ez számunkra elfogadhatatlan.

2. A konferencia kívánatosnak tartja, hogy a kerettantervben megfogalmazott képességfejlesztési követelmények a tankönyvek kerettantervi felülvizsgálatakor is érvényesüljenek.

3. Fontos iskolaszervezeti kérdés a 6 és 8 osztályos gimnáziumok tananyagbeosztása. A kerettanterv – többek között történelemből – intézményesíti ezen iskolák eltérő tananyag-

beosztását. Az adott iskolatípusok szempontjából ez szakmailag indokolt, kedvez az itt tanítóknak, tanulóknak. Ugyanakkor hátrányosan érinti az iskolák többségét, hogy tovább erősödnek az iskolatípusok közötti különbségek, nehezebbé válik közöttük az átjárhatóság. Erősödik a 6 és 8 osztályos iskolák kivételezettsége és ezzel – a diákok jelentős részének elvándorlása miatt – tartósan nehéz helyzetbe kerülnek az általános iskolák. (Ez éppen ellentétben áll a kormányzat deklarált céljával.)

4. Elvárjuk, hogy az új érettségi követelmények megfelelő időben, érdemi egyeztetést követően jelenjenek meg.

5. A konferencia résztvevői elengedhetetlennek tartják, hogy a számítógépes fejlesztés folytatódjék a közoktatás minden területén (gépek, programok, hálózatok fejlesztése, internetes hozzáférés).

6. Támogatandó az a kerettantervben megfogalmazott gondolat, amely szerint az „állampolgári ismeretek alapot adnak a demokratikus közéletben való tudatos részvételhez”. Sajnálatos, hogy ennek ellentmond az a megoldás, hogy a jelenismeret csak kiegészítő, színesítő elemként jelenik meg a 8. évfolyam „Magyarország története napjainkig” témakörben.

7. A konferencia javasolja, hogy a helytörténet tanításához valamennyi megyében készüljenek megfelelő programok, taneszközök. Ezt a munkát a pedagógiai intézetek koordinálják. (Az utolsó mondatra vonatkozó szekciósavazatok: 17 igen, 14 nem, 2 tartózkodás.)

8. Fölvetődött, hogy olyan történelemtankönyvek is készüljenek, amelyek a részképesség-zavaros (pl: diszlexiás) gyerekek számára is jól használhatóak.

9. A konferencia résztvevői nehezményezték, hogy a Minisztérium nem kellő rendszerességgel képviselteti magát az Egylet szakmai tanácskozásain. (A szekció résztvevői egyhangúlag elfogadták a kerettantervekre vonatkozó ajánlás teljes szövegét.)

Az európai dimenzió a történelemtanításban című szekció javaslatára: Aggasztónak tartjuk, hogy az új tankönyvek egyes esetekben nem tükrözik kellően az összeurópai szemléletet, hogy elhanyagolják a kelet- és közép-európai történelmet, valamint a vulgár-marxista szemlélet maradványaitól nem sikerült megszabadulniuk. (A szekció résztvevői egyhangúlag támogatták.)

Az „Élményt adó gyakorlati foglalkozások lehetősége a történelemtanításban” című szekció javaslatára: Az Oktatási Minisztérium, a Kulturális Örökség Minisztériuma, a Pulszky Társaság és a Történelemtanárok Egylete – két-két fő delegálásával – hozzon létre egy munkacsoportot, melynek feladata, hogy dolgozza ki közösen az „Iskola a múzeumban és múzeum az iskolában” élményszerű történelemtanítás szakmai programját, a megvalósítás technikáit és a finanszírozás feltételeit, módoszatait. (Egyhangúlag elfogadva.) A konferencia résztvevői ellenszavazat nélkül, 4 tartózkodás mellett foglaltak állást arról, hogy a szekcióajánlásokat konferencia-ajánlásnak is tekintik.

Budapest, 2000. október 8. Történelemtanárok Országos Konferenciája

TÖRTÉNELEMTANÁROK (11.) ORSZÁGOS KONFERENCIÁJA

Cím: Visszapillantás a 20. századra

IDŐPONT: 2001. október 13–14.

HELYSZÍN: Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium

ELŐADÁSOK: Ormos Mária: Válságtudat és válságértelmezés a két világháború között ■ Vámos Tibor: Technika és társadalom a 20. században ■ Rainer M. János: Magyarország és a világ, 1956 ■ Gyarmati György: Társadalom és életmód a 20. század második felében
SZEKCIÓÜLÉSEK: Az érettségi vizsga követelményei (általános és részletes vizsgakövetelmények) ■ A 20. század a multimédián

A Történelemtanárok (11.) Országos Konferenciájának ajánlásai

AZ ÉRETTSÉGI KÉRDÉSEIT MEGVITATÓ SZEKCIÓ JAVASLATAI

1. Az emelt szintű érettségi írásbelije mellett az emelt szintű érettségi szóbelije is váltsa ki a felvételit.
2. A tankönyvek feleljenek meg az új érettségi követelményeinek, s minél hamarabb dolgozzanak ki új segédkönyveket.
3. Tömegesen indítsanak az új érettségi követelményeinek elsajátítását segítő módszertani továbbképzéseket.
4. A megjelenő mintafeladatok valóban feleljenek meg az új érettségiben megfogalmazott fejlesztési követelményeknek.
5. A középszintű érettségi követelményei is tartalmazzanak több gondolkodtató, a fejlesztési követelményeknek megfelelő tartalmat.

Budapest, 2001. október 13. Száray Miklós szekcióvezető

MULTIMÉDIÁS CD-ROMOK A 20. SZÁZAD TÖRTÉNETÉRŐL (SZEKCIÓ-AJÁNLÁS)

A szekcióban öt különböző témájú és módszertani szempontból is eltérő CD-Romot mutattak be a szerkesztők, illetve szerzők. Először a gimnáziumi tanárok által, de diákok bevonásával kifejlesztett *Diktatúrák a XX. században* című CD-Romot ismertette az egyik szerző. Ezt követően az első magyar multimédiás CD, a *Politika* került sorra, mely objektív adatközlési igényével hívta fel magára a figyelmet, s az előadásból az is kiderült, hogy technikai szempontból nyolc év elteltével is korszerűnek mondható.

A következő két diszket, melyek Magyarország 1944–1956 közötti történelmét mutatják be, az 1956-os Intézet munkatársai ismertették meg az érdeklődőkkel. Bizonyosságát adták annak, hogy sikeres kapcsolat alakítható ki multimédia fejlesztők és szaktanárok, kutatók között. A CD-Romhoz egy könyv és egy Web-oldal is társul, így mind az oktatók, mind a kutatók, mind pedig a nagyközönség részesévé válhat e történelmi korszak legfrissebb ismeretanyagának. A *Diktatúrák a XX. században* diszkehez hasonlóan itt is példát láthattunk arra, hogy miként készíthet egy szaktanár tanításhoz szükséges anyagot a rendelkezésére álló CD-Rom segítségével.

Az Enciklopedia Humana *A Dunánál* című diszke egy, a magyar történelmet bemutató sorozat eddig megjelenés előtti utolsó része. A történelmi tények és az életmód bemutatásán túl a korszak művészet- és kultúrtörténete, nyelvészeti és topográfiai aspektusa is meglevenedik.

A CD-Romok mellett a jelenlévők megismerkedhettek az Archívnettel, egy elektronikus forrásközlő folyóirattal is, melynek célja eredendően az, hogy a nagyközönséggel is megismertesse a levéltárak látszólag zárt világát és forrásait. Másrészt arra törekszik, hogy az informatikai eszközök segítségével a múltat a jelenhez közelebb hozza.

A résztvevők kritikai észrevételei és további fejlesztésre ösztönző megjegyzései jelezték, hogy a történelemtanárok igyekeznek követni az informatikai változásokat. A hozzászólásokból viszont az is világossá vált, hogy a technikai és a személyi feltételek még mindig nem képesek igazodni a technikai fejlődésből adódó követelményekhez. Ráadásul a diákok átalakulóban lévő ismeretanyaga, szemléletmódja is arra ösztönzi a szerkesztőket és a tanárokat, hogy a 20. sz. történetét feldolgozó CD-Romok tartalmát az adott generáció ismereteihez igazítsa. A szekció tagjai felhívták a figyelmet a szélesebb spektrumú és több nézőpontot felvonultató forrásközlés szükségességére is.

A szerkesztők felvetett problémákra a CD-romok „megelevenítésével” igyekeznek reagálni, vagyis a felhasználók által is alakítható diszkeket hoznak forgalomba (keresési, szerkesztési lehetőségekkel), illetve elkészítik a diszkek internetes adaptációját is. A TTE honlapján a „CD-lista” menüpontra kattintva az érdeklődők megismerhetik a CD-k alapvető adatait.

Budapest, 2001. október 13. Farkas Zoltán szekcióvezető

TÖRTÉNELEMTANÁROK (12.) ORSZÁGOS KONFERENCIÁJA

Cím: Kommunikáció és történelem

IDŐPONT: 2002. október 12–13.

HELYSZÍN: Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium

MEGNYITÓ: Magyar Bálint oktatási miniszter

ELŐADÁSOK: Z. Karvalics László: Ikerkihívás: A történeti elem felértékelődése az információs társadalomban – az információs mozzanat felértékelődése a történelemtudományban ■ Gerő András: Kossuth Lajos azt üzenté... ■ Tóth István György: Analfabéták levelei – kommunikáció a koraújkorban ■ Zsoldos Attila: Poroszlók és hirdető – információáramlás a középkorban ■ Németh György: Mire jó egy felirat? – kommunikáció az ókorban

SZEKCIÓÜLÉSEK: Kommunikációs témák a történelemtanításban ■ Állampolgári kompetenciák... (egy vizsgálat eredményei)

A Történelemtanárok (12.) Országos Konferenciájának ajánlása

AZ ÁLLAMPOLGÁRI KOMPETENCIÁK... CÍMŰ SZEKCIÓ BESZÁMOLÓJA | Az ebédszünet után kicsit nehezen jött össze a közönség, de végül igen aktív csoport hallgatta meg a felkért előadókat.

A címadó előadást Csala Istvánné Dr. Ranschburg Ágnes, az OKI főmunkatársa tartotta. Bevezetőjében elmondta, hogy egy 1995-ös OECD felmérés kérdőívét ismételték meg – némi módosítással – 2002-ben. Az eredeti kérdőív négy témakört igyekezett vizsgálni: a problémamegoldást, a kommunikációt, az állampolgári kompetenciákat és az önismeretet. Az első kettőnek a mérésére a kérdőív alkalmatlannak bizonyult, de a második kettőt használhatóan lehetett mérni. Az 1995-ös kérdőívet 9 országban töltötték ki (köztük volt Magyarország is), de nem értékelték, csak a kérdőív használhatóságát vizsgálták. Dr. Ranschburg Ágnes arra gondolt, hogy ne vesszen kárba a sok feldolgozatlan adat, ezért a 2002-es megíratás után elvégezte az adatok elemzését és összehasonlítását.

1995-ben 560 tizenhat éves középiskolás töltötte ki a kérdőívet, 2002-ben 2219 azonos korú diákkal végeztették el a reprezentatív felmérést. Mindhárom középiskola-típusban mértek.

A nagyon gazdag adatsorból csak néhány – a tanítással foglalkozók számára kiemelten tanulságos és elgondolkodtató – következtetést emelnék ki. Ebben a rövid intervallumban is tapasztalható volt a tolerancia csökkenése. Különösen meglepő volt, hogy a magát minden szempontból világvárosnak valló Budapest ebből a szempontból csak harmadik volt a településtípusok négyes listáján. A csökkenés nem a mikroközösségekben, hanem a teljes társadalomra vonatkoztatva volt kimutatható. Arra a feleletválasztós kérdésre kellett válaszolni, hogy kinek adna több jogot, kevesebbet, ugyanannyit. Feltűnő volt a hajléktalanokkal, a cigányokkal szembeni intolerancia.

Talán az előzőeket is magyarázza az a tény, hogy az adatokból egyértelműen kiolvashatóan nőtt a média szerepe a diákok életében. A tanárok számára meglepő volt, hogy a tanulók iskola iránti attitűdje és a saját akarataikat jellemző megítélésük is nőtt. A 2002-es felmérést írók jövőképe pozitívabb volt, mint az 1995-ös mérésben résztvevőké.

Az önértékelés területén szembetűnően nőtt a tesztizorongság érzése. A budapesti gimnazisták bizonyultak a legkevésbé szorongónak, és a szakmunkások körében érezték legerőteljesebben ezt. Ugyanakkor ők állították a legnagyobb számban, hogy nekik kell a legtöbbet teljesíteniük. Általános volt az önbizalom csökkenése a vizsgált időszakban, ugyanakkor az önfogadásuk nőtt. Az iskolai közérzetüket általában jobbnak ítélték a második felmérés írói.

Tárgyszerű ismeretek terén váratlan volt, hogy a második felmérést íróknál minden iskolatípusban gyengébb volt a gazdasági ismeret, mint az elsőben. A politikai ismeretek a gimnazistáknál szinten maradtak, a többi iskolatípusban csökkentek. Mivel a felmérés a választások idején készült, az adatok „békeidőben” lehet, hogy még elszomorítóbbak lettek volna.

A második előadást Gergely Szilárd tartotta, aki 150 fős mintával igyekezett az állampolgárok jogtudatát, jogismeretét felmérni. Kérdőíve részben új elemeket tartalmazott, részben megismételt egy 1994-es felmérést. Az előző témához néhány ponton nagyon szorosan kapcsolódó előadásban arról hallhattunk, hogy hogyan vélekednek az emberek a halálbüntetésről, az eutanáziáról, az abortuszról, mit gondolnak a családról ill. mennyire tartják fontosnak a jogszabályok ismeretét, mennyire képesek azokat megérteni, kaptak-e az

iskolában ehhez elégséges felkészítést, ismeretet. Ez a terület volt, ami a kollégák számára a legtöbb tanulással szolgálhatott, mert teljesen egyértelmű volt az oktatásban mutatkozó hiány. A hozzászólásokban megfogalmazódott, hogy míg számtalan jóval kevésbé fontos dolgot igen nagy időráfordítással tanít az iskola, addig a jogi ismeretek terén legfeljebb az állampolgári jellegű ismereteket közvetíti, de a hétköznapi életben az eligazodást segítő, az átlagpolgár számára hasznosítható mindennapi jogismeret oktatása szinte ki van tiltva az iskolából. Ezen a területen feltétlenül előrelépésre lenne szükség.

Az előadások utáni megbeszélésben az első központi kérdés az iskola szerepe és felelőssége volt. „Mindent az iskolára kell tolni, mindent az iskolának kell megoldania?” – hangzott el. Az eszmecsere során konszenzus alakult ki abban, hogy az erkölcsi kérdések megtárgyalásában, a másik tiszteletének megtanításában, a döntési felelősség megtanulásában és a munka becsületének helyreállításában az eddiginél jóval nagyobb szerepet kell kapnia az iskolai oktatás-nevelésnek.

Újra kellene gondolni azt – különböző felmérések eredményeire támaszkodva –, hogy a meglévő tananyagaink megfelelnek-e a mai kor égető problémáinak. Számtalan társadalmi bajunk eredete, története szinte teljesen hiányzik a tankönyvekből, pl. a cigányság, a közép-európai népek története stb.

A tananyagok korszerűsítése még viszonylag egyszerűen megoldható, de ami mindennek a kulcsa, a tanárképzés modernizációja- és ennek az iskolában jelentkező hatásai tekintetében kb. 10–15 év múlva lehet legkorábban eredményt várni. De ezt is csak akkor, ha nagyon gyorsan megkezdődnének a változások.

A szemléletbeli és módszerbeli változtatások eredményt hozhatnak a felmérésekben elszomorító eredményt hozó területeken is. A négerkérdés amerikai kezelésének sok használható tapasztalata lehetne a cigányság problémáinak enyhítésében, elsősorban a többségi társadalom véleményének átformálásában. Együttes vélemény volt, hogy a hátrányos helyzetűek (nem csak a cigányság) számára sokkal intenzívebb felzárkóztató programokra lenne szükség. Az iskolának sokkal integratívabbnak kellene lennie, mert ma inkább növeli a társadalmi különbségeket, mint csökkenti.

Az általános eredménytelenség hátterében az alapfunkciók ellátásának hiányát is mindannyian érzékeljük. Sokkal alaposabb alapképzésre van szükség: az írni-olvasni tanítás és a tanulás tanítása minden bizonnyal nagyobb teret kell hogy kapjon a mainál, mert a képesség kialakításában mutatkozó hiányosságokat nem pótolhatjuk az adatszerűségek megtanításával. A társadalmi együttélés zavarainak csökkentését, az egyén boldogulásának lehetőségét az alkalmazkodni és alkotni tudó ember tudja csak sikeresen megvalósítani.

Budapest, 2002. október 12. dr. Hantos István szekcióvezető

KOMMUNIKÁCIÓS TÉMÁK A TÖRTÉNELEMTANÍTÁSBAN (SEKCIÓ-BESZÁMOLÓ) | Szekciónk munkája két rövid, gondolatébresztő, problémafelvető előadással kezdődött. Ezek – a szekció témáját igen tágan értelmezve – elsősorban azzal foglalkoztak, hogy a történelem tantárggyal magával mit kommunikálunk – akarva vagy akaratlanul – diákjainknak.

Baracs Nóra a 12. évfolyamok számára írt tankönyveket vetette egybe abból a szempontból, hogy egyes témákról (pl. fehérterror, vörösteror, holokauszt, ellenállás, a rendszerváltás egyes eseményei stb.) hány sort, milyen számszerű adatokat közölnek főszövegeikben. A kivetített szemléletes grafikonokból, idézetekből kitűnt, hogy milyen szélsőséges eltérések léteznek e téren. Érdekes volt, hogy van olyan tankönyv is, mely a holokauszt bemutatásának mondataiban nem használt alanyt, elkerülve így a felelősök körének kijelölését. Látható volt, hogy a számok kezelésével, az arányok megtervezésével, de még a mondat szerkezettel is egészen eltérő ítéleteket, ideológiákat kommunikálnak a tankönyvek ugyanazon, sokszor történetileg már rég tisztázott események ürügyén, azok tárgyyszerűnek tűnő tárgyalásakor.

Jakab György szándékosan provokatív eszmefuttatásában azt boncolgatta, hogy milyen magatartásmintákat közvetítünk. Könyveinkben és tananyagainkban a pozitív, követendőnek beállított történelmi szereplők között is számos harcos, sőt erőszakos, kizárólagosságra törrő hatalmasság szerepel, míg múltunk békés alkotói alig kapnak helyet. Az események és szereplők csoportosításával, a megválasztott hangsúlyos pontokkal azt sugalljuk, hogy történetünk kudarcos és lehangoló. Egyoldalúan a saját aspektusunkból mutatjuk be a magyar történelem eseményeit, sokszor fel sem merül a velünk együtt élő vagy konfliktusba keveredő népek nézőpontja, annak megértése. Mondandóját számos szellemes példával támasztotta alá. Mindez szerinte a konfrontatív, önigazoló magatartást erősítheti a diákok körében, nem pedig olyan polgárok nevelését, akik számára a másik véleményének megismerése, a tárgyalás, az érvelés, a kompromisszum és az együttműködés az érték.

Az előadók nagyon élénk vitára ösztönözték a jelenlevőket. Sok olyan pont is volt azonban, amiben a többség egyetérteni látszott. Úgy gondoltuk, hogy ezeket írásban is összefoglaljuk, részben az új érettségit készítő szakemberek, részben a szélesebb szakma – önmagunk – számára. Annak ellenére érdemesnek tartottuk ezt megtenni, hogy tudjuk, az alábbi gondolatokat már sokszor, különféle képpen és sokan megszavazták, leírták, elmondták az elmúlt évtizedben, és nem is teljesen eredménytelenül: a vázolt irányokba történt is elmozdulás a tantárgy célkitűzéseit megfogalmazó, változási irányát meghatározó dokumentumokban illetve számos iskola és pedagógus gyakorlatában.

A többség egyetértett abban, hogy történelemtanításunk túlságosan egyirányúan kommunikál: közöl és kinyilatkoztat, míg nem eléggé készít fel a vitára, véleményalkotásra, problémamegoldásra. Sokadszor olvastuk saját fejünkre: nem eléggé hangsúlyos a képességfejlesztés.

Ismét megállapítottuk – és ebben is túlnyomó volt az egyetértés – hogy tantárgyunk egyoldalúan politikatörténeti és eseménytörténeti beállítottságú, hogy nem adjuk vissza elég plasztikusan egy-egy korszak sokszínűségét. (Különösen igaz ez az 1789 előtti időszakok esetében. Természetesen az újkori és 20. századi politikatörténet fontosságát – és érdekességét – nem vitatjuk, inkább csak a bevett arányokat.) A politikan belül is túlhangsúlyosak a konfliktusos korszakok és harcos szereplők, míg a békeidők és azok kreatív alakjai elsikkadnak.

Nagyobb hangsúlyt igényelne a társadalomtörténet, a gazdaságtörténet, a művelődés-

történet, az életmód és mindezekben belül persze – kapcsolódva a konferencia témájához – a kommunikáció története, az egész történelem kommunikációs nézőpontja. Felmerült, hogy tankönyvek sora meg sem említi a kommunikációs társadalom fogalmát, így egyetlen betűt sem szentel a 20. század második felének nagy gazdasági-társadalmi átalakulásaira – ezt az egyes országok elszigetelten tárgyalt és sokkal lényegtelenebb politikatörténete szorítja ki. (A „nem politikatörténeti” jellegű témák közül felmerült a nők és a családok története, a technika történetének szemléletes oktatása, a tudománytörténet, és például egyes presztízsjavakkal – lakóhelyek, öltözk – történő sajátos „kommunikáció” a társadalom többi tagja felé, illetve ennek történelmi jelentősége.)

Ugyanakkor fontos az is, hogy a politika helyére kerülő ismeretelemek se az adatokra (pl. „művelődéstörténet” címén művészek felsorolására stb.) koncentráljanak, mert akkor nem léptünk előre.

Természetes, hogy az egyes iskolaszintekre nehezedő különböző felvételik igényei mellett a tantárgy tematikus átrendezése nehezen oldható meg. Tovább nehezíti ezt a társadalmi és oktatási hagyomány, a tanárképzés is.

Azt gondoljuk tehát, a változás kiindulópontja a történelemtanárok képzése (és továbbképzése) kell legyen. Az egyetemeken és főiskolákon a tanárjelölteknek hatékonyabban kéne tanulniuk a készségfejlesztés metodikáját, és az „új” tematikát (mely nyugatabbra nem annyira új: a húszas évek óta törekszik előre).

Ezzel párhuzamosan úgy kell kialakítani a kétszintes érettségit, hogy az mindkét szinten valóban a készségeket és a tényleges, jó értelemben vett „ismereteket” mérje: a történelmi gondolkodást, a folyamatok megértését. Mellőzni kéne az olyan írásos kérdéseket, melyek elszigetelt adatokra kérdeznek és a mechanikus biflázást mérik. Hasznosabb lenne nagyobb teret szentelni olyan feladatoknak, melyek a mai „B” tételekhez hasonlóan források (grafikonok, adatsorok, képek, szövegek) értelmezésére épülnek. Ehhez persze adatismeretre is szükség van, de nem elszigetelt, hanem a történeti folyamatokban egymással kapcsolatot tartó adatokra, azok tényleges „használatára”. (Egy felvetés utalt arra, hogy a jelenlegi érettségi is lehet ilyen, csak a tételt megfogalmazó tanáron múlik. Ez persze nem csökkenti a ma még meglévő felvételi nyomást.)

Felmerült, hogy a kistélepüléseken politikai nyomás is érvényesül a tankönyvek kiválasztásakor, így hatással van az oktatásra is. Az Egyletnek – ha ilyen a többi tag tudomására jut – meg kéne próbálnia védelmet nyújtani ezzel szemben. (Ez a probléma külön megbeszélést igényelne.)

Felmerült a projektérettségi bevezetésének gondolata, de ekörül nem volt egyetértés.

Úgy gondoljuk, hogy a tanároknak választási lehetőséget kell nyújtani, hogy az egyes korszakok és témakörök (politika, gazdaság, társadalom, életmód, szellemi kultúra stb.) bizonyos minimumának közvetítésén túl mit milyen arányban tárgyalnak. Néha egy-egy jól megválasztott kor vagy téma alaposabb vizsgálata többet ér a jelenleg általános „mindenből egy kicsit” gyakorlatánál.

Budapest, 2002. október 12. Lőrinc László szekcióvezető

TÖRTÉNELEMTANÁROK (13.) ORSZÁGOS KONFERENCIÁJA

Cím: Az iszlám világa

IDŐPONT: 2003. október 4–5.

HELYSZÍN: Kossuth Klub

MEGNYITÓ: Miklósi László, a TTE elnöke ■ Hussein Moussawi, a Budapesti Iszlám Diplomatacsoport elnöke köszönti a résztvevőket

ELŐADÁSOK: Maróth Miklós: Az iszlám és a multikulturalitás ■ Hegyi Klára: A hódoltság muszlim népessége ■ Fodor Pál: Iszlám mozgalmak a modern Törökországban ■ Rostoványi Zsolt: Modernitás és az iszlám ■ Tálás Péter: Az új világ körvonalai az iraki háború után

SZEKCIÓÜLÉSEK: 1. Hogyan tanítsuk az iszlámot? Szekcióvezető: Kopcsik István ■ 2. Tájékoztató a 2005. évi érettségi vizsgáról. Szekcióvezető: Kaposi József

A Történelemtanárok (13.) Országos Konferenciájának ajánlásai

A konferencia a kultúrák megismerését és megismertetését kiemelten fontosnak tartja, hiszen ez az emberek együttélésének alapja. Ezért az alábbi ajánlásokat fogalmazza meg.

Felhívjuk az Oktatási Minisztérium, továbbá az egyes kerettantervek készítőinek figyelmét arra, hogy az iszlám civilizáció megismertetésére jelentőségének megfelelő figyelmet kell fordítani az általános és középiskolai oktatás történelem tananyagának összeállításakor. Kiemeljük, hogy

- ◆ az iszlám civilizáció megismerése önmagában is fontos – egy másik kultúra ismerete egyúttal toleranciára is nevel,
- ◆ az európai keresztény civilizáció s az iszlám múlt- és jelenbeli találkozásainak ismerete elengedhetetlen ahhoz, hogy megérthessük és megértettessük nemzeti történelmünk egyes időszakait s a jelen alapvető kérdéseit,
- ◆ az iszlám országokban jelenleg mintegy 1,4 milliárd ember él (Lélekszámuk igen gyorsan növekszik. A közeljövőben várhatóan ez a civilizáció lesz a Földön a legnépesebb),
- ◆ közvetlen környezetünkben is jelen van az iszlám. Valószínűleg hazánkban is növekedni fog az iszlám vallásúak száma (lásd például az Európai Unión belüli szabad népességmozgás, migráció).

A fentiek alapján javasoljuk, hogy készüljön a kerettantervekben iszlám civilizációs blokk. A közép- és emelt szintű érettségi vizsgán is fontosságának megfelelően jelenjen meg ez a kérdéskör.

Kollégáink a helyi tantervekben megfelelő, a mai gyakorlatnál lényegesen nagyobb óraszámban tegyék lehetővé az iszlám civilizáció tanítását. Ezáltal jobban megérthetjük saját történelmünket (pl. az ország három részre szakadásának időszaka, törökországi emigrációk), illetve korunk fő problémáit (1,4 milliárd ember életmódja, világfelfogása, izraeli-palesztín válság, fundamentalizmus-terrorizmus, iraki háborúk stb.).

Kollégáink lehetőség szerint személyes élményekkel, találkozásokkal, tapasztalatokkal erősítsék az iszlám megismerését. Ennek érdekében olvassanak, tájékozódjanak, s ha módjuk van rá, utazzanak, s beszélgessenek a helybeliekkel. Az Oktatási Minisztérium

segítse elő, hogy a tanárképzésben és -továbbképzésben kapjon nagyobb hangsúlyt az iszlám civilizáció tanítása.

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma szorgalmazza és támogatja a magyar múzeumok „elfekvő” raktári készleteiben meglévő iszlám emlékekből országos iskolai vándorkiállítás létrehozását. Mindkét tárca szorgalmazza és támogatja egy olyan forrás-gyűjtemény (könyv, videó, CD-ROM, internetes adatbázis) létrehozását, amely az iszlám civilizáció megfelelő szintű megismertetését, iskolai tanítását segíti.

Az iszlámmal foglalkozó magyarországi kutatók, szakemberek, továbbá a hazánkba akkreditált iszlám nagykövetségek segítség múlt- és jelenbeli források (dokumentumok, archív anyagok, filmek stb.) közreadásával egy, az oktatásban használható iszlám civilizációs forrás-gyűjtemény létrehozását, és az iskolákhoz való eljuttatását.

A Történelemtanárok Egylete a továbbiakban is támogatja, generálja e kezdeményezéseket. A tanításban való sikeres alkalmazhatóság elősegítése érdekében lehetőség szerint vegyen részt e munkákban. Tájékoztatásul közöljük, hogy az ajánlásokat egyhangúlag, ellenszavazat és tartózkodás nélkül fogadta el a konferencia.

Budapest, 2003. október 5. Történelemtanárok Országos Konferenciája

TÖRTÉNELEMTANÁROK (14.) ORSZÁGOS KONFERENCIÁJA

Cím: Egészség és történelem

IDŐPONT: 2004. október 9–10.

HELYSZÍN: Kossuth Klub

MEGNYITÓ: Miklósi László, a TTE elnöke ■ Romsics Ignác akadémikus: Rendszerváltás és történetírás

ELŐADÁSOK: Magyar László András művelődéstörténész: Morbid történelem – Korok és betegségek ■ Németh György egyetemi tanár: Ép testben ép lélek – orvoslás a tudománnyá válás útján ■ Katus László ny. egyetemi tanár: „Halál, mindenhol gazda vagy” – Higiénia és járványok a középkori Európában ■ Hahner Péter tanszékvezető, egyetemi docens: Parfüm és paróka – Higiénés szokások Franciaországban a régi rend idején ■ Deáky Zita adjunktus: „Ne tudj olyan sokat, bába lesz belőled” – A bába a falusi-mezővárosi társadalomban ■ Lőrinc László tanár: Kórház a tananyag szélén – Mit érdemes tanítani a betegségek és az orvoslás újkori történetéből?

SZEKCIÓÜLÉSEK: 1. Érettségi '2005 ■ 2. Hogyan tanítsuk az egészségügy történetét?

A Történelemtanárok (14.) Országos Konferenciájának ajánlása

AZ ÉRETTSÉGI VIZSGÁVAL KAPCSOLATBAN

► A Minisztériumhoz

1. Az érettségi feladatokhoz kapcsolódó képek, forrásanyagok – a megoldhatóság érdekében – készüljenek megfelelő színvonalú nyomdai kivitelben.
2. Az esszéfeladatoknál a diákok egyéni teljesítményének értékelésekor a próbaérettségik

javítási tapasztalatai alapján kapjon nagyobb súlyt a tanuló saját ismerete, véleménye, logikus érvelése.

3. A próbaérettségik és a mindenkori érettségi tapasztalatait hozzák nyilvánosságra. Így ezeket az információkat az érettségi vizsgára való felkészülés során a vizsgafeladatok készítőin kívül a tanárok és a diákok is figyelembe vehetik.

► A Tanárokhöz

1. Az érettségiző évfolyamok a vizsga előtti utolsó hetekben már ne új tananyaggal foglalkozzanak, hanem összegzésekkel, rendszerezéssel, típusfeladatok megoldásával, próbavizsgával és más módokon az érettségi vizsgára készítsék föl tanítványaikat.

Az egészség/betegség tanításával kapcsolatban:

2. Az egészség történetével kapcsolatos kérdéseknek fontos helyük van a történelem tanításában. Ugyanakkor e téma számos más tantárgyhoz (pl. biológia, etika, társadalomismeret, hon- és népismeret, egészségtan, földrajz, rajz, továbbá osztályfőnöki feladatok) valamint az egész iskolai neveléshez is szorosan kapcsolódik.

3. A fentiek miatt, a hatékonyabb munka és a komplex megközelítés érdekében szükségesnek tartjuk e terület tananyagainak integrálását.

4. Az integrációhoz komplex tananyagok fejlesztése szükséges.

5. A történelemkönyvekbe, olvasókönyvekbe kerüljön több az egészség történetével foglalkozó – órai feldolgozásra alkalmas – anyag, forrás.

6. Az általános iskolákban elkezdett egészségtörténeti témákat folytatni kell a középiskolákban is; végig gondolandó, hogy ezek megjelenjenek az érettségi vizsga követelményei között is.

7. Pedagógiaiilag is kedvező ennek a megközelítésnek a széleskörű alkalmazása, hiszen olyan témákon keresztül hangsúlyozhatjuk az egészség érték jellegét, amely érdekli diákjainkat.

8. A fentiek kapcsán is fontosnak tartjuk annak végig gondolását, hogy – az óraszámok változatlansága, sőt, esetenként csökkenése esetén – a tananyag bővítése csak úgy valósítható meg, ha arra is megfelelő megoldást találunk, mit hagyjunk ki a tananyagból.

2004. október 10. Történelemtanárok Országos Konferenciája

A Történelemtanárok Egyletének ismertetője

angol nyelven – English version

The Association of Hungarian History Teachers (TTE) promotes and safeguards all history teachers' interests independently of which level they teach. Both Hungarian and foreign colleagues can join the organization.

The Association focuses its activities on various fields. We organize conferences, discussions, and workshops, give expert opinions, provide professional, pedagogical service for our members and safeguard our members' interests. Its primary aim is to raise the level of history education through the teachers' independent activities. It was founded in 1989. Its members come from all over the country, $\frac{1}{4}$ from the capital. The total number of members is 427.

Our main aims are:

- ◆ Promoting the interests of our members
- ◆ Providing services to our members and everybody showing an interest through newsletters and domestic and international conferences
- ◆ Operating workshops on textbooks and teaching material reviews

Our newsletter, TTE Hirmondo, informs our colleagues about the latest news in history teaching and our views on current issues.

The Association is a founding member of Euroclio and it was a great pleasure for us to organize the Annual Conference of the organization in Budapest in 1997.

Our members can take part in international conferences with the help of the association. Each year 20 – 30 Hungarian history teachers represent us at domestic and international professional meetings.

The most important events of the association are the annual conferences. These meetings have become the biggest and most respected professional ones of not only history educators, but the press as well.

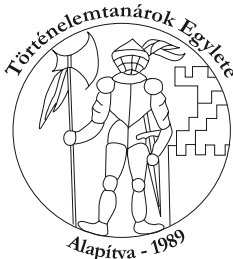
The association worked out its views on objective history teaching, which was accepted by the annual conference in 1993.

A Történelemtanárok Egyletének Alapszabálya

(1989. szeptember 30.)

I. Általános rendelkezések

1. A szervezet neve: Történelemtanárok Egylete. Rövidített név: TTE.
2. Emblémája

3. Székhelye: 1088 Budapest, Múzeum u. 7.
4. Jogállása: jogi személyiséggel rendelkező, független demokratikus társadalmi szervezet.
5. A szervezet állami felügyeleti szerve: Fővárosi Főügyészség. A nyilvántartását jegyző bíróság: Fővárosi Bíróság, Bp., V., Markó u. 27., Bejegyzés száma, kelte: 1306/1990. február 19. (6.Pk.61585/1.sz. végzés)
6. Közhasznúsága: Kiemelkedően közhasznú szervezet (13.Pk. 61.585/90/15. sz. végzés – 1998. április 23.)
7. A szervezet képviselője: az Egylet elnöke.

II. A szervezet céljai és feladatai

A Történelemtanárok Egylete iskolatípustól függetlenül minden történelemtanár és a történelemtanítás szakmai érdekvédelmi (érdekképviseleti) szervezete. Tagja lehet magyar és nem magyar állampolgár egyaránt. Az Egylet előadásokat, vitákat, továbbképzéseket, szakmai tanulmányutakat szervez, szakmai műhelyeket működtet, szakvéleményt ad, pedagógiai szakmai szolgáltatásokat lát el, szolgáltatásokat nyújt tagjainak s az érdeklődőknek, szükség esetén fellép a szakma érdekében. Tagjain kívül más is részesülhet közhasznú

szolgáltatásaiból. Alapvető célja, közhasznú tevékenysége az információnyújtás, az információcsere elősegítése a pedagógiai szakmai közéletben; az oktatás, a történelemtanítás színvonalának emelése a tanári öntevékenység révén.

Kiemelkedően közhasznú tevékenysége a közoktatási törvény 36. § (2) d-f. pontja alapján a pedagógiai szolgáltatás, melynek feladata programok, tantervek készítése, iskolaszervezeti tanácsadás, információk közvetítése, tantervek, tankönyvek, taneszközök megismertetése, felhasználásuk segítése, az iskolai program készítésében való közreműködés; a pedagógusok képzésének, továbbképzésének, önképzésének segítése, szervezése, tanulmányi és tehetség-gondozó versenyek szervezése, összehangolása.

Mindezen tevékenységeit a 10/1994. (V. 13.) MKM rendelet 10. §-ban megjelöltek szerint látja el.

Céljai és feladatai megvalósítása érdekében önálló szervezetet, intézetet is létrehozhat, működtethet.

III. A tagsági viszony keletkezése és megszűnése, a tagok jogai és kötelezettségei

Az Egylet rendes és pártoló tagokból áll. A tagság jellege lehet:

1. rendes tag (magánszemélyek)
2. pártoló tagok:
 - 2.1. pártoló magánszemélyek
 - 2.2. pártoló iskolák
 - 2.3. egyéb pártoló intézmények, gazdasági társaságok

Az Egylet rendes tagja lehet állampolgárságra való tekintet nélkül az a természetes személy, aki történelem szakos diplomával rendelkezik, történelmet tanít, illetve történelem szakot végez valamely felsőoktatási intézményben, és az Egylet alapszabályát magára nézve kötelező erejűnek ismeri el.

A szervezet pártoló tagja lehet bárki – természetes vagy jogi személy –, aki anyagi eszközeivel vagy szellemi javaival támogatja a szervezet munkáját. Pártoló tag lehet magánszemély, iskola és egyéb intézmény, gazdasági társaság egyaránt. A pártoló tagok egyes csoportjainak (pl.: iskolai pártoló tagok) esetleges további jogait és kötelezettségeit, az éves tagdíj nagyságát a Bizottmány rögzíti. Az intézményi pártoló tagokkal külön megállapodásban is rögzíteni lehet az együttműködés módját, a kölcsönös kötelezettségvállalásokat. Intézményi

A szervezet – rendes és pártoló tagjairól egyaránt – nyilvántartást vezet. A szervezet rendes és pártoló tagjai belépési nyilatkozatot kötelesek aláírni, amelynek megőrzéséről a szervezet Bizottmánya gondoskodik.

A pártoló tag a közgyűlésen tanácskozási joggal vehet részt, javaslatokat és indítványokat tehet, de szavazati jog nem illeti meg. Pártoló tag vezető funkcióra nem választható. A pártoló tagot, amennyiben jogi személyről van szó, alakszerű meghatalmazással ellátott megbízottja képviselheti az Egyletben.

IV. Az Egylet szervezete

Az Egylet legfőbb szerve a Közgyűlés, amely a tagok összességéből áll. A Közgyűlést a Bizottmány egyik tagja, illetve az e testület által megbízott személy vezeti.

- ◆ a Bizottmány és az Ellenőrző Bizottság tagjainak megválasztása
- ◆ az elnök és az alelnökök megválasztása

- ♦ a Bizottmány és az Ellenőrző Bizottság éves beszámolójának elfogadása, a pénzügyi beszámoló jóváhagyása, a Közhasznúsági jelentés elfogadása
- ♦ az Alapszabály megállapítása és módosítása
- ♦ döntés az Egylet ügyrendjéről
- ♦ az Egylet más társadalmi szervezettel való egyesülésének
- ♦ vagy feloszlásának kimondása.

A Közgyűlést évenként össze kell hívni. A tagokat – a tervezett napirend feltüntetésével – a Közgyűlés előtt legalább egy héttel korábban írásban értesíteni kell. A Közgyűlést a Bizottmány hívja össze. Rendkívüli Közgyűlést kell összehívni, ha a tagoknak legalább 1/3-a, vagy a Bizottmány 2/3-os többsége kívánja azt, illetve amennyiben a Bizottmány működésképtelenné válik. A Bizottmány, valamint az Ellenőrző Bizottság tagjait 3 évre választja meg a Közgyűlés.

A Közgyűlés ülései nyilvánosak. A Közgyűlés akkor határozatképes, ha a rendes tagok több mint fele jelen van. Határozatképtelenség esetén a közgyűlést 30 napon belül meg kell ismételni; a megismételt közgyűlés a megjelentek számától függetlenül határozatképes. Minősített – 2/3-os – szótöbbséggel kell dönteni az alábbi kérdésekben:

- ♦ más szervezettel való egyesülés
- ♦ a szervezet feloszlása
- ♦ alapszabály-módosítás.

Más kérdésekben egyszerű szótöbbséggel válik érvényessé a döntés. A Közgyűlés a döntéseket – beleértve az éves beszámolót, a Közhasznúsági jelentés elfogadását is – nyílt szavazással hozza meg. Titkos szavazást kell elrendelni az elnök és az alelnökök megválasztásakor, illetve ha a Közgyűlés tagjainak több mint fele kéri. A Közgyűlés üléseiről jegyzőkönyvet kell készíteni, amelyet a Közgyűlés által választott két személynek hitelesítenie kell. Jegyzőkönyvben kell rögzíteni a döntések időpontját, tartalmát, hatályát, a döntést támogatók és ellenzők számarányát (ha lehetséges, személyét).

Bizottmány

A Bizottmányba magyar állampolgárt lehet megválasztatni. A Bizottmány létszáma 9 fő. A Bizottmány döntési jogkörrel rendelkezik a TTE tevékenységét illető valamennyi tartalmi, személyi, pénzügyi kérdésben, kivéve azokat, amelyek a közgyűlés feladataként kizárólag annak hatáskörébe tartoznak. A Bizottmány feladata az éves költségvetés elfogadása. A Bizottmányt az

elnök, illetve akadályoztatása esetén az elnököt helyettesítő alelnök hívja össze. A Bizottmányt legalább háromhavonta, illetve szükség szerint kell összehívni, továbbá akkor, ha ezt a tagok 1/3-a az ok- és cél megjelölésével kéri. Az Ellenőrző Bizottság tagjai tanácskozási joggal vehetnek részt a Bizottmány ülésein. A Bizottmány és az Ellenőrző Bizottság tagjait – a tervezett napirend feltüntetésével – a Bizottmányi ülés előtt legalább egy héttel írásban értesíteni kell. A Bizottmány ülését bármelyik bizottmányi tag vezetheti.

A Bizottmány határozathozatalában nem vehet részt az, aki vagy akinek közeli hozzátartozója a határozat alapján kötelezettség alól mentesül, vagy bármilyen más előnyben részesül, illetve a megkötendő jogügyletben egyébként érdekelt. Nem minősül előnynek a bárki által megkötés nélkül igénybe vehető nem pénzbeli szolgáltatás, illetve a tagsági viszony alapján, az alapszabálynak megfelelően nyújtott juttatás.

A Bizottmány ülései – amennyiben a testület másként nem dönt – nyilvánosak. Az esetleges zárt ülés indokát írásban rögzíteni kell. A Bizottmány akkor határozatképes, ha a tagok több mint fele jelen van. Határozatképtelenség esetén a bizottmányi ülést 15 napon belül meg kell ismételni; a megismételt ülés a megjelentek számától függetlenül határozatképes. A Bizottmány döntéseit egyszerű szótöbbséggel, nyílt szavazással hozza meg. Titkos szavazást kell elrendelni, ha az ülés jelenlévő tagjainak több mint fele kéri. A Bizottmány üléseiről jegyzőkönyvet kell készíteni, amelyet a Bizottmány két tagjának hitelesítenie kell. Jegyzőkönyvben kell rögzíteni a döntések időpontját, tartalmát, hatályát, a döntést támogatók és ellenzők számarányát (ha lehetséges, személyét). A Bizottmány tevékenységéért a Közgyűlésnek tartozik felelősséggel. A Bizottmányi ügyrendnek tartalmaznia kell a Bizottmányi döntéseknek az érintettekkel való közlési, illetve nyilvánosságra hozatali módját, az Egylet működésével kapcsolatos iratokba való betekintés rendjét, a TTE működésébe való bekapcsolódás lehetőségeit, az Egylet szolgáltatásainak igénybevételének módját, a beszámolók közlésének nyilvánosságát.

Elnök, alelnökök

A Bizottmány munkáját a Közgyűlés által megválasztott elnök és két alelnök koordinálja. Az elnököt és az alelnököket a Közgyűlés a Bizottmány tagjai közül választja meg.

Összeférhetetlenség miatt nem választható meg a TTE elnökének, illetve alelnökének, aki valamely pártban, szakszervezetben, testvér-szervezetben országos vezetőségi funkciót lát el, illetve minden más olyan esetben, amelyet jogszabály tilt.

Az elnök feladat- és jogköre: teljes egyszemélyi felelősséggel irányítja az Egylet napi munkáját, az Egylet irodáját és (adott esetben) az Egylet munkatársait, a külső kapcsolatok szervezését és az egylet 'public relations' tevékenységét, gondoskodik az Egylet képviseletének ellátásáról. Az Egylet nevében tárgyalásokat folytathat, megállapodásokat köthet. Aláírási és utalványozási joggal rendelkezik. Az Egylet alkalmazottaival kapcsolatosan gyakorolja a munkáltatói jogokat. Vezeti a Bizottmány üléseit. Napi tevékenységének megkönnyítésére, valamint a tájékoztatás céljából rendszeres konzultációs kapcsolatban áll a két alelnökkel, feladatait szükség és lehetőség szerint megosztja velük. Az elnök tevékenységéért a Közgyűlésnek felelős, de rendszeres munkájáról a Bizottmány ülésein be kell számolnia. A Bizottmány határozatait köteles figyelembe venni és végrehajtani. Amennyiben heti munkaidejének túlnyomó részét, illetve annak teljes idejét az Egylet ügyeire fordítja, a Bizottmány döntése alapján díjazásra tarthat igényt. A munkáltatói jogkör gyakorlójaként a Bizottmány által ezzel megbízott alelnök jár el.

Az alelnökök feladat- és jogköre: az elnök irányításával, – a szükséges egyeztetésekkel – ellátják az Egylet napi tevékenységéből adódó feladatokat, képviselik az Egyletet. Bizottmányi beszámolókat és előterjesztéseket készítenek. Szükség szerint vezetik a Bizottmány üléseit. Az elnök távollétében, illetve akadályoztatása esetén – a munkáltatói jogok kivételével – gyakorolják az elnöki kötelezettségeket és jogokat, kivéve az elnök munkajogviszonyát érintő ügyeket. Az elnök munkaviszonyát illető kérdésekben a Bizottmány által ezzel megbízott alelnök jár el. Az elnök tartós helyettesítése esetén, amennyiben ez a 30 napot eléri, és idejük jelentős részét igénybe veszi, a Bizottmány döntése alapján díjazásra tarthatnak igényt.

Tanácsadó testület

Egy-egy adott feladat sikeres elvégzése érdekében a Bizottmány időszakos jelleggel tanácsadó testületet hozhat létre. A testület tagjai köztisztvisletben álló, tekintélyes mértékadó szakemberek. Tagjait a Bizottmány elsősorban az Egylet tagjai közül kéri fel, de amennyiben szükséges, más szakember is felkérhető.

A Tanácsadó testület tagjai tanácskozási joggal részt vehetnek a Bizottmány ülésén, indítványokat tehetnek a Bizottmány részére, javaslataikkal segíthetik annak munkáját. A Tanácsadó testület tagja nem lehet a Bizottmány vagy az Ellenőrző Bizottság tagja.

Műhelyek, helyi csoportok

Az Egylet feladatainak ellátása érdekében állandó és 'ad hoc' jellegű műhelyeket is működtethet. A Bizottmány tagozatokat, szakbizottságokat is létrehozhat egyes feladatok megvalósítása céljából.

Az országos működés, a helyi szakmai közélet megerősítése, a szakmai munka segítése érdekében helyi szervezetek (csoportok) illetve ezek tömörülései hozhatók létre; e szervezetek élén a tagság által választott tisztségviselők állnak. A helyi szervezetek (csoportok), műhelyek, tagozatok, szakbizottságok működésének keretfeltételeit, jogait és kötelezettségeit a Bizottmány határozza meg; de e szabályokat a következő közgyűlésnek meg kell erősítenie. A helyi csoportok, műhelyek, tagozatok, szakbizottságok nem működhetnek az Egylet alapelveivel, céljaival ellentétesen, nem sérthetik a TTE jó hírét, érdekeit.

V. Az Egylet által adományozható kitüntetés

Szebenyi Péter-díj

Azon személyiségek elismerésére, akik sokat tettek a történelemtanítás színvonalának emeléséért. A kitüntetés kerek kisplasztika, amely előlapján a TTE jelvényét ábrázolja, körben felirat: Szebenyi Péter-díj. A hátoldalon a kitüntetett neve olvasható. Az adományozásról a Bizottmány dönt, a plakett a Történelemtanárok Országok Konferenciáján adható át.

Szabó Magdi-plakett

Azon kollégáink elismerésére, akik az Egylet tevékenységét önzetlen munkájukkal példaadóan segítették. A kitüntetés kerek kisplasztika, amely előlapján a TTE jelvényét ábrázolja, körben felirat: Szabó Magdi-plakett. A hátoldalon a kitüntetett neve olvasható. Az adományozásról a Bizottmány dönt, a plakett a Történelemtanárok Egyletének közgyűlésén adható át.

VI. Az Egylet gazdálkodása

Az Egylet tagjai tagdíjat kötelesek fizetni. A rendes tagok tagdíjának összegét a Közgyűlés határozza meg. Az éves tagdíj egy összegben – előzetes egyeztetés után részletekben is – fizethető. A pártoló tagok tagdíját, a vagyoni hozzájárulás mértékét a Bizottmány határozza meg. Az Egylet bármely természetes vagy

személytől – a mindenkor hatályos szabályoknak megfelelően – adományokat fogadhat el. A Bizottmány külön megállapodást köthet az eseti adományozóval az általa nyújtott szolgáltatás felhasználását illetően; ez nem lehet ellentétes az Egylet alapelveivel és céljaival. Az Egylet gazdasági alapját növelheti az általa szervezett rendezvények bevételeivel, alapítványok, örökség, hagyományozás, adományozás, központi költségvetéstől, önkormányzattól, ezek tömörülésétől kapott és egyéb támogatás, valamint minden olyan – az Alapszabályban lefektetett célok megvalósítása érdekében végzett – tevékenység, amelyet jogszabály nem tilt. Vállalkozási tevékenységet csak közhasznú céljainak megvalósítása érdekében, azokat nem veszélyeztetve végez. Gazdálkodása során elért eredményét nem osztja fel, azt az alapszabályban meghatározott célok érdekében végzett tevékenységre fordítja.

Az Egylet pénzügyi számlát vezet.

VII. Az Egylet Ellenőrző Bizottsága

Az Ellenőrző Bizottság (EB) az Egylet működését és gazdálkodását ellenőrző felügyelő szervezet. Az Egylet Ellenőrző Bizottságának három tagját a Közgyűlés 3 évre választja meg. Nem lehet az EB tagja, és annak hozzátartozója az, aki

- ♦ tagja a Bizottmánynak
- ♦ a TTE alkalmazottja, illetve az egyesülettel más munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyban áll
- ♦ az Egylet juttatásaiból részesül – a bárki által megkötés nélkül igénybe vehető nem pénzbeli szolgáltatás, illetve a tagsági viszony alapján, az alapszabálynak megfelelően nyújtott juttatás kivételével.

Az Ellenőrző Bizottság tagjai maguk közül elnököt választanak. Az EB ülését az elnök, illetve akadályoztatása esetén az őt helyettesítő EB tag hívja össze. Az Ellenőrző Bizottság ellenőrzéseit, üléseit az elnök vezeti. Ellenőrző Bizottsági ülést legalább félévente, valamint a Bizottmány kérésére, illetve a tagság legalább 1/3-ának indítványára kell tartani. Az EB ülései – amennyiben a testület másként nem dönt – nyilvánosak. Az esetleges zárt ülés indokát írásban rögzíteni kell. Az EB döntéseit szótöbbséggel, nyílt szavazással hozza meg. Titkos szavazást kell elrendelni, ha az ülés tagjainak több mint fele kéri. Az Ellenőrző Bizottság belső működését és vizsgálati munkatervét önmaga határozza meg. Tevékenysége kiterjed a szervezet gazdálkodásának általános felügyeletére és a vonatkozó jogszabályok betartásának ellenőrzésére. Az Ellenőrző

Bizottság felülvizsgálja az Egylet éves elszámolását, arról jelentést készít, amelynek egy példányát elküldi a Bizottmánynak; tevékenységéről beszámol a Közgyűlésnek is.

VIII. Vegyes rendelkezések

Az itt nem szabályozott kérdésekben a Polgári Törvénykönyvnek és az Egyesülési Jogról szóló 1989. évi II. törvénynek a rendelkezéseit kell megfelelő módon alkalmazni.

Az Alapszabályt az 1995. október 14-én megtartott Közgyűlés fogadta el; egyúttal az 1989. szeptember 30. napján megtartott alakuló Közgyűlésen elfogadott, később módosított alapszabály hatályát veszti.

A társadalmi szervezet politikai tevékenységet nem folytat, politikai szervezeteket, pártokat nem támogat és tőlük támogatást nem fogad el. A társadalmi szervezet országgyűlési képviselőjelöltet nem állít és nem ajánl. A társadalmi szervezet politikai tevékenységet a jövőben sem folytat.

A szervezet közvetlen politikai tevékenységet nem folytat, szervezete pártoktól független és azoknak anyagi támogatást nem nyújt.

Az egylet az alapszabály szerinti tevékenységének és a gazdálkodásának legfontosabb adatait a helyi vagy az országos sajtó útján is nyilvánosságra hozza.

A közhasznú szervezet megszűntét követő két évig nem lehet más közhasznú szervezet vezető tisztségviselője az a személy, aki olyan közhasznú szervezetnél töltött be – annak megszűntét megelőző két évben legalább egy évig – vezető tisztséget, amely az adózás rendjéről szóló törvény szerinti köztartozását nem egyenlítette ki.

A vezető tisztségviselő, illetve az ennek jelölt személy köteles valamennyi érintett közhasznú szervezetet előzetesen tájékoztatni arról, hogy ilyen tisztséget egyidejűleg más közhasznú szervezetnél is betölt.

Az Egylet olyan nyilvántartást vezet, amelyből a Közgyűlés, illetve a Bizottmány döntésének tartalma, időpontja, hatálya, illetve a döntést támogatók és ellenzők számaránya (ha lehetséges személye) megállapítható.

Budapest, 1989. szeptember 30.

Az alapszabályt a TTE Közgyűlése többször módosította.

A szöveg a legutóbbi, 2004. október 9-i módosítást tartalmazó, egységes szerkezetű.

Miklósi László, elnök

Válogatás a Történelemtanárok
Országos Konferenciáin és a
Történelemtanárok Egyletének szakmai
tanulmányútjain készült fotókból

1. Euroclio konferencia, 1997.

2. Történelemtanárok (13.) Országos Konferenciája, 2003.

3. Történelemtanárok (1.) Országos Konferenciája, 1991.

4. Történelemtanárok (1.) Országos Konferenciája, 1991.

5. Történelemtanárok (14.) Országos Konferenciája, 2004.

6. Történelemtanárok (14.) Országos Konferenciája, 2004.

7. Szakmai tanulmányút Krétán, 2003.

8. Szakmai tanulmányút Krétán, 2003.